

CARNIOLA

IZVESTJA
Muzejskega društva za Kranjsko

MITTEILUNGEN
Des Museal-Vereines für Krain

COMPTES-RENDUS
de l' Association du Musée de Carniole

Uredniki: Redakteure:

Dr. Jos. Gruden, Dr. Jos. Mantuani, Dr. Gv. Sajovic,

Rédacteurs

Nova vrsta — Neue Folge

LETNIK III. — ZVEZEK 1.

Nouvelle Série

V LJUBLJANI 1912

IZDAJA IN ZALAGA MUZEJSKO DRUŠTVO ZA KRANJSKO

TISK J. BLASNIKA NASLEDNIKOV

VSEBINA:

Listnica uredništva. Uredništvo sporoča vsem cenj. sotrudnikom, da mu ni mogoče takoj priobčiti vsega vposlanega gradiva, ker bi to zahtevalo razširjatve našega časopisa. Tega pa za sedaj ne dopuščajo finančne razmere, katere celò omejitev zahtevajo. Vse pa pride na vrsto, in sicer po aktualnosti, članki sorodne vsebine pa v kronologičnem redu, v katerem so došli.

Listnica upravništva. Spričo financielnega stanja, nastalega vsled velikih žrtev za časopis, uljudno opozarjamo vse člane, ki so zaostali s svojo udnino za l. 1911 — ali celó še za prejšnja leta — da blagovolijo svoje obveznosti čimpreje izpolniti. — Ako se bode članarina redno plačevala in ako bodo p. n. udje pridobivali novih društvenikov, potem bo mogoče ogniti se marsikake zadrege in društvo bo moglo razviti lepo započeto delo domoznanstvenih preiskav.

Fot. akad. slikar M. Kambič.

Št. 1. Adamova (p. d. pri Ivankóvih) hiša z Obrha.

Fot. akad. slikar M. Kambič.

Št. 2. Lilkova (p. d. Dolenjčanova) hiša s Sel pri Dragatušu.

Belokranjska hiša.

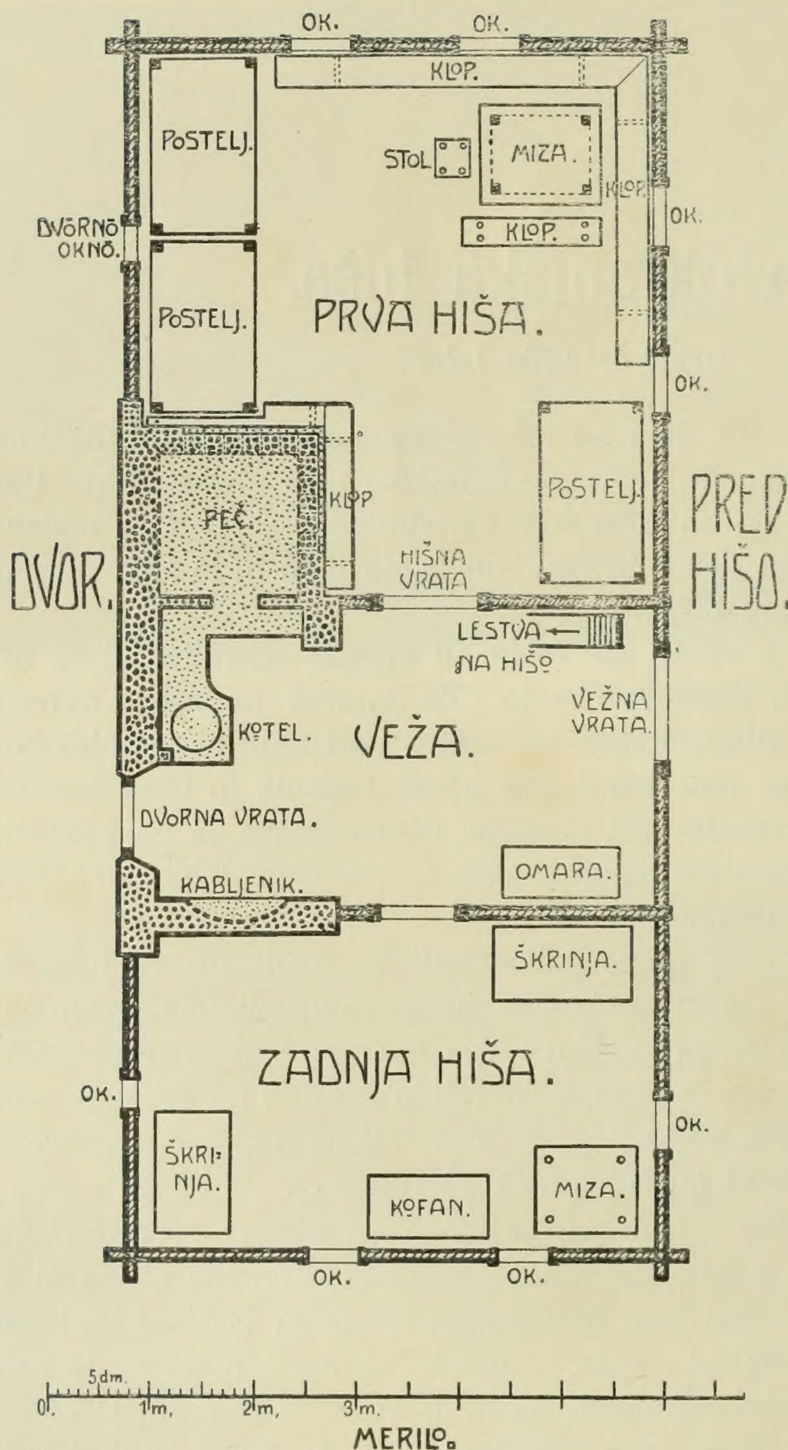
Opisal dr. Janko Lokar.

Naslov tega mojega dela ne sme nikogar motiti, zakaj nikakor ne mislim trditi ž njim, da tvori belokranjska hiša kak poseben tip. Dobro vem namreč, da ni hiša nič narodnega, vsaj v tem zmislu ne, da bi imeli narodi poleg jezika tudi svojo hišo in bi odgovarjale narečjem različne vrste hiš.

Vsak hišni tip je vezan na večje ali manjše ozemlje, ki se ne krije skoro nikdar z jezikovno mejo. Ta namreč ne more ovirati širjenja kake hišne oblike, kakor ne zapira poti kulturnim pojavom. Kakor ti, tako zavise tudi hišni tipi glede širjenja in razširjenosti od občevanja, od prometa. Na ozemlju istega jezika je pa promet, je medsebojno spoznavanje najlaže, zato se ponašajo lahko nekateri rodovi z značilnimi hišnimi tipi.

Pri Slovencih vlada glede hišne kulture dualizem. V južnem delu Goriške, na Krasu in na ostalem Primorskem opazujemo romanski, oziroma italijanski vpliv, pri večini naših hiš pa gornjenemški. Tako tudi pri belokranjski hiši. Ker je Belokrajina kolikor toliko kraj sam zase, podajam tu opis belokranjske hiše kot donesek k velikemu delu o slovenski hiši, ki ga čaka naše slovstvo . . .

Belokranjska hiša je lesena, pritlična in nizka. Srednjevisok možak doseže strop z iztegnjenimi rokami. Zidanih hiš skoro ni v belokranjskih vaseh, dasi ima Belokrajina kamenja več kot zadosti. Po večjih krajih, skoro bi rekel — po belokranjskih trgih, je pač precej zidanih hiš, tako v Semiču, na Suhorju, v Podzemlju, Gradcu, na Vinici, v Starem Trgu in v Predgradu, a to so deloma kraji, kjer je les dražji in ne primanjkuje peska. Celo belokranjski mesti, Črnomelj in Metlika, nista brez lesenih stavb. Pritlične so navadno tudi zidane hiše, enonadstropnih ni veliko, dvonadstropne pa sešteješ lahko na prstih ene roke. V Črnomlju je dvonadstropna edino Lilkova hiša, če izvzamem šolo.

Kar je lesene stene, je na tlorisu črtkano. Kar je zidanega, je punktirano. Debelo punktiranje pomenja zid, ki sega do stropa (razen stene peči v hiši), drobno pa zid, ki sega le do višine ognjišča v peči ali pred pečjo (približno kakih 80 *cm*). Podnožišča pokončnih podbojev (bangerjev) so zaznamovana pri vseh vratih masivno. Ravnotako so okviri pri oknih naznačeni debeleje.

Slika 1. Tloris belokranjske hiše [1].

---

[1] Tloris in sliki 2 in 3 je napravil g. akad. slikar M. Kambič.

Novodobni duh[2] se pa opaža na Belokranjskem tudi pri stavbah. Mladi rod čisla zid več kakor les; mrtvo, enolično zidovje mu ugaja bolj kakor poezija lepo sestavljenega lesenega stanja. Vendar ni še izumrla ljubezen do lesenih hiš, nekaj zato, ker so cenejše, saj je lesa v Beli Krajini še precej, nekaj pa zato, ker so lesene hiše toplejše in manj vlažne kakor zidane.

Hiše si stavijo Belokranjci najrajši na boku kakega hriba, da ne porabijo ravnega polja za stavbišče. Tako nimajo daleč do polja, gozda in vode, ki izvira navadno na vznožju hriba. Od Metlike do Semiča in dalje do Vinice leže vasi potisnjene v vznožje hribovja. A tudi tam, kjer se razprostira večja ravnina, stoje hiše na boku kakega hribčka, n. pr. Podzemelj.

Vasi leže večinoma iztegnjene ob kaki cesti ali ob potih, h katerim so obrnjene hiše s širino, redkeje z dolžino. Celo stanje Belokranjca obstoji navadno iz hiše, hleva, svinjaka in skednja, ponekod še iz kašče in kozelca. Ti so pa zelo redki.

A. Hiša in njena notranjščina.

Hiša ima večinoma tri oddelke: vežo, prvo in zadnjo hišo, kakor nam kaže priloženi tloris, ki nam naj razjasni to poglavje.

Skozi vežna vrata pridemo črez kakih 20 *cm* visok prag na precej prostorno vežo, ki je obenem kuhinja, a tega izraza Belokranjci pravzaprav ne poznajo, ker kurijo in kuhajo na veži ali z veže. Šele v najnovejšem času imajo v zidanih, pa tudi lesenih hišah posebno kuhinjo s štedilnikom.

Prostor ob steni nasproti vežnih vrat se zove „pred pečjo". Belokranjska gospodinja kuha za družino večinoma v peči, ki se kuri z veže. Le kaj takega, kar se hitro skuha, kakor kavo, mleko, kuhajo na majhnem prizidku pred pečjo. Ponekod kuhajo poleti vedno pred pečjo, zlasti če je družina majhna. V tem slučaju pravijo, da kuhajo pred „istijem" („skuhala bom kar pred istijem"). Istije zovejo odprtino peči. Nekatere, posebno bogatejše hiše imajo na strani ob peči iz kamenja sezidano posebno ognjišče, ki je različne velikosti, včasih toliko, da bi lahko plesali na njem. Na koncu ognjišča je vzidan železen kotel, v katerem kuhajo prašičem in ‚žehtajo' perilo in ‚štrene'. Za svojo kuho ga ne rabijo. Kdor nima ognjišča in kotla — včasih manjka samo kotel, — kuha za svinje v peči v velikih loncih, „žehta" pa navadno pri sosedu, ki ima kotel, ali pa tudi v loncih. Pred kakimi petintridesetimi leti še niso imeli vzidanih kotlov, ampak je visel bakren kotel na „velbi" nad ognjiščem na lancu ali verégi,

[2] Prim. moj spis „Iz Bele Krajine", Carniola l. 1911.

kakor pravijo Poljanci. Kotel je imel namreč okroglo ročo, na katero so podpeli verigo. To so zapeli s kvako. Kotel je visel više ali niže, kakor so pač pripeli kvako.

Veža nima stropa, temveč vidimo z nje slamnato streho in pozimi svinjsko meso, klobase in boh, ki se suši na dimu pod streho. Dim ne uhaja naravnost pod streho, ampak se lovi in hladi — iskre ugasnejo — pod „velbom“, sezidanim nad prostorom pred pečjo, oziroma nad ognjiščem. Starejše hiše nimajo zidanega „velba“, ampak samo v podobi „velba“ zakrivljeno, iz protja spleteno leso, ki je po navadi zaradi ognja „ofloskana“ (ometana) z blatom.

Hiš z lesami je že malo. Pred kakimi petnajstimi leti je izdalo namreč črnomaljsko okrajno glavarstvo zaradi varnosti pred ognjem strog ukaz zoper imenovane lese. Zaradi njih sta hodila po hišah po dva občinska moža in jih pregledovala. Posebno slabe in nevarne sta podrla kar sama. Zdaj jih ljudje sami več ne vidijo radi pri sosedih.

Omenjeni „velb“ je edina ovira iz peči ali z ognjišča dvigajočemu se dimu. Sicer si išče izhoda, kjer hoče, n. pr. pri vežnih in pri dvornih vratih, najrajši pa na zadelu na vsaki strani podstrešja, kjer uhaja skozi linice ali skozi zloge zadela. Belokranjska hiša nima namreč dimnika. Nekatere, a redke, imajo pač na vrhu strehe odprtino za dim, da se hitreje izgubi izpod podstrešja. Ta odprtina je pokrita z malo strešico iz deščic. Druge zopet imajo kako luknjo za dim na boku strehe. Krovec upogne namreč v obliki locna preklo, da je strešna slama nekoliko privzdignjena.

Belokranjice kuhajo v lončenih loncih, ki jih devljejo v peč z burklami. Težje lonce postavljajo v peč na burklah s pomočjo lesenega valjarja. Ogenj zanetijo tako, da naložе polena na štirinogat, železen zglávnik, ki jim ga skuje po navadi cigan. Na zglávnik naslonijo najprej gorečo luč. To obkladajo z drobnimi drvci, da se ogenj hitreje razgori, potem nalagajo vedno debelejša polena. Lonce postavljajo na obeh straneh podolgovatega ognja, in sicer po vrsti: najprej večje, kjer kuhajo svinjam, potem manjše. Tudi polena pridevajo k ognju z burklami. Namesto železnega zglávnika jim služi često hrgast panjiček, kamen ali opeka. Poleg zglávnika poznajo kot ime za podlogo drv tudi „konjička“.

Kadar pečejo kruh, zgrebejo žerjavico iz peči pod istije s „krebljo“. Hlebce polagajo v peč na lopati, prav velike na loparju, t. j. na veliki lopati. Preden pride kruh v peč, jo izmetejo z izmetačo, t. j. s šopom omela (mela) ali lisičjega repa, ki ga nataknejo na nekoliko preklan kolec. Mesijo kruh v pečetnih nečkah (náčkah), ki se razlikujejo od navadnih po svoji velikosti. Nečke so iz lipovega

lesa in precej drage. Ena stane 10—16 K. Prodajajo jih Ponikvarji (iz Ponikev na Hrvaškem), ki tovorijo ž njimi po Belokranjskem. Na vsak večji belokranjski semenj pridejo s svojimi z nečkami obloženimi konji. Kjer ne pečejo veliko kruha, imajo za peko manjše nečke, ki veljajo 2—3 K. V teh nečkah kopljejo tudi svojo deco, dokler je še majhna. Zdaj imajo premožnejši Belokranjci, zlasti krčmarji, za pripravljanje testa namesto nečak mize z globokim trebuhom in z odmakljivim pokrovom, ki jim pravijo „mentrge“.

Ostale stvari pečejo v ponvah, brnenih kozah, kozicah in latvicah. Koze in kozice imajo po tri noge, latvice so brez njih.

Lonce in podobno posodo spravljajo pred pečjo ali na kaki polici na veži.

Blizu peči, oziroma ognjišča imajo v zidu oknu podobno izdolbino za solnico, žveplenke, čebulo in podobne reči, poleg ognjišča pa zalog, kamor devajo drva sušit. Ne daleč proč vidiš v boljših hišah na trinožnem stojalu škaf za „žehto“, ki ga pa ne uporabljajo izključno za to rabo, ampak jim pride povsod prav.

Vodo imajo na veži, in sicer v banjah, ki jim pravijo Poljanci kabel. Poznajo tudi kablíce, ki so zgoraj ožje kakor pri dnu in jih rabijo v trtju in pri vodnjakih, da vlečejo ž njimi vodo iz „štern“. Kjer imajo daleč do vode, kakor n. pr. v Poljanah, jo nosijo v žbanjkah, t. j. nizkih, škafu podobnih sodičkih. Nosijo jo na hrbtu, in sicer moški. Vendar jim zdaj ni več treba tako zelo nositi vode kakor prej, ker skrbe za vodnjake pri svojih hišah.

Banje stojijo na veži na kabljeniku. Ta je v lesenih hišah lesena, na steno pritrjena polica, v zidanih pa vdolbina v zid, v katero postavljajo banje. Pri lesenih hišah devajo torej banje na kabljenik, pri zidanih v kabljenik. Včasih je pri sicer leseni hiši zaradi ognja del ob kabljeniku zidan, kakor nam kaže tloris. Namesto kabljenika imajo tuintam samo klop (protivno), da postavljajo nanjo banje.

Na veži se nahaja tudi sklednik, ki je pritrjen na steni. Nekatere hiše ga imajo v „prvi hiši“, po navadi blizu vrat. V sklednik spravljajo sklede. Žličnik, ki ga nimajo povsod, visi tudi na veži, da ima gospodinja žlice pri roki. Vendar ga imajo mnoge hiše enako skledniku v „hiši“.

Za vežnimi vrati so prislonjene na steno „lujtre“, da zlezejo po njih na podstreho ali na „hišo“, kakor pravijo Belokranjci. Ponekod vodijo na hišo lesene stopnice.

Ako imajo pri hiši žrvne, stoje te tudi na veži blizu vrat. Žrvni so majhen ročen mlin, na katerem melje gospodinja ajdo ali debelačo, kadar ni pri hiši moke za žgance in ni časa peljati več

žita v kako malenico na tekoči vodi. Žrvni so taki-le: na štirih krepkih nogah leži močen ploh ali „miza“, na tem pa drugi na drugem okrogla kamena. Gorenji je na sredi prevrtan, dolenji pa na spodnji strani navrtan, da gre lahko vanj železen kavelj, s katerim je pritrjen na ploh. Gorenji ima lesene ali železne obroče (včasih tudi dolenji), da se vsled vrtenja ne zdrobi, in na obodu na tristranem stojalu pritrjeno palico, s katero se vrti. Zrnje siplje mlinarica v luknjo gorenjega kamena, ki ga suče, dokler se ne zdrobi zrnje med obema ploščama. Moka pada na ploh ali mizo, s katere se omete v „pehar“. Nekateri žrvni imajo tudi miznik za shranitev kake stvari, n. pr. ometalca (gl. tab. V, št. 10). Kdor nima svojih žrven, se zateče v sili k sosedu.

Včasih stoji na veži tudi omara s predali in „ladelci“. Na predale spravljajo manjše posodje (n. pr. „šalice“), potem kruh, meso, mleko, maslo . . ., v „ladelce“ pa moko, mehe in drugo.

Razen tega je veža, večinoma prostor za vežnimi vrati, shramba za razno orodje, kakor za lopate, motike, sekire itd.

Sploh je bila veža poprej najpriljubljenejše zbirališče v mrzlih jesenskih in zimskih večerih. Kurili so na tleh v enem kotu in tam tudi kuhali. Vsa družina se je zbrala okrog ognja in sedela ali na tleh, ali na nizkih stoličkih in panjičkih. Vsak je imel svoj od običaja določen prostor. Tu so se razgovarjali o dnevnem delu, prepevali pesmi in si pripovedovali pravljice.

Zdaj je središče družinskega življenja „prva hiša“. V njej stanuje, jé in spi cela rodbina ter opravlja pozimi svoje delo.

Ako stopimo z veže skozi „hišna vrata“ v hišo, zagledamo v kotu pri vratih veliko glinasto peč. Zložena je iz slepic in „kahel“. V spodnjem delu, kjer se kuri, morajo biti same slepice. Peč je torej zgrajena na ta način, da pridejo na približno dve vrsti slepic 2—4 vrste zboklih „kahel“. Število teh vrst je zavisno od visokosti peči. Včasih se menja vrsta slepic z vrsto kahel, pa tudi ista vrsta ima lahko pomešane „kahle“ in slepice. „Kahle“ niso čisto oglate, ampak večinoma vsaj malo zaokrožene in preproste kot slepice. V „kahlah“ si pečejo otroci jabolka, krompir, majhne hlebčke itd. Zidarjeva stvar je, da naredi peč tako trdno, da skačejo lahko otroci po njej. Pa tudi odrasli, najrajši stari ljudje, se spravijo nanjo, kadar pritisne mraz. Zidar zlaga previdno „kahle“ in slepice ter jih „ofrajhuje z mortom“, dokler ne pride do vrha peči, do temena. To napravi tako, da položi povprek črez peč železne „šine“ ali stare kóse, nanje pa strešno opeko ali tanke skrile, ki jih omeče z debelo plastjo „morta“.

Oblika peči je štirioglata, proti temenu se zožuje za spoznanje. Nahajajo se pa na Belokranjskem tudi peči z majhnim temenom, torej precej zaokrožene. Okroglo, kakor nam jo kaže R. Meringer v svojem delu „Das deutsche Haus und sein Hausrat“ (Aus Natur und Geisteswelt, 116. Bändchen) na 102. sliki pod naslovom „Steirischer Kachelofen“, sem videl samo eno na Griču. Splošno se dobe peči bolj okrogle oblike po zidanicah.

Vsaka belokranjska peč ima v svojem podstavku odprtino, imenovano podpeček. Vanj spravljajo opanke, črape, lesenega hlapca za sezuvanje škornj in slično. Mnogokrat imajo pozimi v podpečku piščance, pa tudi mlade ovčice, kozličke in prašičke, če pridejo na svet ob tako mrzlem času, da bi jim škodil mraz. Podnevi hodijo te živalice prosto po hiši, ponoči so zaprte v podpečku [3]. Marsikdo je iznenaden, ko vidi na peči v složni druščini prašičke in otroke ali pa kozlička, ki skače pred nagajivo deco s peči na postelj, odtod na tla in zopet nazaj. Na vsaki strani, kjer se dotika peč hišne stene, je „kumen“, t. j. neke vrste zapeček — tudi ti se nahajajo pri belokranjskih pečeh, — ki pa ne sega do stenskega kota. Na „kumen“ se usedajo ljudje, da se ogrejejo. Nekatera peč ima samo en „kumen“. Nad pečjo visijo vodoravno drogi (dva ali več), imenovani „glistnice“. Na njih suše obleko in perilo. Okoli peči so postavljene klopi, na vsaki strani ena.

V kotu nasproti peči stoji štirioglata, bela, nepobarvana, večidel javorjeva miza, ki sestoji večkrat iz dveh delov, tako da se lahko podaljša. Miza ima prostoren miznik in ob tleh na nogah prečnice, da položimo lahko nanje utrujene noge. Ob obeh stenah, v katerih kotu stoji miza, so pribite težke klopi. Ako ni na teh zadosti prostora, postavijo okrog mize še eno ali dve klopi, ki se pa lahko prenašajo in jim pravijo „protivne“. Tako zovejo tudi dvonožne klopi (nogi sta na enem koncu, drugi konec leži na tleh), na katerih perejo ob tekoči vodi. Po njih se imenuje potem dotični kraj „na protivnah“, n. pr. ob Dobljičici pri Jerneji vasi. Stolov imajo jako malo ali pa nobenega. Navadno je en sam pri hiši. Narejen je iz jako težkega lesa. Ima štiri noge (pa tudi samo tri), ploh, da se na njem sedi, in naslonjalo, ki je izrezano v podobi podolgastega srca. V sredi naslonjala je izrezljana srčasta luknja, kjer primemo stol, če ga hočemo prenesti. Ako pride gost, mu ponudijo stol.

Pri tej mizi jedo. Vsak ima svoj določen prostor. Na glavnem oglu mize sedi ob steni gospodar, na njegovi levi gospodinja, okoli njiju otroci. Najmanjše dete drži mati na kolenih. Na nasprotnem

[3] Belokranjci pravijo še vedno „podpečkom“.

oglu imajo prostor stari oče in stara mati ali mladi par, ki še nima gospodarstva v roki. Okrog tega sedi njegova deca, potem drugi člani družine: strici, tete . . . in naposled posli. Sede pa tudi tako: na enem oglu mize ob steni gospodinja, poleg nje gospodar, potem ostale k rodbini spadajoče odrasle osebe (stari oče, stara mati, stric, teta . . .), za temi otroci. Dekle in hlapci sede na protivnah pred mizo, ne na klopeh ob steni. Jedo vsi iz ene sklede. Te so bile prej lesene, zdaj imajo lončene (ribniške). Iz lesenih skled jedo samo še otroci. Tudi žlice in vilice so bile lesene, zdaj so kovinske. Vsak ima svojo žlico, ki jo pozna dobro ali po kaki zarezi, ali po kakem okrasku. Tudi vilice ima vsak svoje. Te imajo dva ali tri roglje za nabadanje mesa. Če ga jedo, ga zreže gospodar na „pladnu", t. j. na velikem, lesenem krožniku. Nož ima torej samo gospodar. Vino pijejo redko iz poliča, navadno iz barilca ali iz čutare, ki kroži okrog mize tako, kakor kroži solnce, t. j. od vzhoda proti zahodu. Tega reda se drže strogo in vsakega takoj opomnijo, če ne dene barilca na pravo stran. Tako pitje imenujejo pitje „na čmrk", t. j. skozi prevrtani pil. Človek ga srka počasi in zato tem bolj uživa. Baje je to srkanje najboljše sredstvo zoper zobobol. Pila ne obrišejo, četudi je prišel ravnokar iz tujih ust. Kvečjemu potegnejo z dlanjo črezenj.

Preden se usedejo k jedi, pogrnejo mizo z robom iz domačega platna. Robe perejo po potrebi; navadno so precej umazani. Obešajo jih na „glistnice". Žlice spravljajo navadno v miznik, potem ko si jo obriše vsak ob rob. Skupno jih navadno ne pomivajo. Isto velja za vilice.

Zjutraj jedo največ kislo zelje z debelačnimi žganci ali s krompirjem, debelačni sukanec z mlekom ali tudi same žgance, začinjene in polite s polivko, t. j. z vodo, ki jo odcede od žgancev. Med zelje mešajo tudi bob, ki ga skuhajo že prejšnji večer. Dandanašnji pijejo že precej kavo.

Opoldne jedo koromado, korenje, ječmenovo kašo. Večkrat pride tudi svinjsko meso na mizo. Vendar hranijo boljše kose za mlatce in kosce, ki jih zelo dobro pogoste. Poleg navedenih jedi jedo opoldne tudi kislo zelje, kislo repo in krompir, v koži ali olupljen. Tega stresejo kar na mizo poleg sklede. Kadar imajo tuje (težake), narede proste povitice, največ ajdove. Koscem in mlatcem kuhajo govedino, svinjino, bravino in jim pečejo mlince. Včasih si postreže Belokranjec opoldne s štruklji, ki veljajo za boljšo jed.

Zvečer jedo zelje, repo, krompir, solato, z debelačno moko podmetene buče, žitno kašo itd., kakor pač nanese letni čas.

Kadar jedo meso, pride to vedno zadnje na vrsto.

Za pokosilnik (dojužinek) jedo kruh. Družina navadno ne dobiva pokosilnika, ampak le tuji. Za malo južino jedo kruh, kislo mleko, suho sadje (kuhano), kolače itd. V vinogradih obstoji mala južina iz vina, kruha in čebule.

V kotu nad mizo visi križ, ki mu pravijo bogec. Na levo in desno od njega vise po stenah podobe raznih svetnikov ali prizori iz njihovega življenja, same slikarije na steklo. Te preproste podobe prodajajo po Beli Krajini večidel Poljanci, ki dobivajo svoje „pilde“ s Koroškega in s Štajerskega. Zdaj izginjajo imenovane podobe iz belokranjskih hiš; na njihovo mesto stopajo papirnate slike, predstavljajoče svetnike ali njihovo življenje, štiri dobe našega življenja, smrtno uro pravičnika in grešnika itd. Vmes zaide kak neznan junak ali kak član cesarske rodbine. Med te podobe so razvrščene fotografije v Ameriki živečih udov hiše.

Tudi zrcalo, pa ne veliko, ima po navadi belokranjska hiša. Visi na steni na takem prostoru, da se vstopi lahko vsak prosto predenj. Če ni stenskega ogledala pri hiši, je vsaj žepno, in sicer take vrste, da se da čisto zapreti. Ogledalo visi enako vsem podobam naprej, t. j. na gorenjem koncu je nagnjeno od stene. Zanj spravljajo glavnike, pratiko, pisma in sploh listine. Ponekod ima gospodar na kak tram stropa pribito polico, kjer čuva svoje knjige in važnejše spise, ako jih ne zaupa rajši kofanu ali kakemu „ladelcu“. Na trame stropa obešajo tudi na vanje zabite klince obleko, klobuke in ključe. Ponekod je pribita na tram stropa škatlica za žveplenke, da ne more deca do njih. Skoro povsod pa je potaknjena za tram leskovka ali bekovka, ki pa ne poje prevečkrat, ker ljubi Belokranjec svoje otroke zelo in jim marsikaj odpusti, česar jim ne bi smel. Pri nekaterih hišah sta pritrjena na trame, ki nosijo strop, dva dolga, ravna kola, tudi „glistnici“ imenovana, ki držita kolce, na katerih se suše jeseni debelačni rogi kakor na „glistnicah“ ob peči.

Če ima Belokranjec stensko uro, jo obesi v bližini vrat. Ker so pa pri njem ure redke, je navezan glede določitve časa večinoma na solnce in na zvonove svoje cerkve.

Kot poseben okras hiše smatrajo Belokranjci oltarček ali jaslice, ki jih postavijo v kotu pod križem. Na stikajočih se stenah pritrdijo desko, od katere visi navzdol papirnat prt. Na tega prilepijo podobo sv. Družine v betlehemskem hlevu, namreč sv. Jožefa in sv. Marijo z detetom, zraven oslička, volička in nekaj rdečih rož. Na desko samo postavijo eno večjo podobo, navadno Marijino, na vsako stran te pa po eno manjšo ter par papirnatih cvetlic in svečice. O Božiču narede na stropu nad mizo še „paradiž“. Na sredi plava sv.

Duh v podobi papirnatega goloba z razprostrtimi perutmi. Okrog njega vise na nitih jabolka in pozlačeni orehi. Vse pa prepletajo iz barvanega papirja napravljene verižice.

Razen imenovanih stvari se nahaja v prvi hiši postelj, včasih celo dve, tri, če je družina obilna, potem tuintam tudi kofan, kamor spravljajo ženske svojo obleko. Ponekod imajo za to že omare, a so še redke. Postelje stoje predvsem ob tisti steni kakor peč, le če ni tu prostora, na nasprotni. Zelo preproste so. Posteljnjak je narejen iz navadnih, ostruženih desek in ga imenujejo oder. Ponekod, zlasti v Poljanah, pravijo celi postelji (ne samo lesenemu delu) oder („hodi leč na oder!“). Nanj razgrnejo par škopnikov slame in jo pogrnejo s plahto iz domačega, debelega platna. Druga črez prvo razgrnjena plahta je odeja. Pozimi se pokrivajo še z „belcem“ ali s „kutrom“. Oče in mati spita na eni postelji. Poleg njiju navadno še kak dojenček. Ostali otroci počivajo na drugih posteljah ali na peči. Za srečo si štejejo, če vzamejo starši katerega k sebi. Poleti spe vsi odrasli — fanti in dekleta — razen gospodarja in gospodinje, včasih pa tudi ta dva, na senu nad hlevom ali skednjem, kjer jih puste bolhe kolikor toliko pri miru.

Zadnja hiša ni namenjena za stanovanje. V njej hranijo kruh in praznično obleko. Kruh leži ali na goli mizi, ali v procanji, obleka pa visi na klinih kakor v prvi hiši, če ni spravljena v skrinjo ali kofan. Sploh navlečejo v zadnjo hišo vse mogoče reči, tako da je takorekoč shramba. Če ni v prvi hiši dovolj prostora, postavijo tudi v zadnjo hišo posteljo. Na njej spita gospodar in gospodinja, ki smatrata zadnjo hišo za čisto svoj prostor. Ostala družina se ne sme v njej prosto gibati. Večkrat prebivajo v zadnji hiši različni užitkarji: stari oče, stara mati ali neoženjeni, ostareli družinski udje moškega in ženskega spola. Peči nima po navadi zadnja hiša. V slučaju velikega mraza prineso vanjo v črepinji žerjavice, da jo ogrejejo.

Omenjene skrinje in kofani so večinoma delo Belokranjcev. Razen nekoliko rezbarije nimajo okraskov. Često so čisto pusti izdelki.

Nekatere, a jako redke hiše imajo tudi „štibelc“, t. j. majhno sobico poleg prve hiše. Navadno ga najdeš v velikih, zidanih hišah ali pa v takih lesenih, ki stoje na boku in so torej spodaj podzidane, da napravljajo vtisk enonadstropnih hiš. Dobljiče n. pr. štejejo brez „gore“ 43 hiš, a „štibelc“ imajo samo Bolfi, Petrihi in Žagarji. V „štibelcu“ spi kak član družine.

Poleg prve in zadnje hiše ter „štibelca“ imajo nekatere hiše — prav malo jih je — še „kamro“, ki je zgolj shramba. V njej stoje

ogromne skrinje za zrnje. „Kamra“ nadomešča torej kaščo in leži pri zadnji hiši.

Veliko belokranjskih hiš sestoji samo iz veže in „hiše“. To so hiše ali bajte revnejših ljudi, navadno osebenikov. Večinoma je v tem slučaju veža prostornejša.

Ako je stavbišče pripravno, t. j. suho, je pri nekaterih hišah pod eno „hišo“ zidana klet, zidanica, pod drugo zidan hlev. Vendar stavijo hleve večinoma posebe. Tuintam imajo zidanico pod skednjem (n. pr. hiša na tab. II, št. 3), ako je tu pripravnejši svet, nekateri je pa sploh nimajo. V zidanico spravljajo krompir, korenje in „smuk“, t. j. kislo zelje in repo. Reveži, ki si ne morejo privoščiti posebnega hleva, imajo privezano svojo kravico kar v zidanici pod hišo: na eni strani je žival, na drugi pridelek, ki ga itak ni veliko. Kdor nima zidanice, spravi smuk kar na veži, krompir in korenje pa v hiši pod posteljo.

Podstrešje belokranjske hiše ne stoji prazno. Ker nima veža stropa, kakor smo že omenili, prehajajo ljudje s podstrešja nad prvo hišo na ono nad zadnjo hišo po kakem tramu ali po par počrez položenih deskah. Pod streho ali na hiši zagledaš pogosto velike, preproste skrinje, v katerih hranijo zrnje ali „teg“. Nekatere teh skrinj so tako velike, da drže po trideset in še več kupljenikov žita. Narejene so tako, da se razderejo lahko v posamezne deske, če jih je treba prenesti, in zopet zlože. Na celi taki skrinji ni niti koščka železa, niti enega železnega žreblja. Izdelujejo jih največ v Dragovanji vasi. Pod streho spravljajo žito samo taki kmeti, ki nimajo kašče. V jeseni razobesijo na hiši na kolih debelačne roge, da se posuše. Suše jih pa tudi ob hiši na pri- ali podstrešku (gl. tab. I., št. 2, in sicer stran širine).

Povedal sem že, da suše na hiši tudi svinjsko meso, včasih celo goveje, če ubijejo kakšno bušo. Posebnih priprav nimajo za to. Meso obesijo na brkljače, t. j. droge z mnogimi rogovilami. Brkljače vise na strešnih tramih. Ponekod privezujejo meso kar za letve, nekateri ga pa suše v „derah“. Te so podobne narobe obrnjenim, velikim, a ne posebno globokim zabojem. Na njihovo dno je privezano meso, ki se suši v „derah“ lepše, ker love te takorekoč dim in ga ne puste na prosto. Dalje je v njih meso varnejše pred podganami in mački. Kadar je meso suho, ga denejo v skrinje med žito, da ne postane črvivo.

Razen tega imajo na podstrehi črez leto kolovrate in shranjujejo na njej raznovrstno ropotijo, ki bi jim delala spodaj napotje.

Če stoji hiša na boki, stopimo skozi dvorna vrata najprej na „gan’k“, sicer naravnost na dvor. Nanj vodijo z „gan’ka“ lesene ali

kamenite (redkeje) stopnjice. „Gan'k“ sega okoli ene ali dveh strani hiše in je čisto preprost. Večinoma je obit z navadnimi deskami, ki so le pri nekaterih hišah nekoliko izrezljane.

Na koncu „gan'ka“ je preprosto stranišče, čigar oboj ne sega vedno do dvornih tal, kamor pada blato. Sicer stoji stranišče na dvoru na enem oglu hiše, to se pravi: par desek je za silo zbitih v obliki pokončnega zaboja. Prav pogosto je stranišče ves dvor.

B. K hiši spadajoča poslopja.

Nasproti hiše, z licem proti njeni zadnji strani, stoji „štala“, ki je tudi lesena. Šele v zadnjem času jih zidajo. Med hišo in hlevom je kakih 5—8 *m* širok prostor, dvor imenovan. Ako je hlev pod hišo, stoje nasproti hiše skedenj, svinjak ali kaka „šupa“. Tipična belokranjska hiša je torej ona, kjer stoji hiši nasproti hlev ali kako gospodarsko poslopje (gl. priložene slike).

Hlevi so skoro povsod nizki in majhni. Za krmljenje živine imajo dvojne jasli: „lujtre“ in koritu podobne jasli. Zadnje ime velja za oboje. Imenujejo jih namreč „gorenje jasli“, včasih tudi „lujtre“, in „dolenje jasli“. Seno polagajo skoro izključno samo v „gorenje“; „dolenje“ so samo zato tu, da ne pada krma na tla, ali pa mečejo vanje tako hrano, ki ne bi ostala na „lujtrah“, n. pr. zrezano debelačevino, slamo in podobno.

Živino privezujejo z lanci za dolenje jasli. V hlevih jo hranijo le pozno v jeseni in črez zimo. Kakor hitro skopni sneg in dokler ne zapade, jo gonijo na pašo, od katere se potem živi. Malokdo ji da še doma kaj žreti. Za začetek paše smatrajo Jurjevo, za konec Martinje. Če morejo, potegnejo rok paše še pred in črez ta dneva. Za pašo imajo skupne pašince, to se pravi: kar ima vas za pašo pripravne zemlje, je na razpolago živini vse vasi. Tam, kjer kose, pase vsaka hiša sama. Na jesen, ko pospravijo vse s polja, je odprto vse živini, ki jo zdaj samo izganjajo, t. j. iz hlevov napode. Sicer se pase večinoma brez nadzorstva, koder se hoče. Na večer pogleda vsaka hiša za svojo živino in jo prižene domov, če ne pride sama. Črez leto imajo po navadi skupnega pastirja, črednika, ki ga „postavijo“ kako nedeljo pred Jurjevim, kakor „postavijo“ mežnarja na vezamski ponedeljek. Tega volijo namreč od leta do leta gospodarji onih hiš, ki spadajo pod eno podružnico. Na dan volitve se zbero okrog dveh popoldne pri cerkvi ali pri cerkveni zidanici, kjer jim dajo cerkvenaši piti cerkvenega vina, t. j. onega, ki ga nabero po gori za vzdrževanje cerkve, ki so večinoma revne. Vsak pove svoje želje in pritožbe, oni, ki se potegujejo za „mežnarijo“, pa svoje pogoje.

Kdor jim bolj ugaja in je cenejši, tistega „potrdijo“. Mežnarjeva plača obstoji v denarju, žitu in vinu (po krajih, kjer raste), črednikova v denarju, hrani in prenočišču. Črednika postavi vsaka vas zase in mu določi čas paše za dan in dobo. Ta sega od Jurjeva do „Mihola“. Za pomoč ima dva poganjača (če je malo živine v vasi, samo enega), ki pa nista vedno moška, in sicer mu jih dajeta po vrsti vsak dan po dve hiši. Eden se imenuje „prvi“, drugi „drugi“ poganjač. Ta mora največ tekati za živino, potem pride pri njenem vračanju „prvi“ na vrsto, črednik je takorekoč nadzornik. Z velikim volovskim rogom tuli „na pašo“, hodeč po poti, ki vodi skozi vas. Vsaka hiša mora izgnati sama živino iz hlevov na pot. Kdor zamudi, temu ostane živina doma, zakaj črednik ne čaka nikogar. Kadar ni prevroče, ostane živina ves dan na paši, sicer pride dopoldne okrog desetih domov in gre ob dveh ali treh popoldne zopet vun. Domov se vrne ob „Zdravi Mariji“. Zjutraj jo ženejo na pašo ob treh ali štirih.

Če ostane živina ves dan zunaj, prineso za črednikom na določen kraj jed, ako mu je ne dajo že prej s seboj, česar pa ne vidi rad. V tem slučaju je namreč prikrajšan pri jedi, ker mu dado lahko samo kaj mrzlega s sabo. Sicer pripravi vsaka hiša čredniku takorekoč malo pojedino. Meso in štruklji ali prosta povitica ne manjka na mizi. Jé in spi črednik vedno v tisti hiši, ki mu da „prvega“ poganjača. Pri tem se vrste tako: Kje naj začne črednik, to določijo takrat, ko ga postavijo. Navadno je vedno ena in ista hiša, in sicer prva na dolenjem ali gorenjem koncu vasi, kakor se že zmenijo. Ta hiša da „prvega“ poganjača, sosednja „drugega“, a naslednji dan „prvega“ ter sosednja „drugega“ in tako dalje. Če bi dali kje čredniku iz skoparije preslabo hrano, se lahko upre in zahteva, da mu nakaže vas v drugi hiši jed, ki jo mora plačati preskopa hiša. To se pa zgodi redkokdaj.

Črednik pase po navadi samo vole. Krave in teleta pase zaradi varnosti vsaka hiša sama. Vendar izganjajo ponekod, zlasti v manjših vaseh, tudi krave. Škodo, ki jo napravi čredniku izročena živina, mora povrniti sam. Zato imajo večkrat prepire zaradi poganjačev, ki se zde čredniku preleni ali preslabi in prepočasni. Ako ima zadostne vzroke, lahko odkloni črednik tega ali onega poganjača in vas mu mora poiskati namestnika, ki ga plača hiša, kateri ga je izvrgel.

Da ne dela živina škode po polju, postavijo pri županu vsako pomlad za letno dobo „poljaka“, ki čuva polje cele občine. Kot znak svojega dostojanstva nosi pločevinasto tablico z napisom „Javna straža“ in puško. Vse slučaje škode naznani županu, ki je sodnik in pokliče

prihodnjo nedeljo ali praznik prizadete stranke k sebi, kjer razsodijo stvar med velikim vpitjem. Del globe dobi poljak, ostanek pripade občini. Odškodnina za posestnika, ki so mu popasli, ni vračunjena pri globi, ki se ravna po številu glav, ki so delale škodo, in jo določijo že od začetka. Ker pa najde vsak pravi Belokranjec vedno sto in sto izgovorov, pridejo po dolgem prerekanju večinoma do zaključka, da ni bil kriv škode pastir, ampak edino hudobna živina. Poljak se pa mora obrisati za svoje krajcarje.

Zadnji čas pojema običaj stavljenja črednikov in deloma tudi poljakov. Ljudje pasejo rajši sami, ker jim umira čut za skupnost, za poljake pa niso več navdušeni deloma iz gmotnih ozirov, deloma si mislijo, da naj vsak sam pazi na svoje. Poljanski čredniki — ako pasejo drobnico, se imenujejo čobani — imajo v steljnikih lesene hleve, ki jim pravijo staje („pri stajah sva se sestala").

Vasi, ki leže n. pr. globoko ob Kolpi in imajo više gori njive in pašince (Dečina, Radenci itd.), si stavijo ob njivah in na pašnikih staje, kjer puščajo živino tiste dni, ko obdelujejo polje. Včasih jo imajo v stajah vse poletje, da se pase in jim dela gnoj, ki jim ga ni treba potem voziti težko navkreber na njive.

Na lepo živino je Belokranjec ponosen, zato skrbi zanjo včasih bolj kot za otroke. Hraniti je seveda ne more tako, kakor bi sam rad, ker pridela malo krme. A na zimo objati redno hlev in svinjak okrog in okrog s steljo, da je blagu topleje. Poleti pušča „štalna vrata" odprta, da dobiva živina več svežega zraka. Da mu ne uide iz hleva, zapre vhod z leso, t. j. pregrajo, zbito iz „remeljnov". Lepo tako leso nam kaže prva izmed „Ograj" (gl. tab. IV, štev. 8, zgornja vrsta). Ponoči pušča v hudi poletni vročini živino črez noč na dvoru. Tega zapirajo namreč na vsaki strani lesena, močna, iz desek zbita vrata na „dva pera"[4], t. j. dve krili, ki ju deli na sredi bolj ali manj lepo obtesan stop. Vrata, ki navadno precej škripljejo, se sučejo na lesenih tečajih; zapirajo se z lesenim „riglom" ali zapahom. Skoro povsod imajo strešico, iz deščic ali slame. Ta vrata se imenujejo „dvorna vrata" ali „vrata na dvori". Prvo ime je torej enako kakor od vrat, ki vodijo z veže na dvor. Če ni ta posebno širok, so vrata tudi na „eno pero". Pri zidanih hišah je dvor deloma obzidan, a vhod se zapira vedno z lesenimi vrati. Na sliki „Ograje" vidimo na desni strani od spodaj (dve vrsti) štiri vrste takih vrat, ki jih nadomešča pri nekaterih kmetih lesa, spletena iz protja ali zbita iz „remeljnov" (gl. tudi priložene slike

[4] Pero pomenja tukaj perut.

hiš). Vsak dvor ni zaprt ali pa samo na kraju, ki je obrnjen na pot, torej na tuje.

Živinskih hlevov se drže navadno svinjaki, če ne stoje kje drugje na dvoru, n. pr. naslonjeni na hišo. Večidel so majhni. Korito jim zapira in odpira močen ploh, ki se suče v lesenih tečajih zgoraj ali spodaj. Če se vrti zgoraj, se porine ploh pri odpiranju v svinjak in zatakne z zapahom za korito, da ne morejo svinje med polaganjem do jedi. Ako so tečaji spodaj, se odpira ploh na zunanjo stran in pade na navpično v zemljo pred koritom zabit kol, ki sega do višine korita. Vrata korita tvorijo potem takorekoč klop, na katero postavlja svinje krmeča gospodinja banjo s svinjsko pičo.

Gnoj izkidavajo iz hlevov in svinjakov kar na dvor, tako da mora iti črez gnoj vsakdo, ki hoče iz hiše v hlev. Ob deževnem vremenu ni to posebno prijetno.

Svinjaki imajo ali isto streho s hlevi, ali pa ne. V prvem slučaju stoje vštric z njimi, v drugem pravokotno k njihovi dolžini, tako da zapirajo deloma eno stran dvora. Če je v prvem slučaju med svinjakom in hlevom kaj prostora, spravljajo tja nastelj, t. j. steljo in listje, ter kak voz ali koš. Ta prostor imenujejo pojato. To dobe tudi na ta način, da podaljšajo za nekaj metrov ostrešje hleva.

Skedenj stavijo malo proč od hiše in hleva. Pri redkih hišah je s hlevom pod eno streho. V njem mlatijo pšenico, rž, ječmen in ajdo, vršijo žito in režejo ali sekajo pozimi debelačevino in slamo. To mečejo pri mlatvi naravnost v senico, t. j. prostor ob eni ali dveh straneh skednja, s tem pod isto streho in obit z okrajki, pri revnejših pa ograjen z leso, spleteno iz protja. Razen senice imajo ponekod na ostalih straneh skednja ali samo na eni (na eni so vrata) še senici podobno jaro, suhoto, sušo ali pridel. Če jo imajo, potem spravljajo v senico seno, v jaro slamo (gl. tab. III, št. 6). Skednjevo ostrešje (strešni stol) je podaljšano na strani, kjer ima skedenj vrata, za nekaj metrov in sloni na dveh lesenih stopih (gl. tab. I, št. 1, ali tab. II, št. 3). Tako tvori neke vrste „šupo“, ki jo zovejo „pred skednjem“. Tu stoje vozovi.

Pod tem skednjevim podstreškom imajo nekateri „dero“ ali sušo, kjer suše še ne dosti suho žito, debelačo, fižol ali kaj podobnega. Na ta način je sušilo varno pred kokošmi in mladimi prasci, ki hodijo prosto po vasi. Suša je podobna velikemu, plitvemu predalu s čisto nizkimi stranicami. Leži „pred skednjem“ pod stropom na dveh tramih, ki molita za nekoliko več izpod strehe, kakor je dolga dera. Blizu konca sta podprta z dvema navpičnima stopoma in s črez njiju položenim tramom. „Dera“ ima štiri lesena, včasih

skoro malim valjarjem podobna kolesca, da se lahko potegne na njih „izpod skednja“. Na dolenji strani ima na sredi ozko, na dno pritrjeno lestvico. Za te kline zatikajo drog in porivajo tako počasi „dero“ „izpod skednja“. Nanjo hodijo po lestvi (gl. tab. III, št. 6).

Nad skednjem so pod streho svisli, kamor spravljajo krmo, večinoma deteljo.

Nekatere hiše imajo tudi kaščo, ki služi za shrambo. V njej stoji več onih velikih skrinj, o katerih sem že govoril in v katere spravljajo razna žita in suho sadje ali meso. Razen tega shranjujejo v kaščah obleko. Pod njimi je večinoma zidanica za krompir, korenje, repo in zelje (gl. tab. III, št. 5).

Kozelcev je v Beli Krajini, kakor sem že povedal, zelo malo. Nanje spravljajo krmo (belokranjski kozelci so namreč dvojni), podnje pa vozove; za sušenje jih rabijo zelo malo. Stoje namreč pri hišah, ne na njivah.

Žito suše kar na prostem. Pšenico in rž stavijo v kope, ajdo devljejo v ostrvi (enako deteljo). V zemljo zabodejo namreč debele, visoke kole, okoli katerih zlože ajdo, oziroma deteljo tako, da se ne dotika mokrih tal. Pravijo, da jo „zdevajo v ostrve“. Ostrvi za deteljo imajo rogovile, so torej brkljače, za ajdo jih nimajo. Visoke so tako, da morajo imeti pri zdevanju lestve. Eden stoji na njih, drugi mu pa podaja snope s „podajačem“ ali z „baštunom“, t. j. z rogovilastim kolcem. Za ostrvi uporabljajo mla̓da, razrasla drevesca, n. pr. bore, smreke, hrastičke.

Tudi krmo zvozijo že suho domov. Iz košenic ali trav je nekateri ne spravijo takoj domov, ampak najprej v nalašč zato napravljene senike. Če nimajo teh, jo zdenejo v stoge, t. j. zlože jo okoli močnega droga tako, da se stog proti vrhu zožuje. Stoge ograde, da ne more živina do sena, ali pa se začenja stog šele v primerni visočini, t. j. seno se ne dotika tal, ampak leži precej visoko na stopičkih in čreznje položenih močnih palicah. Na vrh stožnih drogov nataknejo lonec ali obesijo šop stelje, da ne poceja preveč voda ob drogu.

Pozimi, ko imajo bolj čas in je sanina, zvozijo to seno domov.

Tudi steljo zdevajo v steljnikih v stoge, a ne samo v steljnikih, ampak tudi doma. Ako ni prostora za krmo, stavijo doma pri hiši i stoge sena in slame (gl. stog stelje na tab. I, št. 2).

V primerni oddaljenosti od hiš si stavijo Belokranjci radi pečnice. Na njih suše slive, hruške, jabolka in breskve, pa tudi predivo, da spravijo laže iz njega pezdirje. Zato terejo vedno pri pečnicah, ki so trojne vrste.

Ako stoje v boku, so tako narejene: Gospodar izpodkoplje obrov za kak meter globoko. Spredaj in ob straneh, kjer ni obrova, zloži za zidanje primernega kamenja v višini nizkega zidu. Tako zgradi na zgoraj odprto peč, ki se kuri pri odprtini na prednji strani. Nato zabije na dno izpodkopanega obrova in med omenjeno kamenje kole, katere preplete s protjem. Oplet stoji torej deloma na zidani podlagi, deloma na zemlji. Da se drži zloženo kamenje bolj trdno, ga omeče z blatom kakor tudi oplet. Tega „ofloska“ zaradi ognja. Na oplet položi iz tanjših šib spleteno in z lesenim okvirom obdano leso. Na to pride sadje, ki ga hoče posušiti. Sušje pokrije z deskami, ki jih položi črez okvir, da ne uhaja prenaglo vročina iz pečnice. Navadno ima ta tudi iz desek zbito, poševno visečo streho, da suše lahko i ob dežju. Najpreprostejšim manjka okvir na lesi.

Druge pečnice zopet nimajo zidane podlage, ampak stoji ves oplet na zemlji (gl. tab. V, št. 9). Nekatere so pa čisto zidane. Lesa, okvir in streha so seveda leseni. Pečnice teh dveh vrst stoje večinoma na ravnici, n. pr. na vrtu ali na njivi blizu hiše.

Naenkrat denejo na pečnico 3—4 kupljenike sadja, n. pr. sliv. Sušje je treba namreč naložiti debelo. Suhih sliv je n. pr. pol manj kakor svežih, neposušenih. Tako zelo se izsuše. Slive so približno v dveh dneh suhe. Seveda se ne suše vse enako hitro, zato jih prebirajo, t. j. suhe poberejo in jih nadomestijo s svežimi. Na ogenj morajo precej paziti: goreti ne sme preveč, a tudi ugasniti ne.

Ker je suho sadje dobro — zlasti malo okajene slive so sladke —, so pečnice zelo priljubljene otrokom. Če le morejo, se prikradejo k njim, da si potolažijo želodčke. V prejšnjih časih so izvozili Belokranjci zelo veliko suhih sliv v Karlovec. Zdaj ne suše več mnogo, ker jim nagaja okrajno glavarstvo pri napravi pečnic — zahteva namreč, da morajo biti precej oddaljene od drugega stanja, kar jemlje pri sušenju več časa — in imajo rajši rakijo.

S tem sem naštel vse, kar spada k belokranjski hiši. Tam, kjer raste trta, pozna Belokranjec še eno zgradbo, namreč vinsko klet ali zidanico, kakor ji pravi. Zidanice so zidane (a ne ometane) ali lesene. Zadnjim pravijo hisi, ki so često tako majhni, da si misliš, da bi jih lahko prevrnil količkaj močan mož. Večje zidanice so pravzaprav hiše. Obstoje namreč iz „hiše“, veže in iz kleti pod tema. Ker leže skoro vse na boku, so videti deloma enonadstropne.

Na veži stoji preša na „enega“ ali „dva kusiča“, t. j. prostora, kjer prešajo zmrženo grozdje. Največ preš napravijo Finkovčani. Cena jim je različna in se ravna po kosičih. Srednja stane okrog 40 K. V prejšnjih časih niso poznali preš, ampak so imeli namesto njih

široka, na vsako stran odprta korita, kamor so metali z grozdjem napolnjene vreče. Po teh so skakali, mošt pa je tekel v posodje, nastavljeno pod koriti. Če izvzamemo prešo in različno posodje (brente, kable, kadi itd.), sta veža in hiša izvečine enako opremljeni kakor na vasi, samo, da je pohištvo starejše in revnejše. V zidanice znašajo namreč vse stare stvari, ki bi jih doma zavrgli. „Stari" se včasih trajno preselijo z vasi v zidanico, ko dado posestvo sinu ali hčeri „črez". Prostor za velike kadi je na veži, če niso v kleti, kjer so potem ločene od prostora za vino z leseno ali zidano steno. Na ta dva dela so razdeljene vse zidanice (lesene in zidane), ki so čisto pritlične, t. j. ne na boku postavljene. Kupic imajo kakor pri hiši, tako tudi pri zidanici malo, navadno samo eno. Pijejo namreč izvečine iz vrčev, majolik in čutar. Iz Jernejčanov se n. pr. norčujejo, da imajo vsi samo en kozarec, pa še ta je pri zidanici. V zidanicah ostajajo črez noč le, kadar prešajo mošt. Takrat mora eden ostati, da pazi nanj. Vino ostane vedno v zidanicah in ga hodijo vanje pit. Domov ga nosijo v barilcih. Večje posode so: baril (pol vedra), vedro (28 $^1/_2$ *l*) in lodrica (dve vedri). Pri pridelovanju vina postopajo tako: grozdje, ki ga ne odbirajo, zmržijo z lesenim bètkom v banjah ali brentah. Potem ga denejo v kadi, kjer ostane tri do osem dni, in iz teh pride v prešo.

Vino hranijo v sodih. Dokler ga je kaj, ga ne točijo na pipo, ampak na čep. V vratcih soda in više je namreč majhna, z lesenim klincem zamašena luknja. Kadar hočejo natočiti vina, izderejo klinec, t. j. čep, in strežejo vino v nastavljeni vrč. Šele, ko je malo vina v sodu, nastavijo pipo.

Nekateri imajo v hišnih tleh zidanic vrata, „valter" ali „valtež" imenovana, skozi katera pridejo po lestvi v klet ali hlev. Kdor ima namreč trtje daleč od hiše, si napravi kaj rad v zidanici poleg kleti hlev, da ima živino v njem, kadar dela v vinogradu. „Valtar" imenujejo pravzaprav pokrov, ki pokriva štirioglato luknjo v hišnih tleh in je vzdigljiv. Omenjena vrata imajo, da hodijo skozi nje po vino. Navadno se namreč v zidanicah zapro („ne rabi vsaki znat, da smo notri"). Tudi jim je nerodno hoditi okrog po vino. Kdor nima te naprave, se zapre v klet samo, kjer si privezuje dušo z vinom in kruhom, sedeč ob nizki mizici na nizkem stolčku. „Valtar" sem videl razen v zidanicah samo v eni belokranjski hiši.

Največja napaka belokranjskih zidanic je, da so premalo gorke. Zanimive so cerkvene zidanice, ki sem jih že omenil. Te so last kake cerkve, navadno podružnice, in so shrambe za cerkvi darovano vino. Oskrbujejo ga cerkvenaši. Vsaka cerkva ima dva. Godi se

jima pri tem poslu navadno zelo dobro, ker ne dajejo večinoma nobenih računov in pijejo cerkveno vino, kakor bi bilo njihovo. Cerkvena zidanica ni skoro nikdar brez vina. Komur ga zmanjka — na spomlad ga zmanjka večini belokranjskih vinogradnikov, — si ga gre izposojevat v cerkveno zidanico. Posojajo na „rovaš“, to se pravi: Cerkvenaši imajo v zidanici pripravljenih vedno nekoliko palic. Ako pride kdo prvič po vino na posodo, razkolje cerkvenaš paličico na dva dela. Polovico obdrži sam v zidanici, polovico da dolžniku na dom. Na obe polovici naredi toliko zarez, kolikor „ferkljev“ si izposodi kdo. Na svojo polovico zapiše ime dolžnikovo ali si ga zapomni s kakim znamenjem. V zidanici ostale polovice zveže in jih obesi na steno. Če ima kdo že izposojeno vino in si hoče posoditi iznova, mora prinesti s seboj svojo polovico palice, da napravi cerkvenaš nove zareze. Kadar je dolg poravnan, uničijo obe polovici palice, oziroma dasta cerkvenaša svojo dolžniku. Pri tem zelo odirajo. Posojajo na 50%. Ako si izposodiš en „ferkelj“ ali en baril, moraš vrniti poldrug „ferkelj“, poldrug baril. Seveda gledajo tudi dolžniki, da vračajo s primerno „robo“. V denarju plačujejo dolg redkokdaj, dasi vino tudi prodajajo v cerkvenih zidanicah, n. pr. za praznike.

Zdaj so cerkvene zidanice v tem zmislu že skoro izginile.

C. Svetila.

Dokler niso poznali Belokranjci petroleja, so si svetili večinoma z „lučjo“, ki so si je „naribali“ na neke vrste „ribežnih“ ali so si je natesali z bradvami.

„Luč“ dajejo bukovi ali hrastovi panjički. Dolga je okrog 1 *m* in približno 5 *cm* široka. Suše jo ali v peči pri ognju, ali na peči. Kadar gori, jo drži na mizi stoječ, kleščam podoben, železen svečnik ali čelešnik, čigar podstavek je večinoma lesen. Zdaj so čelešniki že redki. Najdeš le še tuintam kakega na „hiši“. To je tem bolj škoda, ker so bili najrazličnejših oblik in včasih zelo lepi. Rabijo jih sploh več ne, ker si svetijo v hišah s petrolejem, ki ga poznajo v Beli Krajini kakih štirideset let. Na stropu vsake hiše visi dandanes mala, slabo brleča, zamazana petrolejska „lampa“, ki ima večkrat proti koncu cilindrove višine skoro vodoravno stoječ, pločevinast zaslon. Z „lučjo“ si svetijo samo še v zidanicah in tuintam na veži ali na svojih nočnih potih, kjer jih lahkoślediš po utrinkih. Ko so preganjali temo z „lučjo“, niso imeli nobene nalašč za njeno utrinjanje določene osebe. Utrinjal jo je tisti, ki ji je bil najbližji, in sicer ob tla. Včasih so določili za ta posel kakega dečka, ki je gledal delo odraslih.

Razen z lučjo so si svetili tudi z lojenimi svečami, ki so si jih napravljali za silo sami. Pri ognjiščih si svetijo še vedno z „repicami“, t. j. z malimi, okroglimi, črez polovico prerezani repi podobnimi svetilkami, v katerih gori jedilno olje — seveda zelo slabe vrste. Starejše repice so lončene, mlajše iz pločevine. Repicam pravijo tudi „leščerbe“.

Splošno ostaja Belokranjec v temi, dokler ni neobhodno potrebno prižgati luči, češ da se govori v temi lepše.

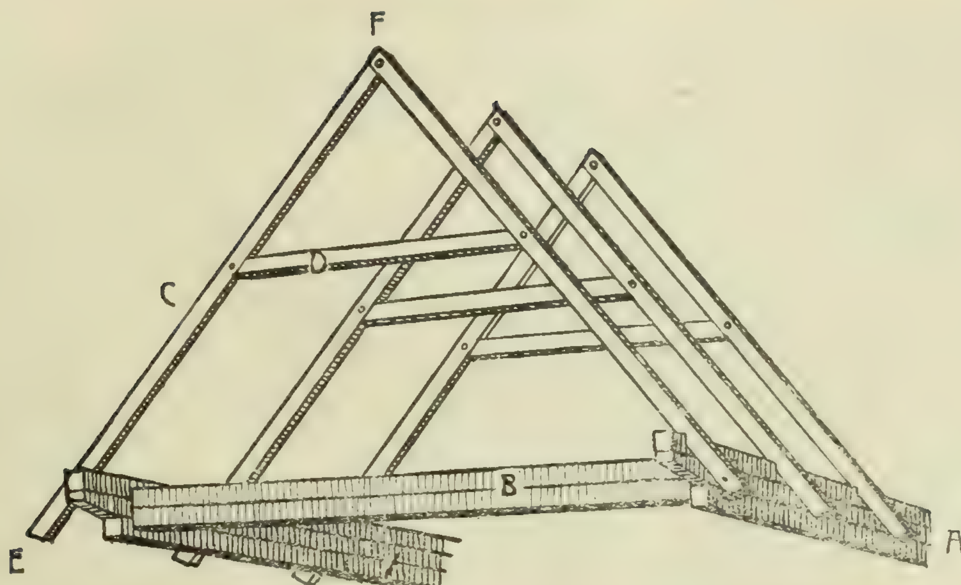
D. Tehnika belokranjske hiše.

Hiše si zlagajo Belokranjci iz približno 12—15 *cm* debelih žaganih plohov ali žaganic. Te so iz jelovega, smrekovega, kostanjevega, redko iz hrastovega lesa. Posekano in izsušeno drevo najprej lepo obtešejo, da so vse stranice ravne, potem ga pa sežagajo na rokah, ker je na Belokranjskem zelo malo žag, ki bi jih gonila voda. Hlod, krlj ali rkelj postavijo na zelo močno tesarsko kobilo tako, da leži z enim koncem na zemlji, sicer pa visi v zraku. Veliko žago vlečejo trije ali štirje. Eden stoji na krlju, dva ali trije pod njim. Gorenji skrbi v prvi vrsti za to, da gre žaga prav, dolenji pa žagajo. Seveda mora tudi gorenji vleči žago kolikor toliko. Da jim lepše in gladkeje teče, zabijajo v njeno stezo zagozde, da je ne stiska les.

Vse hiše niso postavljene iz žaganic. Pri nekaterih, navadno pri starejših, je zunanja stran hišnih sten neobtesana. Smrekov krlj n. pr. prežagajo na dvoje, pa imajo dva stenska trama (gl. tab. I, št. 1).

Hiša ima nizek in plitev zidan temelj, da ne stoji les na zemlji. Iz tal moli temelj različno visoko. Višine pol metra ne presega. Nekatere hiše so brez podzidka, v prvi vrsti one, ki stoje na suhih tleh. Zdolnja in zgornja križajoča se trama ali tudi prvi štirje so nekoliko daljši od ostalih[5] (gl. priložene slike hiš in tloris). Ker so stenski trami lepo obžagani, oziroma obtesani, leže tesno drugi na drugem. Da ni med njimi nobene špranje, polože mednje večkrat maha, a da se ne zvijejo, so zvezani z možniki, t. j. s 30—40 *cm* dolgimi, na obeh krajih priostrenimi klini iz hrastovega, jesenovega ali sploh trdega lesa. Število možnikov med dvema tramoma se ravna po dolgosti stene. Širokost tramov je različna in zavisi od lesa, ki ga poderejo za hišo. Zadnja (včasih tudi prva) podolžna stran je pri nekaterih hišah „štukana“, t. j. prekratki les je vezan s pokončnim stopom. Ker so belokranjski tesarji zelo spretni, zlože stenske trame tako lepo, da izgledajo hiše kakor lično zbite „škatlice“.

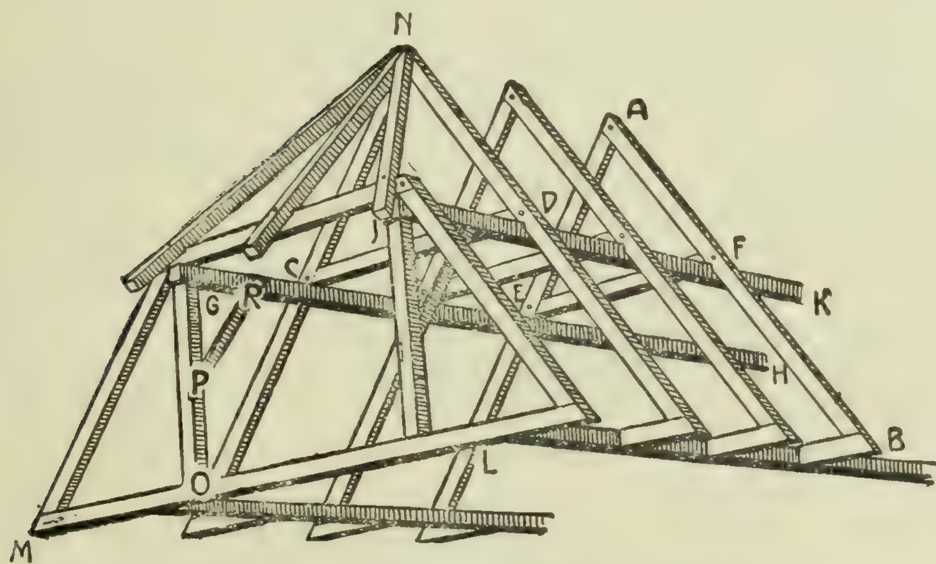
[5] Pri nekaterih stavbah mole vsi trami vun, t. j. črez križišče. Lepo se vidi to n. pr. na priloženi sliki kašče.

Slika 2. „Cimper na peštel".

A trojna greda povzduž; *B* dvojna greda počrez; *C* rožnik (tudi rožnica); *D* pant; *E* peta (del rožnika, ki moli črez gredo); *F* glava.

Ta „cimper" delajo zdaj večinoma na skednjih in hlevih.

Slika 3. Nemški ali kranjski „cimper"[6].

AB rožnik; *BL* greda; *LM* tram; *EF* ali *CD* pant; *IN* šopni rožnik; *GH* in vzporedni tram pod *K* podporna ali glajtna greda; *GO* podporni ali glajtni stop; *PR* roka.

[6] Za te izraze se zahvaljujem deloma g. nadučitelju Lovšinu na Vinici. — Ker se pečajo Belokranjci veliko s tesarstvom in govore lep jezik, bi se našlo pri njih lepo število krasnih besed za tehnični slovar.

Cena jim je različna. Z dvema „hišama“ veljajo 1400—1600 K, z eno 600, 800, 1000 K.

Na stenje postavijo streho ali „cimper“. Ti so precej raznovrstni, vendar so po mojih mislih samo inačice dveh glavnih tipov, ki nam ju predstavljata sliki 2 in 3.

Ostrešje prvega tipa (slika 2) se imenuje „cimper na peštel“. Peštel se zove zareza v gredo. V njej je pribit rožnik z dvema skozi gredo idočima klinoma (vsi klini so leseni), ki manjkata na sliki. Ta „cimper“ je najenostavnejši. Naša slika nam kaže „cimper na peštel“ pri premožnejšem posestniku. Pri revnih ima samo eno gredo „povzduž“ in eno povprečno gredo. Glava (F) je križ, ki ga tvorita dva in dva rožnika, moleča nekoliko črez mesto, kjer sta zbita s klinom. Ima jo le ona streha, katero poletvajo z letvami in pokrijejo s slamo. Letva, ki leži v glavi, se imenuje slemenka. Z opeko krita streha nima glave in je poletvana z „remeljni“.

Pri nekaterih „cimprih“ sta podprta rožnik in greda „počrez“ s pravokotno drugi na drugem ležečima stopičkoma, izmed katerih leži eden na gredi, drugi pa sega v pravem kotu do rožnika. Stopička imenujejo škornjico in tako ostrešje, ki ima sicer vse tiste dele kakor „cimper na peštel“, „cimper na škornjico“.

Druga inačica je „cimper na podsek“. Podoben je prvemu, a levi in desni rožnik sta zvezana z vzporedno s povprečno gredo ležečim tramom, torej takorekoč z novo gredo „počrez“.

Ti „cimpri“ so stari in splošno v navadi. Ljudstvo jih imenuje tako, kakor je zabit rožnik v gredo, oziroma kakor je vezan z gredo, ali kakor sta zvezana po dva in dva nasproti si stoječa rožnika, ki tvorita škarnice.

Drugi tip kaže slika 3. Ta „cimper“ je prišel v navado šele v novejši dobi. Razlikuje se od prvega tipa predvsem v tem, da ima podporne grede ali glajtnice. Vdolbino na gredi ali na tramu imenujejo skalvico. V to pride čep rožnika ali podpornega stopa.

Vsaka streha ima podolžno in čelno stran. Slika 3 nam predstavlja streho na šop ali na krnjak, ki ga tvorijo šopni rožniki, slika 2 streho z lastavico, imeni, ki se ravnata po obliki čelne strani. Krnjak se imenuje tudi paholjek ali stražje. Če ima streha eno podolžno stran daljšo kakor drugo ali je sploh nima, se imenuje streha na eno pero, sicer na dve.

Strehe so pokrite s slamo, le po krajih s hudim vetrom (Poljane!) s šinkeljni. Kriti zna skoro vsak Belokranjec, vendar si najame po navadi za hišo pokrivača. Sam večinoma le pokrpa kaj ali pokrije kaj malega, na pr. svinjak. Krijejo s pšenično in z rženo

slamo, ki ji pravijo „škupa“ (snopom „škupniki“). Vežejo jo ob prekle in letve s trticami in srobotom, redko z žico. Ako imajo veliko škope, obrnejo klas noter; ako je imajo malo, obrnejo klas vun, t. j. streho pokrijejo na klas. Kadar hočejo imeti lepo pokrito streho, spletejo na šopu, t. j. na vrhu okrog in okrog kitico iz slame. Na šop polože pezdirja, kamenja in opeke, da se brani streha laže vetru. Stare strehe so čisto porasle z mahom.

Čelna stran je zadelana z deskami, kolikor je ni pokrite s slamo. To je zadel, ki je pri nekaterih hišah dvojen, t. j. spodnji del je pomaknjen bolj noter, gorenji pa bolj vun (gl. tab. II, št. 4). Zadel ima eno ali dve štirioglati, včasih od zgoraj malo zaokroženi ali v podobi zvezde napravljeni linici. Sicer imajo na njem golobi vhode v golobnjake. Namesto z deskami zadelajo tuintam čelno stran z debelačevino in s sirkovino (gl. tab. III, št. 5).

Strop obeh „hiš“ sestoji iz desek, pribitih na podolžne trame. Hišna tla kakor tudi ona na veži so iz dobro steptane zemlje ali iz „išterleha“, t. j. iz približno štiri prste debele plasti „morta“ (z vodo zmešanega apna in peska). Le boljše hiše imajo v „hišah“ „pod“ iz desek, na veži pa tla iz opeke.

Okna so pri belokranjskih hišah različne velikosti. Zdaj delajo primeroma velika. A prej ni bilo okno širje kakor stenski tram. Izrezali so namreč v dva stenska trama četverokotnik. Vsak tram je bil prerezan do polovice svoje širine. Skozi taka okna komaj pomoliš svojo glavo. Za svetlobo in zrak so torej slabo skrbeli. Največ ju je prihajalo skozi vrata. A če so bila ta zaprta, je objemal hišo zoprn mrak kljub peterim oknom, ki jih ima navadno belokranjska „hiša“ (gl. tloris). Zapirajo se okna, t. j. stenske odprtine, ali samo na notranji, ali samo na zunanji ali pa na obeh straneh. Dvojna okna so iz novejšega časa. Njihov okvir („lajšta“) moli nekoliko iz stene, kar je zaznamovano na tlorisu. Namesto razbite šipe vidiš večkrat papir ali svinjski mehur. Mala okna zapirajo na notranji strani tudi z lesenim zapahom, ki se ali odpira in zapira kakor navadna okna, ali pa odriva po svojem tečaju ob steni. To je okno na smuk. Namesto zunanjih oken imajo ponekod na oknih, kjer kaj spravljajo, na pr. olje, žičasto mrežico ali lesico iz šibic, da jim ne more prevrniti spravljenih stvari nihče, na pr. kokoš.

Vežna in dvorna vrata so na eno pero. Zbita so iz močnih desek in se sučejo na železnih ali lesenih tečajih. Zadnje nahajamo pri starejših hišah. Imenujejo se kotače. Sučejo se v luknjah, izdolbenih v dolenjem in gorenjem pragu. Zapirajo se ali z lesenim „riglom“, ali z železno ključavnico. Lesene ključavnice so že redke

kakor tudi zapahi, ki bi segali črez vso širino vrat. „Rigl“ odrivajo z lesenim klincem ali z zakrivljeno žico, a tudi z roko, če imajo v vratih v ta namen kako luknjo. Včasih zadostuje, da vrata nekoliko navzdignejo, pa popusti „rig’l“. Dvorna vrata so vedno slabejša in manjša kakor vežna. Velikokrat imajo v enem spodnjih kotov izrezano odprtino, da pride lahko na vežo kokoš ali mačka.

Hišna vrata so zbita iz tanjših desek kakor vežna in se zapirajo z železno ključavnico, v kateri pa iščeš po navadi zaman ključa. Tudi ta vrata so na eno pero. Včasih imajo malo, s steklom zadelano okence, da lahko pogledaš z veže v hišo.

Hlevi, skednji, svinjaki in kašče so v vsem enako stavljeni kakor hiše. Vrata hlevov in svinjakov so na eno pero, a se zapirajo navadno z lančkom, ki je vtaknjen skozi vrata in se zatika zunaj za klin, ki ima svojo luknjo v podboju. Lanček nadomestuje često iz vrvi ali iz trtic zvit obroč. Nekateri zapirajo vrata z železnim pasom, ki je pritrjen na vratih in se priklepa na podboj z žabico.

V hlev dohaja svetloba skozi dve ozki, pokončnemu pravokotniku podobni linici, kateri zamaše pozimi s steljo. Tla hleva so iz zemlje, svinjakova tudi iz nje, navadno pa iz desek, da ne morejo svinje riti. Svinjaki nimajo linic, pač pa iz desek napravljen strop. Prašiči so torej vedno bolj ali manj v temi. Strop hleva je tudi iz desek, ki se pa ne drže vedno skupaj. Kadar je nad hlevom polno sena, zapira to presledke med njimi. Sicer se vidi iz hleva streha. Včasih tvorijo namesto desek strop hleva veje, položene črez povprečne trame. Hlevi so torej pozimi večinoma občutno mrzli.

Skedenj leži na „legnarjih“, t. j. močnih tramih, ki drže „podnice“ skednja. Če se skušajo te skriviti, zabijejo mednje in med „legnarje“ močne zagozde. „Legnarje“ podlože s kamenjem, da ne leže na zemlji. Skednjeva vrata, zbita iz desek, se odpirajo tako, da se porivajo na lesenih kolescih ali valjarčkih za steno. Ključavnice nimajo, kvečemu se zapirajo z žabico. Večinoma pa jih odpre lahko vsakdo.

Ker leži skedenj na „legnarjih“, ti pa na kamnih, je pod skednjem precej prostora, kamor spravljajo ob krajih kako kolo ali kaj podobnega. Tak prazen prostor vidiš često tudi pri hišah, ki slone ob boku. Tisti konec hiše, ki ne sloni na obrovu, je podprt z dvema ali tudi več močnimi stopi. Ta prostor pod hišo je namenjen navadno za klet. Včasih pa te ne izkopljejo in torej tudi ne podzidajo hiše, da se valjajo v prahu praznega prostora pod hišo otroci in kokoši. Tudi sem videl hišo, ki je stala na ravnem, pa vendar na stopih

(Sotljičeva, p. d. Evičeva v Dobljičih). Gospodar si je namenil napraviti pod njo kleti, a mu je zmanjkalo denarja, da bi izvršil svoj namen. Tako je stala hiša dolgo časa nepodzidana. Na vežo si prišel po lesenih, nikakor ne nizkih stopnicah. Ko bi bil prišel takrat v vas kak tuj učenjak, ki bi ne bil umel našega jezika, bi si bil mel roke od veselja, da je našel na Belokranjskem na popolnoma suhih tleh novo stavbo na koleh.

H koncu še nekaj: Kadar postane hiša stara in les črviv, jo „ofrajhajo“ nekateri Belokranjci od zunaj in od znotraj, da je hiša na pogled kakor zidana (gl. tab. IV, št. 7). Mnoge hiše so ometane samo od zunaj, od znotraj pa ne. Strop ostane navadno neometan. Ometana hiša je toplejša. Omet prebelijo vsako leto, če ni drugače, vsaj z metlo. Z modrimi ali z rdečimi pasi ob vrhu stene, s kakimi rožami ali slikami (sv. Florijan, sv. Juri) ozaljšajo stene. Nekaterim hišam zadelajo samo zloge z „mortom“ ali z blatom (gl. priložene slike hiš).

Pri zidanih hišah so stene znotraj vedno ometane, zunaj večinoma. Zidajo z apnom in s peskom. Na Griču pa sem videl hišo, kjer so rabili blato za „mort“. Brez tega stavijo iz kamenja samo podzidke pri trtju (podzidani so obrovi) in ograje ob njivah, vrtih ali vinogradih. Tudi „škarpe“ pri potih in cestah stavijo brez „morta“.

Kot posebnost omenjam Ostermanovo (p. d. Kimetovo) zidanico na „Jelševnički gori.“ Zgradili so jo pred 22—25 leti. Takrat so imeli veliko sadnega mošta in tudi vinstvo je izborno kazalo. Ker se jim ni ljubilo nositi, oziroma voziti vode od daleč, so mešali pesek in apno s sadnim moštom, češ da morajo izprazniti zaradi bogate vinske letine vse posodje.

Konec.

Pogled na stanje belokranjskega kmeta je lep: na koncu vrta, nasajenega s slivami — teh je največ —, s hruškami in z jablanmi ter poraslega z zeleno travo, po kateri se pase pod petelinovim vodstvom lepa jata čib in piščancev, stoji hiša, za njo hlev in svinjaki, nekoliko na strani skedenj in kašča ali še kako poslopje. Pred hišo so navoženi panji, ki jih žagajo in cepajo pozimi. Trske in kalanice zlože ob hiši ali kašči, da zadelajo včasih s skladovnicami celo steno razen oken. Blizu vežnih vrat stoji ob hišni steni klop, t. j. močna deska, položena na dva panjička. Na tej klopi počivajo po delu in se razgovarjajo ob nedeljah in praznikih; na njej sedi gospodar, kadar popravlja ali dela orodje. Pravi belokranjski kmet

si naredi namreč sam skoro vse orodje, ker je izvečine leseno. Kar je na njem železnega, si ali kupi, ali pa da napraviti kovaču ali ciganom. Veliko itak nima orodja. Razen motik, lopate, kos, srpov, sekire in sekiric, bradve, rezilnikov, velikih in malih svedrov, kosirjev in krošlja ima še plug, brano, kola in koše. Večinoma imajo tudi lesen val, da drobe ž njim kepe in grude na njivi.

Plug je čisto lesen, le lemež, črtalo in otka so železni. Brana ima samo zobe železne.

Poleg navadnega voza imajo nekateri še „gorska kula", t. j. dve leseni, neokovani kolesi z ojem. Na njih vozijo z gore debela drevesna debla za drva ali stavbni les. Deblo navrtajo na enem koncu in zabijejo v luknjo močan klin, kateri drži deblo za oplen „kul". Zadnji konec debla se vleče po tleh. Včasih nataknejo na ta „kula" dva precej močna, kakor navadni voz dolga droga, in sicer vsakega na enem koncu oplena. Zadnja konca se jima vlečeta po tleh. Zadaj — bolj proti koncu — je vdelan v ta droga jako preprost oplen z nizkima ročicama. Prvi oplen ima za spoznanje višje ročice. Taka kola imenujeje smuke. Na njih vozijo iz trav in lazov seno ali „kule" za vinograde itd., to se pravi: smuke imajo za slaba, kamenita, strma pota, po katerih ne morejo voziti s štirikolesnim vozom.

Kadar je sanina, vozijo drva na saneh z gore. Če so sani dolge, niso pripravne za vsa pota. Zato imajo tudi prav kratke sani, „štuce" imenovane. Pri „štucah" sta oplena tik drugi za drugim.

Vozovi, sani in koši so navadno „pred skednjem". Razlikujejo gnojne[7] in nahrbtne (oprtne) koše. V prvih vozijo gnoj, v drugih nosijo seno. Za to uporabljajo navadno one koše, ki sestoje iz dveh locnov, v katera so vtaknjene obdelane palice. Pravega dna nimajo ti koši, ampak je spodnji locen samo prepleten s trtami. Druga vrsta nahrbtnih košev je spletena iz viter. V teh nosijo vse: sadje, korenje, svežo deteljo itd.

Na steni hleva blizu vrat vise na klinu jarmi. Živino vklepajo namreč v jarme: dva vola v enega. Okoli vratu denejo volu kambo, ki jo pripno s tičnico v prevrtani jarem. Ta leži na oju, s katerim je zvezan z iz trtic zvitim obročem (jarmica) in s klinom, ki ga potaknejo v oje. To ima več lukenj, da denejo jarem lahko bolj spredaj ali zadaj, kakor že zataknejo jarmico.

Ob steni hleva slone gnojne vile; vile za seno in grablje so „pred skednjem", kose in srpi pa vise pod pristreškom hiše, zataknjene

---

[7] Gnojni koš vidiš na vozu pred skednjem na sliki tab. I, št. 1. Mimogrede omenjam, da je Adamova hiša ena najstarejših na vsem Belokranjskem. Dognal sem, da je stara najmanj 150 let.

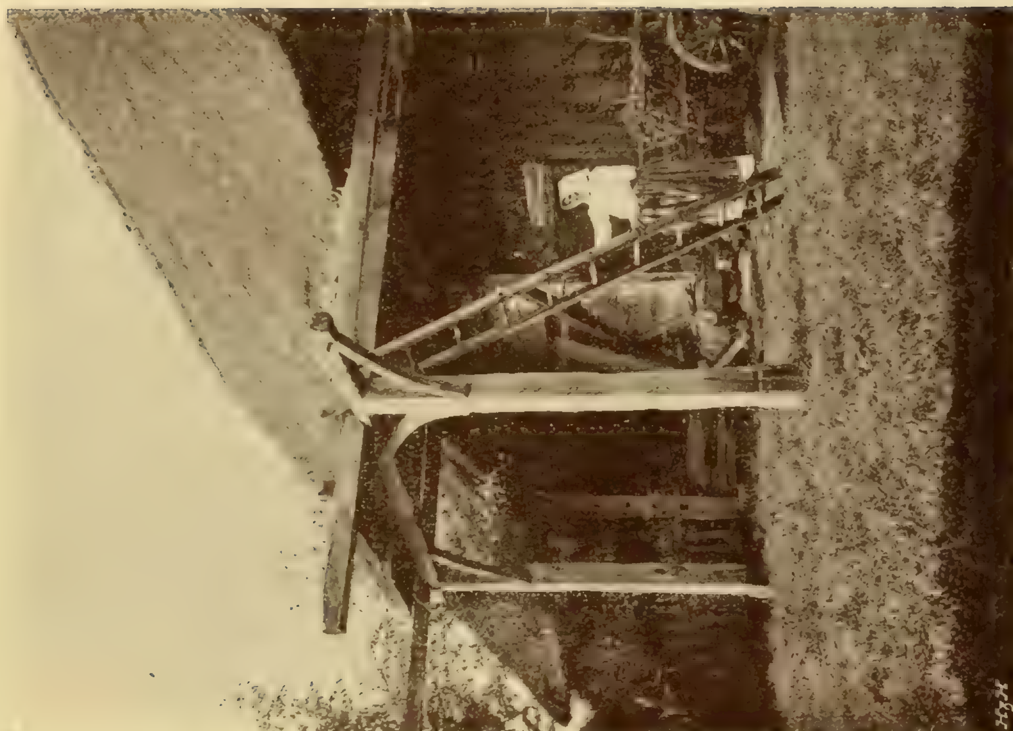
Fot. akad. slikar M. Kambič.

Št. 3. Bukovčeva (p. d. Peričeva) hiša iz Dobljič.

Fot. akad. slikar M. Kambič.

Št. 4. Mušičeva hiša z Goleka št. 13.

Fot. akad. slikar M. Kambič.

Št. 6. Panjanova (p. d. Mulihova) dera z Obrha.

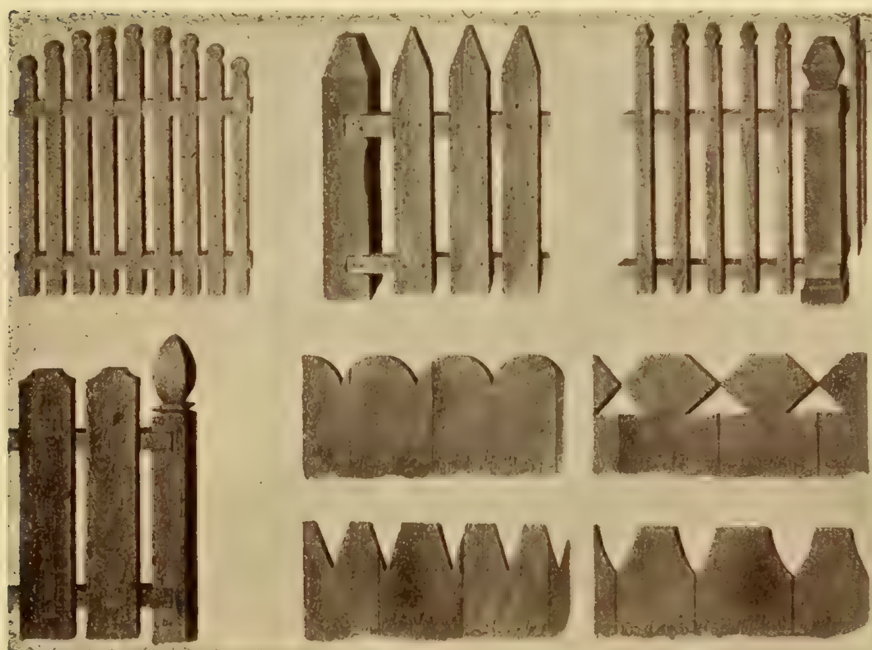
Fot. akad. slikar M. Kambič.

Št. 5. Lamutova kašča z Obrha.

Fot. akad. slikar M. Kambič.

Št. 7. Tratarjeva hiša s Sel pri Dragatušu.

Narisal akad. slikar M. Kambič.

Št. 8. Ograje.

Fot. akad. slikar M. Kambič.

Št. 9. Bahorjeva (s hiš. št. 13) pečnica iz Dragovanje vasi.

Fot. akad. slikar M. Kambič.

Št. 10. Bahorjevi (s hiš. št. 13) žrvni iz Dragovanje vasi.

za kak tram. Ob praznih straneh skednja zlagajo žaganice in škopo, kolikor je ni „pred skednjem“.

Vsako soboto in na večer pred prazniki posnažijo in pospravijo okrog hiše. Po tej snagi presodiš lahko vrednost gospodarja.

Kar ima posestva pri hiši, ga ogradi Belokranjec z najraznovrstnejšimi ograjami. Nekaj jih vidimo na slikah hiš, nekaj na sliki „Ograje“ (prva vrsta cela, pri drugi prva ograja). Najnavadnejša ograja je spletena iz protja (gl. tab. IV, št. 7) ali obstoji iz na gosto v zemljo zabodenih količkov, ki so prepleteni proti vrhu s par vrstami protja. Te ograje imenujejo plote. „Rante“ so ograja, kjer so sirovo obtesani drogi (rante) pribiti ali s trticami privezani ob v zemljo zabite stope (gl. tab. I, št. 2 in tab. II, št. 4). Ograje, ki nam jih kaže slika (tab. IV, št. 8), si privoščijo le premožni kmeti. Žive meje ne poznajo pri vrtih. Prehode skozi plote in njihove zagraje imenujejo lese. Da jih ne more odriniti živina, se privežejo ob pokončen stop ali kol z obročem iz trtic. Navadno je vsa vas prepletena s ploti. Belokranjec ljubi svoj svet in je ponosen nanj. Ob nedeljah in praznikih sloni včasih cele ure ob plotu in se razgleduje po svojem. Morda dela zavoljo tega tako rad ograje. Sicer pa je tega pravnega naziranja, da si naj pripiše po tuji živini povzročeno škodo vsakdo sam, če nima zemljišča ograjenega. „Vrtec“, ki ga imajo domača dekleta ob hiši ali blizu nje, je zaradi domače živine posebe ograjen. V vrtcu sade rože in tuintam kako zelenjavo. Po njem in po rožen-kravtu, rožmarinu, nageljčkih in drugih na hišnih oknih v „kahlah“ ali v lesenih zabojčkih rastočih rožah spoznaš lahko, če so pri hiši za možitev godna dekleta.

A ta slikovitost belokranjskih vasi se umika prozaičnosti in hladnosti novega načina stavljenja poslopij. Pa to se ne dogaja samo na Belokranjskem, ampak po vsej naši domovini. Stare cerkve in cerkvice, polne sladke vabljivosti, izginjajo pred novimi zgradbami, ki nam hočejo imponirati s svojo golo prostornostjo in brezokusnostjo. Hiše in vasi so stale doslej v taki harmoniji z našo zemljo, kakor da so vzrasle iz nje — a zdaj? Na njihovem mestu se vzdigujejo žalostna, železniškim čuvajnicam podobna ali sicer popolnoma neslogovita poslopja in inženirjevo ravnilo si prisvaja tudi na vasi že prvo besedo. Ali hočemo res sami uničiti poezijo svojih krajev?

Tisti del duhovščine in učiteljstva, ki ima zmisel za lepoto, ima tu hvaležno polje dela.

Donesek k zgodovini kočevske narodne pesmi.

Priobčil dr. Fr. Kidrič.

I.

Iskavec prvih zapisovavcev kočevskih narodnih pesmi se mora ustaviti pri eni najsimpatičnejših osebnosti slovenskega preporoda: mladem ribniškem Rudežu.

Jožef Rudež je bil gojenec Kopitarjev, s katerim sta na Dunaju v šolskem letu 1809/1810 skupaj stanovala [1], v septembru 1810 [2] pa napravila skupno potovanje po Nemčiji [3]. Rudeževa najljubša stroka je bilo narodo- in zemljepisje [4], a Kopitar, ta neutrudni nabiratelj duševnih delavcev med svojimi rojaki, je skrbel, da pritegne njegov učenec v okvir svojega strokovnega zanimanja predvsem rodno zemljo in ji ostane zvest tudi na gradu svojega očeta [5], kamor se je vrnil po enoletnem bivanju v tujini. Dvoje je želel doseči Kopitar pri Rudežu: da postane gmotni pospeševatelj slavističnih literarnih teženj na Kranjskem, češ, Mecena bodo kranjski „slavisti" po Zoisovi smrti krvavo potrebovali [6], in pa, da prime sam za pero ter poda popolen etnografski opis „ilirskih Slovanov" [7].

Rudež je začel res koj po vrnitvi v Ribnico zbirati slovensko narodno blago [8], obenem se je pa začel gotovo že zgodaj zanimati za sosednji nemški otok, o katerem so krožile med učenjaškim svetom deloma zelo kurijozne vesti. Bila je pa posredno najbrže zopet Kopitarjeva zasluga, da je prišlo nekaj plodov Rudeževega znanstvenega zanimanja za Kočevje že takrat v javnost. L. 1815. je prišel namreč na Dunaj Prus Julius Max Schottky [9] ter se seznanil v teku svojega šestletnega [10] bivanja na Dunaju tudi s Kopitarjem [11], ki pa „fificum magnum" ni bogvekaj cenil [12]. Pač po stikih s Kopitarjem je bil opozorjen Schottky tudi na etnografa v kočevski bližini. In ko se je vrnil profesor nemškega jezika in literature v Poznanj [13] ter dobil za svoj novi list „Vorzeit und Gegenwart. Ein periodisches Werk für Geschichte, Literatur, Kunst und Dichtung" (Posen 1823, 3 zvez.) od ljubljanskega profesorja

[1] Levec, Karol Rudež, Ljub. Zvon V. (1885), 122. — [2] Istočniki dlja istoriji slavjanskoj filologiji I., 207. — [3] Levec l. c. — [4] Istočniki l. c. — [5] Levec l. c. — [6] Istočniki II., 293. — [7] o. c., 236. — [8] Levec l. c.; Istočniki I., 332, 339, 354; II., 228. — [9] Wurzbach, Biogr. Lexicon XXXI., 251. — [10] Vorzeit und Gegenwart, predgovor. — [11] Prim. o. c., 181. — [12] Prim. Istočniki I., 450, 680, 611, 612, 613.

Richterja precej površen članek o Kočevcih, se je obrnil tudi do Rudeža po poročila o tem čudnem narodu[14]. Rudež je res poslal jedrnat članek o kočevskem ozemlju in narodu, v nasprotju z Richterjem pravilno razložil nemško obliko: Gottschee (od sl. koča), povdaril, zopet v nasprotju z izvajanji Richterjevimi, slovenski vpliv na kočevski jezik ter dodal „Seznamek nekaterih kočevskih besed, ki se od pismene nemščine razlikujejo“, kočevski očenaš, seznamek „nemških obiteljskih imen med Kočevci“ in pa „nekaj kočevskih balad“: I. *„Wie frühe ischt auf Mogreathizle“* = v Hauffenovi[15] zbirki štev. 71: Margarethe; II. *„Die Wächtel schluget in unscher Falde“* = Hauffenova štev. 7: Lied beim Hirsejäten; ad II. *„Der Woizen hät geschossen Mario!“* = Hauffenova štev. 8: Marienruf; III. *„Wie frühe ischt auf d' Mäjarin“* = Hauffenova štev. 101: Də moirarin. Prispevka, ki sta izšla marca 1823 pod skupnim naslovom: „Das Herzogthum Gottschee“[16], je opremil Schottky z javnim pozivom do Rudeža, naj nadaljuje svoja kočevska raziskavanja, češ, „v to ni danes nikdo tako poklican kakor ravno on“[17]; tudi Rudež sam je obljubil, da še priobči pozneje melodijo k „majerci“[18], ki se mu je zdela „najbrže jako stara uspavanka, ker jo tudi sosedne Ribničanke kot uspavanko splošno in od pamtiveka pojejo“[19]. Toda „Vorzeit und Gegenwart“ je zaspala, in Rudež ni iz svoje zbirke kočevskih narodnih pesmi ničesar več priobčil.

Nova doba se je napovedovala kočevski etnografiji, ko je začel v Ljubljano delegirani Poljak Emil Korytko v prvi polovici 1838 resno misliti na kranjsko etnografijo[20].

O Kočevju je prosil Korytko podatkov že v prvem pismu Kopitarju v drugi polovici junija ali prve dni julija 1838: v odgovoru z dne 16. julija mu namreč piše Kopitar: „O Kočevcih najdete v Vodnikovi mali »Geschichte von Krain« kar je potrebno“[21]. Nekako istodobno, morda o priliki kakega Rudeževega obiska v Ljubljani, pa se je seznanil Korytko tudi s prvim priobčevavcem kočevskih narodnih pesmi[22], ki je bil prevzel med tem l. 1829. po očetovi smrti ribniško grajščino[23]. Ko je dovolila policija 17. julija Korytku v svrho nabiranja narodnega blaga krajše ekskurzije na deželo[24], je dobil na Rudeževo prošnjo in poroštvo tudi dovoljenje, iti v

[13] Vorzeit und Gegenwart, podpis in predgovor. — [14] o. c., 257, opomba. — [15] Hauffen Adolf, Die deutsche Sprachinsel Gottschee (Quellen und Forschungen zur Geschichte u. Literatur Österreichs III), Graz 1895. — [16] Vorzeit u. Gegenwart, 3. zvezek, str. 257—278. — [17] o. c., 271. — [18] o. c., 277. — [19] o. c., 276. — [20] Kidrič Fr., Paberki o Korytku, Ljub. Zvon XXX. (1910), 559; Korytkova ostalina, ki je tu opisana, se citire pod: KO. — [21] KO., 298. — [22] Ljub. Zvon, XXX., 683. [23] Levec l. c. — [24] Ljub. Zvon XXX., 685.

Ribnico[25]. Bil je na to vsaj trikrat Rudežev gost: od 15. do 19. avgusta, od 9. septembra dalje nekaj dni in pa od 4. do 10. sept.[26]. Vsaj enkrat, najbrže septembra, pa jo je mahnil Korytko iz Ribnice dalje na Kočevsko. Prišel je vsaj do Mozlja. V tamošnjem župniku Mihaelu Wolfu, rojenem Kočevarju[27], je našel vnetega podpornika svojih znanstvenih teženj. Z Wolfom sta potovala potem skupaj do Poljan, kjer sta navdušila neko gospo oskrbnico, da jima je obljubila svojo pomoč. Od tod se je vrnil Korytko nazaj v Ribnico, zabičevajoč seveda svojemu novemu prijatelju Wolfu, naj mu nabira in pošilja kočevsko narodno blago sam in izpodbada tudi druge.

Ko pošiljatev iz Kočevja le predolgo ni bilo, je pisal Korytko Wolfu pismo, ki se da iz Wolfovega odgovora približno rekonstruirati: Korytko se je pritoževal radi molka, prosil svadbenih pesmi, ženske kočevske jope, poročila o poljanski oskrbnici, o nabiranju duhovščine v Poljanah in Kostelu, o črnih Kočevcih, o Kostelcih in Osilničanih, o čarovniškem procesu, ter seznamka krajev, kjer stanujejo Kočevarji. Na to je odgovoril Wolf 8. novembra:

„Verehrungswürdigster Herr! und Freund!

Daß Sie über mein so langes Stillschweigen ungeduldig sind, kann ich Ihnen gar nicht verargen. Wen̄ ich Sie aber versichere, daß ich nach Ihrem mir unvergeßlichen Abschiede von hier mit Einbringung meiner Habseligkeiten sehr beschäftiget, und durch längere Zeit auf der Weinlēse abwesend war; so hoffe ich, daß ich in Ihren Augen nichts werde verlohren haben. Ad rem.

Die Volkslieder bey Hochzeiten kan̄ ich Ihnen dermahlen noch nicht schicken; da Andreas Jonke, der solche gut singen kan̄, in Triest abwesend ist. Beygeschlossen erhalten Sie zwey Lieder, die seit unerdenklichen Zeiten von dem Landvolke gesungen werden. Was die Joppe anbelangt, glaube ich wird Ihnen wenig gedient seyn; wen̄ Sie nicht den ganzen Anzug einer Gottscheerin bekom̄en, welcher gering gerechnet auf 20 fl. zu stehenköm̄e; hierüber wollen Sie sich gefälligst äußern. Mit der Frau in Pölland[28] habe ich gesprochen, welche sagte: daß sie vieles für Sie gesam̄elt hätte, und wünscht es Ihnen persöhnlich mitzutheilen; warum sie es aber nicht schriftlich thun will, wollte ich nicht in sie dringen. Von der Geistlichkeit in Pölland, so wie auch von Köstel kan̄ ich nichts erwarthen, obwohl ich es ihnen warm an das Herz legte, daß sie Ihren Bemühungen an die Hand gehen sollen. Die schwarzen Gottscheer sind in der Pfarre Altlack, und wurden so genan̄t, weil sie

[25] Levec l. c. — [26] Ljub. Zvon XXX., 686. — [27] Catalogus cleri d. Labac.: Wolf Mich. C. Gotho-Svev. natus 16. Feb. 1792. — [28] Pač: Pöllandl = Poljane.

meist schwarze Röcke trugen, die sie nun großten Theils in weiße umgetauscht haben.

Die Kostler und Oswinizer sind mit den Gottscheern nicht gemischt, sind rein Slaven.

Den Hexenprozeß, so wie auch das Verzeichniß jener Ortschaften, die von den Gottscheern bewohnt werden, werde ich hoffentlich durch Herrn Amtsschreiber Lackner bald abgeschrieben erhalten, wo ich dan̄ nicht säumen werde, Ihrem Wunsche zu entsprechen. Die Zhermoschnitzer und Schemnitzer kom̄en in der Tracht so ziemlich gleich. Eine Zhermoschnitzerin̄ haben Sie ja in Mosel schon gesehen, die Tracht der Männer ist verschieden. Wan̄ sich die Gottscheer hier angesiedelt haben, ist nichts Bestimtes zu finden. Wen Sie noch einmahl nach Gottschee kom̄en würden, mochte mich unendlich freuen; ich würde Sie dan̄ wieder nach Pölland begleiten, wo Sie dan̄ Gelegenheit hätten, das von der Frau Verwalterin Gesam̄elte selbst aus ihrem Munde zu vernehmen.

Nun noch eins unter uns.

Es hat mir unlängst ein Geistlicher Geschrieben und mich als vorgeblicher Freund gewarnet, daß ich ja nie mehr auf einer Hochzeit tanzen soll. Sie lieber theuerer Freund sollen an der Tafel des Herrn v. Rudesch, an welcher auch ein Pfarrer anwesend war, erzählt haben, daß ich in Ihrer Gegenwarth sehr hitzig und schön auf der Hochzeit soll getanzt haben. — Daß Sie solches nicht konnten gesagt haben, bin ich überzeugt, wie man mir aber einen solchen Warnungsbrief schreiben konnte, kan̄ ich nicht verstehen. Ich küsse Sie im Geiste und bin in wahrer Achtung

Ihr Aufrichtigster Freund

Am 8ten Novemb. 838. Mich. Wolf

Pf." [29]

V teku novembra je predložil Korytko Wolfu 5 novih vprašanj, na katera odgovarja ta v pismu z dne 4. decembra:

„Lieber theurer Freund!

Ihrem Wunsche gemäß beantworte ich nun nach Möglichkeit die an mich gestellten Fragen:

Ad 1. Das Haupttuch nen̄en die Gottscheer Huder, das lange Hemd [Kleid] Pfoit, das obere Hemdchen, welches meistens aus feiner Leinwand gemacht wird — Pfoitel, die Gürtl [pas] auch Gürtl, das Uiberkleid vom bläulichten Tuche, Joppe, detto mit Ermel — Rock, die Schuh — Schuh, Stiefeln — Stiefel, Strümpfe — Strümfe.

Ad 2. Man sagt, daß sich die Gottscheer zuerst in Windischdorf, zur Pfarre Mitterdorf gehörig, angesiedelt haben, wahrscheinlich wird auch deswegen die Pfarrkirche zu Mitterdorf die alte Kirche genannt.

[29] KO., 247—50.

Ad 3. Die Stadtpfarre Gottschee, Mitterdorf, Altlag, Zhermoschnitz, Nesselthal, Mösel, Rieg werden von ungemischten Gottscheern bewohnt. Das sogenañte Gottscheer Land gränzt gegen Osten an den Bezirk Krup, gegen Süden an Polland und Kroazien, Westen an Kroazien und Reifnitz, Norden an Bezirk Seisenberg und Bez. Neustadl.

Ad 4. Die schwarzen Röcke werden nur selten noch gesehen, das nehmliche Schicksahl haben auch die schwarzen Joppen.

Ad 5. Die Zhermoschnitzer Weiber tragen statt der langen Pfoit, ein kittelartig zugeschnittenes mit mehreren Falten versehenes leinenes Kleid, welches in den Hüften fest gemacht wird, bedienen sich auch der Gürtl wie alle Gottscheerinen, den Oberleib bedeckt dañ ein kleines Pfoitel [Hemetel] welches aber sehr kurz ist, und kaum den Kittel erreicht, daher nicht ganz züchtig. Sie tragen auch Joppen, aber kürzer und etwas anders zugeschnitten. Das Haupttuch der Zhermoschnitzerinnen ist durchaus weiß, und tragen es nach Form der Oberkrainer. Die Männer tragen sich so wie überall in Gottschee, verschieden, ihre Sommerhosen sind von Leinwand, und nach Art wie die Unterkrainer tragen, zugeschnitten, nur nicht Knie, sondern Stiefelhosen.

Ich wünsche recht von Herzen, daß Ihnen mit dieser unbedeutender Mittheilung etwas gedient wäre. Mehrere könnten freylich Mehreres sagen, aber bin ich ganz alleinig —. Ich grüsse Sie und bin mit ausgezeichneter Hochachtung

Ihr aufrichtiger Freund

Mösel am 4ten Dez. 838. Mich. Wolf.“ [30]

Dočim je Korytko za Kočevje še iskal sotrudnikov in čakal prispevkov, je že mislil o tem, kako bi spravil zbrano gradivo v svet. Ker v svoji „Slowianšćyzni“ [31] za nemške Kočevarje ni mogel imeti primernega prostora, jim je sklenil posvetiti v pražkem listu „Ost und West“ posebno monografijo. Napovedal jo je uredniku Glaserju v listu z dne 6. oktobra 1838, kjer je razvil tudi svoje nazore o pomenu kočevske etnografije: „Pripravljam za Vas važen članek o Kočevcih. To je za nas Slovane, zlasti pa za Kranjce, velezanimiv narodič, ki ga še ni nikdo dobro popisal, pravilno očrtal in razumel — celo Jakob Grimm je razširjal ali pravzaprav prepisoval o njih čisto napačne pojme. To ljudstvo je v nemščino prevedena slovanska knjiga. Samo gotsko-nemški jezik jim je ostal; navade, običaje, mnenja in celo način mišljenja pa so sprejeli od Slovanov, Kranjcev in Istranov, in skrbneje jih čuvajo, nego Slovani sami. Kdor hoče Kranjce in Hrvate etnografski študirati, ne sme prezreti Kočevcev. Upam, da bo članek odgovarjal Vašim željam in obljubljam, da Vam ga kmalu pošljem“ [32]. Glaser

[30] KO., 283—6. — [31] Ljub. Zvon XXX., 682. — [32] Nemški original v KO., 376.

je še v pismu z dne 4. decembra članek urgiral: „Obljubili ste mi poslati članek o Kočevcih; zelo mi bode drago, ako svojo dobrohotno obljubo izpolnite“ [33]. Pomen Kočevcev za slovensko etnografijo je Korytko sicer malce pretiraval, vkljub temu pa bi bila gotovo povedala njegova monografija sodobnikom marsikaj novega in zanimivega ter popravila marsikatero zmoto; toda njegovi dnevi so bili že šteti, odložiti je moral pero prej, nego je utegnil z njim v svojem prekipevajočem slovanskem navdušenju osvetliti ljudstvo in zemljo nemških Kočevcev.

Celotni uspeh Korytkovih zvez z Rudežem in Wolfom za kočevsko etnografijo se iz doslej pristopnega dela Korytkove ostaline [34] ne da z gotovostjo določiti. Tu je najprej 7 pesmi, o katerih izpričuje rokopis, da jih je dobil Korytko od Rudeža [35]. Razen varijante k prvi objavi balade o „majerci“ [36] se nahajajo med Rudeževimi prispevki tudi zapisi ostale trojice, ki jo je bil Rudež že objavil [37]. Glasollvnih posebnosti kočevskega narečja Rudeževi zapisi ne izražajo posebno uspelo [38]. V tem oziru so mnogo boljši ostali zapisi [39], zlasti zapisa neznane mi roke [40]. Jezik govori za to, da je treba izkati pisca v Mozlju [41]. Za to govori tudi okoliščina, da sta šla zapisa skozi Wolfove roke, ki jima je dodal pismenonemški prevod z opombo: „NB. Das ganze ist ein Quotlibet, daher zum Drucke nicht leicht fähig“ [42]. Ker zavzemata ta Wolfova prevoda prvih 7 strani [43] istega vezka, ki obsega tudi 2 pesmi Wolfovega zapisa s prevodoma iz Wolfovega peresa [44], sledi najbrže, da je izročil ali poslal Wolf štev. 8—11 naenkrat, da torej niti štev. 8—9 niti 10—11 nista istovetni s pesmama, ki jih je poslal Wolf Korytku s pismom z dne 8. novembra.

Na listku z noticami o referentih in pridobitvah se nahaja v ostalini Korytkova lastnoročna beležka: „Naystadter (Kreis). Ein uraltes Gotzeer Lie(d), d(as) am Joanni abend gesungen wird. — Marsch bey Hochzeiten Hochzeitlieder —“ [45]. Če meri ta beležka, kakor se zdi, res na zapise, ki so se v Korytkovi zbirki že faktično nahajali, se tu omenjene kočevske pesmi ne morejo z gotovostjo istovetiti z našimi št. 4, 6, 10 in 11, ker bi se morali v tem slučaju omeniti tudi ostali kosi naše zbirke. — Razen tega se v Kristanovem

[33] Nemški original v KO., 305. — [34] Prim. Ljub. Zvon XXX., 366 sl. — [35] KO., 251—258; gl. niže II., št. 1—7. — [36] Gl. niže II., št. 3. — [37] Gl. niže II., št. 2, 5, 7. — [38] T. (= poročila g. prof. dr. H. Tschinkla v Pragi). — [39] Prim. jih s transkribcijami pri Hauffenu. — [40] KO., 259—266, 287—288; gl. niže št. 8 in 9. — [41] T. — [42] KO., 273. — [43] KO., 267—273. — [44] KO., 274—282; gl. niže II., štev. 10 in 11. — [45] KO., 117.

zborniku Korytkove ostaline nanašajo na Kočevce še sledeči, deloma nečitljivi zapiski v poljskem jeziku[46]:

„Stroje. Stary chłop ma pod chustką włosy wkoło . . . okręcone Czypeczek —— · —— czarne wstążke w czoło . . . pas | [47] w Poniedziałek wielkanocny zawiązują przyjaźń dziewczeta na rok cały — w proces . . . iść bawic się — odwidzać itd. chłopaki przyłączują się do tego i tanczą — [schellen] w domu do tego najątym piją przytym i iedzą — | Boże narodzenie wieczór cyne leją nawsze z figur . . . przyszłość | nat. Jana — dziewczęta schodzą się iedna drugie ramionami opaczują i śpiewają — ogien palą — wgóry rzucają | Siebente — siodmina Laihkauf — obiad po szlubie | na Palmową niedziele z palm w kościele czynią krzyżyki i przybyjają w chlewach by bydło nie oczarowac | Przy pogrzebach spiewają czyny umarłego — naymują do tego — kobiety — | Dziecko karmięca matka iak da ogien z domu, mleko straci —. | Wilde Feuer. stos drzewa zapalono aby bolesc i zarazę bydla odpędzić — | Wesele wieczor dziewczęta wianuszki pletą — spiewają tanczą — nazajutrz wieczor zbierają pieniądze — odbierają wianuszki führerin — a daje czepki. dziewczęta dają — [roidel] — przędziwo kranzlejsch binden dzien wczorayszy czepiec — krone = Kranz — | spiewają piękne piosneczki | st(r)oj dwojaki Čermošitsch tak byle ubrani iak w Rybnik Metlink — Semitsch | Osivnic — Koftel — Pölland — Čermenbel — | starając się o ciele przyhodzą targować — . . . synie czas bysię cenił no dobrze móy oycze — wice co — . . . poyde kupowac — Przyjedzą w proceſſii calą karawaną maškaradą — | przy oswiędczeniu orzechy daje oblubienica barven ci rzucają po scianach i niosą z sobą do domu | Przemysł Kočewow zatrudniono po całym swiecie są oni . . . chnięci — procz tego w domu przydą i wyrzucają sukna na sprzedac K . . . | Ułajh rosline palą na grad i swięcone [wieka] kośći | ktora pierwsza ze swięconym z kośćiola do domu wydzie ta pierwsza zamąż poydzie | žipling na Boże narodzenie z psenicy chleb pieką ktoren z 3 razy na Boze nar. 3 kra i nowy rok z rzeczami i . . . wem naſtół przez noc | Na Boze narod. kropią swięconą wodą wszystkie strony. | Pabolicen Potica | kiedy idzie w kenkurz werbować i kiedy oblubn . . . z ze wsi idzie to zaczklają drogie sznurkami musi się wykupic — | . . . dnia nic . . . nie jedzą tylko pokrzyw . . . | Przed poyściem do tora tanczy ze stareszyną ob sie nicht krum ist. — | Führerin rzuca chlebem między dzieci — | winem zaslubią — | gośćinność — pletą wianuszki Leuhkauf dziewczat $\frac{\text{maski}}{\text{wpuścić}}$ niechcą. | ubierają jedną z choręgwią idzą do kościoła — maski — na drodze piją od slubu — i

[46] KO., 61—6. Tri pike značijo, da stoji v rokopisu na dotičnem mestu beseda, ki je nisem mogel prečitati. — [47] Navpična črta znači, da loči odstavke na dotičnem mestu v rokopisu vodoravna črta.

spiewają — niechcą wpuścić. — przynosię chleb — wieczor zbierają pieniądze — białe chustki i . . . lice — dary dziewcząt i rozchodzą się — | Ucztują do białego dnia.“

Zdi se, da je bilo Korytkovih kočeverian več, nego se jih je doslej našlo.

II. Teksti[48].

1. Die von einem Türken geraubte Margarete.

Wie frühe ischt auf Mogretitzle.
Schy stiengeit Schmoreisch[49] gur früh auf,
Schý wekeit auf die Tschellin[50] ihr,
Die Tschellin ihr Molenkitzlein[51].
Scheý hent[52] gegiehn an Gottswag schön
Z' Mogreten Kirchlein hin.
Schý zieheit hin zum Olture schön,
Schý folleit nieder auf ihre Knie.
In damon[53] kümmet der Türke bösch,
Ar foßeit scheý bei weißer Hond,
Ar polleit[54] schey of scheinen Hengischt.[55]
O wie hoiße woinet Mogretitzle,
Schý sprichet zur Tschellin Mollenkitzle:
„Behiet die Gott, Molenkitzle,
I muß es geehn in fremeý Lond,
In fremeý Lond hent unbekonnt.“
Schey hent geritten der Länge an Lonte,
An Lonte uhar[56] vor dey olte Kirche.
Und wenn schey hent kam vor dey olte Kirche,
Oho hot schy geschrien: „behiet eu Gott, ihr Toitten[57] mein,
Die Worzarsch[58] hent, d' Jonkeisch[58] hent.“
Wen schý ischt kam vor huschenfoldar[59] Brünle,
Hot schy ubgezogen ihr Fingerle[60],
Hott schy's hin gepollt in Brune kühl:
„Min[61] schwim̄et noch mein Fingerle,
Scho kim i wieder o Fourth in mein Vuterschlond.“
Das Ringle gieth zu Boden furth.

[48] Ločila je določil večinoma priobčevavec, sicer so teksti podstave neizpremenjeni. Slovar: Schröer K. L., Ein Ausflug nach Gottschee. Sitzungsberichte der phil.-histor. Klasse der kais. Akademie der Wissenschaften, zv. 60 in 65 (tudi separatno). Slovnica: Tschinkel Hans, Grammatik der Gottscheer Mundart, Halle a. S. 1908. — [49] zjutraj. — [50] prijateljica. — [51] Magdalena. — [52] so (sind). — [53] = in dem = da. (T). — [54] vrže. — [55] = Hengstlein. — [56] = herab. — [57] botrovi. — [58] priimki; sintaktična zveza ni prav jasna. (T). — [59] = Hasenfeld, eno uro na jug od Kočevja. (T). — [60] prstan. — [61] podstava ima razločno: min; glasiti bi se moralo: wenn ali wonn = wann. (T).

Wie hoiße woin't Mogretitzle.
Schý ischt geritten über huschenfoldar Barg,
Scho hot schy gebaten dos Hengistlein:
„Kniedlatz[62], Kniedlatz, mein Hengistlein,
Brich ub dein Kopf und mir meinen weißen Holsh!“
A scho do schricht der Türke bösch:
„Friß auf, friß auf, mein Hengischtlein,
Und wenn du kümischt in Türkei Lond,
Dó w'rst du huben Broad und Wein genug,
Nue[63] nisch[64] nue nisch Mogretitzle,
Und wenn du kümischt in Türkey Lond,
Dó Wrscht du schein mein schöney Fraug,
Und wie das Hengischtle rischbelt[65] in Laup,
Scho wirsch du rischbel in rothen Gold.“

2. Von Weitzen = Hauffenova štev. 8.

3. Von der Majerin.

Wie fruh' ischt auf d' Frau Mojerin.
Schy schinget olle Morn ihr Schünle schön zu:
„Nue schluf, nue schluf, mein junger Schun,
I' wollt, daß du a Pflegar warst,
Wie dein Vuter ischt.“
Und doß hört d' Pflegarin
Und lafet zur der dirn ihr:
„Dirn liebei mein, thu mir doß,
Wus i dir schugen w'rth.
I' moch dir a rothen scheidein Rock,
Daß du ihn an Fletzen[66] ziehen w'rst,
Scho bring du mir um
Der Mojerin Schun.“
Der Schmoreisch[67] har[68] ischt kam,
Nim̄t d' dirn har ihr Messerle,
Stichet ub ihr'n jungen Schun.
Und innin[69] kümet schmoreisch die Mojerin:
„Wer hot ume brucht meinen jungen Schun?“
Dabei du[70] finnet[70] schy dirn Messerle.
Schy lafeit zu der Dirn ihr:
„Wei[71] hoscht du ume brucht meinen jungen Schun?“
„„Wei hot mir' gehoißen de Fra'ge meine.““
Wie zornig war der Plegar schön.

---

[62] pač: izpoddrsniti; sicer nepoznano. (T.) — [63] = nun. — [64] = nichts. — [65] šušteti; pravilno: rischggl. (T). [66] Schröer ima: wletze v pomenu; Diele: tukaj pač: tla. — [67] jutro. — [68] = her. — [69] noter. — [70] = da findet. — [71] zakaj.

Er hot scheine Frauge nar[72] ume brucht,
Vor der Stunde waren boide todt.

Refren „nach jedem Verse“: Prutai ninai, prutai ninai.

4. Beim Abschiede der Braut von ihren Aeltern.

„Behiet eu' Gott, du Mutter liebei mein!
I' muß es gehn in fremei Lond,
In fremei Lond die mir unbekonnt!
Scho lot m̄i Mutter in Koschten gehn,
I' hon a[73] tinne[73] vergaßen meine Kohnfingerlein.“[74]
Mutter: „In meinen Koschten w'rscht du nimmermehr.“
„Scho lot mi Mutter in Koschten gehen,
I hon a tinne vergaßen mein' Bindbandlein.
O liebei meine Bindbandlein,
Wie hoch ich eu getrugen hon!
Au: heuer scheit ihr meine Bindbandlein,
Af's Jahr w'rt ihr meine Wiegen-Schnürlein!“
Mutter: „In meinen Koschten wirscht du nimmermehr.“
„Scho lot mi Mutter in Koschten gehn,
I hon a tinne vergaßen meine Holschhiderlein,[75]
Schey wrnt afs Ja'hr meine Wintelein,
Donn behiet eu Gott du Mutter liebei mein!“
Mutter: „In meinen Koschten w'rscht du nimmermehr.“
„Behiet eu Gott, du Mutter liebei mein,
I' muß es gehen in fremeý Lond,
In fremei Lond, hent unbekont.
Scho lot mi giehn in Koste mein,
I hon a tinne vergassen die rothen Zöpfe.“
Mutter: „In meinen Koschten wrscht du nimmermehr.“
Schý ischt geschaßen aufs Hengistlein,
Schý hon geflent, geschnupfatzet,[76]
Schý ischt a hin geritten an Wage breit,
Schý hot schon wieder gejukazet.[77]

5. Lied, welches zu Johanni [Schun-mitten] von der Gottscheer Jugend gesungen wird = Hauffenova štev. 7.

6. Nr. 2 (= Lied, welches zu Johanni gesungen wird Nr. 2).

Das grüne Moje,[78] wer truget's
Wohl in das Thal, Mario!

[72] = nur; tukaj samo mašilo. (T). — [73] notri. — [74] poročni prstan. (T). — [75] robec za lase. — [76] jokati. — [77] jukati. — [78] = moile, mlada smreka ali bor, ki se postavi popoldne pred kresnim večerom na vasi. Prim. Hauffen, str. 74.

Und trugen thut's der Jungherr Hanschl
Wohl in das Thal, Mario!
Ar truget's a hin voar Mineisch[79] d' Fansterlein,
Wohl in das Thal, Mario!
„Schau außer! Schau außar, du Liebei mein,
Wus ischt heut' gewochschen voar dein'n Fansterlein. Mario!“
„Sischst et gewochschen, sischst nar geschetzet Mario!“
„Heng außar! Heng außar gebißeits Hiderlein Mario!“
„Mein bißats Hiderle ischt et gewaschet Mario.“
„Heng außar, Heng außar dein grünes Kranzle Mario!“
„Mein grünes Kranzle ischt et geflochten Mario.“
„Bedank mi', bedank mi', du schianeĭ mein Liebei Mario!
Wie hoscht du mein Moje schon behänget,
Mario wohl in das Thall!“

7. „Wie früh' ischt auf d' Mojrarin“ = Hauffenova štev. 101[80].

8. Dos schiane Molankizle.

Die schöne Magdalena.

Bie früeh ischt auf dar Battlar olt.
Lai[81] bie ar schmoarosch früeh auf stiangot.
Ar battlont ub Kotscheabar Lont
Und türkey Lont.
Dhu kimmet ar in zan türkischen Koischar,
A scho do sprichet dar Battlar olt:
„Scho scheit der Herra verhairothet?“
A scho do sprichet dar turkische Koischar:
„Du olter Kerl du lauschiger,
Bues frugest du meiner Hairoth noch?“
„Ih befsot nar dai Gleichnosch[82] Euer.
In Kotscheabar Lont hent zwoi Zhelline:
Mogreatizle un Molankizle;
Mogreatizle bar da Šgleiche Euer.
Scho schean ischt is, scho fein ischt is,
Schai[83] schahent mon in Bein an Holsche uhin rinn.“
„O Battlar olt du lieber mein,
Bie kennot ih schei bekamen?“

(Der Bettler spricht):

„Bei Mogreathen Kirchlein berth Kirthog schein.
A halt könnet ter[84] schei bekammen.

[79] Mina. — [80] Vrinka med Hauffenovim 3. in 4. ter 4. in 5. verzom in pa 11. verz so jednaki Rudeževi objavi. — [81] W (= Wolfov prevod): gleich. — [82] W: Gleichheit. — [83] W: Sie sehen ihm den Wein am Halse hinunterinnen; prim.: Hauffen, str. 431. — [84] vi.

Beÿ voader Oltur hot a niedrey[85] ihr Stuel."
Ar schottlot behent schein Engislein,
Ar raitet ahin noch Kotscheabar Lont
Ze Mogreaten Kirchlein.
Be‾ ar uver hin ischt kam,
Dar Geistliche hot gleich gepredigen.
Scho do sprichet dar Türkch peasch[86]:
„Bues[87] kouderscht du uhar,
Du Schauhartar?"[87]
Ar reschlont[88] firhin zan voadar Ohltur,
Ar foſset Mogreatizlein bai beiſser Hont
Und führet schai ins Türkei Lont.

9. Dai Schiane Mare.

Die schöne Marie.

Wie früh ischt auf nar dai schiane Mare,
Lai bie schie smoarosch gur früeh auf stiat nar.
Schi richtot un ah snea beiſsei Baſche,
Dai[89] kloine Leimot[89]. Rep.
Schi gangot baschen zan broiten Mere,
Zan broiten Mere, zan tiefen Šhiabe[90].
Schi hefont[91] an, (Rep.) schi baschot scheane,
Schi boinot hoiſse. Rep.
An mere har svimmot a gedrules[92] Scheflein,
A tin dan Scheflein ischt dar schiane Herre,
Dar schiane Herre, dar swurze Luvre.
A scho do sprichet dar schiane Herre:
„Guet Moaren, guet moaren, du schianei Mare."

(Dei schiane Mare):

„Viel guete Moaren hon ich ah biank.
Ih hon a hoime a peaschen jungen Schun.
Bey Tuge luth ar mih et urbeiten,
Bey Nocht luth ar mich et schlufen."
„Tritt innar in mein gedrules Schöfflein,
A rinno hon ich viel edlei Kraitlein,
Viel edlei Burzlein,
Du berst unrichten a burmes Badle,
Du berst ubuden dan jungen Schun."
Schi tratont innin in schein Schöflein,
Ar gabont dan Schöfflein a noinigen[93] Schweng.
Schi hot gedenken schi ischt noch an Oarte,

[85] = eine jede. — [86] = böse. — [87] W: Was plauderst Du daher, Du Sauhirte. — [88] W: Rasselt. — [89] W: aus feiner Leinwand. — [90] = See. — [91] začeti. — [92] W: geziertes. — [93] W: einzig.

Un bar schon an Mitten Mere,
Und fuhret sche noch scheinen Lont.
Ben schei hent kam af ennei [94] Scheite:
„Scheanei Mare libei mein;
Dort do schiehest du a veiſses Geschlösſle,
Dort berst du scheyn mein scheanei Frage,
Mein scheane Frage, mein Schüſseltrugerin.“
Scho du spricht dei scheane Mare:
„Ber bert mir schagen mein jungen Schun?“
Scho do spricht dar scheane Herre, dar schwarze Lufre:
„Bern bert beln huben, dar berten schon̄e schagen.“
Dort ischt Schi geban Schiben gonzei Jur,
Schi trattot auchen in de Lienen hoach,
Schi schagot umme als bait und broit,
Als bait und broit, af enei Scheite.
Bey Baga [95] du schiehet schi de Hirtlein,
Schei pfeifent und schingent nar olle schoane
Lai [96] dos oine dos hubet schi scho loidig [96].
Scho do sprichet dai Scheane Mare:
„O Herre, o Herre lieber mein,
Es belonget mih veintlein [97] af enei Scheite.“
Schi trattot innin in dos biſsate Schöfflein,
Schi fuhret üfrin af eine Scheite.
Scho do spricht dai Scheane Mare,
Ben schi ischt kamen af enei Scheite:
„Ihr kloinen Hirtlein, ihr liehben mein,
Ihr pfeifet und schinget olle scho freidig,
Lays oine hubet Schi scho loidig.“
„Bieh scholl ih mih et loidig huben?
Es hent heunt schon schieben vollei Jur,
Das mein Ammo [98] ischt gan baschen
Zan broiten Mere, zan tiehfen Scheabe,
Und hinterschie ischt schie a net mehr kamen.
Nue hon ich a hoime a beaschei Stiehfmutter,
Schi gat mir olle Nachte affen Troiē [99] burthen
Mit ah birschein Riethleyn, mit a schieben bipflathen Riethleyn“.[100]
Scho do spricht dei scheane Mare:
„O nisch o nisch du kloines Hirtle!
Ih bin es dein rachtey Ammo.“
Schi derbischot es bey beiſser Hond,
Schi schvengot es in ihr dos Schöfflein.
Schi virots ivrin af enei Scheite.

[94] drugi. — [95] W: Am Wege. — [96] W: Nur das eine hält sich to traurig. — [97] zelo. — [98] mati. — [99] W: Gemeinde. — [100] W: Mit einem birchenen Rüdchen. Mit einem sieben gebüpfelten Rüdchen.

Scho do sprichet dos kloine Hirtle:
„Ber bert nue hiethen mein Vuters de Schaflein?“
Scho do spricht dei scheane Mare:
„Ber do berth bel huben, bert schonne hiethen.“
A scho do spricht dai schiane Mare:
„Schun, o Schun lieber mein;
Dort do schiehest du a beifses Geschlöfsle,
Dort berst du schein mein scheaner Herre,
Mein Schüfseltrugar.“

10. Lied, welches von den Knaben und Mädchen am Abende vor der Trauung gesungen wird = Hauffenova štev. 105.[101]

11. Lied, welches sowohl im Hause des Bräutigams als der Braut gesungen wird, da ihnen Geschänke im Golde dargereicht werden.

1 Zuhar[102], Zuhar, Broitigons Adte[103].
Ar luth schie et verdrießen,
Ar luth a Thular schüßen.
Sani Sani dai
Sani Sani dai.

2 Bin durstig, bin durstig,
Lieber mein Adte.
Sani etc.

3 Ar hot noch a pucklatz[104] Nägele[104].
Sani etc.

4 Ar barfot den Bräutigon
A kreuzligen Thuler.
Sani etc.

5 A Thuler mit a dreyer,
Ischt ar et, scho schai er.
Sani etc.

6 Schöaner Gott tonkei,
Lieber mein Adte.
Sani etc.

7 Ben̄ Zeit und Beile um̄ar[105] berd kam̄en,
Bir baben eus bieder kehren.

NB. Auf diese Art werden sowohl in dem Hause des Bräutigams als der Braut, zuerst die Eltern, Geschwiestern, und dan̄ die nächsten Anverwandten herbeigesungen, und in dem Hause der Braut noch insgesam̄t die Mädchen, welche der Braut eine Haar-Reiste spenden.

III.

Za znanstvenika, iskajočega potov, ki jih je hodila kočevska narodna pesem, ima tudi zbirčica iz Korytkove ostaline svojo vrednost.

Štev. **1** in **8** sta varianti k Hauffenovi štev. 73: Won dan tîrcischn Koishr. Bližja k Peerzovemu zapisu iz Studenega je št. **8**:

[101] Mesto: nimrmear povsod: et mehr; mesto: Jungwra povsod: Uber Jungfra. — [102] W: herbei. — [103] oče. — [104] W: pucklichtes Fingerchen. — [105] = herum.

v obeh stoji v ospredju turški sultan in njegov roparski pohod po Margareto. Razlike motivov niso velike: naš sultan vzroji nad beračem radi vprašanja o ženitvi, Peerzov ne; našemu beraču se ne obljubi plačila, Peerzovemu kapa; v naši baladi pridigujoči duhovnik ni Margaretin brat; v našem zapisu sultan ne izpodbada konja in Margareta mu ne želi, naj si med potom zlomi vrat. Drugačna je stvar v štev. **1**, kjer stoji v ospredju Margareta in njeno slovo od domovine: skupen s št. 8 in pa Hauffenovo št. 73 je štev. **1** le turško ujetje Margarete v cerkvi in v prisotnosti prijateljice Magdalene, s Hauffenovo št. 73 posebej pa še Turkovo izpodbadanje konja in Margaretina želja, naj se konj ponesreči, sicer pa vsebuje štev. **1** lastne motive. Zdi se, da je dal isti zgodovinski dogodek povod dvema pesmama in da je prišlo izpodbadanje konja in Margaretina prošnja iz ene balade v drugo; matico skupnih motivov je radi sorodnosti predmeta seveda težko določiti. — Na direktne zveze teh kočevskih balad s slovenskimi, ki obravnavajo slične dogodke [106], ni misliti [107]: slovenskim so dali povod drugi zgodovinski dogodki, kažejo pa tudi drugačno pojmovanje situacije in operirajo z drugačnimi motivi.

Štev. **3** je varianta k Hauffenovi št. 101: Də moirarin [meierin]. Gre torej za varijanti izpod istega Rudeževega peresa: *a* (starejšo po natisku), *b* (našo). Mesto grofa zavzema v *b* upravnik; v *a* je vrednost deklinega darila določno označena, v *b* se namigne samo učinek; v *a* odpravi dekla pristavnico po vodo, v *b* se suponira, da je ni doma; v *a* pošlje gospodar služabnika, da se pouči o vzroku pristavničinega plača, v *b* se ne pove, kako je izvedel gospodar za nezakonskega otroka morivko; v *a* pokliče gospodar deklo na odgovor, v *b* pristavnica; v *a* ženo gospodar ustreli, v *b* se način usmrtitve ne označi; v *a* se gospodar s pristavnico oženi, v *b* ostane to vprašanje odprto: *a* je prvotni redakciji pač bliže, saj je tudi slovenski podlogi [108] bliže [109], poznavajoči večino momentov, ki so v *b* zanemarjeni (grof, njegovo poizvedovanje, način usmrtitve, ženitev).

Štev. **4** je varianta k Hauffenovi štev. 106: Abschied der Braut. Mesto čevljev je pozabila nevesta po Rudeževem zapisu v materini ormari poročni prstan, robec in kite. Kanalska svadba pozna sicer tudi nevestin izgovor, da je „britelco“ pozabila [110], a na neposredno odvisnost pač ni misliti.

---

[106] Štrekelj, Slovenske Narodne Pesmi I., štev. 90—96. — [107] Prim. Hauffen, str. 430. — [108] Prim. Hauffen, str. 441. — [109] Prim. S. N. P. I., štev. 123—127. — [110] Prim. S. N. P. III., štev. 5435.

Štev. **6** se pridružuje k Hauffenovim štev. 35: Dǝ Shůmitǝn, 103: A shůmitliedle in 104: Am Sonnwendabend kot četrta kočevska kresna pesem. Med slovenskimi kresnimi pesmami [111] je ni, ki bi se mogla smatrati za njeno podlogo.

Štev. **9** je varianta k Hauffenovi štev. 45: Dai scheane Mâre ter potrjuje Hauffenovo trditev, da pripadata kočevski baladi o lepi primorki in o lepi Mariji dvema različnima skupinama, ta slovenski skupini o lepi Vidi, ona nemški skupini Kudrune [112]. Časovno je naš zapis (*b*) starejši nego Hauffenov (*a*) iz istega Mozlja. Eden najvažnejših motivov slovenske [113] podloge in njenega prevoda v *a*, namreč sitni mož, v *b* manjka; zamorca v *a* nadomestuje v *b* „črni Lovre"; v *b* obljubi vzeti ugrabitelj primorko za ženo; v *a* mati po sinu samo zdihuje, v *b* gre ponj in ga vzame seboj: bliže slovenski matici je *a*. Domov k otroku pride v zapisu iz Krope na Gorenjskem tudi lepa Vida [114], toda na tako nadaljevanje sta mogla priti slovenski in kočevski pevec tudi nezavisno drug od drugega.

Štev. **11** je varijanta k Hauffenovi štev. 108: Bei Überreichung der Hochzeitsgeschenke. Novo je v Wolfovem zapisu omenjanje žeje (3) in opis srebrnjaka (5). Z običajem nevestinega darovanja [115] je prišla tudi probuda za sem spadajoče pesmi h Kočevcem od Slovencev [116].

Verzeichnis

der bisher in Krain beobachteten Großschmetterlinge.

Von J. Hafner. Schluß.

Rhyparia Hb.

1002. purpurata L. Podutik eine Raupe (Winkl.); die Raupe bei Wippach im Mai nicht selten auf Klebkraut, der Falter Anfang bis Ende Juni (Mn.); Gradišče ob Wippach, e l. 22. Juni (Hafn.); ebenda, 5. Juli (Karl.).

Diacrisia Hb.

1003. sanio L. In der Umgebung von Laibach auf Wiesen, in der Nähe der Wälder, nicht häufig, von Mitte Mai bis Mitte Juni und wieder Ende Juli, August. — Großkahlenberg, 26. Mai (Hafn.); Umgebung von Mojstrana (Galv.); Pišnicatal, 13. Juli (Schwing.); Želimlje,

[111] Prim. S. N. P. III., štev. 4985—5153. — [112] Hauffen, str. 403 sl. — [113] Prim. S. N. P. I., štev. 73—75. — [114] o. c., štev. 75. — [115] Hauffen, str. 82. — [116] Prim. S. N. P. III., štev. 5383—5397.

23. Mai (Hafn.); Ratschach und Landstraß (M. H.); Feistenberg und Rudolfswert, ziemlich häufig (Buč., Hafn.); Umgebung von Wippach, (Hafn.); auf dem Nanos im Juni (Mn.). — Im oberen Savetale warscheinlich in nur einer Generation.

a) ab. immarginata Niepelt. Kronau, 3. Juli 1908 (Ing. Kautz); bei Feistenberg und bei Rudolfswert unter der zweiten Generation nicht selten (Buč., Hafn.). Eine ab ovo-Zucht (die Tiere stammten aus Wippach) ergab in der zweiten Generation je ein Drittel ab. immerginata, Übergänge und Stammform bei den ♂ ♂; die ♀ ♀, etwa 50 Stücke, blieben alle normal.

Arctinia Eichwald.

1004. caesarea Goeze. Bei Wippach im Juni ein Paar in copula gefunden (Mn.); ebenda, Lichtfang, 25. Mai (Winkler-Wien); bei Gradišče, bei Oberfeld und bei Sturje Ende Juni, Anfang Juli erwachsene Raupen gefunden (Hafn.).

Arctia Schrk.

1005. caja L. Nirgends selten, von Mitte Juli bis Ende August. Bei Zimmerzucht eine teilweise zweite Generation erhalten, deren Falter kleiner waren = v. standfussi Röb. (Bul., M. H.)

a) ab. lutescens Tutt. Einigemale gezogen (M. H., Spl.).

1006. villica L. Ebenfalls überall anzutreffen, im letzten Maidrittel und im Juni; im oberen Savetale noch später: Mojstrana, 17. Juli (Galv.).

a) ab. angelica B. Bei Wippach gefangen (Karl.).

1007. aulica L. Auf Waldblößen im Juni; die ♂ ♂ schwärmen im Sonnenschein, die ♀ ♀ sitzen auf Grashalmen. Bei Laibach selten. — Großkahlenberg, St. Katharina, nicht selten. (Hafn.); Radmannsdorf, 23., 26. Juni (M.); Ortenegg, 13. Juni, Feistenberg und Gorjanci, Ende Juni, nicht selten, Sovič, 18. Juni (Hafn.); Senožeče (M. H.)

1008. hebe L. Im Mai ein Paar in copula in der alten Wippachburg gefunden (Mn.).

1009. maculosa Germing. Bei der Burgruine Wippach ein Stück gefunden, 16. Juni (Karl.); ebenda, ein ♂ im Sonnenschein schwärmend angetroffen, 27. Juni (Dr. Hudabiunigg-Graz vid. Hafn).

1010. casta Esp. Ein Stück im Mai bei Rašica nächst Großlaschitz gefunden (Winkl.).

Pericallia Hb.

1011. matronula L. Šiška bei Laibach, Lichtfang, ein Paar, Juni 1908 (Dob.); Feistritztal bei Stein, ein im Sonnenschein schwärmendes ♂ gefangen, 28. Juni Spl.; Mojstrana, Lichtfang (Pflaum); eine im August 1907 im Vratatal gefundene Raupe ergab Ende Mai 1908 ein ♂ (Ing. Kautz); Senožeče, e l. 23. Juni (M. H.).

Callimorpha Latr.

1012. dominula L. Laibach, Raupen am „Ewigen Wege“ und hinter Kroisenegg gefunden; die Falter von Mitte Juni bis nach Mitte Juli. Weitere Fundorte: Stein, 5. Juli, Feistritztal bei Stein, 29. Juni, Preska und St. Katharina, in Gebüschen, manches Jahr ziemlich häufig Ende Juni, Juli, Kankertal, 22. Juli (Hafn.); Mojstrana, 22. Juli (Galv.); Kumberg und Landstraß (M. H.); Feistenberg, Preserje, in den Waldungen bei der Station Verd, Birnbaumer Wald, Kolk, ober Illyrisch Feistritz (Hafn.); Senožeče (M. H.); Oberfeld ob Wippach im Juni (Mn.).

a) ab. rossica Kol. Am Fuße des Grintavec am 15. Juli 1890 ein Stück gefangen (Bohatsch-Wien); Mojstrana, Nachtfang, 22. Juli, ein ♂ (Ing. Kautz); Kumberg, 8. Juli ein frisches Stück (M. H.).

1013. quadripunctaria Poda. Von Mitte Juli bis Anfang September; einmal schon am 10. Juli gefangen (M. H). In der Umgebung vo Laibach ziemlich selten. — Feistritztal bei Stein, 8. August, in Anzahl angetroffen, Großkahlenberg, St. Katharina, nicht selten (Hafn.); Altlack bei Bischoflack (Tavč.); St. Jodoci und Kankertal (Hafn.); ebenda und bei Veldes, Anfang August (Galv.); Rudolfswert, Feistenberg, nicht selten, Preserje, Franzdorf und Pokojišče (Hafn.); Senožeče (M. H.); bei Wippach bereits Ende Juni (Mn.).

Coscinia Hb.

1014. striata L. St. Katharina (auf den Wiesen zwischen Preska und St. Jakob), nicht selten, von Mitte Juni bis nach Mitte Juli. Radmannsdorf und Moste bei Jauerburg (M.); Mojstrana häufig auf einer Wiese, 10. bts 25. Juli (Rgr. Kautz); Tirna ob Sava an der Südbahn 11. Juli Dob.); Ratschach in Unterkrain (M. H.); Lečnik bei Feistenberg, 27. Juni, ein ♀, bei Reifnitz und bei Gottschee auf Waldwiesen, 18. und 26. Juni, St. Josef bei Preserje, 16. Juli, mehrfach, Loitsch, 2. Juli (Hafn.); bei Adelsberg (Fritz Hoffmann); bei Illyrisch Feistritz (Dob., Hafn.); Senožeče (M. H.); Wippach, hinter der Burgruine, bereits im ersten Junidrittel, Nanos, 8. Juli, (Hafn); hinter Oberfeld und bei Sturje (Mn.). Bei Wippach wurde Ende August, Anfang September eine zweite Generation beobachtet, deren Falter etwas kleiner waren (Hafn., Preiss.).

a) ab. intermedia Spul und

b) ab. melanoptera Brahm. Nicht selten unter der Stammform.

Hipocrita Hb.

1015. jacobaeae L. Lokal und meist selten. Waitsch bei Laibach ein Stück, Anfang Juli, Großkahlenberg, 12. Juni (Hafn.); Ratschach, im Juli (M. H.); Rudolfswert (St. Rochus) im Mai (Hafn.); in der Umgebung von Wippach nicht selten, im Mai, Juni (Hafn., Karl., Mn.).

Deiopeia Stph.

1016. p u l c h e l l a L. Laibach, Lichtfang, 5. Oktober (Winkl.); ein Stück im Juni bei Sturje (Wippachtal) auf O n o n i s s p i n o s a gefangen, war verflogen (Mn.); im Juni auf der Blüte einer S c a b i o s a a r v e n s i s (bei Idria?) gefunden (Scop. p. 208).

Nudaria Hw.

1017. m u n d a n a L. Lengenfeld, 16. Juli Galv.); Krmatal, 18. Juni (Flschm., Schwing.); St. Anna bei Preserje, an einer Mauer ein Stück gefunden, 4. Juli (Hafn.); Wippach, Lichtfang, 26. Juni, 10. Juli (Preiss); bei St. Veit ob Wippach, in Anzahl aus Gebüschen gescheucht, 9. Juni (Dob.).

Miltochrista Hb.

1018. m i n i a t a Forst. Laibach, an Zäunen und am Köder erbeutet, im Juli, St. Katharina im Juli, Kankertal, 23. Juli (Hafn.); Lancevo bei Radmannsdorf, 6. Juli (M.); Umgebung von Mojstrana, 15. Juli (Galv., Schwing.); Velika Planina (Steiner Alpen), 21. August (Dob.); Ratschach und Landstraß (M. H.) Feistenberg und Gorjancigebiet, von Eichen in Anzahl geklopft, Ende Juni bis Anfang August (Hafn.); Rudolfswert, 30. Juli (Buč.). Treffen (Cvetko).

Endrosa Hb.

1019. i r r o r e l l a Cl. Wahrscheinlich selten. Radmannsdorf (M); Mojstrana, Lichtfang (Galv.); Prisanghang, 9. Juli (Schwing.); Krmaalpe (Galv.); Triglav (Penth.); Golica, 18. Juli (Galv.); im Juni auf dem Nanos gefunden, die Falter sehr groß und feurig (Mn.).

Cybosia Hb.

1020. m e s o m e l l a L. In der Umgebung von Laibach in Gebüschen, nicht selten, im Juni, Juli. — Großkahlenberg, St. Katharina (Hafn.); Radmannsdorf (M.); Črna Prst (Penth.), ebenda 25. Juli (Winkl.); Mojstrana, Lichtfang, 22. Juli (Rgr. Kautz); Sava a. d. Sdb. (Hafn.); Ratschach und Landstraß (M. H.); Möttling (Cvetko); Feistenberg, Reifnitz, Gottschee, Loitsch, Birnbaumer Wald, Adelsberg, Illyrisch Feistritz (Hafn.).

a) ab. f l a v a Preiss. Überall unter der Stammform.

Gnophria Stph.

1021. r u b r i c o l l i s L. Selten. Laibach, Golovec, auf Heidekraut gefunden, 26. Juni, St. Katharina, 19. Juni, 2. Juli (Hafn.); Lancevo bei Radmannsdorf (M.); Mojstrana, Lichtfang, Krma- und Vratatal, Ende Juni (Galv., Flschm., Schwing.); Feistenberg, Reifnitz, 18. Juni, Birnbaumer Wald, 6. Juli (Hafn.); auf dem Kolk, Ende Juni einige von Fichten geklopft (Mn.).

Oeonistis Hb.

1022. quadra L. In der Umgebung von Laibach nicht selten, fliegt gern zum Licht, Juli, August. — St. Katharina, Raupen in Anzahl beobachtet (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang (Galv., Schwing.); Feistenberg (Hafn.); Möttling (Cvetko); Nanos (Hafn.); jedenfalls auch anderwärts.

Lithosia F.

1023. deplana Esp. In der Umgebung von Laibach einige Stücke aus Gebüschen gescheucht, Ende Juli, August (Hafn.); St. Katharina (Hafn.); Mojstrana, an Fichten, 14. Juli (Schwing.); Gorjancigebiet, Ende Juni bis August, mehrfach (Hafn.); Pogorelec, 29. Juli (Buč.); Pokojišče ob Franzdorf, 20. August (Hafn.).

1024. griseola Hb. In der Umgebung von Mojstrana (Galv.); Landstraß, 10. Juli (M. H.).

1025. lurideola Zink. St. Katharina, in Gebüschen und an Grashalmen, Anfang Juli (Hafn.); Ljubnik, 21. Juli (Spl.); Blegaš, 23. Juli (M. H.); Črna Prst (Penth.); Obergörjach, Ende Juli (teste Schwing.); Mojstrana (Galv.); Landstraß, 10. Juli (M. H.); Feistenberg, 24. Juni, Wippach, 5. Juli (Hafn.); Illyr. Feistritz, 14. Juli (Spl.).

1026. complana L. Nicht häufig. Laibach, Lichtfang, 17. August, St. Katharina, 10. Juli (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang (Galv.); Ratschach und Landstraß (M. H.); Feistenberg, Köderfang, 21. Juli, Wippach, aus Gebüschen gescheucht (Hafn.).

1027. caniola Hb. In der Umgebung von Wippach, Ende Mai, Juni und wieder im August, September, am Licht und am Köder, ziemlich häufig; die zweite Generation häufiger als die erste.

a) ab. lacteola B. Unter der Stammform.

1028. unita Hb. Nur v. palleola Hb. An den Nanosabhängen bei Wippach und Gradišče an den Blütten von Eryngium amethystinum in Mehrzahl gefunden, 9.—11. August 1908 (Hafn., Spl. vid. Rbl.). Am 26. Juni 1910 einige Raupen bei trübem Wetter am Boden kriechend gefunden; sie nahmen in der Gefangenschaft Spitzwegerich an; die Falter schlüpften im letzten Julidrittel.

1029. lutarella L. Weißenfelser Seen, 29. Juli (Galv.).

1030. pallifrons Z. An den Nanosabhängen bei Oberfeld und bei der Burgruine Wippach in der Nacht an Grashalmen gefunden, 4. und 9. Juli (Hafn., Preiss.). Auf dem Nanos einige aus Gebüschen gescheucht, 16. Juli (Hafn.).

1031. sororcula Hufn. Laibach, von Ende April an, nicht häufig. — Großkahlenberg, am 5. Mai und im Juni aus Fichten und aus Gebüschen gescheucht, St. Katharina (Hafn.); Črna Prst, 800 *m*, 5. Juni (M. H.); Mojstrana, Lichtfang, 18. Juni (Ing. Schwing.); Reifnitz, 25. Mai und 18. Juni, ziemlich häufig (Hafn.); Landstraß, im Juni (M. H.); Fei-

stenberg, 2. August (Hafn.); Möttling und Treffen (Cvetko); Podpeč bei Preserje, 27. Mai (Hafn.).

Pelosia Hb.

1032. muscerda Hufn. Laibach, hinter Kroisenegg, Köderfang, am 2. August 1911, zwei Stücke (Dob.); Landstraß, 10. Juni 1904 (M. H.).

Heterogyinidae.

Heterogynis Rbr.

1033. penella Hb. Die auf Genista sylvestris Scop. lebende Raupe ist gegen die zweite Hälfte des Monates Mai auf dem Karste in Innerkrain und auch auf dem Nanos zu finden. Die meisten ♂ ♂ entwickeln sich schon in der ersten Junihälfte, die ♀ ♀ gewöhnlich vom zweiten Junidrittel an [1]. Bei Sesana im Küstenlande wurden bereits am 24. Mai ♂ ♂ in Mehrzahl erbeutet (Spl.).

Zygaenidae.

Zygaena F.

1034. purpuralis Brünnich. An grasreichen Lehnen, stellenweise ziemlich häufig, vom zweiten Junidrittel bis gegen Mitte Juli. Großkahlenberg, St. Katharina; Hotavlje, 22. Juni (Hafn.); Radmannsdorf (M.); Koprivnik und Črna Prst (Penth.); Črna Prst, Untere Alm, 29. Juni (M. H., Preiss.); Mojstrana, 6. Juli (Ing. Kautz); Kumberg, Ratschach und Landstraß (M. H.); Reifnitz, Gottschee, Loitsch, Adelsberg (Hafn.).

1035. brizae Esp. Dr. Rothe: Verz. p. 52.

1036. scabiosae Scheven. St. Katharina, in der zweiten Junihälfte, Anfang Juli, nicht selten; Sovič bei Adelsberg, 18. Juni, mehrfach in frischen Stücken, darunter auch einige zu ab. divisa Stgr. gehörige Exemplare gefangen (Hafn.).

1037. punctum O. Bei der Wippacher Burgruine, im Juni, nicht häufig. — Ende Juni einige Stücke hinter Oberfeld im Gebüsch auf Blumen gefunden (Mn.).

1038. achilleae Esp. Am Fusse des Großkahlenberges bei Rutzing bereits am 14. Mai einige Stücke gefunden (Hafn., Spl.); St. Katharina und sonst in Oberkrain, im Juni, Juli, stellenweise häufig; Črna Prst, Untere Alm, 29. Juni (Preiss.); Koprivnik, 1000 *m*, 14. Juli (Penth.); Kottal, 30. Juli (Ing. Kautz); Weißenfelser Seen, 29. Juli (Galv.); Sava a. d. Sdb., 27. Juni (Hafn.); Ratschach (M. H.); Feistenberg, häufig, Reifnitz, nicht selten; Loitsch, Illyr. Feistritz, Kolk (Hafn.); in der Umgebung von

[1] Ferd. J. Schmidt: Heterogynis dubia. Verh. der zool.-bot. Ges. 1860, p. 659 ff.

Wippach von Mitte Mai an, sehr häufig. ab. confluens Dziurz. bei Adelsberg (Hoffmann) und bei Wippach (Preiss.) beobachtet.

1039. cynarae Esp. Ein zu v. genistae HS. gehöriges Stück am 9. Juli 1902 bei Wippach gefangen (Karl.).

1040. meliloti Esp. Lokal. St. Katharina, 10. August, ein Stück (Spl.); bei Gottschee, auf Waldwiesen in Mehrzahl gefunden, 26. Juni, oberhalb Sava a. d. Sdb., 27. Juni, Feistenberg, 11. und 14. Juli (Hafn.); Gorjanci, 12. Juli, Pogorelec, 1. Juli, in Anzahl (Buč.); Kumberg (Hoffmann); am Nanosabhange bei Gradišče im Juni (Mn.).

1041. trifolii Esp. St. Katharina, im Juli, nicht häufig; Feistritztal bei Stein, 5. Juli (Hafn.); Radmannsdorf (M.); Ratschach in Unterkrain (M. H.); Loitsch, 2 Juli (Hafn.). (Det. Wagn.). — Diese Stücke stimmen hinsichtlich der Fühler mehr mit lonicerae als mit typischen trifolii überein.

1042. lonicerae Scheven. Auf Wiesen und grasreichen Lehnen, von Mitte Juni bis Mitte Juli. Umgebung von Laibach, Großkahlenberg, St. Katharina, St. Jodoci, nicht selten. — Wocheiner Feistritz, 8. Juli, Črna Prst, Untere Alm, e l. 3.-Juli (Hafn.); Umgebung von Mojstrana, Pišnicatal (Galv.); Pogorelec und Gorjanci (Buč.); Feistenberg, Reifnitz, Loitsch, Adelsberg (Hafn.).

a) ab. bercei Sand. Mojstrana, 17. Juli auf einer Wiese gefunden (Rgr. Kautz).

1043. stoechadis Bkh. v. dubia Stgr. Im Juni, Juli in Oberkrain an sonnigen Abhängen, wie Großkahlenberg u. a.; Črna Prst, Untere Alm. Vereinzelt auch in Unterkrain, so bei Reifnitz und jedenfalls auch anderwärts. Am Karst ist dubia eine der häufigsten Zygaenen. In der Umgebung von Wippach ist diese Art besonders häufig und fliegt dort in zwei Generationen: vom letzten Maidrittel bis Ende Juni und wieder von Mitte August bis Mitte September. Die Falter der zweiten Generation sind kleiner.

1044. filipendulae L. Überall an sonnigen Abhängen und auf Wiesen, Juni bis Anfang August. Die Tiere sind meist sehr groß und oft als Übergänge zu v. ochsenheimesi Z. zu betrachten. Die Stücke von Wippach, wo die Art gleichzeitig mit dubia in zwei Generationen fliegt, gehören der typischen ochsenheimeri-Form an. Die Falter der zweiten Generation sind ebenfalls kleiner.

1045. angelicae O. Koprivnik in der Wochein, 14. Juli 1899 (Penth.).

1046. transalpina Esp. Nirgenda selten, stellenweise ziemlich häufig: Großkahlenberg, St. Katharina, St. Jodoci, Wocheiner Tal, Črna Prst, Mostrana u. s. w. In den Karawanken, auf der Südseite, ziemlich hoch aufsteigend (Galv.); bei Gottschee (Hafn.); Treffen (Cvet.), Gorjanci (Buč.); Kumberg (Hoffmann); in Innerkrain überall. Von Mitte Juni bis Ende Juli.

a) ab. cingulata Hirschke. Großkahlenberg, 24. Juli 1910 (Hafn.). Prof. Dr. H. Rebel erklärte dieses Stück für sehr interessant. „Nach Flügel- und Fühlerform scheinbar zu ephialtes gehörig, wo es der ab. prinzi Hirschke zunächst käme. Abweichend durch den Mangel eines roten Längstriches der Vorderflügelunterseite und unterseits nicht geschlossenen Ring.“

1047. ephialtes L. Nur folgende zwei Formen gefunden:

a) v. coronillae Esp. Bei Feistenberg im Juli (Hafn.); Rudolfswert (Buč.); Möttling (Cvetko); an den Nanosabhängen bei Gradišče und bei Oberfeld, an den Abhängen des Kolk bei Sturje, Ende Juni, Juli (Hafn., Karl., Mn.).

b) ab. trigonellae Esp. Unter coronillae, häufiger als diese.

1048. carniolica Scop. Nirgends selten. In Ober- und Innerkrain die Stammform vorherrschend. Da als Typus die in Innerkrain fliegende Form anzusehen ist, so sei hier erwähnt, daß die Farbe der Umrandung der roten Flecke nie gelb ist, sondern gelblich weiß. Ende Juni, Juli, bei Wippach von Anfang Juni bis Mitte Juli.

a) ab. onobrychis Esp. In Ober- und Innerkrain nicht häufig unter der Stammform; der rote Hinterleibsring ist oft nur angedeutet. In Unterkrain (Rudolfswert, Feistenberg, Landstraß etc.) ist onobrychis häufiger als die Stammform.

b) ab. transiens Stgr. Nach Berge - Rebel, Schmetterlingsbuch, p. 449. Jedenfalls bei Wippach.

c) ab. amoena Stgr. Wippach, 27. Juni 1910 (Hafn.).

Ino Leach.

1049. ampelophaga Bayle. Bei Ratschach und Landstraß, in Anzahl ab ovo gezogen sowie im Freien gefunden (M. H.); bei Maria-Au nächst Wippach in Weingärten (Mn.); im Juni, Anfang Juli und wieder im August.

1050. pruni Schiff. Nicht überall. St. Katharina, auf den Wiesen ob Preska, Ende Juni, Anfang Juli, nicht gerade häufig; sehr große Exemplare. — Oberhalb Sava an der Südbahn, am 11. Juli 1909 einige Stücke gefangen (Hafn.); Rudolfswert, 30. Juni, 8. Juli (Buč.); Möttling (Cvetko); Landstraß, e l. 14. Juni (M. H.); bei Wippach, Ende Juni auf Schlehenhecken (Mn.).

1051. globulariae Hb. Überall auf grasreichen Lehnen und auf Wiesen, im Juni, Juli.

1052. subsolana Stgr. Bisher nur auf den Wiesen ob Preska (St. Katharina) einige Stücke in der zweiten Junihälfte und Anfang Juli gefangen (Hafn., M. H.).

1053. budensis Spr. Bei der alten Burg Wippach gefangen, 9. Juni 1909 (Preiss.).

1054. statices L. In Prof. Dr. H. Rebels „Lepidopteren aus dem Gebiete des Triglav . . .“ sind die Umgebung von Woch. Feistritz und Voje (Triglav) als Fundorte dieser Art angeführt. Außerdem kommt diese Art nur auf dem Gorjancigebirge auf einer Wiese bei der Fabrik in sehr großen Exemplaren Ende Juni, Juli vor (Buč. det. Rbl.). Diese Stücke stimmen jedoch nicht ganz mit typischen statices überein. Sämtliches Material aus verschiedenen anderen Gegenden Krains erwies sich als manni Ld. (det. Rbl.).

1055. manni Ld. Auf Wiesen und grasreichen Lehnen in Oberkrain überall häufig, von Mitte Juni bis Ende Juli. Auch auf den Bergen Krains: Črna Prst, Untere Alm, 17. Juni, 17. Juli (Hafn.); Konjščica (Triglav), 1000 *m*, 13. Juli (Dob.); Vratatal, 29. Juni (Hafn.); in Unterkrain bei Želimlje, Reifnitz, Gottschee (Hafn.); Treffen (Cvet.); Sava (Hafn.). Am Karst nirgends selten.

a) ab. heydenreichii Ld. Selten unter der Stammform.

Cochlididae.

Cochlidion Hb.

1056. limacodes Hufn. Laibach, Tivoliwald, erwachsene Raupen im Herbst in Mehrzahl gefunden, die Falter schlüpften im Juni, Juli (Hafn.); Radmannsdorf (M.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni bis Ende Juli (Flschm., Schwing.); Landstraß, 24. Juni (M. H.); Gorjanci und Loitsch (Hafn.). Die ♂ ♂ schwärmen im Sonnenschein.

Heterogenea Knoch.

1057. asella Schiff. Laibach, Anfang Oktober eine fast erwachsene Raupe auf Weißbuche gefunden. Ebenda, Lichtfang, 13. August, ein ♀ (Hafn.).

Psychidae.

Acanthopsyche Heyl.

1058. atra L. (opacella HS.). Laibach, Tivoliwald und Golovec, Säcke an Baumstämmen angesponnen gefunden; auch ♂ ♂ am Nachmittage schwärmend angetroffen (Ende April, Hafn., Spl.). Črna Prst, Säcke bei 1500 *m* gefunden; auch bei Rudolfswert beobachtet; ebenso bei Wippach, hinter der Burgruine an Steinen angetroffen (Hafn.); Nanos, ein ♂ gefangen, 28. April (M. H.).

Pachytelia Westw.

1059. unicolor Hufn. Überall gemein. Die Säcke sind an Grashalmen, an Zäunen, an Steinen u. s. w. angesponnen. Die Falter schlüpfen im Juni, Juli.

1060. villosella O. Viel seltener als die vorige. Laibach, e l. 11. Juni (Spl.); Großkahlenberg (Hafn.); Stein (Doll.); Wocheiner Feistritz, e l. 1. Juli (Hafn.); in der Umgebung von Wippach nicht gerade selten (Hafn., Karl., Wagn.).

Scioptera Rbr.

1061. plumistrella Hb. Dr. Rothe, Verz. p. 53. — Golica, auf den Lehnen in Anzahl angetroffen, insbesondere morgens schwärmend, 19. Juli 1906, 28. und 29. Juni 1908 (Galv.); ebenda, Mitte Juni 1911 in Anzahl beobachtet (Högl.).

1062. schiffermilleri Stgr. Mlinariaquelle, 8. Juli und Maria Theresien-Schutzhaus, 15. Juli (Schwing.); Krmasattel, 28. Juni (Flschm., Schwing.); Mojstrovka, erste Hälfte Juli (Schwing.); Deschmannhaus, 19. Juli (Ing. Schwing.). Fliegen gerne an die Kleidung an (wohl wegen der Feuchtigkeit, Rbl.); Mangart (May, Preiss.).

Psyche Schrk.

1063. viciella Schiff. Säcke an folgenden Orten gefunden: Leskovica am Abhange des Blegaš, 800 *m*, 22. Juni, Stiege in der Wochein, in Anzahl, 9. Juni, Črna Prst, Untere Alm, 800 *m* und bei 1200—1500 *m* (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni (Schwing.); Mojstrovka (Südseite) noch in 1600 *m* Höhe zahlreiche Säcke gefunden, 8. Juli (Schwing.); Treffen (Cvetko); Landstraß, e l. 22. Mai (M. H.): in der Umgebung von Wippach nicht selten (Hafn., Karl., Preiss.).

Sterrhopterix Hb.

1064. hirsutella Hb. Säcke bei Laibach (Hafn., Spl.), Podutik, Wocheiner Feistritz und am Kolk (Hafn.) gefunden; die Falter schlüpften im Juni.

1065. standfussii HS. Vratatal (Aljažhaus), 29. Juli, Lichtfang, ein ♂ (Galv.).

Phalacropterix Hb.

1066. praecellens Stgr. Hinter der Burgruine Wippach gegen den Wald zu, manches Jahr ziemlich häufig, sonst spärlich. Die Säcke sind an Steinen, Grashalmen u. s. w. angesponnen. Die weiblichen Säcke hängen nach unten, die männlichen hingegen ragen mit der Röhre nach oben aus dem Grase hervor. Die Röhre ist weiß und sind diese Säcke infolgedessen nicht schwer zu finden. Einigemale habe ich je zwei, einmal sogar drei der Länge nach zusammengesponnene männliche Säcke gefunden. — Auch auf den Karstwiesen oberhalb Illyr. Feistritz angetroffen (Hafn.).

Eine ab ovo-Zucht mit Löwenzahn wurde versucht, die Tiere sind jedoch bei der Überwinterung zu Grunde gegangen.

Die ♂ ♂ schlüpfen Ende März, April nach 11 Uhr Vormittag und schwirren in schnellem Fluge nahe dem Boden die ♀ ♀ aufsuchend.

Apterona.

1067. crenulella Brd. Mojstrana, Säcke gefunden, 22. Juli (Galv.).

Rebelia Heyl.

1068. sapho Mill. Laibach, Lichtfang (Winkl.); Črna Prst, 1500 *m*, einen ♀ Sack gefunden (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, 18. Juni, Mangart, 27. Juli (Ing. Schwing.); Pišnicatal, 1. Juli, Mojstrovka, 1800 *m*, 2. Juli [auch den Sack gefunden] (Schwing.); Landstraß, 10. Juni 1906 (M. H.); oberhalb Manče bei Wippach bereits am 12. April gefangen; weiter gegen das Branicatal zu im Mai in Mehrzahl und auf einer Wiese bei Kovači am 14. Mai 1907 in Unmaßen beobachtet (Hafn.).

Die ♂ ♂ fliegen von 6 bis 7 Uhr früh.

1069. surientella Brd. Einen wahrscheinlich dieser Art angehörenden Sack bei Laibach gefunden (Hafn. det. Rbl.); Črna Prst, 29. Juni (Ing. Kautz); Aljažhaus (Vrata), 13. Juli ein frisches ♂ gegen Abend schwärmend gefangen und Golica, 28. Juni (Galv.); Wippach, Lichtfang, 7. Juni (Preiss.).

1070. plumella HS. In den J. 1909 bis 1911 im Mai und Anfang Juni an einem Zaun längs einer Wiese in Laibach mehrere weibliche Säcke gefunden, welche nach Ansicht Prof. Dr. H. Rebels wahrscheinlich dieser Art angehören. Der einzige bisher gefundene männliche Sack ergab keinen Falter (Hafn.).

Epichnopterix Hb.

1071. pulla Esp. In der Umgebung von Laibach, insbesondere auf den Tivoliwiesen, an Grashalmen sitzend, nicht selten, im April, Mai. — Podvtik, 23. Mai (Hafn.); Mojstrana, 29. Juni, frisch geschlüpft (Flschm., Schwing.); Landstraß, 2. Mai, Wippach, 26. April (Hafn.).

Psychidea Rbr.

1072. bombycella Schiff. Laibach, aus Hecken gescheucht und an Zäunen sitzend gefunden, von Mitte Mai bis Ende Juni, nicht häufig (Hafn.); Wocheiner Feistritz (Penth.); Mojstrana, Ende Juni (Flschm., Schwing.); Vratatal, 13. Juli (Galv.); Pišnicatal, 3. Juli (Schwing.); Landstraß, 10., 20. Mai, 10. Juni (M. H.); Wippach, im Mai (Hafn.), 22. Juni (Preiss.)

Fumea Stph.

1073. crassiorella Brd. Mojstrana, 26. Juli, ein Paar in copula angetroffen (Ing. Kautz); Wippach, aus Epheu gescheucht, 25. Juni (Preiss.).

1074. casta Pall. Dürfte wohl nirgends fehlen; die Säcke findet man an Zäunen, Mauern, Baumstämmen u. s. w.

1075. betulina Z. Wippach, aus Epheu gescheucht, 1. Juni (Preiss.).

Sesiidae.[2]

Trochilium Sc.

1076. apiformis Cl. Laibach, an Rüsterstämmen und an Hollunderblättern sitzend gefunden, im Juni; St. Katharina, 8. Juli, Feistenberg, 17. Juni, 4. Juli, um Zitterpappeln schwärmend oder an den Blättern sitzend angetroffen (Hafn.); Wippach, einige an Weidenstämmen gefunden (Mn.).

Sciapteron Stgr.

1077. tabaniformis Rott. Laibach, Golovec, Mitte Juni ein Stück am Stamme einer Pappel gefunden (Dob.); Wippach, im Juni auf Ligusterblüten gefangen (Mn.).

Sesia F.

1078. spheciformis Gerning. Bei Črnuče nächst Laibach ein Stück an einem Blatte sitzend gefunden, Mitte Juni (Dob.); Lancevo bei Radmannsdorf, 500 *m*, 12. Juni 1891 (M.). Außerdem Rühl-Bartel, II. B. p. 331.

1079. cephiformis O. Črna Prst, 7. August (Penth.).

1080. tipuliformis Cl. Laibach auf Blüten von Melilotus albus nicht selten, im Juli, August (Hafn., M. H.); bei Landstraß im August zwei Stücke gefangen (M. H.).

1081. vespiformis L. Laibach, Ende August auf einem faulen Apfel saugend angetroffen (Dob.) und auf Melilotus albus gefangen, 9. August (Hafn.).

1082. myopaeformis Bkh. Laibach, auf Melilotus albus, gleichzeitig mit tipuliformis, nicht selten (Hafn., M. H.).

1083. culiciformis L. Auf den Berghutweiden hinter Oberfeld ob Wippach im Juni auf Skabiosen gefangen (Mn.).

1084. stomoxyformis Hb. Laibach, Tivoliwald, Golovec und bei Črnuče auf Bäumen an Blättern und an Farnkraut sitzend gefunden (Dob., Hafn., Spl.); auf den Berghutweiden hinter Oberfeld ob Wippach im Juni (Mn.).

1085. ichneumoniformis F. Bei Podutik und bei Stožice im letzten Julidrittel auf Skabiosen gefunden (Winkl.).

1086. empiformis Esp. St. Rochus bei Rudolfswert, am 11. Juni 1900 ein Stück über dem Grase schwärmend angetroffen (Hafn.); im

[2] Eine hierzulande noch wenig erforschte Familie. Die angeführten Arten wurden nur zufällig gefunden. Es wird Aufgabe der Sammler sein, die Tiere im Stadium der Raupe und Puppe in den Wurzeln gewisser Pflanzen (Euphorbia) und in den Stämmen einiger Baumarten aufzusuchen.

Juni auf dem südlichen Nanosabhange bei Gradišče und auch bei dem alten Bergschloß Wippach (Mn.).

1087. stelidiformis Frr. Staud. Reb. Cat. p. 404.

1088. leucomelaena Z. Spuler: Schmett. Eur. II. B. p. 315. Näheres mir nicht bekannt.

1089. affinis Stgr. Gradišče ob Wippach, 17. Juni 1909 (Preiss.).

Cossidae.

Cossus F.

1090. cossus L. Laibach, an Zäunen gefunden und aus Raupen gezogen, auch am Licht beobachtet, Ende Juni, Juli (Hafn., Kavč.); Mojstrana, Lichtfang, 13. Juli (Schwing.); Lengenfeld, 24. Juli (Galv.); Nassenfuß (Spl.); Rudolfswert, Feistenberg (Hafn.); um Wippach an Weidenstämmen nicht selten im Juni (Mn.); ebenda, Lichtf., 7. Juli (Preiss.).

1091. terebra F. Mojstrana, Lichtfang, 18. Juli 1909, ein tadelloses ♂ (Rgr. Kautz det. Rbl.).

Dyspessa Hb.

1092. ulula Bkh. Stein (Doll.); Altlack bei Bischoflack, im Juni an einer Mauer gefunden (Tavč.); Senožeče (M. H.); Mitte Juni am Nanosabhange bei Gradišče an Distelköpfen, wo sie die Eigenschaft hat, unter der Blume zu sitzen (Mn.); ebenda, 14. Juni (Karl.). Wippach, Lichtfang, 19. Juni (Preiss.). Über dieses Stück schreibt Herr Preissecker: „Die olivenfarbenen Zeichnungen sind sehr reduziert, so daß dieselben gegenüber normalen Stücken ein viel mehr weißes Aussehen zeigen. Vielleicht gehört das Stück einer anderen, kürzlich von Turati beschriebenen und abgebildeten Art (oder Lokalform?) aus Italien an, die Abbildung stimmt bis auf die beim vorliegenden Stück dunkleren Hinterflügel."

Zeuzera Latr.

1093. pyrina L. Laibach, von Mitte Juni bis August, oft nachmittags an Eschen- und Lindenstämmen frisch geschlüpft angetroffen; die ♂ ♂ fliegen gerne zum Licht. — Mojstrana, Lichtfang, 28. Juli (Galv.); Feistenberg, am Stamme einer Erle ein frisch geschlüpftes ♀ gefunden (Hafn.); Wippach, Lichtfang, 10. Juli (Preiss.). Jedenfalls auch anderwärts.

Hepialidae.

Hepialus F.

1094. humuli L. Črna Prst 1350 *m*, ein ♂ auf Rumex alpinus angetroffen, 25. Juli (Winkl.); ebenda, einen ♂ Vorderflügel am Boden gefunden, 31. Juli (Hafn.).

1095. sylvina L. In der Umgebung von Laibach von Mitte August bis Mitte September an Baumstämmen und an Zäunen, nicht selten, stellenweise häufig. — Lancevo bei Radmannsdorf, 7. September (M.); Rudolfswert, 7. September (Hafn.).

1096. fusconebulosa De Geer. Kronau, 30. Juni (Ing. Kautz.).

1097. carna Esp. Črna Prst, 11. Juli (Schwing.); ebenda, bei 1200 *m*, 28. Juni im Grase (Hafn.); und bei 1400—1500 *m* am 20. Juni. im Sonnenschein schwärmend und an Steinen sitzend angetroffen (Dob., Hafn., Spl.); im J. 1910 noch am 17. Juli und am 8. August frische Stücke erbeutet (M. H.); Mojstrovka (Südseite), 8. Juli, nachmittags zwischen Legföhren pendelnd (Schwing.); Rožica-Golica, 18.—19. Juli 1906, 28.—29. Juni 1908, Grintavec, 3. August 1906, (Aberration mit netzartig zerflossener weißer Zeichnung, so daß ein vollständiger Farbentausch eingetreten ist und die ursprünglich braune Grundfarbe durch Weiß ersetzt wird, Galv.).

1098. lupulina L, Großkahlenberg, in der zweiten Maihälfte nicht selten; die ♂ ♂ schwärmen um Gebüsche, die ♀ ♀ aufsuchend. — St. Katharina, 24. Mai (Hafn.); ebenda (Winkl.); Radmannsdorf (M.); Reifnitz, 25. Mai (Hafn.); Kumberg, Ende Mai (Winkl.).

1099. hecta L. Laibach, Tivoliwald, an Baumstämmen sitzend, in der Dämmerung die ♂ ♂ um Gebüsche, in welchen ♀ ♀ sitzen, schwärmend, nicht selten, in der zweiten Junihälfte. — Feistritztal bei Stein, 26. Juni (Hafn.); Lancovo bei Radmannsdorf, 22. Juni (M.); Kronau, 27. Juni (Ing. Kautz); Kumberg im Juli häufig, Landstraß, 26. Juni (M. H.); Treffen (Cvet.); Ende Juni auf dem Nanos in Tannenwäldern einige Stücke schwärmend angetroffen (Mn.).

Nachtrag I.

A. Für Krain neue Arten.

1100. Hesperia sidae Esp. Von einem Wiener Sammler ein Stück bei Wippach gefangen. (Mitteilung des Herrn Prof. Dr. H. Rebel Wien). Die Art wurde auch unweit der krain. Grenze, bei Hl. Kreuz-Cesta Mitte Juni von Mann erbeutet.

1101 Hesperia cacaliae Rbr. Mangart, 2000 *m*, 18. Juli (Preiss.).

1102. Agrotis cos Hb. Wippach, Köderfang, 8. September 1911 (Dob. det. Rebl.).

1103. Agrotis tritici L. v. aquilina Hb. Laibach, 13. Juli 1910 (M. H. det. Rbl.).

1104. Dianthoecia proxima Hb. Ein sehr dunkler ♂ beim Golicahaus an Apfelschnitten geködert, 18. Juli 1906. Wohl als Übergang

zur ab. extensa Ev. (mit breiterem dunkleren Mittelfeld der Vorderflügel) aufzufassen (Galv.).

1105. Bryophyla fraudatricula Hb. Kronau 1908 (Zelinka Czernowitz det. Rebl.).

1106. Ammoconia senex Hg. Gradišče ob Wippach, Köderfang und an Felsen, 18. Oktober 1910 (Dob. Spl.).

1107. Hydroecya micacea Esp. Laibach, hinter Kroisenegg, Köderfang, Ende August 1910 (Dob.).

1108. Hiptelia ochreago Hb. Črna Prst 1700 *m*, aus dem Grase gescheucht, 30. August 1910 (M. H.).

1109. Anaitis simpliciata Tr. Schneeberg, 1500 *m*, an Steinen sitzend, am 15 Juli 1911 in Mehrzahl erbeutet, zum Teil bereits abgeflogen (Dob., Hafn., Spl.).

Ein ♀ legte 14 Eier ab. Es wurde die Zucht mit Hypericum perforatum versucht, welches die Räupchen gern annahmen. Vier Stücke liessen die anderen zehn im Wachstum bald zurück und waren in 32 bis 35 Tagen erwachsen. Drei verpuppten sich, die vierte starb vor der Verpuppung. Ein Falter schlüpfte in der Nacht vom 2. zum 3. September nach elftägiger Puppenruhe: die anderen zwei Puppen gingen ein. Auch die übrigen zehn Raupen starben nach der dritten Häutung in der Zeit vom 5. bis 15. September. Wäre die Zucht gelungen, so hätten vier Stücke eine zweite Generation ergeben. Es ist nicht ausgeschlossen, daß auch im Freien ein kleiner Teil noch im selben Jahre als zweite Generation erscheint und sich bisher wegen der späten Erscheinungszeit der Beobachtung entzogen hat. Ich erwähne noch, daß der gezogene Falter kleiner ist (Exp. 30 *mm*), als Stücke der I. Generation.

1110. Larentia unangulata Hw. Luegg bei Rudolfswert, 5. Mai 1911 (Buč.).

B. Neue Aberrationen und einige Berichtigungen.

1. Papilio podalirius L.

a) v. intermedia Grund. Die Falter der zweiten Generation aus der Umgebung von Wippach, welche einen Übergang zur südeuropäischen Form zanclaeus Z. bilden, gehören der obigen Varietät an.

4. Parnassius appolo L. Bei Mojstrana fing Dr. E. Galvagni ein Stück, welches als eine Kombination von ab. nigrescens Calb. mit ab. fasciata Stich aufzufassen ist[3]. Die Stücke von den Karawanken weisen eine große Übereinstimmung mit bartholomaeus Stichel aus den oberbayrischen Alpen auf. Außerdem wurden dort Übergänge zu liburnicus Rbl. u. Rghfr. erbeutet, welche Form als Aberration in Krain in charakteristischen Stücken hie und da auftritt. Stücke vom Krainer Schneeberg stimmen im großen und ganzen mit denen aus den Karawanken[4].

[3] Dr. Rebel: Lep. v. Trigl. u. Č. Trst III. Nachtr.

[4] Dr. Galvagni: Sammeltage in den Karawanken und Steiner Alpen.

Die von H. Fruhstorfer auf Grund von sieben (!) aus Krain und dem Küstenlande stammenden Exemplaren aufgestellte „Lokalrasse" ottonius braucht nicht beachtet zu werden[5].

5. Parnassius mnemosyne L.

b) ab. intacta Krul. Unter der Stammform überall.

c) ab. arcuata Hirschke. Wochein (Komarča), 17. Juli 1899 (Penth.)[6]

d) v. hartmanni Stdfss. Golica, nur in Höhen von 1400—1500 *m*, 18., 19. Juli 1906, 28., 29. Juni 1908; auffallend kleine Stücke[6].

7. Pieris brassicae L.

a) gen. vern. chariclea Stph. Die kleinere erste Generation mit mehr grauer Vorderflügelspitze und schmutziggelbgrüner Hinterflügelunterseite. Als Stammform ist die Sommergeneration zu betrachten.

8. Pieris rapae L.

b) gen. vern. metra Stph. Das gleiche Verhältnis wie bei brassicae.

c) ab. ♂ immaculata Cock. Bei Želimlje und bei Reifnitz angetroffen. Wird wohl überall zu finden sein.

d) ab. ♀ flavescens Röb. Bei Wippach gefangen, 13. Mai 1906 (Hafn.), 4. August 1905 (Preiss.).

Ein der ab. vestalis Stauder[6] nahekommendes ♂ fing ich im April 1911 bei Laibach: oberseits ganz weiß, unterseits der schwarze Mittelfleck der Vorderflügel schwach angedeutet. Bei der typischen vestalis-Form bleibt auch die Vorderflügelunterseite rein weiß.

9. Pieris manni Mayer. Die sub *b)* angeführte ab. erganoides Stef. ist zu streichen, da die Fleckung auf der Vorderflügelunterseite vorhanden ist.

10. Pieris napi L. Das über diesen Falter Gesagte ist zu streichen und durch folgendes zu ersetzen.

Überall in Waldlichtungen, an Waldrändern und an sonnigen Lehnen. Im April, Mai, in Gebirgsgegenden im Mai, Juni.

a) gen. aest. napaeae Esp. Vom letzten Junidrittel bis Ende August. In Gebirgstälern Oberkrains oft erst im August. Bei Wippach jedoch schon vor Mitte Juni. Dort erscheint höchstwahrscheinlich Ende Oktober noch eine Generation.

Die Falter der Sommergeneration werden im männlichen Geschlecht oft sehr groß und erreichen die Größe kleiner brassicae-Stücke.

b) ab. ♂ impunctata Röber. Unter der Frühjahrsgeneration. Diese Form scheint am Sovič bei Adelsberg nicht selten zu sein.

---

[5] „Neues über Parnassius appolo L." Von H. Fruhstorfer Genf. Ent. Zeitschr. Stuttgart v. 20./XI. 1909. Siehe hierüber die treffliche Arbeit Dr. Galvagnis: Über Parnassius appolo „cetius" und „ottonius" Fruhst. Jahresbericht des Wr. ent. Ver. 1910.

[6] H. Stauder: Beiträge zur Kenntnis der Makrolepidopteren-Fauna der adriatischen Küstengebiete. Bolletino della Società adriatica di scienze naturali in Trieste 1911, p. 97.

c) ab. radiata Röber. Triglavgebiet (Ing. Kautz); Črna Prst, 900 *m*, 31. Mai 1909 (Hafn. det. Bohatsch); dazu forma lutescens Schima, Triglavgebiet (Ing. Kautz).

d) ab. flavescens Wagn. Diese Form fing ich Anfang August des J. 1897 mehrfach bei den Weißenfelser Seen und im Feistritztal bei Stein. Sie wurde auch bei Wocheiner Feistritz (M. H.) und im Triglavgebiete (Ing. Kautz) erbeutet. Ich fing u. a. ein ♀ dieser Form, bei welchem die beiden Medíanflecke der Vorderflügel zusammenfließen; das Stück steht demnach der ab. ♀ confluens Schima nahe, welch letztere Aberration jedoch nicht eine flavescens, sondern eine napaeae-Form darstellt.

e) ab. ♀ meta Wagn. Von dieser Form fing ich an den Nanos-abhängen ob Wippach und bei Gradišče drei Übergangsstücke (det. Rbl.).

f) ab. flavometa Schim. Bei Mojstrana gefangen, 27. Juli 1908 (Rgr. Kautz).

g) ab. sulphurea Schöyen. Mojstrana, ein ♀, 30. Juni (Ing. Kautz).

h) v. bryoniae O. Es ist dies die einbrütige Form der höheren Berge Oberkrains: Črna Prst, von der ersten Terasse (zirka 1100 *m*) ab aufwärts, manches Jahr ziemlich häufig; ich habe bis 1500 *m* unter bryoniae wiederholt Stücke der Stammform gefunden. — Triglav, überall von 1500 *m* ab aufwärts, dann Mojstrovka, Jalovec, Prisojnik, oberes Krmatal u. s. w. (Flschm., Kautz, Penth., Preiss., Schwing.). Mangart 1900—2200 *m*, 7. Juli 1900 (Preiss.). Auch in den Karawanken (Golica, Stol) beobachtet (Galv.). — Flugzeit vom letzten Junidrittel bis Ende Juli.

15. Leptidia sinapis L. Statt ab. sartha Rühl ist zu setzen ab. flavescens Grund.

16. Colias hyale L.

a) ab. obsoleta Tutt. Weißenfelser Seen, 26. Juni 1897 (Hafn.).

b) ab. intermedia Tutt. Wippach, 4. August 1905 (Preiss.).

c) ab. omnimarginata Rebel (nova aberr.)[7]. Mit breiter dunkler Marginalbinde der Hinterflügeloberseite. Diese Binde reicht vom Vorderrande bis zum Afterwinkel. Gefangen am Südabhange des Nanos (♀) am 9. September 1911. Gleichzeitig ein Übergangsstück (♂) (Dob.).

17. Coliasedusa F.

c) ab. ♀ pallida Tutt. Die bei Wippach gefangenen Stücke gehören zum Teile dieser Form an (Hafn., Preiss.).

18. Colias myrmidone Esp.

a) ab. ♀ alba Stgr. ist zu streichen, das Stück ist edusa ab. helice Hb.

28. Pyrameis cardui L. Diese Art überwintert in Europa überhaupt nicht, alle im Herbst beobachteten Stücke sterben ab. (Mitteilung des Herrn Prof. M. Gillmer in Cöthen).

[7] In litteris.

42. Melitaea didyma O.

b) v. (ab.) meridionalis Stgr. Wippach, 6. Juli 1911 (Hafn. det. Rbl.).

44. Melitaea athalia Rott.

b) ab. obsoleta Tutt. und

c) ab. corythalia Hb. Auf den Wiesen am Ewigen Wege bei Laibach, Ende Mai 1910 gefangen (Dob. det. Rbl.).

46. Melitaea dictynna Esp.

a) ab. navarina Spuler. Laibach, 25. Juli 1901 (M. H.).

58. Argynnis niobe L.

b) ab. intermedia Gillm. Wippach, 23. Juni 1909 (Preiss.).

c) ab. ♀ obscura Spuler. Wippach, 20. Juni 1909 (Preiss.).

d) ab. caeca Preiss[8]. Wippach, 20. Juni 1909 (Preiss.) Die silbernen Kerne der Ozellen auf der Hinterflügelunterseite fehlen vollständig.

59. Argynnis adippe L.

b) ab. intermedia Tutt. Wippach, 14. Juni 1909 (Preiss.).

62. Melanargia galathea L.

d) statt ab. galene O. ist zu setzen ab. galenides Preiss[9].

e) ab. completissima Stauder[10]. Unter procida nicht häufig.

65. Erebia manto Esp. Bei Exemplaren vom Triglavgebiet und von den Wocheiner Bergen erreicht die rostrote Binde der Vorderflügeloberseite niemals die Ausdehnung, welche niederösterreichische Stücke aufweisen. Auch die Hinterflügel sind schwächlich gefleckt[11].

a) v. pyrrhula Frey. Vier frische ♂ ♂ von der Golica (8. August 1909) zieht dr. Galvagni wegen ihrer geringer Größe (Vorderflügel 16—20 *mm*) zu v. pyrrhula Frey[12].

71. Erebia pronoë Esp.

b) v. almangoviae Stgr. und

c) ab. pithonides Schultz. Siebenseental und Toščalpe (im Triglavstock), 30. Juli und 11. August 1909 (Galv.).

83. Satyrus arethusa Esp.

a) ab. (♂) erythia Hb. Bei Wippach unter der Stammform gefangen (Hafn.).

85. Satyrus actaea Esp.

b) ab. ♀ macrophthalma Rebel[13] (nova ab.). Mit außerordentlich großen Augenflecken der Vorderflügel. Der obere weiße Punkt liegt im schwarzen Ringe des oberen Augenfleckes. Auf den Karstwiesen ober Illyrisch Feistritz gefangen, 16. Juli 1911. (Dob.).

86. Satyrus dryas Scop.

---

[8] Verh. der zool. bot. Gesell. Wien 1910 p. 89 (Separ.).

[9] Verh. der zool. bot. Gesell. Wien 1910, 1. Heft. p. (5).

[10] Stauder, l. c., p. 112. — [11] Dr. Rebel, III. Nachtr. — [12] Dr. Galvagni, l. c. — [13] In literis.

a) v. (ab.) julianus Stauder[14] Die von Herrn Fritz Preissecker bei Wippach gefangenen ♀ ♀ mit auffallend großen Vorderflügelaugen gehören dieser Form an.

87. Pararge aegeria L.

b) v. (ab.) intermedia Tutt. In der näheren und weiteren Umgebung von Laibach finden sich unter der I. Generation ♀ ♀ mit großen rotgelben Flecken. Diese Stücke sind der genannten Form zuzurechnen (det. Rbl.).

93. Epinephele jurtina L.

a) ab. ♀ bioculata Rbl.,

b) ab. ♀ caeca Rbl.,

c) ab. ♀ pallens Th. Mieg.

Alle drei unter der Stammform.

94. Epinephele lycaon Rott.

a) ab. pavonia Völschow. Črna Prst 800 *m* am 31. Juli 1910 unter Faltern der Stammform gefangen (Hafn.).

98. Coenonympha iphis Schiff.

a) v. exommatica Rbl.

Die Art hat in jenen Gegenden Krains, in welchen sie nur in einer Generation fliegt, auf der Hinterflügelunterseite auffallend große Augenflecke; der weiße Fleck in der Zelle 5 ist oft splitterförmig. Diese Form hat obigen Namen erhalten. Bis jetzt sind folgende Fundorte bekannt geworden: Reifnitz, 18. Juni Gottschee, 26. Juni (Hafn.); Präwald, 11. Juli 1907 (Preiss.); Nanos ob Wippach und ob Präwald, häufig im Juli; auf den Karstwiesen ober Illyrisch Feistritz, am 14. und 16. Juli 1911 in Menge angetroffen, die ♂ ♂ waren um diese Zeit meist schon abgeflogen (Dob., Hafn., Spl.). Ein Stück von der Črna Prst, 800 *m* (28. Juni 1908, Dob.), wo die Art ohne Zweifel nur in einer Generation vorkommt, gehört der Stammform an.

In der Umgebung von Laibach, am Fuße des Großkahlenberges, bei Treffen, Rudolfswert und Landstraß fliegt die Art in zwei Generationen und haben manche Stücke (namentlich jene der II. Gener.) winzig kleine Augenflecke auf der Hinterflügelunterseite.

99. Coenonympha arcania L.

d) v. (ab.) macrophthalmica Galv. Eine epiphilea-Form mit breiter, stark gezähnelter weißer Querbinde der Hinterflügelunterseite, worin mächtig vergrößerte Augenflecke stehen (Galv.). In den Karawanken, Golica-Rožica, zirka 1750 *m*, Ende Juni-Juli (Galv.). Črna Prst 1500 *m*, ober dem Mallnerhause gleichzeitig mit v. insubrica Rätz. und v. epiphilea Rbl. ein Stück der v. macrophthalmica gefangen, 31. Juli 1910 (Hafn. det. Rbl.).

103. Thecla spini Schiff.

a) ab. lynceus Hb. Stein (Doll.); Sava a. d. Sdb. 11. Juli 1909 (Hafn.).

[14] Stauder, l. c., p. 117.

109. Zephyrus quercus L.

a) ab. bellus Gerh. Laibach, gezogen (Spl.); St. Barthelmä (Tavč.); Landstraß (M. H.).

112. Chrysophanus dispar Hn. v. rutilus Wernb.

a) v. vernalis Horm. Es ist dies die größere Frühjahrsgeneration, die jedenfalls überall dort vorkommt, wo rutilus bis jetzt Ende Juli und im August erbeutet wurde, aber sicher viel seltener ist als die II. Generation. Ich fing einige Stücke am 8. Juni 1909 bei Rudolfswert und bei Luegg. Die Tiere waren um diese Zeit schon defekt.

115. Chrysophanus phlaeas L.

a) ab. caeruleopunctata Stgr. Unter der Stammform bei Rudolfswert und bei Wippach gefangen (Hafn.).

116. Chrysophanus dorilis Hufn.

b) ab. brunnea Wheel. Ich fand mehrere Stücke dieser zwischen der Stammform und der v. subalpina Spr. stehenden Form auf der Črna Prst, ober dem Mallnerhause, 1500 *m* hoch unter ausgesprochenen Stücken der v. subalpina.

117. Lycaena argiades Pall.

b) v. (ab.) decolorata Stgr. Luegg bei Rudolfswert, 18. Mai 1910 (Buč. det. Rebel).

120 Lycaena argyrognomon Bgstr. Bei einem ♀ von Wippach (25. Juni 1905 Hafn.) sind die schwarzen Saumpunkte auf der Hinterflügeloberseite saumwärts bläulichweiß abgegrenzt. Dieses Exemplar ist vielleicht als ein Übergangsstück zu ab. ♀ albomarginata Ebert[15], bei welcher diese Abgrenzung rein weiß erscheint, aufzufassen.

122. Lycaena orion Pall.

a) v. (ab.) ornata Stgr. Bei Podutik am 23. Mai 1909 und bei Luegg nächst Rudolfswert am 16. Mai 1909 gefangen (Hafn.). Bei Wippach, wo die Art sehr häufig ist, habe ich diese Form nie gefunden.

124. Lycaena icarus Rott. Anstatt ab. yarkadensis Moore ist zu setzen ab. caerulescens Wheeler. Diese Form ist überall zu finden.

127. Lycaena bellargus Rott.

a) ab. ♂ puncta Tutt. Überall unter der Stammform, bei Wippach ziemlich häufig.

b) ab. ♀ latefasciata Schultz. An den Nanosabhängen bei Wippach ziemlich häufig unter der Stammform. Auch anderwärts zu finden.

c) ab. ♀ ceronus Esp. Ziemlich selten.

d) ab. polonus Z. Auf dem Kolk hinter Zoll am 7. Juli 1911 ein defektes ♂ gefangen (Hafn. det. Rbl.).

131. Lycaena semiargus Rott.

---

[15] Sanitätsrat. Dr. Ebert: Über einige Aberrationen von Lepidopteren der Casseler „Fauna“ in der Festschrift des Vereines für Naturkunde zu Cassel zur Feier seines fünfundsiebzigjährigen Bestehens, Cassel 1811, p. 315.

a) v. montana M.-Dürr. Schneeberg, 1500 *m*, am 15. Juli 1911 in Menge angetroffen. Darunter wurden fast ganz schwarze ♂ ♂ gefunden, welche nur an der Wurzel blaue Bestäubung zeigen.

133. Lycaena alcon F.

a) ab. ♀ nigra Wheeler. Die erwähnten schwarzbrauen ♀ ♀ ohne blaue Bestäubung an der Wurzel gehören hieher.

261. Acronicta euphorbiae F.

a) v. (ab.) euphrasae Brahm. Aus einer bei Wippach auf Prunus spinosa gefundenen Raupe gezogen; e l. 23. August 1910 (Spl. det. Rbl.).

273. Agrotis castanea Esp. Ende August, Anfang September 1911 trat die v. neglecta Hb. bei Laibach zahlreich auf. Es wurden auch mehrere rotbraune, schwach gezeichnete Stücke der Stammform darunter gefunden (det. Rbl.).

b) ab. xanthe Woodforde, Laibach, Ende August 1911 ein Stück geködert (Dob. det. Rbl.).

328. Mamestra dissimilis Knoch.

a) ab. w-latinum Esp. Wippach. Köderfang, 26. Juli 1905 (Preiss.).

573. Catocala electa Bkh.

a) ab. latefasciata Rebel[16] (nova ab.) Die schwarze Mittelbinde der Hinterflügel breiter und bis zum Innenrand reichend. Laibach, 21. August 1910 (Dob.).

699. Timandra amata L.

a) ab. effusaria Klem. Rudolfswert, Ende August 1910 (Buč. det. Rbl.).

843. Tephroclystia veratraria HS.

a) ab. eynensata Grasl. Anstatt 20. August ist zu setzen 20. Juni.

871. Phibalapteryx tersata Hb.

b) ab. tersulata Stgr. Aus Eiern, welche ein ober Wocheiner Feistritz am 4. Juni 1911 gefangenes ♀ abgelegt hatte, erhielt ich bereits im letzten Julidrittel (bei 13 tägiger Puppenruhe) Falter der II. Generation (Det. Rbl.)

898. Gonodontis bidentata Hb.

a) v. ochracea Fleck. Die von mir bisher in Krain gefangenen Stücke zeigen gegenüber Exemplaren der Stammform auffallend rotbräunlich gefärbte Vorderflügel und viel lichter gelbgraue Hinterflügel. Prof. Dr. Rebel, dem sie zur Begutachtung vorgelegt wurden, zog sie zu obiger Varietät, die aus Rumänien beschrieben wurde.

994. Dysauxes punctata F. Anstatt ab. hyalina Fr. ist zu setzen v. hyalina Frr.

---

[16] In litteris.

Von den aufgezählten 1110 bisher in Krain beobachteten Arten bleiben einige allerdings zweifelhaft, deren Vorkommen in Krain noch wird bestätigt werden müssen. Es sind dies einige von Dr. Rothe in seinem Verzeichnisse mit dem Fundorte „Krain" bezeichneten Arten, worauf schon in der Einleitung hingewiesen wurde [17]. Sodann mehrere von Herrn Dolleczek angeblich in der Umgebung von Stein gefundenen Schmetterlinge, bei welchen ich ein Fragezeichen beigefügt habe. Dolleczek behauptete zwar mit voller Bestimmtheit, die Stücke bei Stein gefangen zu haben; allein, da er vorgab, auch Arten, deren Vorkommen bei Stein als ausgeschlossen zu betrachten ist (z. B. Erebia neoridas B., Steiner Alpen (!), Parnara nostrodamus F., einige Stücke am Ufer des Feistritzbaches (!), Apamea dumerilii Dup., Luperina rubella Dup., Nodaria nodosalis HS.) dort erbeutet zu haben, so erscheint auch das Vorkommen jener Arten in der Umgebung von Stein nicht ganz sicher, jedoch wahrscheinlich, weil dieselben im Nachbarlande Kärnten gefunden wurden. Diese Ungewißheit ist die Folge des Vorganges mancher Sammler, welche ihre Sammlungsobjekte nicht mit Fundzetteln, aus denen genaue Daten über Ort und Zeit des Fundes ersichtlich sein müssen, zu versehen pflegen und später natürlicherweise vergessen, woher das eine oder das andere Tier stammt, zu welcher Zeit es gefangen oder ob es von auswärts eingetauscht wurde. Es ist klar, daß derartige Sammlungen für die Wissenschaft keinen Wert haben können. —

Im Laufe der Jahre werden gewiß noch viele Arten im Lande gefunden werden, welche in diesem Verzeichnisse nicht vorkommen; es sind dies namentlich solche, die in den Nachbarländern, unweit der Krainischen Grenze bereits konstatiert wurden. So z. B. ist das Vorkommen von *Colias phicomone Esp.*, welche Art ich auf dem Gipfel der Görjacher Alm bei Tarvis am 24. Juli 1899 in zwei ♀ Exemplaren fing, auf dem nahen Mangart[18] sehr wahrscheinlich. Auf der genannten Alm, ebenfalls auf dem Gipfel, erbeutete ich am 14. August 1898 ein ♀ einer Malacosoma-Art, welche mir seinerzeit der Händler Ernst Heyne in Leipzig als *franconica Esp.* bestimmte. Es war aber warscheinlich die sehr ähnliche *alpicola Stgr.*, da franconica in den Alpen nicht vorkommt[19]. Auch diese Art wird vielleicht auf dem Mangart zu finden sein. Bei Tarvis fand ich am 30 Mai 1899 ein Stück von *Hadena illyria Frr.* (determ. Bang-Haas in Blasewitz). Die Art kommt in der Umgebung des benachbarten Weißenfels und im oberen Savetale ohne Zweifel auch vor, wurde aber wegen ihrer Seltenheit noch nicht gefunden. Auch die vom bekannten Lokalfaunisten Kärntens, Herrn Gabriel Höfner-Wolfs-

[17] Scioptera plumistrella Hb. wurde inzwischen in den Karawanken in Anzahl gefungen (vide Nr. 1061).

[18] Die Grenze zwischen Krain und den Küstenlande zieht sich über den Kamm des Mangart. Die auf den höchsten Stellen dieses Berges beobachteten Arten können wohl auch zur Krainer Fauna gezählt werden.

[19] Das Stück besitze ich leider nicht mehr.

berg, auf der Petzen und am Hochobir entdeckte *Rebelia karawankensis Höfn.* dürfte im Laufe der Zeit auch auf der Krainer Seite der Karawanken gefunden werden.

In der Umgebung von Görz wurden folgende Arten gefangen, welche bei Wippach ebenfalls vorkommen dürften, da die Wippacher Gegend den Tieren die gleichen Lebensbedingungen bietet, wie Görz: *Heteropterus morpheus Pall.*, *Gluphisia crenata Esp.*, *Agrotis orbona Hufn.*, *Leucania straminea Tr.*, *Leucania sicula Tr.*, *Leucania congrua Hb.*, *Orthosia pistacina F.*, *Xanthia gilvago Esp.*, *Xylina merckii Rbr.*[20], *Simplicia rectalis Ev.*, *Herminia gryphalis HS.*, *Tephroclystia insigniata Hb.*, *Tephroclystia assimilata Gn.*, *Tephroclystia selinata HS.*, *Phibalapteryx polygrammata Bkh.*, *Abraxas pantaria L.*, *Biston hispidaria F.*, *Hemerophila abruptaria Thnbg.*, *Ino chloros Hb.*, *Oreopsyche plumifera O.*, *Sesia chrysidiformis Esp.*, *Hypopta caestrum Hb.* —

Seit dem Erscheinen des ersten Heftes dieser Arbeit wurden von den hiesigen Entomologen einige Exkursionen in Gegenden unternommen, in welchen bisher noch nicht gesammelt wurde. U. a. seien folgende Sammeltouren erwähnt: Bischoflack-Hotavlje-Leskovica-Blegaš, 1500 *m*, am 22. und 23. Juni 1910 (Dob., Hafn., M. H., Spl.); ebendorthin 22., 23. Juli 1911 (M. H.); Neumarktl-St. Anna-Zelenica (Karawanken) bis zirka 1800 *m*, 17 Juli 1909 (Dob., Högl.); Pokljuka-Konjščica-Planina im Triglavstock, 1500 *m*, 12. und 13. Juli 1910 (Dob.); Velika Planina (Steiner Alpen), zirka 1600 *m*, 21. August 1910 (Dob., M. H.); Reifnitz, 25. Mai 1910, 18. Juni 1911 (Hafn.); Gottschee, 26. Juni 1911 (Hafn.); Sava-Tirna-Hl. Berg, 11. Juli 1909 (Dob., Hfn., Spl.); Birnbaumerwald, 6. Juli 1911 (Hafn.); Illyrisch Feistritz-Črni dol-Schneeberg 1796 *m*, 14.—16. Juli 1911 (Dob., Hafn., Högl., Spl.)[21]

Auf allen diesen Sammeltouren wurden mehr oder weniger für das Land interessante Arten bzw. Formen gefunden, zum Teile für Krain neue Arten entdeckt und für bereits bekannte Arten neue Fundorte festgestellt.

Außer diesen Örtlichkeiten wurden andere, schon mehrmals besuchte Gegenden neuerlich erforscht, so namentlich die Wochein mit der Črna Prst, das Triglavgebiet, das Wippachtal mit dem Nanos und dem Kolk. Mit Rücksicht darauf, daß alle diese Exkursionen in die Monate Mai bis August fallen, kann von einer genauen Erforschung der genannten Gebiete selbstverständlich keine Rede sein, wobei namentlich die im zeitlichen Frühjahr und im Herbst dort vorkommenden Arten sich der

---

[20] Auch bei Rann gefangen. (Mitteilung des Herrn Fritz Hoffmann in Krieglach).

[21] Die Besteigung dieses entlegenen, schwer zugänglichen, aber überaus interessanten Berges ist von der Herrschaft Schneeberg verboten worden. Obige Entomologen erhielten von Herrn Forst- und Domänen-Direktor H. v. Schollmayr-Lichtenberg die spezielle Bewilligung zur Besteigung des Schneeberges. Ich erlaube mir daher dem genannten Herrn an dieser Stelle den Dank dafür auszusprechen.

Beobachtung entzogen haben. Immerhin sind derartige Sammelausflüge wertvoll und tragen zur Kenntnis der Verbreitung einzelner Arten im Lande viel bei.

In Unterkrain wurde die nähere und weitere Umgebung von Rudolfswert mit dem Gorjancigebiet vom Herrn Landesgerichtsrat Julius Bučar in Rudolfswert eingehend exploriert, wobei manche Seltenheit für das Gebiet festgestellt wurde. Ebenso wurde die Umgebung von Treffen vom dortigen „Lokalsammler“ Herrn Richter Dr. Fr. Cvetko fleißig erforscht.

In den späteren Nachträgen dieses Verzeichnisses werden außer etwa neu gefundenen Arten und Formen auch alle neuen Fundorte bereits bekannter Arten behandelt werden.

In den letzten Jahren weilten wieder mehrere Wiener Sammler in Krain. Von diesen hatten die Herren Baurat H. Kautz und Revident Fr. Preissecker abermals die Güte, ihre Sammelergebnisse mitzuteilen. Baurat Kautz sammelte im Juni und Juli, des J. 1909 mit seinem Vater Herrn Regierungsrat Kautz in der Umgebung von Mojstrana, Kronau, sowie auf den umliegenden Bergen. Fr. Preissecker entfaltete im Juni 1909 in der Umgebung von Wippach seine Sammeltätigkeit. Den beiden Herren sage ich hiemit meinen herzlichsten Dank.

Ebenso spreche ich dem Herrn Kustos Prof. Dr. H. Rebel für die wiederholt in liebenswürdigster Weise besorgte Revision resp. Bestimmung unserer Ausbeuten meinen Dank aus.

Von den in den letzten Jahren erschienenen das Land betreffenden Publikationen sind zu nennen:

1. Sammeltage in den Karawanken und Steiner Alpen. Von Dr. Egon Galvagni (Jahresbericht des Wiener ent. Ver. 1910).

2. Lepidopteren aus dem Gebiete des Triglav und der Črna Prst in Krain. Von Dr. H. Rebel, III. Nachtrag (Jahresbericht des Wiener ent. Ver. 1911).

3. Fr. Berge's Schmetterlingsbuch, neu bearbeitet von Prof. Dr. H. Rebel, Stuttgart 1910[22].

4. Ausflug nach Adelsberg in Krain und Triest-Muggia in Istrien. Von Fritz Hoffman, Krieglach (Internat. Ent. Zeit. Guben 1909, p. 284.

5. Bericht über einen lepidopterologischen Ausflug in's steierische Unterland. Von Fritz Hoffmann, Krieglach. (Jahresbericht des Wiener ent. Ver. 1911). Bei dieser Exkursion wurde auch dem Kumberg in Krain ein Besuch abgestattet.

Die Nr. 4, 6, 8, 25, 30 zu hell ausgefallen.

[22] Die Angabe „südl. Krain“ bei Nodaria nodosalis HS., S. 296 beruht auf einem Mißverständnisse und ist daher zu streichen.

INDEX

der Arten, Varietäten und Aberrationen.

(Die Varietäten und Aberrationen sind in *Kursiv* gesetzt. Die beigefügte Zahl ist die fortlaufende Nummer des Verzeichnisses, *N* bedeutet Nachtrag).

Erklärung zu den Tafeln.

Pieris ergane H. G. ♀, *stark gefleckt,* Wippach, Juni 1910 (Dob.) . . . Fig. 47
Colias hyale L. ab. omnimarginata Rbl. ♀, Nanosabhang, 9. IX. 1911 (Dob.) „ 41
Apatura ilia Schiff. ab. eos Rossi ♀, Laibach, e. l. 24. VI. 1909 (Dob.) . . „ 11
Neptis lucilla F. ♀, *aberratio,* Laibach-Golovec, 21. VI. 1909 (Hafn.) . . . „ 2
Melitaea didyma O. ♂, *melanistische Form,* St. Katharina, 6. VII. 1901 (M. H.) „ 12
„ „ „ „ „ „ „ 29. VI. 1898 (Hafn.) „ 23
„ „ „ *v. meridionalis Stgr.* ♀, Wippach, 6. VII. 1911 (Hafn.) . „ 44
„ *athalia Rott., aberr. Unterseite,* Laibach, 16. VI. 1910 (Dob.) . . „ 3
„ „ „ *ab. obsoleta Tutt* ♂, Laibach, 27. V. 1910 (Dob.) . „ 7
„ „ „ *ab. corythalia Hb.* ♂, Laibach, 27. V. 1910 (Dob.) . „ 13
„ „ „ *ab. navarina Sel. Long.* ♂, Laibach, 2. VI. 1910 (Dob.) „ 31
Argynnis daphne Schiff. ♂, *aberratio,* Laibach-Golovec, 7. VI. 1908 (Dob.) „ 5
„ *niobe L. v. eris Meig.* ♂, *aberratio,* stark verdunkelt, S. Katharina, Ende Juni (Dob.) . . . . Fig. 4 u. „ 6
Melanargia galathea L. v. procida Hbst., albinistisches ♀, Wippach, 7. VII. 1911 (Hafn.) . . . . „ 38
Melanargia galathea L. v. procida Hbst., ab. turcica B., ♂, St. Katharina, Anf. Juli (Dob., M. H.) . . . . Fig. 8 u. „ 34
Melanargia galathea L. v. procida Hbst., ab. turcica B., ♀, *trans.,* die ♀ ♀ werden nie dunkler . . . . „ 32
Erebia melas Hbst. ♀, *aberratio,* Nanos, 11. VIII. 1908 (Spl.) . . . . . „ 29
Satyrus actaea Esp. v. cordula F. ab. macrophthalma Rbl. ♀, Illyr. Feistritz, 16. VII. 1911 (Dob.) . . . . „ 45
Coenonympha iphis Schiff. v. exommatica Rbl., Unterseite, ♂ ♂, Nanos, Illyr. Feistritz, Juli, ... Fig. 39 u. „ 43
Coenonympha iphis Schiff. v. exommatica Rbl., Unterseite, ♀, Gottschee „ 42
„ *arcania L. v. macrophthalmica Galv.* ♂, *Unterseite,* Črna Prst, 1500 *m,* 31. VII. 1910 (Hafn.) . . . . „ 9
Lycaena argus L. ♀ *aberr. mit starker rotgelber Binde,* Laibach-Golovec, Juli 1909 (Dob.) . . . . „ 10
Lycaena argyrognomon Bgstr. ♀, *trans. ad ab albomarginatam Ebert* (?), Wippach, 25. VI. 1905 (Hafn.) . . . . „ 48
Lycaena corridon Poda ab. seminigra Preiss. ♂, Mitterdorf Woch., 15. VII. 1910 (Dob.) . . . . „ 1
Lycaena semiargus Rott. v. montana M.-Dürr. ♂, Schneeberg, 1500 *m,* 15. VII. 1911 (Dob., Hafn.) . . . . Fig. 36 u. „ 37
Lasiocampa quercus L. ab. burdigalensis Gerh. ♂, Landstraß, Juli 1909 (M. H.) „ 24
Dendrolimus pini L. v. montana Stgr., Zwitter, rechts ♂, links ♀, Laibach, e l. Juni 1906 (Spl.) . . . . „ 25
Catocala electa Bkh. ab. latefasciata Rbl. ♂, Laibach, 21. VIII. 1910 (Dob.) „ 30
Zanclognatha tarsicristalis HS. ♂, *aberr. mit Randpunkten,* Gradišče, 4. VIII. 1907 (Hafn.) . . . . „ 28
Timandra amata L. ab. effusaria Klem. ♂, Rudolfswert, Ende Aug. 1910 (Buč.) „ 26
Anaitis simpliciata Tr. ♂, *gener. II.,* Schneeberg, 1500 *m,* e l. 3. IX. 1911 (Hafn.) „ 35
Eucosmia undulata L. ab. subfasciata Reuter ♂, Laibach-Golovec, 21. V. 1904 (Hafn.) . . . . „ 21

Tab. VI.

Fot. Fran Dobovšek.

Tab. VII.

Fot. Fran Dobovšek.

Tab. VIII.

Fot. Fran Dobovšek

Venilia macularia L. ab. meridionalis Hafn. ♂, Gradišče ob Wippach, 14. V. 1907 (Hafn.) . . . . Fig. 14
Psodos spitzi Rbl. ♂, Kredarica, 5. VIII. 1911 (M. H.) . . . . „ 40
Scodiona v. raunaria Frr. ab. splichali Hafn. ♀, Wippach, 27. VI. 1910 (Spl.) „ 22
Syntomis phegea L. ♂, *aberratio*, Črnuče, 3. VII. 1910 (M. H.) . . . . . „ 27
Dysauxes punctata F. ab. juncta Hafn. ♀, Wippach, e l. Sept. 1911 (Hafn.) „ 33
Diacrisia sanio L. ab. immarginata Niepelt ♂, Wippach, e l. August 1911 (Hafn.) . . . . „ 46
Phalacropterix praecellens Stgr. ♂, Wippach, April 1910 (Dob.) . . . . „ 15
„ „ „ „ *mit ausgedehntem Leib (copula)* . . „ 17
„ „ „ *in copula* . . . . „ 16
„ „ „ *männl. Sack* . . . . „ 19
„ „ „ *weibl. Sack mit weibl. Puppe* . . . . „ 20
„ „ „ *drei männliche Säcke*, welche alle den Falter ergaben, *zusammengesponnen* . . . . „ 18

Berichtigung sinnstörender Druckfehler.

Nr. 539. Vor dem Gattungsnamen ist „Scolioptery" zu streichen. Nr. 671 a. In der vorletzten Zeile ist zu lesen Juni statt Juli. — Nr. 924. Erster Absatz. In der vorletzten Zeile ist das Wort zwei zu streichen. — Nr. 938. Erster Absatz. In der dritten Zeile ist zu lesen schlüpfen anstatt schlüpften. Im ersten Heft ist das Wort „(Kuk)" überall dort, wo es vorkommt, zu streichen. — Grammatikalische, orthographische und andere Druckfehler müssen Raummangels halber unberichtigt bleiben.

Der k. k. Botanische Garten in Laibach.

Anläßlich des hundertjährigen Bestandes, verfasst vom Vorstande des Gartens Prof. A. Paulin.

Verfasser hatte die Absicht eine ausführliche, aktenmäßige Darstellung der Geschichte des k. k. botanischen Gartens in Laibach und im Anschlusse daran einen nach Quartieren geordneten Bepflanzungsplan so wie ein systematisches Verzeichnis sämtlicher dermalen im besagten Garten in Kultur stehenden Arten und Formen zu publizieren. Hiebei wären den einzelnen kultivierten Typen außer den bei solchen Publikationen usuellen Bemerkungen, wie Art der Erwerbung, geographische Verbreitung und Standort in der Gartenlage, auch die wichtigsten Synonyma mit Einschluß der slowenischen und deutschen Bezeichnungen, die etwaige ökonomische, resp. technische, medizinische oder ästhetische Bedeutung als auch biologisch-morphologische Details angefügt gewesen.

Eine derart angelegte Publikation wäre den Besuchern des botanischen Gartens gewiß ein willkommener, zuverlässiger Führer, an dessen Hand sie Gelegenheit hätten, die jetzt bestehenden Einrichtungen und Sammlungen, vor allem auch die dermalen in den Gefäßpflanzen nahezu vollständig vertretene heimatliche Flora kennen zu lernen und würde so der Realisierung dessen, was jeder botanische Garten

neben seiner wissenschaftlichen Bestimmung sein soll: ein Mittel zur Beförderung allgemeiner Bildung und zur Verbreitung nützlicher Kenntnisse, wesentlich dienen.

Da jedoch das diesbezügliche, mit nicht geringer Mühe im angedeuteten Sinne verfaßte Manuskript circa 150 Druckseiten füllen würde, der Musealverein aber infolge Beschränktheit der Mittel in seinem Organe einer so umfangreichen Publikation Aufnahme nicht gewähren kann, soll im folgenden die Geschichte des Gartens nur in knapper Darstellung gegeben und der gegenwärtige Stand der Sammlungen und Einrichtungen in allgemeinen Umrissen skizziert werden.

Die Gründung des Laibacher botanischen Gartens fällt in das Jahr 1809, also in die Zeit der Okkupation durch die Franzosen. Marschall Marmont übergab damals dem Gymnasialpräfekten Franz Hladnik einen Teil des jetzigen 72 *a* 43·9 m^2 messenden Gartenareals zur Anlage eines Gartens der heimatlichen Flora. Als Jahresdotation wurde die Summe von 1000 Francs angewiesen und eine Gärtnerstelle mit einer Jahreslöhnung von 500 Francs systemisiert. Hladnik begann mit der Bepflanzung der zugewiesenen Fläche im Jahre 1810 und schon im Jahre 1812 zählte der Garten 768 krainische Arten. Nach Abzug der Franzosen u. Wiederherstellung der legitimen Herrschaft wurde die Jahresdotation mit 400 Gulden festgesetzt, unter einem aber die Auflassung der Gärtnerstelle verfügt. Da die Dotation von 400 Gulden natürlich nicht hinreichte, um daraus auch die Entlohnung eines Gärtners zu bestreiten, hatte der Garten bis zum Jahre 1819 keinen ständigen Gärtner. In dem genannten Jahre wurde von Hladnik ein Landknabe, Andreas Fleischmann, aufgenommen, um ihn zum Gehilfen heranzubilden. Dieser besorgte den Garten unter Hladniks Leitung bis zum Jahre 1834 und dann vom 1834 bis 1850 unter Oberaufsicht des Professors der Botanik, Chemie und Physik an der damals bestandenen medizinischen Lehranstalt, Dr. Johann Biatzovsky, dem nach Rücktritt Hladniks die Verwaltung und Leitung des Gartens übertragen wurde.

Inzwischen, 1828, wurde der Garten durch eine der k. k. Landwirtschaftsgesellschaft gehörige Parzelle um mehr als die Hälfte seiner ursprünglichen Fläche vergrößert und mit einer soliden Mauer umgeben.

Nach der im Jahre 1850 erfolgten Versetzung Biatzovskys an die medizinische Lehranstalt nach Salzburg blieb der Garten bis 1867 ohne fachmännische Leitung der Obsorge des Gärtners Fleischmann anvertraut und wurde in administrativer Beziehung dem k. k. Staats-Obergymnasium angegliedert.

Nach dem im Jahre 1867 erfolgten Tode Fleischmanns wurde Johann Rulitz, ein im Obst- und Gemüsebau ziemlich bewanderter, in rebus botanicis jedoch nicht sonderlich beschlagener Landgärtner, zunächst in provisorischer und 1870 in definitiver Eigenschaft als Gärtner bestellt und als „szientifisch-fachmännischer" Leiter der Grammatikallehrer Professor Valentin Konschegg berufen. Nach der im Jahre

1886 stattgehabten Pensionierung Konscheggs wurde der Verfasser dieser Skizze mit der Leitung des Gartens betraut.

Im Jahre 1906 erfolgte die Pensionierung des 70jährigen Gärtners Rulitz. Da der hiesige Gärtner mit den Bezügen eines gewöhnlichen Dieners entlohnt wird und nicht einmal, wie sonst in botanischen Gärten überall üblich, im Genusse einer Naturalwohnung steht, war auch dermalen an die Akquisition eines Gärtners mit höherer Schulbildung und den erforderlichen botanischen Kenntnissen nicht zu denken und so wurde die Gärtnerstelle dem bereits längere Zeit im Garten in Verwendung gestandenen Gartengehilfen Franz Juvan verliehen, der sich im Laufe der Zeit unter Anleitung des Verfassers wenigstens einige systematische als auch das Kulturverfahren betreffende Kenntnisse angeeignet hat und der seinen Dienst jetzt mit Fleiß und Eifer versieht. Der Verfasser kann nicht umhin hier zu bemerken, daß die Entlohnung des Gärtners, dem durchschnittlich ein mit gar nicht leichter Arbeit verbundener Tagedienst von 10 Stunden obliegt, in keinem Verhältnisse zu der gewöhnlicher Diener gewisser Kategorien steht, welche ihre zumeist nicht besondere Anstrengung erheischende, kürzer bemessene tägliche Dienstdauer gar oft stundenlang im Nichtstun versitzen. Es wäre daher gewiß nur billig, daß dem Gärtner eine entsprechende jährliche Zulage zuerkannt würde, zumal derselbe, wie bereits erwähnt, nicht einmal im Genusse einer Dienstwohnung steht.

Was den Zustand des Gartens während dieser die Leitung und Obsorge betreffenden Personalveränderungen anlangt, scheint der Garten seit Hladniks Rücktritt immer mehr in Verfall geraten zu sein und als im Jahre 1868 behufs Unterweisung von Volksschullehramtskandidaten in der Obstbaumzucht in dem noch unbenützten Teile ein Obstgarten nebst einer Obstbaumschule angelegt wurde, widmete man seit dieser Zeit das Hauptaugenmerk dieser Anlage. So mag es gekommen sein, daß, als der Verfasser im Jahre 1886 die Leitung übernahm, der ursprüngliche Teil des Gartenareals einen infolge der bei der Gründung des Gartens ringsum gepflanzten, nun zu stattlichen Bäumen herangewachsenen Holzgewächse dicht schattigen Miniaturpark repräsentierte, der restliche Teil aber aus einer Obstbaumschule, einem in gut geratenen Jahren ziemlich erträglichen Obstgarten und einer umfangreichen kulinarischen Zwecken dienenden Abteilung bestand.

Die vom Verfasser nach Übernahme der Leitung durchgeführte Aufnahme des botanischen Pflanzenstandes ergab 312 Arten einheimischer Holzgewächse und Stauden, die weder systematisch noch nach irgend einem anderen Gesichtspunkte geordnet bunt durcheinander standen. Ein- und zweijährige Typen waren durch eine nur geringe Anzahl ganz gewöhnlicher Ziergewächse, wohl aber durch eine stattliche Menge verschiedener Gemüsepflanzen vertreten. Die alpine Anlage bestand aus einem circa 1·5 *m* hohen und 3·5 *m* im weitesten Umfange messenden, aus Konglomerat hergestellten Hügel, den etwa 20 alpine Arten in

Gesellschaft ganz odinärer Ubiquisten bevölkerten. Herbarien und sonstige Sammlungen existierten nicht. Die Handbibliothek zählte 5 noch aus dem Nachlasse Hladniks stammende Bände. Da keine Tauschverzeichnisse ausgegeben wurden, wie solche die botanischen Gärten zum gegenseitigen Austausch von Samen und lebenden Pflanzen in der Regel alljährlich publizieren, fristete der Garten ein stilles, sehr zurückgezogenes Dasein.

In Erwägung des vorstehend geschilderten Zustandes war der Verfasser alsbald darüber im klaren, daß es wohl angestrengte und langwierige Arbeit erfordern werde, um den Garten auf ein Niveau zu bringen, das ihm wenigstens seine Existenzberechtigung sichert. Denn in einem botanischen Garten lediglich nur ein paar Hundert einheimischer, in der Umgebung des Standortes allgemein verbreiteter Gewächse zu Unterrichtszwecken zu kultivieren, hieße das Wesen und die Aufgaben eines botanischen Gartens gänzlich verkennen und sollte die Kultur dieses Unterrichtsmaterials der Endzweck sein, dann ist ein botanischer Garten überhaupt nicht notwendig.

Der Kustos mußte demnach seine nächste Aufgabe vorallem darin erblicken, den Pflanzenstand entsprechend zu vermehren. Es wurden daher gleich im ersten Jahre lebende Pflanzen auf zahlreichen Exkursionen gesammelt, viele andere wieder aus Samen gezogen, die seitens mehrerer botanischer Gärten über Ansuchen der Leitung auch ohne Gegenleistung bereitwilligst überlassen wurden. An dem Grundsatze festhaltend, daß es als erste Aufgabe eines botanischen Gartens angesehen werden muß, daß in einer systematischen Anlage eine Übersicht über die natürlichen Verwandtschaftskreise und über die in den einzelnen Familien auftretenden Typen gegeben wird, wurden die bereits vorhandenen und neu erworbenen Arten auf der ursprünglichen Gartenfläche nach Entfernung einiger überständigen Bäume nach dem natürlichen System geordnet, insoweit dies die bisherige vorläufig noch beibehaltene Anlage gestattete. Um Raum für wichtige annuelle und bisannuelle Arten zu gewinnen, wurde der Gemüsegarten auf ein hauptsächlich für den Gebrauch des Gärtners bestimmtes Minimum reduziert.

Behufs weiterer Ausgestaltung wurde die Kassierung des Obstgartens und die sukzessive Auflassung der ihrem ursprünglichen Zwecke längst nicht mehr dienenden Obstbaumschule beschlossen, um sodann eine neue, viel umfangreichere systematische Anlage zu ermöglichen. Ferner wurde die Anlage eines Alpinetums in größerem Stile und die Herstellung anderer pflanzengeographischer Gruppen ins Auge gefaßt.

Der Pflanzenstand wuchs verhältnismäßig rasch. Schon im Jahre 1889 zählte der Garten über 2800 Arten. In diesem Jahre konnte auch bereits das erste Samen- und Pflanzentauschverzeichnis veröffentlicht werden, wodurch ein regelmäßiger Tauschverkehr mit den meisten botanischen Gärten Europas angebahnt wurde. Das letzte 1910 zur Ausgabe gelangte Tauschverzeichnis zählt 2237 Nummern und es steht

dermalen die Anstalt mit 96 botanischen Gärten (4 belgischen, 1 dänischen, 27 deutschen, 4 englischen, 8 französischen, 12 italienischen, 3 niederländischen, 17 österreichisch-ungarischen, 2 portugisischen, 1 rumänischen, 6 russischen, 3 schwedischen, 5 schweizerischen, 1 serbischen, 2 spanischen) in Samen- und Pflanzenaustausch. Infolge dieser Verbindungen wurden z. B. im Jahre 1911 an die einzelnen Gärten 5500 Samenpakete und 650 Arten lebender Pflanzen versendet und als Gegenleistung erhielt der hiesige Garten 2500 Samenpakete und 1150 lebende Species. Eine Anzahl lebender Pflanzen und Samen wurden in diesem Jahre auch dem k. k. II. Staatsgymnasium und der deutschen städtischen Mädchenvolksschule in Laibach überlassen.

Auf eine Schilderung der einzelnen Phasen in der, infolge äußerst beschränkter Mittel nur schrittweise möglich gewesenen Ausgestaltung des Gartens, kann der Verfasser aus dem eingangs erwähnten Grunde weiter nicht eingehen. Es sei daher diesbezüglich auf die in den Jahresberichten des k. k. Staatsobergymnasiums (jetzt I. St. Gymn.) pro 1887 (p. 37/38), 1888 (p. 55), 1889 (p. 51/52), 1890 (p. 55), 1891 (p. 53), 1892 (p. 45), 1893 (p. 73/74), 1894 (p. 56), 1895 (p. 32/33), 1896 (p. 58/59), 1897 (p. 30/31), 1898 (p. 57), 1899 (p. 70/71) und 1900 (p. 42/43) publizierten Daten verwiesen.

Erwähnt sei daraus, daß über Ansuchen der Leitung der hohe krainische Landtag im Jahre 1887 zur Hebung des auch im Interesse des Landes erhaltenen Gartens eine einmalige Subvention von 200 K bewilligte und daß die löbliche Stadtvertretung der Landeshauptstadt Laibach, die zur Erhaltung des Gartens einen normierten Jahresbeitrag von 210 K leistet, durch sechs Jahre hindurch von 1891 bis 1897, einen Mehrbetrag von 200 K anzuweisen die Geneigtheit hatte. Ferner hat über Einschreiten der Leitung das hohe Ministerium für Kultus und Unterricht die staatliche Dotation, die im Jahre 1870 infolge Systemisierung einer definitiven Gärtnerstelle auf 420 K reduziert wurde, von 1893 an auf 840 K erhöht und gleichzeitig dem Verfasser für die eifrige und von Erfolg begleitete Mühewaltung als Kustos des Gartens die Anerkennung auszusprechen befunden.

Aus den obbezogenen Berichten ist auch zu ersehen, daß infolge der Erdbebenkatastrophe im Jahre 1895 ein Teil der Einfriedungsmauer umgestürtzt ist und daß das Gartenhaus derartige Schäden erlitten hat, daß es laut kommissionellen Befundes demoliert werden mußte. Beide Objekte wurden erst im Herbste 1897 neu aufgeführt.

Nach dem ursprünglichen Entwurfe hätte das neue Gartenhaus, um entsprechenden Ersatz zu bieten, je ein Arbeitslokale für Kustos und Gärtner, dann 3 Zimmer für die Aufstellung der Herbarien und sonstiger Sammlungen, ferner eine Gerätekammer und einen Vermehrungsraum, der zugleich als Überwinterungslokale für unser Klima nicht vertragende Pflanzen zu dienen hätte, umfassen sollen. Tatsächlich wurde der Plan auch in diesem Sinne ausgearbeitet, nachträglich aber

an allen Ecken und Enden derart zugestutzt, daß schließlih 2 Zimmer u. ein kleines eigentlich für keinen Zweck brauchbares Kabinet resultierten. Zur Aufbewahrung der Geräte und als Sommerarbeitslokale des Gärtners wurde ein Holzschuppen ohne alle solide Grundlage, provisorisch wie es hieß, hergestellt. Beim Provisorium ist es jedoch geblieben und der Holzschuppen ist im Laufe dieses zwölfjährigen Provisoriums derart baufällig geworden, daß er nun dem Einsturze nahe ist. Unter solchen Umständen muß das eine der beiden Zimmer im Gartenhause als durchaus unzureichendes Arbeitslokale für den Gärtner verwendet werden, während das andere jetzt mit 200 Herbarfaszikeln vollgepfroft ist.

Wegen Mangels eines Überwinterungslokales müssen die Kalthaus- u. die wenigen Warmhauspflanzen den Winter hindurch teils in der Privatwohnung des Kustos, teils gegen eine Überwinterungsgebür in Gewächshäusern fremder Gärten gehalten werden, die größere Zahl derselben aber wird in einem Mistbeete, Pflanze an Pflanze dicht gedrängt, überwintert. Im welchem Zustande diese so anziehenden Gewächse aus dem ihnen auf solche Weise aufgenötigten Winterschlafe wieder erwachen, kann man sich leicht eine Vorstellung machen.

Die Herbarsammlungen, umfassend ein allgemeines Herbarium, ferner Kerners Flora exsiccata Austro-Hungarica, einen Teil v. Hayeks Flora exsiccata Stiriaca, die vom Regensburger botanischen Vereine edierte Flora exsiccata Bavarica, die vom Verfasser herausgegebene Flora exsiccata Carniolica so wie ein umfangreiches Moosherbar, die sämtlich der Kustos im Laufe der Jahre teils durch eigene Aufsammlungen, teils durch Tausch oder als Mitarbeiter erworben hat, waren bis zum Jahre 1899, soweit schon damals vorhanden, im Lyzealgebäude untergebracht. Nachdem aber im genannten Jahre das Lyzealgebäude vom Staats-Obergymnasium geräumt wurde, um sein neues Heim zu beziehen, mußten auch die genannten Herbarsammlungen anderweitig untergebracht werden. Da im neuen Gygmnasialgebäude hiezu kein Platz vorhanden war und dieselben im neuen, so beengten Gartenhaus auch nicht aufgestellt werden konnten, mußte Verfasser, um diese so kostbaren Sammlungen zu erhalten, eine größere Privatwohnung aufnehmen, in der zwei Zimmer und das geräumige Entree mit Herbarkästen besetzt wurden. Im Jahre 1910 änderten sich jedoch die privaten Verhältnisse des Verfassers derart, daß er sämtliche Piècen zu seinem Gebrauche heranziehen mußte. Da nun der Verfasser schließlich doch nicht auf seine Kosten besondere Räume für die Aufstellung dieser Sammlungen mieten konnte, wurden dieselben ins Gartenhaus geschafft, wo sie, wie erwähnt, das eine Zimmer füllen. Da zur Aufstellung der Herbarien dreimal so viel Raum erforderlich wäre, wie ihn das eine Zimmer bietet, mußten die 200 Faszikel dicht über und nebeneinander gelegt werden und sind daher jeder Benützung als auch der schon der Erhaltung wegen immer wieder notwendigen Durchsicht entzogen und so dem Verderben preisgegeben.

Um diesen desolaten, einer öffentlichen Anstalt nicht würdigen und eine gedeihliche Tätigkeit vielfach hindernden Verhältnissen abzuhelfen, ist der Zubau eines Zimmers zum Gartenhause, ferner die Herstellung eines Geräteraums und eines entsprechenden Arbeitslokales für den Gärtner so wie auch eines kleinen Vermehrungshauses, das zugleich als Überwinterungslokale zu dienen hätte, unabweislich erforderlich. Da die Kosten dieser Erfordernisse im ganzen nur 7400 K betragen würden, ist wohl die Hoffnung berechtigt, daß die hohe Unterrichtsbehörde in wohlwollender Erkenntnis der Notwendigkeit die Herstellungen dieser Erfordernisse nicht versagen werde.

Da die obbezogenen, auf die sukzessive Ausgestaltung des Gartens bezugnehmenden, in den Jahresberichten des Staatsobergymnasiums publizierten Daten nur bis zum Jahre 1900 reichen, sei behufs Ergänzung derselben hinzugefügt, daß für die Kultur eines Teiles der Sumpf- und Wasserpflanzen, die 1886 im Garten gar nicht vertreten waren, im Jahre 1907 zwei gemauerte Kasten hergestellt wurden, die jedoch nur wenig entsprechen, da sie mit einer Wasserleitung nicht verbunden sind. Der größere Teil der Wasserpflanzen muß aber in hölzernen Kübeln gezogen werden, worin manche Arten, wie namentlich Vertreter der Nymphaeaceen, natürlicherweise nur kümmerlich zur Entfaltung gelangen. Überdies ist die Kultur in Kübeln auch unverhältnismäßig kostspielig, da die Holzgefäße den zerstörenden Einflüssen der Feuchtigkeit in kurzer Zeit anheimfallen und immer wieder durch neue ersetzt werden müssen.

Diesem Übelstande könnte durch Einführung der Wasserleitung und Herstellung eines Bassins gründlich abgeholfen werden, was um so leichter durchführbar wäre, als jetzt ein Hauptstrang der Wasserleitung knapp an der Einfriedungsmauer vorüberzieht.

Durch Einleitung des Wassers wäre indessen auch die Möglichkeit geboten, gewisse auf Schutz der Naturdenkmäler hinzielenden, die Pflanzendecke betreffenden Intentionen der hohen Unterrichtsverwaltung zu verwirklichen. Berücksichtigt man nämlich, daß im Laufe der letztverflossenen Dezennien schon infolge partieller, durch Ausheben tiefer Abzugsgräben herbeigeführter Entsumpfungen eine Reihe von dermalen nur mehr im botanischen Garten erhaltenen Sumpf- u. Wasserpflanzen am Laibacher Moor ausgestorben ist, so gelangt man zur Erkenntnis, daß sich dieser Prozeß nach der jetzt radikal in Angriff genommenen Trockenlegung ungeahnt rasch weiter vollziehen und daß somit in nicht allzuferner Zeit ein bedeutender Bruchteil der interressantesten Gewächse der Flora Krains nur mehr der Geschichte angehören werde. Es wäre daher gewiß ein wichtiges Kapitel der auf Erhaltung von Naturdenkmälern hinzielenden Bestrebungen realisiert, wenn diesen durch die obwaltenden Verhältnisse bei uns zu Lande auf das Aussterbeetat gesetzten Gewächsen eine dauernde Erhaltungsstätte in dem knapp an das Laibacher Moor anstoßenden botanischen Garten gesichert würde. Durch Einführung der Wasserleitung, deren Kosten sich mit Einbe-

ziehung des Bassins auf nur 1200 K belaufen würden, wäre aber auch einer der im Garten vertretenen Hauptkulturzweige, nämlich die Pflege der Feuchtigkeit liebenden alpinen Typen, wesentlich gefördert, abgesehen davon, daß man sich heutzutage eine größere Gartenanlage ohne Wasserleitung nicht leicht denken kann.

Erwähnt sei noch, daß man die nach Kassierung des Obstgartens und der Baumschule in Angriff genommene Neugruppierung der systematischen Anlagen (s. Jahresber. des k. k. St. O. G. pro 1899) im verflossenen Jahre zu Ende gebracht hat und daß im Jahre 1904 30 neue pflanzengeographische Gruppen errichtet wurden.

Bei der Anlage der neuen systematischen Abteilung, die auf 105 Quartieren verteilt ist, war die Leitung bestrebt, so weit dies die geringe Flächenausdehnung des Gartens ermöglichte, die natürliche Verwandtschaft möglichst hervortreten zu lassen und mit den krautigen perennen Formen (Stauden) der einzelnen Verwandtschaftskreise auch deren baum- und strauchartige Formen zu vereinigen, letzteres natürlich nur insoweit, als es das andere ebenso berechtigte Streben, die Beschattung der krautartigen Gewächse durch die Bäume zu verhindern, erlaubte. Annuelle und bienne Arten, deren Kultur eine besondere Sorgfalt erheischt, werden in der systematischen Abteilung nur in jenen Gattungen berücksichtigt, die der Mehrzahl nach nur solche Formen umfassen. Die einzelnen Familien wurden dementsprechend nach ihrer Verwandschaft (zumeist im Sinne Englers) derart angeordnet, daß sich auch die Ordnungen und Reihen nach ihren verwandtschaftlichen Beziehungen aneinanderschließen. Wegen der unzureichenden Dotation mußten leider die die Quartiere der systematischen Abteilung füllenden Arten vielfach nur mit provisorischen Holzetiketten versehen werden und konnten auch keine die einzelnen Familien nominierenden Tafeln angeschafft werden.

Bezüglich der bestehenden pflanzengeographischen Anlagen erwies sich auch die Notwendigkeit einer Neugruppierung. Diese wurde im Herbste 1911 in Angriff genommen und es wurden bisher Gruppen bepflanzt, welche die Formationen des pannonischen und südalpinen Buschgehölzes, des Kiefern-, Schwarzföhren-, Tannen-, Fichten-, Buchen- und Voralpenwaldes zur Anschauung bringen; ferner wurde eine Gruppe mit subalpinen und alpinen Geröllpflanzen und eine mit subalpinen Hochstauden (sog. Hochstaudenwiese) fertiggestellt.

Die weiteren diesbezüglichen Gruppen sollen im Jahre 1912 zur Ausführung gelangen und werden die Formationen der Wiesen- und Hochmoore, der niederen Segge (Carex humilis), der Borstwiese, der Bergsegge (Carex montana), des Walliser Schwingels (Festuca vallesiaca), der montanen Fels- und Geröllpflanzen, der pontischen Heide, des Sevenstrauches, des Knieholzes, der Grünerle, der gewimperten und rostfarbenen Alpenrose, des Zwergwachholders, der Zwergweiden, der Voralpenfluren, der Blaugrashalde (Sesleria varia), der voralpinen Felsenpflanzen, der Borstgraswiese (Nardus stricta), der Rost- und

Horstsegge (Carex ferruginea et sempervirens), des Steinrösels (Daphne striata), der Milchkrautweide, der Polster- und Krummsegge (Carex firma et curvula), der hochalpinen Lachen und Moore, der Zwergazalea (Loiseleuria procumbens), der Schneetälchenmatten und alpinen Quellfluren, der Gesteinsfluren und hochalpinen Felsenpflanzen veranschaulichen. Ferner sollen auf eigenen Gruppen Charakterpflanzen der submediterranen Buschgehölze, die submediterrane Felsen- und Triftflora, als auch asiatische und amerikanische Typen vereinigt werden, insoweit dieselben unser Klima ertragen.

Was schließlich den gegenwärtigen Stand der im hiesigen Garten in Kultur stehenden Gewächse anlangt, ist derselbe aus der angefügten Tabelle zu ersehen. Darnach standen in den Jahren 1910/1911 6412 Arten und Formen in Kultur, die sich auf 1425 Gattungen und 175 Familien verteilen, wovon 1500 ein- und zweijährige Kräuter.

Nach der geographischen Verbreitung waren es 2047 außereuropäische, 4365 europäische, darunter 2234 krainische Typen.

Es kann sich demnach der Laibacher botanische Garten, was Reichhaltigkeit der im Freiland kultivierten Formen anlangt, mit so manchem botanischen Garten der in- u. ausländischen Universitäten messen und es dürfte nur wenige Gärten geben, die die Flora ihres Landes in solcher Vollständigkeit vertreten hätten, wie dies im Laibacher Garten bezüglich der krainischen Flora der Fall ist.

Der Verfasser glaubt nicht unbescheiden zu sein, wenn er betont, daß der Aufschwung des Gartens seit 1887 unter den obwaltenden Verhältnissen hauptsächlich seiner intensiven Tätigkeit zuzuschreiben ist. Abgesehen von nicht geringen finanziellen Opfern, hat derselbe während seiner Aktivität durch 23 Jahre durchschnittlich mindestens 4 Stunden täglich dem Garten gewidmet, ohne hiefür nur die geringste Stundenerleichterung in seiner Lehrverpflichtung genossen zu haben und in den beiden letztverflossenen Jahren des sogenannten Ruhestandes, wo es galt, das infolge der vorher nahezu zwei Jahre andauernden Krankheit Versäumte nachzuholen, belief sich die tägliche Arbeitsdauer durchschnittlich auf 8—10 Stunden. Hiebei hat der Verfasser großenteils auch Arbeiten geleistet, deren Ausführung durchaus nicht dem Kustos eines botanischen Gartens zukommen und die in anderen Gärten von botanisch geschulten Gärtnern und Gehilfen ausgeführt werden.

Soll nun der Garten auf dem gegenwärtigen Niveau erhalten und auch in seinem Äußeren durch entsprechende Etikettierung der Pflanzen, möglichste Reinhaltung der Kulturen und Gartenwege etc. gehoben werden, so ist die Erhöhung der dermaligen staatlichen Dotation, die ja der vor 100 Jahren systemisiert gewesenen nahezu gleichkommt, eine conditio sine qua non. Man braucht ja nur zu erwägen, daß schon seit der im Jahre 1893 stattgehabten Dotationserhöhung die Arbeitslöhne um 100 Prozent gestiegen sind und daß sich seit der Zeit auch alle anderen Bedürfnisse sehr bedeutend verteuert haben.

Übersicht

des in den Jahren 1910/1911 in Kultur gestandenen Pflanzenmaterials.

		Gattungen	Arten, Varietäten und Bastarde: krainische	europäische überhaupt	außer-europäische	Zusammen
	A. Cryptogamae.					
	I. Bryophyta.					
1	Hepaticae	25	21	28	6	34
	II. Pteridophyta.					
	1. Filicinae.					
1	Polypodiaceae . . .	20	39	47	30	77
2	Cyathaceae	1	—	—	1	1
3	Schizeaceae	1	—	—	1	1
4	Osmundaceae . . .	1	—	1	2	3
5	Ophioglossaceae .	2	2	3	—	3
6	Salviniaceae	2	—	1	3	4
7	Marsiliaceae	2	1	2	3	5
	2. Equisetinae.					
8	Equisetaceae . . .	1	7	8	—	8
	3. Lycopodinae.					
9	Lycopodiaceae . .	1	7	7	—	7
10	Psilotaceae	1	—	—	1	1
11	Selaginellaceae . .	1	2	3	2	5
12	Isoëtaceae	1	—	1	—	1
	B. Phanerogamae.					
	I. Gymnospermae.					
1	Coniferae	22	10	26	41	67
2	Gnetaceae	1	—	5	—	5
	II. Angiospermae.					
	1. Monocotyledoneae.					
1	Typhaceae	1	2	5	1	6
2	Sparganiaceae . . .	1	3	4	—	4
3	Potamogetonaceae	1	5	5	—	5
4	Juncaginaceae . . .	2	2	3	—	3
5	Alismaceae	6	3	9	1	10
6	Butomaceae	1	1	1	—	1
7	Hydrocharitaceae .	5	1	3	3	6
8	Gramineae	94	181	309	124	433
9	Cyperaceae	18	81	123	7	130
10	Palmae	3	—	1	2	3
11	Araceae	26	3	10	14	24
12	Lemnaceae	1	3	4	—	4
13	Bromeliaceae . . .	1	—	—	1	1

		Gattungen	Arten, Varietäten und Bastarde: krainische	europäische überhaupt	außer-europäische	Zusammen
14	Commelinaceae . .	5	—	—	15	15
15	Potenderiaceae . .	2	—	—	2	2
16	Juncaceae	2	22	37	—	37
17	Liliaceae	57	54	141	99	240
18	Haemodoraceae . .	1	—	—	1	1
19	Amaryllidaceae . .	15	5	24	11	35
20	Dioscoreaceae . . .	2	1	1	9	10
21	Iridaceae	14	12	57	40	97
22	Musaceae	1	—	—	1	1
23	Zingiberaceae . . .	1	—	—	1	1
24	Cannaceae	1	—	—	3	3
25	Marantaceae	1	—	—	1	1
26	Orchidaceae	20	47	52	—	52
	2. Dicotyledoneae.					
1	Saururaceae	1	—	—	1	1
2	Piperaceae	1	—	—	1	1
3	Juglandaceae . . .	3	1	1	6	7
4	Myricaceae	1	—	1	1	2
5	Salicaceae	2	31	55	2	57
6	Betulaceae	5	10	21	6	27
7	Fagaceae	3	10	10	—	10
8	Ulmaceae	3	5	5	2	7
9	Moraceae	6	2	3	8	11
10	Urticaceae	6	4	7	6	13
11	Proteaceae	1	—	—	1	1
12	Santalaceae	2	3	4	—	4
13	Aristolochiaceae .	2	4	7	9	16
14	Polygonaceae . . .	8	23	33	23	56
15	Chenopodiaceae . .	17	16	46	14	60
16	Amarantaceae . . .	5	4	7	23	30
17	Nyctaginaceae . . .	2	—	—	12	12
18	Thelygonaceae . .	1	—	1	—	1
19	Phytolaccaceae . .	3	—	1	7	8
20	Aizoaceae	4	—	—	11	11
21	Portulacaceae . . .	5	2	2	7	9
22	Basellaceae	3	—	—	5	5
23	Caryophyllaceae .	31	92	202	16	218
24	Nymphaeaceae . .	4	2	3	5	8
25	Ceratophyllaceae .	1	2	2	—	2
26	Magnoliaceae . . .	3	—	—	7	7
27	Ranunculaceae . .	27	85	179	76	255
28	Lardizabalaceae . .	1	—	—	1	1
29	Berberidaceae . . .	6	2	4	15	19
30	Menispermaceae .	2	—	—	3	3

		Gattungen	Arten, Varietäten und Bastarde			
			krainische	europäische überhaupt	außer-europäische	Zusammen
31	Calycanthaceae	2	—	—	2	2
32	Lauraceae	1	—	1	—	1
33	Papaveraceae	14	10	34	25	59
34	Cruciferae	62	101	255	19	274
35	Capparidaceae	4	—	3	5	8
36	Resedaceae	1	2	7	2	9
37	Droseraceae	3	3	5	—	5
38	Crassulaceae	7	13	59	39	98
39	Saxifragaceae	17	24	76	35	111
40	Pittosporaceae	1	—	—	1	1
41	Hamamelidaceae	4	—	—	4	4
42	Platanaceae	1	—	—	1	1
43	Rosaceae	41	101	284	177	461
44	Leguminosae	65	141	318	82	400
45	Geraniaceae	3	19	31	15	46
46	Oxalidaceae	2	3	3	21	24
47	Tropaeolaceae	1	—	—	6	6
48	Linaceae	1	8	14	1	15
49	Erythroxylaceae	1	—	—	1	1
50	Zygophyllaceae	3	—	3	—	3
51	Cneoraceae	1	—	1	—	1
52	Rutaceae	6	3	6	9	15
53	Simarubaceae	1	—	—	1	1
54	Meliaceae	1	—	—	1	1
55	Polygalaceae	2	5	5	—	5
56	Euphorbiaceae	6	21	39	15	54
57	Callitrichaceae	1	2	2	—	2
58	Buxaceae	1	1	1	—	1
59	Empetraceae	2	1	2	—	2
60	Coriariaceae	1	—	1	—	1
61	Limnanthaceae	1	—	—	1	1
62	Anacardiaceae	3	2	4	6	10
63	Celastraceae	2	3	3	13	16
64	Aquifoliaceae	1	1	1	1	2
65	Aceraceae	1	5	6	7	13
66	Hyppocastanaceae	1	—	1	3	4
67	Sapindaceae	4	—	—	5	5
68	Balsaminaceae	1	1	1	9	10
69	Rhamnaceae	4	8	17	5	22
70	Vitaceae	3	1	1	7	8
71	Tiliaceae	3	2	4	4	8
72	Malvaceae	13	7	21	16	37
73	Sterculiaceae	2	—	—	2	2
74	Dilleniaceae	1	—	—	3	3
75	Theaceae	1	—	—	2	2
76	Guttiferae	1	9	20	2	22
77	Tamariscaceae	2	1	5	—	5
78	Cistaceae	4	8	18	2	20
79	Bixaceae	1	—	—	1	1
80	Violaceae	1	19	41	7	48
81	Passifloraceae	1	—	—	4	4
82	Caricaceae	1	—	—	1	1
83	Loasaceae	4	—	—	8	8
84	Begoniaceae	1	—	—	4	4
85	Datiscaceae	1	—	—	1	1
86	Cactaceae	10	—	2	28	30
87	Thymelaeaceae	2	7	9	1	10
88	Elaeagnaceae	3	—	2	4	6
89	Lythraceae	4	3	4	7	11
90	Punicaceae	1	—	1	—	1
91	Myrtaceae	3	—	1	3	4
92	Onagraceae	14	17	23	31	54
93	Halorrhagidaceae	4	3	3	4	7
94	Araliaceae	5	1	2	6	8
95	Umbelliferae	74	110	179	31	210
96	Cornaceae	2	2	3	4	7
97	Clethraceae	1	—	—	1	1
98	Pirolaceae	1	4	4	—	4
99	Ericaceae	18	12	25	17	42
100	Myrsinaceae	1	—	—	1	1
101	Primulaceae	17	24	80	14	94
102	Plumbaginaceae	6	1	17	9	26
103	Ebenaceae	1	—	1	1	2
104	Styraceae	3	—	1	3	4
105	Oleaceae	9	3	9	15	24
106	Loganiaceae	1	—	—	2	2
107	Gentianaceae	6	19	25	6	31
108	Apocynaceae	5	2	5	9	14
109	Asclepiadaceae	6	2	7	13	20
110	Convolvulaceae	9	5	14	13	27
111	Polemoniaceae	5	—	2	23	25
112	Hydrophyllaceae	5	—	—	12	12
113	Borraginaceae	23	29	69	14	83
114	Verbenaceae	6	1	2	14	16
115	Labiatae	40	66	139	26	165
116	Nolanaceae	1	—	—	3	3
117	Solanaceae	18	11	20	57	77
118	Scrophulariaceae	36	70	118	51	169
119	Lentibulariaceae	2	4	4	—	4
120	Orobanchaceae	2	7	12	—	12
121	Gesneraceae	6	—	4	5	9
122	Bignoniaceae	3	—	—	9	9
123	Martyniaceae	3	—	—	6	6
124	Globulariaceae	1	4	6	—	6
125	Acanthaceae	3	—	5	2	7
126	Plantaginaceae	2	7	18	—	18
127	Rubiaceae	11	30	42	8	50
128	Caprifoliaceae	18	10	19	21	40
129	Adoxaceae	1	1	1	—	1
130	Valerianaceae	5	15	25	4	29
131	Dipsaceae	8	18	46	6	52
132	Cucurbitaceae	20	2	3	56	59
133	Campanulaceae	13	34	76	15	91
134	Compositae	152	269	529	222	751

Slovstvo.

Zabukovec Janez, Zgodovina župnije Slavina. V Ljubljani, 1910. Izdal knezoškof. ordinariat ljubljanski.

Knjiga broječa 333 strani, je pomnožila zaslužno delo našega domačega duhovništva za nov prispevek. Pisatelj je bil nekdaj kapelan v Slavini in je po 14 letnem odmoru spisal takrat nameravano knjigo. Vir tenax propositi. Za neposrednji uzorec mu je služila Pokornova „Besnica pri Kranju", katere razporedbe se je natančno držal. Menim, da po pravici.

Snov je bogata in zanimiva. Preobložen s stanovskim delom je pa g. pisatelj hitel, bogate beležke krčil in varil. To je posebno jasno videti v prvem poglavju „Prirodoznanski opis slavinske župnije". Tu se opaža nekaka nervozna naglica med vrsticami. Med prirodoznanskim opisovanjem nahajamo oddelke, ki se tičejo arheologije in gospodarske zgodovine, stvari, s katerimi bi se bilo dalo lepo zaokrožiti poglavje III. in V.; tam jih pogrešamo. Zaradi tega je prvo poglavje za drugimi zaostalo. Prepičlo so zasnovani predeli o flori, fauni in podnebju. Kraška flora ima specialitete; papeževa sveča pa ni nenavadna, ampak se nahaja povsodi. „Astramontana" je ime brez pomena; slovensko imé bi dopuščalo morebiti določitev rastline, ki bo najbrže kak oman (Inula) ali pa volovec (Buphthalmum). — Kraška fauna je velezanimiva, ima redke vrste gaščaric, kač in žuželk. To bi bilo omenjati. Gledé podnebja bi bilo želeti natančnejih podatkov, osobito statističnih pregledov o padavini. — Druga poglavja so pa mnogo popolnejša in čitatelja kolikor toliko odškodujejo za navedene nedostatke. Vendar je omeniti, da je starejša zgodovina jako pičla, ne samo zaradi pomanjkanja gradiva, ampak tudi zató, ker vse dostopno gradivo ni prišlo v presojo. Tako n. pr. Schumi, Arch., I., 248, št. 17 iz l. 1300, in I., 249, št. 24, iz l. 1300. — Novejši podatki so mnogo bolje izrabljeni. Velika prednost te zgodovine je, da je obilno s podobami okrašena. Najzanimivejša je nepretrgana vrsta portretov v Slavini delujočih župnikov od l. 1766 do danes. Posnetki posameznih cerkvá tvorijo prispevek za domačo umetnostno topografijo. — Jezik je poljuden in lahko čitljiv. — V celoti je knjiga navzlic omenjenim nedostatkom zaslužno delo, za katero bodo topografi in zgodovinarji g. pisatelju hvaležni. *Mantuani.*

Dr. Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Tretja knjiga (l. 1001—1100).

Za naše domovinoznanstvo pomenljiva knjiga. Znano je dovolj, kako zaostajata Kranjska in Primorska za drugimi avstrijskimi kronovinami glede zbornikov, ki bi podajali zgodovinsko gradivo, urejeno po strokovnih načelih in kritično presojeno. Koroška se ponaša z uglednim Jakschevim

delom „Monumenta historica ducatus Carinthiae", Štajerska ima Zahnov „Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark", na Kranjskem smo si morali doslej pomagati s Schumijevimi zborniki (Archiv, Urkunden und Regesten), čeprav so v marsičem pomanjkljivi, za Goriško pa še takih del ni bilo. — Kosovo „Gradivo" ustreza torej nujni potrebi. Pomen ima še posebej za Kranjsko, ker nam podaje naše zgodovinske listine vsaj v obliki regest, dokler ne dobimo popolnega, strokovnjaško obdelanega diplomatarija. Poudarjam ta pomen, ker je nujno potrebno, da se za to delo zanimajo naše javne oblasti in ga podpirajo. Doslej je moralo skoraj vse troške za „Gradivo" nositi zasebno književno društvo („Leonova družba"), ki je za izdajanje žrtvovala že velike vsote, dasiravno pri naših knjigotržnih razmerah ni upati, da bi se ji kedaj povrnile.

Prof. Kos je pri zbiranju gradiva segel precej na široko. Vse, kar je s Slovenci v bližnji in daljni zvezi, ima čitatelj pred seboj kritično razbrano, skrbno obdelano in raztolmačeno. Knjiga nudi v tem oziru raje preveč, kakor premalo. — Gradeške patriarhe je avtor v tretjem zvezku opravičeno prezrl, ker niso imeli za Slovence nobenega pomena, pa isto velja tudi o njihovih dolgotrajnih bojih z akvilejskimi patriarhi (št. 50, 51, 52, 60, 65 itd.). — Male pomanjkljivosti pri napravljanju regest, n. pr. pri darilni listini za Bled (št. 17.), kjer se ne omenja, da je bilo darovano posestvo s cerkvami („cum ecclesiis") ali v pogodbi freisinškega škofa Ellenharda z akvilejskim patriarhom Sigehardom (št. 284), kjer izraz „christianitatis iura" ni prav poslovenjen, sem precej omenil že drugod. — Avtor ima vse zgodovinske trditve raznih pisateljev, ki se ne dajo dokazati iz istodobnih virov, za neresnične. Zato zavrača v „Uvodu" (str. XVI. sl.) mnoga poročila Valvasorjeva, Schönlebenova, Megiserjeva, Dimitzeva i. dr. Taka kritika je sicer umestna, pa vendar mora biti zelo previdna. Iz 11. stoletja imamo primeroma ohranjenih zelo malo listin. Zato so podatki o topografiji in osebah silno skromni. Kratkomalo vse tajiti, kar se v njih ne omenja, ne gre, ampak je treba neresničnost takih trditev dokazati še z drugimi razlogi. Omenil sem za vzgled pisateljevo sodbo o Turjačanih, katerim za 11. stoletje ne prisoja še eksistence, čeprav rodbinska tradicija, pisana „genealogija", ki se sklicuje na starejše zanesljive vire in mnogo pisateljev (Schönleben, Valvasor), drugače trdi. Na drugem kraju tega lista (str. 93) prof. Kos izpodbija zanesljivost „genealogije", češ, da osebna imena, ki jih navaja, takrat niso bila moderna, da se ne ve, kje je bil „Finkenberg" in da so se slične genealogije večkrat potvarjale. Poslednje prav rad priznam, ako je šlo zato, da se kaka rodbina spravi v zvezo s kakim imenitnim možem, Karolom Velikim ali Julijem Cezarjem, ali da se ji prisodi slava starodavnosti. Turjaška genealogija ne kaže take tendence. Kaj bi bil sestavljavec dosegel, ako je rodovnik za 80—100 let nazaj potisnil? In stika z drugimi imenitnimi osebami ali rodbinami celo nič ne omenja. Domišljija bi imela tu pač široko polje. — Kje je bil „Finkenberg?". V naših deželah mu bode težko določiti mesto, a prav tako se godi mnogokrat

omenjenemu „Falkenbergu“ in še drugim gradovom. Pri Nemcih pa je mnogo „Finkenbergov“ (tako na Tirolskem, v Šleziji, na Saksonskem). — Iz rabe osebnih imen je težko kaj zanesljivega sklepati, ker je bila v tem oziru moda pri raznih rodbinah različna. — Vsega tega tu ne navajam, kakor da bi zagovarjal popolno pristnost turjaške genealogije, pač pa hočem opozoriti na možnost, da so Turjačani bili že v 11. stol. na Kranjskem.

Kako se v zgodovinskih stvareh nazori večkrat izpreminjajo, naj dokaže sledeči slučaj.

Schönleben (Carniola antiqua et nova. T. I. pag. 515) pripoveduje, da je v Rozaču na avstrijski meji Diomunda, soproga goriškega grofa Markwarda, l. 967. (?) ustanovila kolegij kanonikov, kamor je pozneje akvilejski patriarh Ulrik poklical benediktince. Na prvi pogled je to poročilo malo verjetno. „Gradivo“ o ustanovljenju rozaškega samostana ne nudi zanesljivih podatkov. Avtor pravi (str. 220): „Kdaj je bila rozaška opatija ustanovljena, ni znano. Iz nekega pisma papeža Inocenca II. do oglejskega patriarha Peregrina z dne 29. junija l. 1132. je razvidno, da je takrat že bila. „Oglejski patriarh Udalrik I. je baje v Rozaču postavil cerkev sv. Petra ter pri njej ustanovil benediktinski samostan“ (št. 385.). Isto trde tudi drugi zgodovinarji. Jaksch pa je našel v nekem dunajskem kodeksu kopo listin, ki jih je objavil v „Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige“ Bd. 32 pag. 229 sl. — Iz njih posnamemo, da je dotacijo za samostan v Rozaču dal grof Markward II. Eppensteinski, patriarh Henrik (1077—1084) pa je tam ustanovil avguštinsko proštijo, ki se je šele za časa Ulrika I. izpremenila v benediktinsko opatijo. Schönlebenovo poročilo je torej izvzemši napačne letnice v bistvu potrjeno.

Ker prof. Kos rabi le tiskane vire, ni dvoma da se bode dalo „Gradivo“ z novimi arhivalnimi doneski še izpopolniti. Za 11. stoletje morda takih listin še ne bode mnogo, tembolj se bodo pa množile za poznejšo dobo. Treba bo torej objavljati tudi „Dodatke“ k „Gradivu“. Vsekako gre prof. Kosu zasluga, da je s svojim obsežnim delom položil zanesljiv temelj slovenski zgodovini. *Dr. Josip Gruden.*

Fr. Tućan (Zagreb). *Oblike površja na karbonatnih kameninah v kraških krajinah.* (Die Oberflächenformen bei Karbonatgesteinen in Karstgegenden, Zentralblatt für Mineralogie etc. 1911, pag. 343—850, 8 Textfiguren).

V Hrvatskem Primorju (kakor tudi na Kranjskem, Goriškem in v Istri, pristavek poročevalčev) so kamenita, gola kraška tla ponekod daleč na okoli izdelana škrbovito (als Karrengebiet modelliert). Na vodoravnem ali le malo visečem kamenitem površju so izjedene različne dolbine, tako da je apnik ves prevotljen in da med dolbinami štrlijo ostri robovi; luknje in dolbine so okrogle, ali podolgaste, ali nepravilne; nekatere segajo kakor cevi globoko v kamen. V strme stene pa so zarezani

ozki ali široki, kratki ali dolgi, plitki ali globoki žlebovi, ki teko od zgoraj navzdol. Izjedeno površje je dobro uglajeno.

Podoba je, da je te oblike površja ustvarila izpodnebna voda s svojim mehanskim vplivom, ne s kemijskim; to se pravi, zdi se, da dežnica, ko pade na vodoravno ali le malo nagnjeno površje, izdolbe votline, ko pa odteka čez strmo površje izstruži žlebiče.

Predstojnik mineraloškega muzeja dr. F. Tućan pa meni, da teh oblik ne izdeluje le mehaniški, „nego tudi kemijski vpliv vode".

Koder so kraška tla zgrajena iz dolomita, vseh teh oblik ni, čeprav voda kemijsko raztaplja tudi to kamenino. Dolomit, če je zrnastega zloga kakor sladkor, ni nikdar prevotljen in kraška krajina na takem dolomitu je popolnoma brez škrbovja (Karrengebilde). Najedeno površje dolomitovo je hrapovo in na videz peščeno, ne pa gladko, kakoršno je apnikovo.

Da vse te posebnosti apnikovega in dolomitovega površja izdeluje „v prvi vrsti" kemijsko raztapljanje, o tem se je prepričal Tućan s poizkusi. Položil je večje kose apnika in dolomita v solno ali pa v solitrno kislino, in nastale so na površju kosov prav take izjedi, kakor jih vidimo v prirodi na kraških tleh. Vodoravne (gornje) oddelke apnikovih kosov je kislina naluknjala, spodaj in ob strmih straneh pa je izjedla žlebiče. Ti žlebiči spodaj in ob straneh kosov so, tako sodi Tućan, mehanskega izvora, in nastanejo, ko mehurčki ogljikovega dvokisa trumoma drvijo kvišku in se tarejo ob kamenu. Površje votlin in jamic na apniku kislina izgladi.

V poizkusu izvotli kislina apnik, nikdar pa zrnatega dolomita. Na njem izje le široke, malo uglobljene prostore, površje pa naredi hrapavo in kakor peščeno.

V prvi vrsti je zlog kamenine povod, da deluje kislina na apniku in na dolomitu različno. Apniki hrvatskega Krasa (Fr. Tućan, Die Kalksteine und Dolomite des Kroatischen Karstgebietes. Ann. geol. de la péninsule balkanique, 6. p. 2. 1911) so zrnatega zloga, poedina zrnca pa imajo rogljato površje, in so staknjena tako, da rogeljci vsakega zrnca segajo v vpahke med rogeljci sosednjih zrnec. Če se tako zloženega kamena loti kislina, ne kruši zrnca za zrncem, „nego jih hkratu raztopi" in odtod prihaja, da je navotljeno površje izglajeno. Z dolomitom je stvar druga. Dolomitova zrnca mejijo več ali manj ravne ploskve, zrnca se le dotikajo, pa se ne ujemajo. Kedar se kislina loti dolomita, zrnca kaj lahko odloči ali odkruši, kamenina razpade na površju, in zrnca, ki ondi obležijo, dokler jih kislina razje, naredijo hrapovo, peščeno površje. Na dolomitu torej kislina napravi le široke negloboke zajedke, apnik pa navrta in navotli. *F. S.*

Zapiski.

Imenoslovne črtice. *1. Stehanja vas.* Oblike „Stocheindorff, Stogehansdorf“ (Swohansdorff je menda le pomota prepisovalčeva!) razlaga Schumi v svojem Urkunden- u. Regestenbuch II, 39 in v registru (ibid. II, 410) za Stojanski vrh v Svetokriški občini Krškega okraja. Ta razlaga je po mojem mnenju napačna. Na obeh mestih i v podaritveni listini mejnega grofa Henrika de dato 17. julija 1228 i v potrditveni listini Oglejskega patriarha Bertolda de dato 13. avg. 1250 nam je menda razumeti „duas villas in Stocheindorff et Lock“ (oziroma „Swohansdorf et Louch“ — pravilno menda „Stohansdorf et Lonch“) le za Stehanjo vas in Loko, a tudi to Loko bi jaz rajši iskal v Žalinski občini, nego v Leskovški fari pri Krškem, ker je vse to bliže Stične kot pa Svetokriška in Krška občina. Kako naj bi bilo sedanje nemško ime Stockendorf nastalo iz starih listinskih oblik, s tem se ne mislim ukvarjati, — toda o tem pa ne dvomim, da je Marianov „Stogehansdorf“ in Puzeljev „Stoheindorf“ ravno Stehanja vas.

To krajno ime ima v svoji determinativni polovici za osnovo osebno ime Stehan. Osebna imena na „-an“ v slovanščini niso nenavadna. Prim.: Bojan, Dušan, Stojan, Vukan (Vuk), Vujan (Vujo), Vuksan (Vukas). Ali je Steh, čegar podaljšanka ima biti Stehan, hipokoristikon od Stanislav, ali okrnjenka iz [Ev]stah ali kaj drugega, tega tu ne mislimo raziskavati, nam zadostuje vedeti, da je „Stehanj“ s sufiksom „-jь“ iz osebnega imena „Stehan“ izveden posesivni pridevnik, — kakor n. pr. Štepanj iz Štepan — in od tod Štepanja vas (Stefansdorf), tako tudi tu Stehanja (ali Stehanova) vas (das Dorf des Stechan). Neki veljak Stehan je bil torej župan ali starešina te naselbine.

V navedeni listini so še omenjene Volavlje iz Prežganjske fare, Trebeljevske občine. Ker je to množinsko krajevno ime, bi se dalo soditi, da je stanovniško ime izvedeno iz *volava ali *ulava, kar bi bilo podaljšanka iz ula (demin. ulica die Gasse), tedaj morda preska ali préseka skozi gozd (Durchhau, Lichtung), ali dolina poprečnica (Quertal). Tako mora človek včasih, ako mu nedostaja brezdvomnih in jasnih podatkov, domnevoma priti do možnih, ne neverjetnih podlag. Če imamo n. pr. poleg dalja daljava, poleg gošča goščava, zakaj bi ne imeli poleg „ula“ tudi *ulava, in če je od „ula“ deminutivum „ulica“, ali bi ne bilo mogoče iz *ulava dobiti deminutivum *ulavica ali *volavica (voláv'ca)? — Iz teh dveh po domnevi dognanih lokalnih pojmov „*ulava, *ulavica“ (=zaseka, Verhau, Gehege, Wildbahn) bi dobili stanovniška imena Volávlje in Volávče (iz Ulávlje, Ulávče). Začetni nenaglašeni „u“ je dostikrat „vo“. V poljanščini imamo n. pr. za uljník „voljník“ (das Bienenhaus), za učeník „vočeník“ (der Lehrer), za ušesa „vošésa“ (die Ohren) itd.

Naj omenim pri tej priliki še eno domnevo. Jaz izrazim seveda, ker kraja in njega zgodovine ne poznam, — samo domnevo, ali je kaj na njej, naj drugi, ki se za stvar zanimajo in jo bolje poznajo, doženó

in dokažejo. Moj refren je vedno: „Fiat applicatio!“ Na Tolminskem je vas Volče. Ker ima to krajno ime množinsko obliko, tedaj uhaja človeku misel na to stran, da utegne to biti stanovniško ime. — Narod odgovarja na vprašanje kam: v Volče, na vprašanje kje: v Volčah, na vprašanje od kod: iz Volč, ali tudi morda „iz Volčan“, meni sicer ni znano, toda zdi se mi pa prav verjetno, če pomislimo na latinsko-laško obliko Volzana. Ker izvajamo stanovniška imena le iz lokalnih pojmov, tedaj se nam ponuja za podlago stanovniškega imena *Volčáne (Ulčáne) ravno „ul'ca“ (Seitental). Ali ni morda krajnoimenski pridevnik „volčanski“ namesto „volški“ tudi v rabi? — Domnevo, da so Volče nastale iz stanovniškega imena Volčane, sem podprl z latinsko-laško obliko Volzana, dasiravno vem, da imamo poleg množinskega krajnega imena „Volče“ tudi singular „Volča“. Poljanci pravijo dandanes tudi že: „na Vovč' (Volči), na Vovča (Volčo), oz Vovča (raz Volčo)“, dasiravno se iz Gemeindelexikona (str. 58) razvidi množinska oblika „Volče (Woutschach)“. Na enak način bi iskal jaz razloga za laško končnico nekterih krajnih imen na „-ano“ v tem, da so se izcimila in razvila iz slovenskih stanovniških imen na „-ane (-jane)“. Tako n. pr. sklepam iz taljanskega „Vipulzano“, da so sedanje Vipolže pravzaprav Vipolžane. Enako zvezo vidim med slovenskim imenom Jamlje, Orehovlje in pa med talijanskim Jamiano, Raccogliano. — Nastanjenci na Jami so Jamjani (strsl. ямяне z epentezo l^{a} ямляне) Jamljane (die Grubner), kje? v Jamljanьh ali v Jamljah (bei den Grubnern); kam? v Jamljane ali v Jamlje; od kod? iz Jamljan ali iz Jamelj. Nastanjenci ob Orehovju (- Orešje Nußbaumwald) so Orehovjani z epentetičnim l^{om} Orehovljani (Nußdorfer), v Orehovljanьh (Orehovljah), v Orehovljane (Orehovlje), iz Orehovljan (Orehovelj?) Pri Vipolžah se seveda ne dá uganiti, ktero krajevno ime da služi stanovniškemu za podlago, ali Vipolьg ali Vipolza (vy = iz? — in polza Abhang, ozir. poleg längs??). — Ali pozna goriščina tudi predlog „vy“ kakor koroščina? — Ali bi utegnila biti Vipolza tam, kjer se je grič na robu gorovja izmaknil iz sklopa ter polezel proti nižavi, t. j. udrl se in usadil? — Vsaj „polza“ (steiler Abhang) tudi ni nič druzega, nego drča (Riese), po kteri je plaz zdrsnil, prava polzka strmina. Primeri ime štajerske vasi Polzela, nemško Heilenstein (Unger-Khull, Steirischer Wortschatz, 337 : heil = schlüpfrig, glatt; die Heile = Glätte, Schlüpfrigkeit; heilitzen = ausgleiten.) in Polzelo v Lužarski občini pri Vélikih Laščah. — Dalje še spadajo menda semkaj razni Plazi (n. pr. pri Breginju v Kobaridskem okraju), Plažiše (Plaschischen) pri Hodičah na Koroškem — menda plazišče Abrutschgelände — in naposled Plaznica (Blasnitzen) pri Beli (Vellach) tudi na Koroškem. — Preveč smo se že zastranili, da bi utegnili še preiskovati, ali so naše Zapuže in češki Plzenj tudi iz tega sorodstva. Pa pri drugi priliki!

Končno pa imam dostaviti še neki popravek ter pokazati, kako jo razlagatelj krajnih imen lahko hitro zavozi, če prenerazborno slepo tjavendan puhloumstvuje.

V zadnji Carnioli (str. 75) sem sklicevaje se na to, da apelativnega samostalnika „mrt“ ne poznamo, razlagal krajno ime „Volčji mrt“, češ da je nastalo iz lokala „Volčim[b]rd“ fonetično zapisanega po Valvasorjevi metodi. Ta je bosa. Ko bi imeli tako obliko zapisano samo enkrat ali dvakrat pri kakem našega jezika neveščem pisatelju, kakor imamo n. pr. še danes v Gemeindelexikonu (str. 54) „Jartschinberdo und Kriv“ za Jarče brdo in Krivo brdo, ali kakor se nahaja v starih urbarjih (1584) „Jartschemberdi“ zapisano od slovenščine nezmožnih graščinskih pisarjev, tedaj kvečemu bi smeli morda sprožiti tako domnevo, — toda v zdržema nadaljevani dedovini ž i v e g a jezika to ne gre prav. Dalje pa treba pomisliti, da imamo v tamošnji bližini razun Volčjega mrta še več mrtov n. pr. Goli mrt v občini Tržišče, Dolgi mrt v občini Dvor (Johannestal), Slabi mrt v občini Sv. Križ in Simrt v občini Boštanj. — Če primerjamo „brčati“ in „mrčati“, oba z istim pomenom (murren, brummen), pa „mrda mrdanja“ in „prda prdanja“, ali „prcati, prkati (prskati) na eni in „mrcati, mrkati“ (brunften) na drugi strani, ali „mršeti“ (schwach regnen) in „pršeti“ (nieseln), tedaj se nam vsili dozdevek, da bi utegnil biti „mrt“ toliko kot „prt“ v pomenu „steza“ skozi gozd (Fußsteig). Primeri „prtina“ = gaz (Schneebahn), „prtiti“ = gaziti, gaz delati, — ovčja steza, kozja pot — preseka (die Schneiße, Wildbahn). — Primeri še vsporednice „bramor“ in „mramor“ (die Werre), „bravljinec“ in „mravljinec“ (Ameise) pa „mrleti“ in „brleti“ (schwach brennen) itd.

Če bi rekli, da je mrt = prt t. j. gaz ali steza, bi se ta pojem sicer dal za silo združiti z zgoraj navedenimi determinacijami (gola, dolga, slaba steza), toda prav verjetna ta kombinacija vender ni. Končno nam vender le še najbolj kaže, da se povrnemo k samostalniku „mrt“, pa če ga doslej nimamo zabeleženega v naših slovarjih, ga vendar ne smemo negirati, ampak ga moramo na podlagi navedenih krajnih imen in kot podstavo pridevnika „mrtev“ priznati za veljavno tvorbo. V češčini imenujejo „mrt“ [i, f.] vse, kar je odumrlo, oprhnilo, in se posušilo, torej tudi suho dračje ali suhljad (uschle chamradí) in drugo pogozdno oblomnino pa tudi mrtvo zemljo, na kteri zaradi pomanjkanja luči in zraka nič ne raste (mrtí, n. slov. mrtje, n. Walderde). — Po tem takem bi „mrt“ lahko imenovali tudi v slovenščini vsako sehličje in mrlikasto grmovje pa tudi za rast neugodno ilovnato melino in neporastlo reber, vsako goljavo. — Da je poleg mrt, í, f. mogoč tudi mrt, a, m. ni tako nenaravno; primeri: grez, a, m. in grez, í, f. — obrt, a, m. in obrt, í, f. — lat, a, m. in lat, í, f., oboje (masc. in fem.) z istim pomenom. Mrt je torej goljava, pusta ledina, pustota brez prave vegetacije (dürre, trockene, wüste Heide), ali le z nizkim grmovjem in dračjem porastena (Horst, Gestrüppe) in Volčji mrt potemtakem puščava, v kateri se volkovi pojavljajo (Wolfshorst). Ali je pa morda „mrt“ nerodovitno, torej m r t v o močvirje. — Primerjaj madžarsko besedo „morotva“ = močvirje. Mikl. Etym. Wtb. 190. *L. Pintar.*

O najstarejših Turjačanih. V tretjem zvezku svojega Gradiva (str. XVI) sem poudarjal, da so nekatere zgodovinske trditve o starih gradovih po Kranjskem popolnoma brez podlage. Rekel sem, da zanesljivi viri ne vedo nič, da je okoli leta 1067. Konrad s Turjaka postavil Zgornji Turjak; prava zgodovina ne pozna rečenega Konrada, a tudi ne njegovih bratov Adolfa in Pilgrima.

Nato je dr. Jos. Gruden najprej v letošnjem Dom in Svetu (str. 405) odgovoril, da ne gre obsojati vsake trditve, ki je vsaj verjetna, čeprav se ne da izpričati z listinami iste dobe. Pisatelj se med drugim sklicuje na „Genealogijo" iz leta 1584. in na zgodovinske listine, ki so bile nekdaj na Turjaku.

V istem smislu piše rečeni pisatelj tudi v letošnjem Času (str. 417), kjer tudi navaja „Genealogijo" ter se sklicuje na listine iz 11. stoletja, ki so bile nekdaj v turjaškem arhivu shranjene.

Ako bi na to ničesar ne odgovoril, bi čitatelji mogli misliti, da sem predrugačil svoje mnenje o najstarejših Turjačanih.

Poglejmo najprej na „Genealogijo", ki je bila okoli leta 1584. sestavljena! Spisana je bila tedaj v istem stoletju, v katerem so Aventinus (Turmair), Lazius, Megiser in še nekateri drugi kar na debelo izmišljevali zgodovinske dogodke, a zopet drugi so jih bolj ali manj posnemali. Kako nam je Megiser opisal našo starejšo zgodovino in kako se je skliceval na pisatelje, kateri niso nikdar živeli, sem nekoliko pojasnil v Izvestjih Muzejskega društva X (1900), str. 11—20.

Kar se tiče pisatelja prej imenovane „Genealogije", nam ni pozabil povedati, da se listine, iz katerih je zajemal, nahajajo na Turjaku. Tedaj leta 1584. so bile te listine bajé na Turjaku. Kje so pa dandanes? Ako so se v rečenem gradu ohranile listine iz 13., 14. in 15. stoletja, zakaj tudi ne listine iz 11. in 12. stol.? Schönleben in Valvasor bi nam lahko kaj poročala o teh listinah, če so bile res kdaj na Turjaku; ako ne drugega, pa vsaj to, da so pred tolikimi leti izginile. V kopijalni knjigi iz 18. stoletja, ki se še sedaj nahaja na Turjaku, ni ne duha, ne sluha o teh najstarejših listinah. Najbrže je pa s temi listinami tako, kakor z Megiserjevimi izmišljenimi pisatelji.

„Genealogija" (nekatere odlomke iz nje je priobčil Schumi v svojem Archivu, II, str. 239—242) nam pripoveduje, da so leta 1057. na Turjaku živeli bratje Konrad, Adolf in Pilgrim. Leta 1067. se je imenovani Konrad oženil z Barbaro iz Finkenberga in postavil Zgornji Turjak. Leta 1081. je umrl. Dve leti pozneje je njegov sin Konrad (ki pa ni mogel več imeti kakor 15 let) vzel v zakon Katarino iz Žovneka, ki mu je rodila sina Pilgrima. Ta se je oženil s Sofijo Herzogburgerjevo in l. 1181. je umrl, zapustivši sina Adolfa.

Tu so imenovane razne osebe, a niti o eni nimamo najmanjšega zanesljivega poročila, da je res kdaj živela. Omenja se Barbara iz Finkenberga. Kje je bil ta Finkenberg? Menda nikjer. Poznam pač Finkenstein (Bekštajn) na Koroškem in Finkenegg na Štajerskem, a Finkenberg mi je neznan. Je li morebiti to grad Fünfenberg pri Boljuncu? Soproga Turjačana Konrada se je zvala „Barbara". To osebno ime pa ni bilo v 11. in 12. stoletju med našimi predniki kar čisto nič moderno. Jaksch je priobčil čez 3000 listin za Koroško in Zahn skoraj 1500 za Štajersko in v vseh teh listinah ni najti imena „Barbara". Pred seboj imam tri zvezke M. G. Necrol., v katerih je na tisoče imen moških in ženskih oseb, ki so živele v srednjem veku. Barbar je malo in še te so vse iz 15. stoletja.

Po „Genealogiji" se je brat Turjačana Konrada zval Adolf. Ravno tako je bilo bajé ime njegovemu pravnuku. Ime Adolf je bilo pač od 13. stoletja naprej v navadi, ne pa v 10. in 11. stoletju. — V „Genealogiji" čitamo, da se je Turjačan Konrad (II.) leta 1083. poročil s Katarino iz Žovneka. Temu nasproti naj omenim, da so nam za 11. stoletje pač znani nekateri mejni grofje po Savinjski dolini, gospodje iz Žovneka se pa še le v 12. stoletju prvič pokažejo v zgodovini. Osebno ime Katerina se v 11. in 12. stoletju pri nas, kolikor mi je znano, ni rabilo, temuč še lo od 13. stoletja naprej.

Rečeni Konrad (II.) se je bajé vojskoval z ortenburškim grofom Otonom, kateri mu je razrušil grad Turjak. Temu nasproti moram reči, da nam noben zanesljiv vir nič o tem ne poroča.

Ako to, kar sem tu navedel, upoštevam, moram reči, da omenjena „Genealogija" nima v mojih očeh za 11. in 12. stoletje prav nobene zgodovinske vrednosti. Po vsej pravici se sme trditi, da zgodovina ne pozna za enajsto stoletje nobenega Turjačana. Tudi ne vemo, je li rodovina prišla iz tujih krajev, ali pa so bili nje

predniki priprosti slovenski kmetje. Kar se tiče 12. stoletja, nam je znan en sam Turjačan, to je „Engelbertus de Vrsberch“, kj se omenja v letih 1162, 1177 in 1178.

Isto vrednost, kakor zgoraj opisana „Genealogija“, ima napis na kamenu iz leta 1520., o katerem poročata Valvasor (Ehre d. H. Krain, III b, 23 z letnico 1570) in Radics (Herbard VIII., str. 4).

Tangl, ki ni bil preveč natančen, ko je pisal o nekaterih plemenitih rodovinah, je vendar izrekel besede (Archiv f. österr. Gesch. XXX, 260): „Ich halte auf solche genealogische Machwerke, welche der urkundlichen Unterlage entbehren, gar nichts“. Sicer pa nimajo samo Auersperžani v svojem rodovniku med najstarejšimi predniki takih članov, ki niso nikdar živeli; to srečo imajo še marsikatere druge stare plemenitaške rodovine. Pred nekaterimi leti mi je neki grof, čigar predniki se prvič omenjajo v 12. stoletju, popolnoma resno zatrjeval, da so bili njegovi najstarejši pradedje v sorodu s cesarjem Karolom Velikim. Kako je to mogoče? Večkrat se dobi kak lačen in žejen ali pa protekcije potreben „genealog“, ki s pomočjo svoje domišljije ustvari plemenitemu gospodu v veselje in ponos, sebi pa v korist nekoliko novih prednikov. O kralju Matjažu so njegovi prilizovalci trdili, da je potomec Marka Valerija Korva, ki se je v okolici starega Rima bajé vojskoval z Galci. Auersperžani naj svoj rodovnik dobro pregledajo ter izbrišejo iz njega zgoraj imenovane Adolfe, Pilgrime in Konrade, potem pa tudi vse tiste svoje prednike (!), katere imajo na vesti Schönleben, bivši ljubljanski profesor Richter in drugi! *Dr. Fr. Kos.*

Društveni vestnik.

Imenovanja. *Nj. cesarska in kraljeva visokost, presvetli gospod nadvojvoda Franc Ferdinand* je kot protektor c. k. centralne komisije za negovanje spomenikov s previs. odlokom z dné 29. novembra 1911 imenoval ravnatelja kranjskega deželnega muzeja, gosp. c. kr. profesorja dr. Josipa Mantuanija in Nj. prevzv. Hugona kneza Windischgrätza, c. in kr. komornika, za člana spomeniškega sveta imenovane komisije. — Naučno ministrstvo je imenovalo gosp. dr. Walterja Schmida za dopisujočega člana Avstrijskega arheologičnega zavoda.

Novi člani „Muzejskega društva“ od 1. novembra 1911. l. Flere Josip, c. kr. poštni nadoskrbnik v Ljubljani. — Hafner Matevž, c. kr. notar v Ljubljani. — Dr. Kersnik Janko, ravnatelj „Kmetske posojilnice“ v Ljubljani. — Dr. Kidrič Fran, c. in kr. uradnik c. kr. dvorne knjižnice. — „Klub slovenskih tehnikov“ v Pragi.

Izredni občni zbor „Muzejskega društva za Kranjsko“ se je vršil 20. decembra. Ravnatelj prof. dr. Jos. Mantuani je predlagal dogovorno z odborom premembe društvenih pravil, ki so bile sprejete soglasno in se bodo takoj predložile deželni vladi v potrditev.

Izdaja in zalaga „Muzejsko društvo za Kranjsko“ v Ljubljani.

Tisk J. Blasnika nasl.

„Muzejsko društvo za Kranjsko“

oddaja nečlanom stare letnike po sledečih cenah:

Po 2 K: Izvestja, letniki VI—XVII. — Mitteilungen letn. X—XX.

Po 3 K: Izvestja, letnik XVIII. — Mitteilungen, letnik IX.

Po 4 K: Izvestja, letniki III—V. — Mitteilungen, letnik V., VI.

(Vsak letnik sestoji iz zgodovinskega in prirodopisnega dela, ki se oddajeta ločena po 2 K). — Od letnika IV. je le prirodopisni, od VII. zgodovinski del v zalogi [po 2 K]).

Po 8 K: Carniola I, II in Carniola (nova vrsta) I. in II. letnik.

Od onih letnikov, ki jim je nastavljena cena na 2 K, se oddajejo **posamezne številke Izvestij in Mitteilungen po 60 vin., dvojne po 1 K; posamezne številke Carniole se prodajajo po 2 K.**

Pošli so letniki Izvestja I., II., XIX. (seš. 1/2) in Mitteilungen VIII.

Kot separatni odtiski so v zalogi po 1 K:

Gratzy, Repertorium zur 50 jährigen Geschichtsschreibung Krains. (Mitteilungen XI, seš. 5/6).

Gratzy, Repertorium zu Valvasors „Ehre des Herzogtums Krain“. (Mitteilungen XVI, seš. 4, 5, 6).

Člani in oni, ki naroče več kot 10 letnikov, dobe primeren popust.

„Carniola“ izhaja štirikrat na leto. Člani „Muzejskega društva“ plačajo letnih 6 kron in dobivajo „Carniolo“ brezplačno. Članarina naj se vplača v prvem četrtletju vsakega leta.

Upravništvo in uredništvo „Carniole“ je v Ljubljani (deželni muzej).

Društvena čitalnica se nahaja v deželnem muzeju in je odprta vsak torek od 3—5 in vsak četrtek od 4—6 popoldne.

CARNIOLA

IZVESTJA
Muzejskega društva za Kranjsko

MITTEILUNGEN
Des Museal-Vereines für Krain

COMPTES-RENDUS
de l' Association du Musée de Carniole

Uredniki: Redakteure:

Dr. Jos. Gruden, Dr. Jos. Mantuani, Dr. Gv. Sajovic,

Rédacteurs

Nova vrsta — Neue Folge

LETNIK III. — ZVEZEK 2.

Nouvelle Série

V LJUBLJANI 1912

IZDAJA IN ZALAGA MUZEJSKO DRUŠTVO ZA KRANJSKO

TISK J. BLASNIKA NASLEDNIKOV

VSEBINA:

K. Stranetzky pinx.

Fluoritov kristal iz Vipavske doline.

Trije neznani rimski napisi.

Dr. Jos. Mantuani.

V Radečah pri Zidanem mostu so meseca maja 1910 podrli ladjo stare župne cerkve, ker se je morala nadomestiti z novo in obširnejšo. Pri tej priliki se je pojavilo spet važno in zanimivo kulturno dejstvo, da so prejšnje dobe stavile rade s pomočjo gradiva iz pretečenih dni.

Radeška cerkev je bila najpozneje postavljena v 11. veku. Zakaj že l. 1016., ko je prišlo ozemlje sedanje župnije v last grofov Zeltschach, izvemo, da je bilo v dušnopastirskem oziru podrejeno župniji v Laškem na Štajerskem[1]. Cerkev je bila zgrajena v lepem romanskem slogu, kakor pričajo ornamentirani ostanki, ki so se bili porabili za stene njenih razširjenih delov v 15. veku. Zakaj l. 1429. je dobila cerkev vikariat[2] in se je morala kmalu potem preustrojiti, da je bila primerno velika kot samostalno središče za dušno pastirstvo. Tedaj je dobila tudi gotiški obok na rebrih in pa nov presbiterij, ki je tudi sedaj še ohranjen kot stranska kapela. Ob tej priliki so zazidali stara romanska okna, vanje vstavili oporne podnožnike za gotiško rebrovje, a v steno med prejšnjimi okni so naredili nova gotiška. V zadnji tretjini 15. stol., ko je bila v Radečah iz vikariata postala že župnija[3], se je cerkev še enkrat povečala s tem, da so ji dodali na severni strani pobočno stransko ladjo. V isti dobi se je tudi poslikala. V 17. stol. so jo spet v toliko preosnovali, da so večino oken razširili in jim dali takrat priljubljeno čveterokotno obliko. Tudi 18. vek je vtisnil tej stavbi svoj znak: vdolbel je pod presbiterijem kripto-grobnico, prizidal sedanji zvonik in opremil notranjščino in njene dele v dekorativnem okusu svoje dobe.

To preosnavljanje Radeške cerkve nam podaja v prvi vrsti velevažne podatke za kulturno kontinuiteto one dobe, ki jo moremo zasledovati i po spomenikih i po listinah. Iz porušenih sten stare cerkvene ladje smo dobili dragocene dokaze za dejstvo, da je vsako razdobje uporabilo gradivo neposrednjo predhajajoče epohe: barok

[1] Schumi, Archiv II., 113.

[2] Schumi, l. c.

[3] Koblar, Izvestja muz. društva I., 21. Leta 1477 se imenuje 16/I. Caspar parochus.

je porabil gotiške dele, gotika romanske. Vsi ti deli so tvorili složno najnovejše stene 18. veka.

A ta kontinuiteta sega še dalje. Tudi doba romanskega sloga je uporabila starejše gradivo. Med romanskimi podboji in gotiškimi sklepniki se je našlo nekaj rimskih kamnov z napisi. Žal, da je bilo izbiranje prepuščeno preprostim delavcem, ki niso imeli mnogo smisla za to zadevo. Trije so se pa vendar ohranili in župnik jim je odkazal častno mesto na cerkveni steni, kamor jih je dal vzidati.

Že pri gradnji romanske cerkve so jih priredili za tedanjo potrebo in jim odbili nekatere dele. Popolno cel ni nobeden izmed njih.

Prvi, iz sivega marmorja, je sedaj vzidan v zapadno cerkveno steno, na levo od zvonika. Visok je 48 *cm*, širok pa zgoraj 30 *cm*, spodaj 21 *cm*. Na vrhu ima krepak in razčlenjen napustek. Desna stran kaže nalomnino v nepravilno zveriženi črti. Prvotno je utegnil biti kakih 44 *cm* širok. Desni del napisa je odkrušen. Na tem odbitem delu je stalo še sedem črk od napisa, kakor je domnevati, in to od prve vrste tri, od druge tri, od tretje ena.

Tik pod zadnjo vrsto napisa je plošča počrez preklana. Ohranjeni del napisa se glasi:

S · ET · ATR//
IVL · IVS//
V · S · I///

Gledé izpopolnjevanja dela samo prva vrsta težave, to pa zató, ker imajo kratice popolnoma lokalni znak. Prvi S· bi bilo skoraj nemogoče pravilno razrešiti, da nam ne daje migljaja beseda, ki sledi za ET, četudi je pohabljena. Od te sta ohranjeni črki AT popolno, a od tretje samo še nad njeno sredino zaokrožen del. To je pa mogoče samo pri B, P in R. Ker sta za T glasoslovno izključeni prvi dve črki B in P, nam ostaja samo R. Del besede se mora torej glasiti ATR. Kako to izpopolniti?

Napisna plošča je votivna ali zaobljubna plošča. Črke prve vrste značijo ime božanstva, katerima je kamen posvečen. Na tej točki pridemo v novo zadrego glede določevanja. Zakaj razen rimskih božanstev, znanih iz klasične mitologije, poznajo napisi veliko množico bogov, ki se sicer nikjer ne omenjajo. Tu nam pomaga pri določanju samo najdišče. Kamen, najden v zidu Radeške cerkve, more biti v zvezi samo z lokalnimi božanstvi tega okraja. Ako se ozremo po važnejši točki Radeške okolice v rimskem zmislu, kjer nekaj kilometrov razdalje ne pomeni nič, nam postane jasno, da je odlomek ATR del imena velevažne rimske postojanke ATRANS.

Lokalno zaščitno božanstvo te naselbine se imenuje istotako. Ker stoji ime božanstva, kateremu je kamen posvečen, pravilno v tretjem sklonu, nam je odlomek ATR razrešiti in dopolniti v ATR*anti.* Ta rimski Atrans — tudi Adrans se piše — so današnje Trojane.

Drugo važno lokalno božanstvo v bližini Trojan in Radeč, da celó važnejše in uglednejše nego ta utrdba, ker stoji v napisu na prvem mestu, more biti samo bog Save t. j. S*avus.* V kraju, kjer je stal kamen, je bilo to božanstvo v obče tako znano, da je vsakdo vedel, kaj pomeni začetnica S v napisu.

Ko smo določili imeni v prvi vrsti napisa, nam je drugo in tretjo vrsto lahko določiti, ker se držita povsem stalnih obrazcev za okrajšave.

Ime prouzročitelja tega napisnega kamna je čitati in dopolniti IVL*ius* IVS*tus.* To je popolnoma gotovo. Prvo ime je okrajšano po piki, stavljeni za prvim zlogom, ni torej popolnoma izpisano. Drugo ime bi se moglo glasiti samo IVS*tus* ali IVS*tinus.* Poslednje je pa izključeno, zato ker do desnega roba napisne plošče ni prostora za pet črk, kakor se mora soditi po dolgosti prve in zadnje vrste.

Tretja vrsta obsega svečano izjavo, da je to izpolnitev božanstvom dane obljube. Ker se je ta izjava neštetokrat ponavljala, so stavili od zadevnih besedi samo začetnice, ki jih je vsakdo poznal. Takih posamičnic so poznali Rimljani dolgo vrsto in jih rabili dosledno. Po stalnem obrazcu je čitati kratice zadnje vrste našega napisa:

V*otum* S*olvit* L*ibens* M*erito.*

Črki V in S sta na napisu popolni, od znaka L je ohranjeno navpično deblo, a M je odbit. Ves napis, razrešen tem kritičnim potom slove torej:

S*avo* ET ATR*anti*
IVL*ius* IVS*tus*
V*otum* S*olvit* L*ibens* M*erito*

Pravilnost te razrešitve dobiva tudi v analogijah podporo. Lokalno božanstvo Savus je dokazano tudi v drugih napisih. Tako imamo rimski kamen iz Trebnjega (Latobici ali Praetorium Latobicorum), kjer se imenuje to Savino božanstvo „veličastno“[4]. Istotako

[4] CIL (= Corpus inscriptionum latinarum), št. 3896:

SAVO AVG*usto*
SAC*rum*
P. RVFRIVS
VERVS
V · S · L · M ·

nazivljejo neki Inventius Primigenius in njegovi tovariši boga Save veličastnega[5]. Spričo velike pomembe, ki jo je imela ta reka za gospodarske odnošaje v rimski dobi, je to češčenje povsem umevno.

Kakor z božanstvom Save, tako je tudi pri velevažni utrjeni postojanki Atrans. Bila je prva točka v Noriku za potnike, ki so iz Italije ali pa iz zgornje Panonije od Emone hodili proti severu. Imenuje se v vseh večjih cestnih seznamkih (itinerarjih); tako v Antoninijevem, Jeruzalemskem in na Peutingerjevem zemljevidu. V prvih dveh se imenuje izrečno „mansio“, t. j. prenočišče[6]. Leta 354. po Kr. je opremil cesar Konstancij II. dolgo cesto skozi Illyricum z obcestnimi miljniki, to pa začenši pri Atransu pa do Sigidunuma (Belgrad). Ta pot je bila dolga 346 rimskih milj, to je približno 69 naših. Na enem teh stebrov, ki so ga našli l. 1867. v Mitrovici, je oslavil ta svoj čin z obširnim napisom[7], v katerem pravi, da je potem, ko je ceste napravil, mostove nanovo pozidal, vrhovno oblast v državi dosegel, tudi na vsakih pet (rimskih) milj dal postaviti po en miljnik skozi ilirsko pokrajino, od Trojan (Atrans) pa do izliva Save (v Donavo). Iz tega je razvidno, kolikega pomena je bil še v pozni rimski dobi Atrans. Zato se imenuje v napisih „augustus“ (veličastni)[8] ali pa „honor stationis Atrantinae“ (čast Atrantinske postojanke)[9].

Prevzet od te častne važnosti je posvetil torej tudi naš Iulius Iustus zaobljubljeni kamen atrantinskemu božanstvu. S tem napisom se je torej pomnožilo število dokazov za odličnost, ki so jo imele stare Trojane in pa za dejstvo, da so jim izkazovali božansko češčenje, kakor Savi.

* *

Drugi kamen z napisom je sedaj poleg prvega vzidan v zapadno cerkveno steno. Snov je rumen peščenec. Oblika je nepravilna

---

[5] Prim. CIL 4009, kamen iz Scitarjevega na Hrvaškem.

[6] CIL III/2, str. 627. — Müllner, Emona, 78 nsl. — Prim. tudi CIL III/1, str. 465.

[7] CIL III/1, št. 3705. — Müllner, l. c. 84.

[8] CIL III/2, št. 5117:

ATRANTI
AVG · SAC ·
FORTVNATV̂ ·
C · ANTOŃ · RVFI
PROC · AVG · SER · VIL
V · S · L · M ·

Ta kamen je sedaj v Gorici in se je baje našel na nekem holmu nad Solkanom. Mommsen je po pravici sodil, da je to poročilo mistifikacija in da je moral stati v okolici Trojan.

[9] CIL III/2, št. 5123.

vsled svojedobnega prirejanja za steno romanske cerkve. Odbili so mu vrh in levo plat, deloma tudi spodnji del. Vendar je napis v spodnjem delu ostal precej nedotaknjen. Zgornja, vodoravna črta meri 23·5 *cm*, desni navpični rob 22 *cm*; levi bok ima precej gladko, a poševno nalomninsko črto, dolgo 18·5 *cm*, a spodnja je zverižena in poševna, dolga 17·5 *cm*, Gornji in levi del napisa sta poškodovana.

Od napisa, ki se po svoji važnosti ne more meriti s prvim je ohranjeno to-le:

/ / / / / \BIKIAKX
/ / / ROFIKIOAX
/ / / CONIVGIA
AVOXX

Pred seboj imamo nagrobni napis. To je povsem jasno in gotovo po zasnutku besedila. Gornji del napisa nedostaja. Pogrešamo občnega znaka, s katerim se določa, da je to nagrobnik. Največkrat so stavili v ta namen posamičnice D · M · (D*iis* M*anibus*) ali D · M · S · (D*iis* M*anibus* S*acrum*), to se pravi, da je stvar posvečena dušam umrlih. Dalje ne poznamo imena prvega rajnika, ki mu je ta kamen postavljen in pa njegovih sorodniških odnošajev z zaostalim naročnikom tega spominskega kamna. Morebiti je bil pri prvem imenu dodan tudi znak poklica; vendar se mi zdi to vspričo ostale zasnove skoraj neverjetno.

Prva oseba je morala biti v tesnem sorodstvu s prouzročiteljem tega napisa, morebiti oče ali pa mati. Ta domneva se opira na ostanek prve besede v napisu. Izpopolniti jo je nedvomno v *am*ABILI. To je pravilno pri udih najožjega obiteljskega kroga. Ker nastopne črke prve vrste ALX (čitaj: A*nnorum* LX = 60 let star) javijo precejšnjo priletnost, bo tu misliti na očeta, mater, strica, morebiti tudi deda ali staro mater.

Druga vrsta omenja sina, katerega ime pa značijo v nekoliko samo prvi dve ohranjeni črki: RO, torej ime končujoče se na -rus ali -er (Barbarus, Afer itd.). Obiteljski znak je popolnoma izpisan: FILIO. Zadnji črki te vrste imenujeti starost umrlega dečka: A*nnorum* X (to je: 10letni).

Tretja vrsta omenja zakonsko osebo, ne da bi se dalo določiti, je li soprog ali soproga: CONIVGI. Zadnja črka te vrste A pomenja morebiti A*nnorum* ali pa tudi A*mantissimo* (A*mantissimae*).

Zadnja vrsta je dodana pozneje od nevešče in neizurjene roke kakor pričajo zelo okorne oblike teh črk. Dodal je starost zadevne osebe ANNO*rum* XX (to je 20letna).

To vse velja seve za slučaj, da je na desni plati napis ohranjen. Zdi se pa, da je tudi tukaj nekoliko poškodovan. Zakaj zadnje črke vsake vrste so tikoma ob desnem robu. Mogoče bi bilo torej, da je prva oseba starejša, nego 60, druga starejša nego 10 in zadnja starejša nego 20 let. To postaja verjetneje, ako si ogledamo razmerje med roditeljem v zadnji vrsti in med sinom v drugi vrsti. Dvajsetletni roditelj ne more imeti desetletnega sina, če mu ni očim ali pa mačeha.

Ako pa ostanemo pri tem, kar nam napis v svojih ostankih faktično podaja, ga je tako razrešiti:

(diis manibus)
/ /
/ /
/ / / / / / / / *am*ABILIA*nnorum* LX
/ / / / / / / / / / / ROFILIOA*nnorum* X
/ / / / / / / / / / / CONIVGIA*mantissimo (ae)*
ANNO*rum* XX

*

Najbolje je ohranjen tretji kamen, ki je sedaj vzidan na severni strani nove cerkve, na desni od apside. Visok je 38 *cm*, širok 30·5 *cm*. Snov je rumen peščenec. Ploskev za napis je poglobljena ter meri v navpični smeri 32 *cm*, ker odpade na pridvignjeni okvir zgoraj in spodaj po 3 *cm*. Na levi plati je odbit okvir in morebiti 1 *cm* od napisne ploskve. Napis ni zeló poškodovan, izvzemši začetek v prvi vrsti. Nepoškodovan kamen je utegnil meriti 33·5 × 38 *cm*.

Tudi ta kamen nosi nagrobni napis. Ohranjeni deli napisa slovejo:

/ / KITA · RESSATI
F · VIVA · FECI / / /
SIBI · ET · CAS
TORI · CON
IVGI · AN · LX

V začetku se je uničila ena ali k večemu dve črki. Zakaj naslednje štiri vrste so popolne in ne pripuščajo za začetek prve vrste več, nego k večemu dve črki. Karkoli bi dostavili, je seve hipotetično, zato ker se ne gre samo za lastno imé, ampak celó za lastno ime tujega, t. j. nerimskega pokoljenja. Morebiti bi smeli domnevati, da je stalo tam prvotno PO. Istotako pa je mogoče, da

je stal v začetku en sam vokal. Na tej podlagi bi bilo torej ta napis tako-le razrešiti:

(po?) LITA · RESSATI
F*ilia* · VIVA · FECIT
SIBI · ET · CAS
TORI · CON
IVGI · AN*nnorum* LX

*

Sedaj nas pa zanima še eno vprašanje. Poudarjali smo pri prvem napisu važnost trojanske postojanke za časa rimskega gospodstva v naši deželi. Ali so bile morebiti tudi Radeče pri Zidanem mostu važna naselbina? Za sedaj nimamo za to dokazov. Ker so se pa Radeče razvile v trg na točki, na kateri bi naša doba ne ustanavljala naselbin, je to podlaga za domnevanje, da je srednji vek našel tukaj ostanke stare kulture ter nit svojega razvoja nanjo napredel. Vpoštevajmo tudi to, da so bile ob Savi po brdih gosto nasejana prazgodovinska bivališča in da so tudi Rimljani zasnovali svoje gospodarstvo na staro kulturo.

Da bi Rimljan ne bil ustanovil kake naselbine ob tako veleважnem raztočišču svojih cest, ob izlivu Savinje v Savo, to bi bilo več nego čudno. Če drugih bivališč ni bilo tam, kjer se dandanes razprostirajo Radeče, „tabernae" (gostilne s prenočišči) so bile gotovo. Ob Savi je vodila strategično važna cesta — in sicer na Štajerski strani — do Krškega, kjer je bila Sava premostena; od todi dalje v Neviodunum (Drnovo) in Siscio (Sisek). Ob takih cestah je dal postaviti cesar Nero gostilne za moštvo in popotnike, uglednejša prenočišča pa za potujoče višje uradnike[10]. Iz teh „hotelov" (praetoria) so se včasih razvile naselbine, ki so dobile v nekaterih slučajih celó ime po prvotnem prenočišču. Tako na pr. Praetorium Latobicorum (Trebnje). Radeče so samo kakih 15 minut oddaljene od Zidanega mosta. Ime te krajevne točke izvira od dejstva, da se je ta most po svoji konstrukciji in snovi odlikoval od vseh drugih daleč na okoli. Ostal je tudi v srednjem veku zidan. Vojvoda Liupold VI. (Babenberški) je l. 1222. na novo premostil Savo na isti točki. Most je bil kameniten. To pa gotovo zato, ker je imel še rimske babe (slôpe) na razpolago in mu je bilo torej treba stavbo samo popraviti[11]. Leta 1224. je obdaril isti knez ta most s posebnimi svoboščinami v prilog Jurkloštru pri Laškem[12]. Okoli leta 1442.

---

[10] CIL III/$_2$, št. 6123: Tabernas et praetoria per vias militares fieri iussit.
[11] Schumi, Archiv II., 113.
[12] Schumi, Urkunden- u. Regestenbuch II., 34.

so ga popolnoma porušili, baje na ukaz cesarskega poveljnika, za časa spora med cesarjem Friderikom III. in Celjskimi grofi. Od tega časa sem je ostal most porušen[13]. Ko je pa l. 1834. bila Sava zelo plitva, so morali na kranjski strani odpraviti ostanke dveh bab in pa mostni branik, zato, da so mogli plavi voziti po poglobljeni strugi. V teh babah, torej v njihovih spodnjih delih, so pa našli dva rimska novca, enega od cesarja Galiena, drugega od enega cesarja iz rodovine Julijev[14].

To so važni podatki, ki podpirajo domnevo, da je moral biti kraj, kjer se dandanes razprostirajo Radeče, že v rimski dobi razvita naselbina.

Ako je to tako, potem pa sledi z logično doslednostjo trditev, da so trije ravnokar opisani rimski kamni z drugimi vred, ki so bili v Radečah najdeni in se bodo še našli, svojčas na licu mesta postavljeni.

Že l. 1822. je opozoril „domovinski muzej v Ljubljani“ graščino v Radečah na najdenine in jo prosil, da naj bo pozorna na arheološke predmete, ki se izkopljejo na polju v posavskih vaseh, osobito v krajih proti „belemu slapovju“ reke Save. Graščina je tudi obljubila, da bo sodelovala. Zdi se pa, da tem potom ni prišlo do nikakršnih uspehov; vsaj muzejski akti jih ne omenjajo.

L. 1823. se je našel v Radečah na vrtu „Stare mesarice“ v zemlji zakopan in z napisom navzdol obrnjen nagrobni kamen. Tedanji brodarski komisar Anton Plusk je prerisal napis, vkolikor ga je mogel čitati ter ga poslal po stavbenem ravnatelju Münzlnu našemu muzeju. Ta prepis se je izgubil. Kamen je ostal na licu mesta navzlic temu, da je poročevalec, — menda dr. Repežič — priporočal, da naj se po Savi prepelje v muzej, zato ker ima lepo obliko („weil der Stein einen schönen Form hat“)[15].

Iz vsega tega je torej posneti, da so bile Radeče za časa rimskega gospodstva mnogo važneja postojanka, nego jo cenimo dosedaj, da je doli še mnogo nerešenih arheoloških vprašanj in da more vsak, tudi neznaten prirastek posvetiti v zgodovinsko temo našega kulturnega razvoja. Ta namen ima objavljenje gori raztolmačenih napisov.

---

[13] Novice 1880, 417. — Schumi, Archiv II., 113 nsl.

[14] Novice, l. c. — Schumi, Archiv l. c.

[15] Priobčen je po Pluskovem prepisu v CIL III/$_2$, št. 5133.

Zur Autorschaft des „Gründlichen Gegenberichtes".

Von Dr. Josef Gruden.

Unter den Schriften, welche die bewegten Zeiten der Gegenreformation in Innerösterreich hervorgebracht haben, nimmt unzweifelhaft jenes Buch eine hervorragende Stellung ein, das uns als „Gründlicher Gegenbericht" unter dem Namen des Propstes von Stainz, Jakob Rosolenz überliefert worden ist. Die Zeitgenossen haben dieses Werk wohl vor allem als Streitschrift aufgefasst gleich den Schriften Scheerers, Ernhofers oder des Propstes Peter Muchitsch und mochten besonders an der kräftigen, oft derben Sprache und der wuchtigen Beweisführung Gefallen gefunden haben, mit welcher der Autor seinem Gegner, dem Wittenberger Theologen David Rungius zu Leibe rückt. In dieser Beziehung unterscheidet sich der „Gründliche Gegenbericht" nicht viel von andern polemischen Schriften, wie sie die literarischen Kämpfe der Reformationszeit sowohl auf protestantischer als auf katholischer Seite gezeitiget haben. Der Nachwelt dient jedoch dieses Buch hauptsächlich als geschichtliche Quelle, wegen der wertvollen Berichte über den Fortgang der Gegenreformation in Innerösterreich, die sich im ersten Teil desselben befinden. Mit Recht sagt Schuster über den angeblichen Autor des Werkes: „An der Reformation Steiermarks nahm er (Rosolenz) nur indirekt Anteil und verewigte den Verlauf derselben durch seinen Gründlichen Gegenbericht gegen die verleumderische Darstellung des wittenbergischen Professors David Rungius, was sein Hauptverdienst in dieser Sache bleiben wird" [1].

Freilich wird der „Gegenbericht" als geschichtliche Quelle sehr verschieden bewertet. Während einige Historiker Rosolenz als zuverlässigen Augenzeugen der geschilderten Begebenheiten betrachten und ausgiebig benützen, können andere nicht genug abfällig über ihn urteilen. Zu den letztern gehört besonders Loserth, der ihn die „Grundsuppe" aller irrtümlichen Behauptungen über die Gegenreformation, die sich bei andern Autoren vorfinden, nennt. In seiner „Kritik des Rosolenz" sucht er nachzuweisen, dass fast alle ältern und neuern Werke über die Gegenreformation dieses Buch als eine durchaus glaubwürdige Quelle benützt haben und „auf den Schultern

[1] Schuster, Martin Brenner, pag. 606.

des Stainzer Propstes stehen“ [2], neben Khevenhiller und Julius Caesar aus älterer Zeit auch Robitsch, Hurter, Schuster, Gebler. An vielen Stellen werden Rosolenz Verlogenheit, Entstellung der Wahrheit, falsche Angaben vorgeworfen, wobei als Hauptbeweis seiner geringen Wahrheitsliebe der Umstand angeführt wird, daß der Autor wegen der in seinem Buche gegen den steirischen Herren- und Ritterstand erhobenen Beschuldigungen und Schmähungen genötigt war, im offenen Landtage feierliche Abbitte zu tun. — Da es sich also um eine vielumstrittene Geschichtsquelle handelt, wird es nicht ohne Interesse sein, einiges über die Genesis und wahre Autorschaft des Werkes zu erfahren, zumal dadurch der Inhalt selbst in einem andern Lichte erscheinen dürfte.

*

Die religiösen Vorgänge in Innerösterreich, wie sie sich namentlich seit dem Jahre 1598 abspielten, verursachten unter den Protestanten allenthalben große Aufregung. Weit über die Grenzen Österreichs hinaus erregten sie Aufmerksamkeit, wurden auch vielfach übertrieben und die ungeheuerlichsten Gerüchte darüber unter dem Volke verbreitet. Aus verschiedenen Predigten der Prädikanten, aus Privatbriefen und sonstigen Schriften läßt sich einigermaßen die Spannung bemessen, mit der man die Entwicklung der Dinge in Steiermark, Kärnten und Krain verfolgte.

Schon im Jahre 1600 sah sich der Seckauer Bischof Martin Brenner veranlaßt, eine Apologie seiner Reformationstätigkeit in Steiermark und Kärnten zu schreiben. Es ist das der bekannte Brief vom 21. November an Baron Marcus Fugger, seinen einstigen Zögling [3]. In diesem Briefe klagt der Bischof daß die Häretiker allerlei Gerüchte über die Räubereien seiner Soldaten und über die von den Reformationskommissären gegen das Volk ausgeübte Tyrannei ausgestreut hätten. Allerdings meint er „seien dies durchaus falsche und lügenhafte Behauptungen, welche in nichts vergehen, ohne daß es eines Nachweises seiner Unschuld bedürfte“. Doch findet sich daselbst die bedeutungsvolle Bemerkung, daß die Akten über die Vorgänge bei der Reformation in Kärnten und Steiermark vielleicht einst gedruckt werden dürften“ („reformationis et Carinthiacae et Styriacae acta forsan aliquando publicis typis commitentur“). Der Brief war nicht nur für den Adressaten bestimmt,

---

[2] Loserth, Zur Kritik des Rosolenz. (Mittheil. des Inst. für österr. Geschichtsforschung, Bd. XXI., p. 485 ff.).

[3] Gedruckt im „Gegenbericht“, fol. 65 *b*, und bei Loserth, Akten und Korrespondenzen (Fontes. rer. austr., 2. Abt., 60. Bd., p. 100 ff.).

sondern der Schreiber selbst bat, ihn einigen Bekannten (P. Gregor und Dr. Rott) mitzuteilen[4]. Tatsächlich machte er in Deutschland die Runde und gelangte auch in die Hände des Wittenberger Professors David Rungius, der ihn zur Grundlage seiner Streitschrift nahm.

Denselben apologetischen Charakter trägt das Schreiben Ferdinands II. vom 7. Mai 1601 an Herzog Max von Bayern[5]. Der Erzherzog verwahrt sich darin gegen die üble Auslegung seiner Religionsreformation von Seite der akatholischen Fürsten und legt die Motive seines Vorgehens dar. Neben „der Salvierung seines christlichen Gewissens" habe ihn vor allem die Anmassung der sektischen Prädikanten, welche auf offener Kanzel täglich Schmähungen wider ihn und höhere katholische Obrigkeiten vorgebracht, zum entschiedenen Eingreifen veranlaßt. Diese hätten auch in all seinen Städten und Märkten die Bürger derart zum Ungehorsam gegen ihn verhetzt, „daß sich in etlichen wiederholt offene Empörungen ereigneten und grosses Blutvergießen drohte, zu geschweigen der schädlichen Praktiken und Anschläge, welche schon gegen uns, unsern Staat und die Unsern durch heimliche Schreiben und Zusammenkünfte auf der Bahn waren. Alles das hat einzig die Ungleichheit der Religion und der daraus erfolgte Ungehorsam verursacht. Es war schon so weit gekommen, daß uns kein Respekt mehr erzeigt wurde, sondern wir gleichsam für einen gemalten Landesfürsten gehalten wurden."

Ohne uns mit der Untersuchung über die Richtigkeit oder Unrichtigkeit dieser Angaben, gegen die Loserth polemisiert[6], hier eingehender zu befassen, sei nur darauf hingewiesen, daß sich der Inhalt dieses Briefes mit den Ausführungen im ersten Kapitel des „Gegenberichtes" vollkommen deckt („Motiven und Ursachen, durch welche der Durchleuchtigst Fürst und Herr, Herr Ferdinand Erzherzog zu Österreich, Herzog zu Burgund etc. zur reformierung seiner drey aigenthümlichen Landen Steyer, Kärndten und Krayn ist bewegt worden)[7]. Die einzelnen Behauptungen: Toben der Prädikanten, Verachtung der Obrigkeit, Verleitung zum Ungehorsam sucht der Autor nun durch viele einzelne Beispiele zu beweisen. Es ist zu betonen, daß auch der Brief Ferdinands ein Rechtfertigungsschreiben

---

[4] . . . Quaeso communicet harum literarum copiam fratribus P. Gregorio et doctori Rott. (l. c.)

[5] Inhaltlich wiedergegeben von Loserth in Font. rer. austr., 2. Abt., 60. Bd., pag. 189; wörtlich bei Janssen, Geschichte des deutschen Volkes, Bd. V., p. 267.

[6] Loserth, Akten und Korrespondenzen, I. Theil. (Fontes rer. austr., 2. Abt., 58 Bd., p. XI. und XII.)

[7] „Gegenbericht", fol. 3 *a* seq.

war, nicht etwa bloß für Herzog Max von Bayern bestimmt, der ja mit seinem Schwager in kirchenpolitischen Fragen eines Sinnes war, sondern auch für die protestantischen Fürsten Deutschlands, namentlich für den Markgrafen Georg Friedrich von Ansbach, der zu wiederholtenmalen für seine Glaubensbrüder in Österreich eingetreten war[8].

Wir entnehmen den beiden wichtigen Schreiben, daß man nach vollzogener Reformation sowohl in kirchlichen Kreisen als auch am Grazer Hofe wohl das Bedürfnis fühlte, den falschen Anschuldigungen über die Vorgänge in Österreich, die besonders in Deutschland stark verbreitet waren, öffentlich entgegen zu treten. Brenner hat vielleicht nur den Wunsch des Erzherzogs ausgesprochen, als er die Drucklegung der Reformationsakten in Aussicht stellte. Jedenfalls scheint man sich mit diesem Gedanken schon während der Tätigkeit der Reformationskommissionen getragen zu haben, den wir lesen im „Gegenbericht" (fol. 29.) „daß der Regimentssecretari Wolf Kaltenhäuser die Acta Reformationis von Radkersburg año 1599 beschrieben habe."

Die Angelegenheit einer öffentlichen Rechtfertigung wurde dringender, als im Jahre 1601 das Buch des Wittenberger Professors David Rungius erschien. Diese Schrift sollte ein Protest gegen die Vorgänge in Innerösterreich sein und die „tyrannische bäpstische Verfolgung des h. Evangelii" in Steiermark, Kärnten und Krain brandmarken[9]. Allerdings ist der historische Inhalt recht dürftig. Der Verfasser bringt in seinem Werke nur drei geschichtliche Dokumente: den Bericht Brenners an Marcus Fugger über die Reformation in Kärnten, eine Instruktion der Reformationskommissäre für den Archidiakon in Oberkärnten und einen protestantischen Bericht über die Vorgänge in Gmünd. An diese schließt sich ein Exkurs über wahre und falsche Reformation an, weiters theologische Traktate über die Autorität der heiligen Schrift, über die Zeichen

---

[8] Vergl. das Schreiben v. 26. Febr. 1601 an Herzog Max (Font. rer. austr., II. Abt., 60. Bd., pag. 143 seq.) auf das der Erzherzog mit dem obenerwähnten Briefe antwortete.

[9] Der volle Titel des Buches lautet: Bericht und Erinerung von der tyranischen bäpstischen Verfolgung des h. Evangelii in Steyermarkt, Kärndten und Krain mit angehengtem Trost an die verfolgten Christen sampt gründlicher Widerlegung eines papistischen bedenckens von den Fragen ob in Glaubenssachen die h. Schrift oder die Kirche Richter sey und bey welchen Zeichen man die rechte Kirche Gottes erkenen könne. Zu End ist gesetzt die Clementinische Bull vom Jubeljahr mit einem Register der offenbaren Lügen des römischen Bapstes. Publiziert durch D. Davidem Rungium, Professoren der h. Schrift zur Wittenberg. Gedruckt zu Wittenberg durch Lorentz Seuberlich im Jahr 1601.

der wahren Kirche, Kommunion unter beiden Gestalten und schließlich eine weitläufige Polemik gegen die Bulle Klemens VIII. auf das Jubeljahr 1600. Nicht mit Unrecht meint der Verfasser des „Gegenberichtes“: „Rungius helt darfür, ein Buch hab kein Ansehen, wañ es nit groß und mit allerley Materi (sie reime sich dañ oder nit) wol angespickt sey“.

Die Schrift richtete ihre Spitze vor allem gegen Brenners Tätigkeit als Reformationskommissär. Sein Bericht war dem Buche zu Grunde gelegt, seine Predigtweise und sein Vorgehen einer Kritik unterzogen. Das bewog den energischen und schriftgewandten Seckauer Bischof, den schon früher gefaßten Plan einer Publikation der Reformationsakten auszuführen. Allerdings erhielt die Schrift mit Rücksicht auf die Angriffe des David Rungius einen stark polemischen Anstrich und wurde mit vielen theologischen Kontroversen bereichert. Es ist das jenes Werk, welches und als „Gründlicher Gegenbericht auf den falschen Bericht und vermainte Erinnerung Davidis Rungii“ vorliegt.

Daß wirklich Brenner der Inspirator dieses Buches ist, ergibt sich aus seiner Korrespondenz mit dem Laibacher Bischof Thomas Chrön.

Im Schreiben vom 2. November 1605 bittet Brenner seinen bischöflichen Amtskollegen, er möge ihm einen genauen Bericht über den Verlauf der Religionsreformation in Krain einsenden, damit er die verleumderische Schrift des Rungius wiederlegen könne[10].

Chrön gieng freudig auf diese Bitte ein und dachte sich jedenfalls das projektierte Werk auf einer breiten geschichtlichen Basis aufgebaut. Er begnügte sich nämlich nicht damit, einen Bericht seiner eigenen Tätigkeit als Reformationskommissär einzusenden, den wir im Buche unter dem Titel „Die Achte Religions Reformations Commission“ finden[11], sondern verfasste er auch eine historische Skizze über die Ausbreitung des Protestantismus in Krain und sah sich überdies nach Mitarbeitern um. In diesem Sinne schrieb er an den resignierten Dompropst Caspar Freidenschuß, einen bejahrten Mann, der einst als Archidiakon von Oberkrain an der Bekämpfung des Protestantismus Anteil genommen und damals in Radmannsdorf lebte (dat. 5. Dez. 1605) und lud ihn zur Mitarbeit ein. — Freudenschuß beantwortete drei Tage darauf das Schreiben des Bischofes

[10] Archiv des fürstb. Ordinariates in Laibach. Im Register ist der Brief sammt Datum und Inhalt notiert (Fasz. XVI. n. 63); im betreffenden Faszikel findet sich das Stück nicht mehr.

[11] „Gegenbericht“, fol. 63*b* seq.

indem er bereitwillig seine Dienste anbot. Jener Teil des Briefes, der auf das in Aussicht genommene Werk Bezug hat, soll hier mitgeteilt werden[12].

(Datum Radmannsdorf in die Conceptionis B. Mariae Virg. 1605) . . . „Des Herrn Bischofen von Segkau Begern ist nit unangenem den̄ dadurch wirt einmal unser schier vergessenes Vaterland an das Taglicht khom̄en. Diese Arbeit aber ist nit gering, bedarf Zeit und Weil. So muess man in dergleichen Materien mit gueten Saatengrundt fürkhumen, auch nit vom Hörensagen, sondern was die Augen gesehen haben. Es gedünkt mich und will nit fehlen, dass ihr wenig noch geborene Laibacher sind, die mein Alter erreicht und von dergleichen Religionsveränderung in Krain Wisssenschaft hätten, als mir nun bewusst ist. Zu dem ist unter allen Prälaten und Geistlichen keiner mehr am Leben, der da wisset, wass und wie man vor drei — vier — oder fünfundzwanzig Jahren am Landhaus zu Laibach wegen der Religion tractiert hat, auch was sich wegen der armseligen Confessionisten interim zu Laibach, Stain, Krainburg und . . . Radmannsdorf zugetragen, auch wegen des zersprengten Hundstall zu Vigaun[13], dergleichen was sich in Kärndten in E. F. Capitelspfarr S. Nicolai vor Villach, allda ich aus Bewegnuss Ihrer Fürstl. Gnaden Herrn Bischofen selig[14] und staatlicher Verordnung E. E. Capitels dahin abgesandt worden, dieselbig Pfarr sam̄t dero 4 Filialunterpfarren wegen der Prädikanten zu visitieren. Wie ich nit Zweifel, meine Relation wirt deswegen zu Oberburg zu finden sein. Und so tragen E. F. Gn. guet Wissen, dass ich von ihrer Fürstl. Durchlaucht, unsern gnädigsten Herrn gottseligster Gedächtnuss, Herrn Carolo, dem Herrn Patriarchen in diesen drayen Landen, Steyer, Kärndten und Krain wegen der Religionsreformation und Visitation zuegethan gewesst[15]. Hochwohlerwähnter Patriarch hat sich auch dazumall ohne mein Vorwissen in kheiner Sachen impatronieren mögen noch wollen. Solche Visitation hat über sieben Monat sich erstreckt. Und diese, auch dergleichen Sachen, als Visitationes, Reformationes und Mutationes würden zu des hochwohlgemeldten Herrn Bischofen Werkh woll dienstlich sein, dazu ich ihm dan wissent ein ganz opusculum zu schreiben, fürnemblich was sich in Krain mit der Velserischen Belagerung und muetwilligen Händeln wider die katholischen Personen zuegetragen. Dieser aber aller Sachen hab ich die Beschreibung und Bericht gen Hof, item allerley Bevelch in originali, zum Theil so sie des 1580 Jahrs wegen der Reli-

[12] Archiv des fürstb. Ordinariates in Laibach (Fasc. XVI. n. 64.)

[13] Prot. Bethaus in Vigaun bei Radmannsdorf, das einst als Pferdestall und Weinkeller diente, von der Reformationskommission 1601 zerstört.

[14] Gemeint ist Bischof Johann Tautscher (1580—1597) von Laibach.

[15] Visitation des Patriarchen Francesco Barbaro im österreichischen Teil der Diözese von Aquileia, vorgenommen in den Jahren 1592 u. 1593. Freudenschuss begleitete den Patriarchen als Regierungskommissär.

gion von Ihrer Fürstl. Durchlaucht ausgangen und was darüber ausgericht worden. Zu diesem Werkh muess man des Primi Truberi ausgangenen windischen Cathechismum haben, darin er alle Sachen beschreibt, was sich ungefährlich zu seiner Zeit zuegetragen. Ich muesset Zeit und Weil haben, damit ich die schriftlich Bevelch und Anderes zusam̄ensuechet".

Es folgen dan Nachrichten über seine Krankheit, die ihn am Schreiben hindert und andere persönliche Angelegenheiten. Zum Schlusse schreibt er nochmals: „Euer fürstl. Gnaden seien auf des Herrn Bischoven von Segkau Anhalten wohl bedächtig. Ich will interim in scriptis suchen, was zu diesem Werkh dienstlich wirt sein."

Ob Freudenschuss einen zusammenfassenden Bericht über die Gegenreformation in Krain eingesandt hat, ist aus den Akten nicht ersichtlich. Auch im „Gegenbericht" ist nichts ähnliches zu finden. Wohl wissen wir aber, daß Bischof Chrön selbst eine historische Skizze über die Verbreitung des Luthertums in Krain verfaßt hat, die teilweise in den „Gegenbericht" Aufnahme fand. Das Koncept dieses lateinischen Schriftstückes aus Chröns Hand ist noch erhalten und befindet sich in der Laibacher Seminarsbibliothek[16]. Es trägt die Aufschrift: „Memoriale ad episcopum Seccoviensem". Inhaltlich bringt es kaum etwas, das nicht bereits aus anderen Geschichtsquellen bekannt wäre. Der Form nach ist der Bericht ruhig und streng sachlich gehalten, während ihn der Autor des „Gegenberichtes" im polemischen Sinne frei benutzte und übersetzte, auch vieles summarisch wieder gab, so dass im Buche bloß ein kurzer Auszug des Chrön'schen „Memoriale" enthalten ist. Ein Vergleich möge das Verfahren beleuchten:

„Memoriale"

Mathias Klobner, poligram̄aticus ducatus Carnioliae e primis seductoribus laicis tunc fuit. Deinde Primus Truberus, apostata canonicus se illi adiunxit et alii mali sacerdotes . . . Imperator Ferdinandus proscripsit non solum Truberum sed una et Paulum Wiener, apostatam canonicum . . . Interim Primus Truberus infamae memoriae apostata . . . in Wirtembergensi ducatu vigebat ubi ultimo tempore prope Tubingam in De-

„Gegenbericht" (fol. 131 *a*)

Der erste so das Volk vor 56 Jahren zu Laibach zu verführen sich unterstanden ist gewesen Mathaeus Klobner, Burger und Landschreiber zu Laibach, welcher heimlich Conventicula und Zusam̄enkünfte gehalten, durch welche er nicht allein die Burger sondern auch fleischliche Priester verführt und zum Weibernehmen vermocht. Sonderlich aber ist von der kath. Religion abgefallen Primus Truber und Paulus

[16] Es wurde veröffentlicht in den Mittheilungen des hist. Vereines für Krain 1864, p. 1. seq.

rending parochiam optimam habuit . . . Inde postillas, cathechismum, himnologiam, sacras conciones, opuscula et precatorios libellos a se in linguam Carniolanam e praecipuis haeresiarchis translatos . . . submisit frequenter una cum parte bibliorum . . .

Wiener, so zween canonici zu Laibach gewesen. Der Truber ist verjagt worden und sich einzeitlang bey Tübingen aufgehalten und windische Postillen, Gesangbücher und andere luthrische Traktätlein in Truch verfertigt und zu Nachteil catholischer Religion ins Land Krain geschickt . . .

Fast wörtlich ist dem „Memoriale“ entnommen die Stelle über die Verspottung des Festes Mariä Geburt von Seiten der Protestanten, wie folgende Parallele zeigt:

„Memoriale“

In illa iniquorum synagoga et congregatione conclusum, moxque publice pro concione ex cathedra promulgatum fuit, festum nativitatis B. Virginis Mariae non amplius celebrari oportere. Mense aprili 1573. Aboleverunt etiam asumptae Virginis celebritatem festivam, adeo ut . . . leves mulierculae et mechanici homines in fenestris nentes et laborantes ad catholicae plebis vexationem et devotionis turbationem sese exposuerint asserentes, Mariam esse unam mulierem ut alias . . .

„Gegenbericht“ (fol. II. *b*)

Als man das Fest Mariae, der Mutter Gottes zu Laibach gehalten, haben die Handwerksleut die Laden nit sperren, auch das Arbeiten nit währen lassen. Die Weiber haben nit iren Diernen dem Fest zu einem Despect gar bei den Fenstern (damits meniglich sehen kondte) gespun̄en das Gspött getrieben und gesagt: Maria wär nit besser als sie gewesen . . .

Allerdings lagen dem Autor für Krain nebst dem „Memoriale“ noch andere Quellen vor, wie die Nachrichten über einige Prädikanten, z. B. die unsaubere Geschichte über Benedikt Pyrotar (fol. 96*b*), beweisen.

Auch für die Zeit der Abfassung des „Gegenberichtes“ geben uns die obenerwähnten datierten Briefe einen Anhaltspunkt. Da sie aus den beiden letzten Monaten des Jahres 1605 herrühren, so muß man das „Memoriale“ Chröns ungefähr zu Anfang des Jahres 1606 ansetzen. Im September desselben Jahres erschien der „Gegenbericht“ im Druck. Es mußte daher das ziemlich umfangreiche Werk von etwa 20 Druckbogen in der ersten Hälfte des Jahres 1606 verfaßt sein, was auf eine intensive und schnelle Arbeit des Autors schließen läßt.

Wir sehen also die beiden Hauptakteure der Gegenreformation, Brenner und Chrön, am literarischen Werke, das ihre Tätigkeit vor der Öffentlichkeit rechtfertigen sollte, beteiligt. Daß jedoch Brenner nicht nur der Inspirator, und Materialiensammler war sondern als der wahre Autor des „Gründlichen Gegenberichtes" angesehen werden muß, ergibt sich aus Folgendem.

Sobald das Buch erschienen war, erhielt Chrön ein Prachtexemplar zum Geschenke, welches sich jetzt in der Laibacher Studienbibliothek befindet. Es ist in weißes Pergament gebunden, mit Goldschnitt und Goldpressungen geziert. Mit welcher Freude Chrön das Buch aufnahm, zeigen seine zahlreichen Bemerkungen auf dem Titelblatte und am Rande des Textes. Da lesen wir: Septiceps hic est monachus Lutherus, haeresis structor variae, fideles qui a Poli regno rapuit, Stygioque subdidit igni;" darunter: „lege frequenter, observa, gratias omnipotenti Deo agito ac fruitor". Über dem Titel befindet sich Chröns Wahlspruch: Terret labor, aspice praemium, unter demselben die Bemerkung: „Sum Thomae Epō Labacensi transmissus dono ab ipsomet authore 1606". Der Text selbst ist an vielen Stellen unterstrichen und mit Randglossen versehen.

Am wichtigsten ist jedoch die Note, die sich an der ersten leeren Seite des Buches befindet. Daselbst lesen wir: „Notandum. Reverendissimus in Chro Pater ac Dñus Martinus Breñer, epũs Seccoviensis, serenissimi archiducis Ferdinandi intimus consiliarius, archiepiscopatus Salisburgensis officialis ac vicarius generalis, nec non per Styriam et Carinthiam religionis catholicae propemodum collapsae reformator et haereticorum malleus uti perpetuus sic acerrimus, (qui me Thomam Chrön epum Labacensem ordinavit in subdiaconum, diaconum et presbyterum; cumque ab Illm̄o ac Rm̄o Dno Hieronymo comite Portia, nuntio apostolico 12. Septembris an̄o 1599. Graetii ad S. Aegidium in Epũm consecrarer, mihi una cum Rm̄o Ep° Georgio Lavantino archiducali Locumtenente et arcano consiliario assistens fuit) hunc librum ipse composuit sed alieno sub nomine, prudenter insidias Styriae procerum haereticorum praecavens, edidit, catholicos defendit et haereticos acriter confutavit. Obiit 14. Octob. 1616. Cuius anima vivat aeterno Deo in aeternum".

Hier haben wir die Autorschaft Brenners deutlich bezeugt. Es muß bemerkt werden, daß diese Note erst in seinem Sterbejahre geschrieben worden ist, wie der letzte Satz beweist. Dadurch erhält sie noch eine größere Bedeutung. Chrön stützt sich dabei keineswegs auf eine bloße Vermutung, sondern spricht seine unum-

stößliche Überzeugung aus, wobei noch zu berücksichtigen ist, daß er sich seit dem Jahre 1614 als Statthalter des Erzherzogs meistens in Graz aufhielt und gewiß Gelegenheit fand, mit Brenner persönlich zu verkehren. Der Zweck seiner Notiz war: seinem bischöflichen Amtskollegen, dem er selbst ein dankbares Andenken bewahrte, im Buche, daß er von ihm zum Geschenke erhalten und an dessen Abfassung er teilgenommen, dadurch ein Denkmal zu setzen, daß er dessen Autorschaft für alle künftigen Zeiten feststellte. In seinen Augen mag jedenfalls der „Gegenbericht" nicht als das geringste unter den literarischen Werken Brenners gegolten haben. Daß übrigens Brenners Autorschaft auch andern Zeitgenossen nicht unbekannt war, kann man daraus entnehmen, daß sich der „Gegenbericht" in zwei Fällen mitten unter andern Werken des Seckauer Bischofes eingebunden vorfindet[17].

Was war der Grund, daß Brenner sein Werk unter einem fremden Namen herausgab? Chrön gibt an, „daß er den Nachstellungen der steierischen protestantischen Stände ausweichen wollte." Besser gesagt: Brenner wollte einen offenen Konflikt mit ihnen vermeiden. Es ist bekannt, daß er in seinem Benehmen den Ständen gegenüber sehr vorsichtig und rücksichtsvoll war, es vermied sie zu reizen und scharfe Konflikte zu veranlassen, ganz im Gegensatz zu Chrön, der eine so heftige Fehde mit den protestantischen Rittern und Herrn führte, daß Klagen gegen ihn sowohl in Graz als in Rom eingebracht wurden und Erzherzog Ferdinand selbst vermitteln mußte. Brenner wollte bei der damaligen, noch ungeschwächten Machtstellung der Stände, die ohnehin durch die Gegenreformation erbittert waren, diese nicht noch mehr aufregen und vermied es klug, sich zur Zielscheibe ihrer Angriffe zu machen. Wie richtig übrigens seine Vermutung war, zeigten die Vorgänge in der Grazer Landstube im Februar des Jahres 1607, und der Zorn der protestantischen Herren, der sich über den fiktiven Autor Rosolenz entlud und diesen zur Abbitte zwang.

Eine weitere Frage betrifft den Anteil des Propstes von Stainz am „Gegenbericht". Nach den obigen Ausführungen zu urteilen, dürfte er nur seinen Namen dem Werke gegeben haben. Jedenfalls kommt er als Autor nicht in Betracht. Es ist bezeichnend, daß im Werke selbst seine Person nur in der Widmung des Buches an Maximilian v. Bayern hervortritt, sonst aber nirgends Anklänge an seine Person, Tätigkeit u. s. w. sich finden.

*

[17] Die Laibacher Studienbibliothek besitzt zwei solche Sammelbände (Nr. 7506—99 und 14979—84).

Um den Wert des „Gegenberichtes“ als geschichtliche Quelle zu bestimmen, müßte man eine besondere Untersuchung anstellen und parallele Berichte aus andern Akten zum Vergleiche heranziehen. Wohl ist zu betonen, daß bei dem Werke das apologetische und polemische Interesse vorwaltet und die Ausführungen des Autors beherrscht. Demgemäß ist der Stil wuchtig, die Sprache oft derb. Überall findet man eine große Zahl von Kraftausdrücken, ironischen Redewendungen und wenig schmeichelhaften Beiworten, mit denen der Autor seine Gegner überhäuft. Selbst in den Berichten über geschichtliche Begebenheiten wird besonders das Sinnfällige, Packende betont. Vieles wird summarisch wiedergegeben, ohne daß man jedoch deswegen von einer Fälschung der Wahrheit reden könnte. Loserth, der den „Gegenbericht“ ausschließlich auf Grund von protestantischen Akten einer Kritik unterzieht, kommt freilich zu einem sehr abfälligen Urteil.

Zu den grundlosen Beschuldigungen zählt er „das angeblich unsinnige und wütende Toben der Prädikanten auf offener Kanzel, zweitens die grobe Beschuldigung, daß die Prädikanten, die protestantischen Ritter, Bürger und Bauern es darauf abgesehen haben, daß dem Landesfürsten in weltlichen Dingen der Gehorsam gekündigt werde, drittens daß der prot. Herren- und Ritterstand am Brucker Tage von 1578 eine Zusage des Erzherzogs fälschte, dazu kommt viertens eine erhebliche Anzahl einzelner Anschuldigungen“[18].

Was die beiden ersten Beschuldigungen betrifft, so ist zu erwähnen, daß sie nicht etwa nur dem „Gegenbericht“ eigentümlich sind, sondern sie tönen uns aus allen zeitgenössischen katholischen Quellen entgegen: aus Privatschreiben und landesfürstlichen Dekreten, aus Nuntiaturberichten und Visitationsprotokollen. Wenn Loserth die Ausfälle der Prädikanten entschuldigend meint, sie seien verpflichtet gewesen, nicht nur die Thesen ihrer Religion, sondern auch die Antithesen der Katholiken zu beleuchten, so ist das doch nur ein milderer Ausdruck für dieselbe Sache, wenn mann in Betracht zieht, daß z. B. zu solchen „Antithesen“ auch gehörte „daß das Sacrament so die Papisten in der Procession umbtragen der lebendige und rechte Teuffel sey“, wie Homberger in Graz, Hans Scheerer und Georg Jurešič in Laibach predigten[19]. — Eine Fälschung der Brucker Pazifikation wirft der Autor des „Ge-

[18] Mittheil. des Inst. für. österr. Geschichtsforschung, XXI. Bd., S. 495 ff.

[19] Vgl. „Gegenbericht“, fol. 8 *b*; Mittheil. des hist. Vereines für Krain 1864, pag. 6.

genberichtes" den prot. Ständen nicht vor. Es wird daselbst nur berichtet (fol. 7*a*), die prot. Herren hätten dem Erzherzog „starck zugemuthet auch dies zu consentieren und einzugehen, damit bemeldete Concession derselben Erben und Nachkömling auch binden und verobligieren sollte." Die Version, es sei eine solche Klausel von den Ständen in die Akten eingeschoben, jedoch vom Erzherzog durchstrichen worden, findet sich erst bei Hurter[20], der mit seinen Ausführungen durchaus nicht „auf dem von Rosolenz gelegten Fundamente steht."

Die Schilderungen der Vorgänge in den verschiedenen Pfarreien, wie sie der „Gegenbericht" in großer Anzahl bringt, erhalten erhöhte Bedeutung, wenn wir uns vor Augen halten, daß sie Brenner selbst verfaßt hat, der als Seckauer Bischof und Salzburger Generalvikar über dieselben von Amtswegen unterrichtet sein mußte.

Zum Schlusse noch eine Bemerkung über den Widerruf des Propstes Rosolenz im steirischen Landtage am 7. Februar des Jahres 1607. — Es ist leicht zu ersehen, daß nach dem eben Gesagten Rosolenz' Worte und Taten für die Beurteilung des „Gegenberichtes" nicht in Betracht kommen. Da Rosolenz seinen Namen einem Werke, welches Angriffe auf die Stände enthielt gegeben, kam er in die unangenehme Lage, daß ihm die prot. Herrn ihre Macht im Landtage fühlen ließen. Es wurde ihm am 30. Januar „die session, bis solang er entweder solche Auflagen beweisen oder im widrigen dero gnugsambe satisfaction thuen würde, verwehrt" [21].

Rosolenz wollte sich anfangs zu einem Widerrufe nicht verstehen. Erst auf die Vermittlung des Abtes Johann von Admont und des Herrn Hans Sigmund Wagen verlas er am 7. Februar die von der Ritterschaft abgefaßte Note: „dass ihm einiges böses Stukh oder üble Tat von wohlgedachter Ritterschaft nicht bewußt, also ist auch mein siñ und meinung keineswegs gewest, sie die Ritterschaft als wie sie diss mein buech angezogen zu calumniern oder schmehen, viel weniger an ehren anzutasten." Auf diese Erklärung hin wurde er wieder als Mitglied des Landtages anerkannt.

Wie solche Ausschliessungen und Widerufe jener Zeit zu beurteilen sind, zeigen ähnliche Beispiele in andern Ländern. Im Krainer Landtage wurde dieses Mittel wiederholt gegen katholische Prälaten angewandt, sobald sie es wagten die prot. Stände anzu-

[20] Hurter, Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seiner Eltern. Bd. I., S. 321 ff.

[21] Das Protokoll bei Loserth, „Zur Kritik des Rosolenz". (Mittheil. des Inst. für österr. Geschichtsforschung, Bd. XXI., p. 516.

greifen. Schon 1555 massten sich die im Landtage zu Laibach versammelten Landstände an, den Bischof Urban Textor zurecht zu weisen, weil er in einer Predigt zu Krainburg das Volk ermahnt hatte „im Glauben fest zu bleiben und nicht seinen Herrn zu folgen, welche vom Glauben abgefallen wären". Man drohte ihm wegen Verhetzung des Volkes mit einer Anklage beim Könige[22]. Im Jahre 1595 wurde Dompropst Freudenschuss von den ständischen Versammlungen ausgeschlossen „weil er die Landschaft geschmäht und iniuriiert habe." Der wahre Grund war seine Mitwirkung an der Gegenreformation in Stein[23]. Ein ähnliches Los traf im Jahre 1607 den Bischof Chrön, weil er in einer „Famosschrift" an den Hof gegen den protestantischen Herrenstand verschiedene Anklagen vorgebracht hatte[24]. Erst der persönlichen Vermittlung des Erzherzog Ferdinand gelang es, den Streit beizulegen.

Daher betont Brenner in seinem Gesuche um Enthebung vom bischöflichen Amte mit Recht, es müsse der künftige Bischof von Seckau derart qualifiziert sein, daß er sich auf den Landtagen gegen die Unkatholischen unerschrocken zeige, denn es sei ja oftmals schon geschehen, daß die Geistlichen in derlei Zusammenkünften „starke Anstösse" ausstehen mußten[25]. — Für die Wahrheit oder Unwahrheit von geschichtlichen Behauptungen bieten solche Vorfälle jedenfalls kein sicheres Kriterium.

In der Vorrede zu seinen „Akten und Korrespondenzen" schrieb Prof. Loserth[26]: „Es ist gewiß zu bedauern, daß der Fürstbischof Martin Brenner von Seckau die Akten der steirischen und kärntnischen Gegenreformation nicht, wie er es zu thun beabsichtigte, dem Druck übermittelt hat. Es kann ja kein Zweifel darüber sein, daß diese Publikation uns ein besseres Bild von den Ereignissen geboten hätte, als man es jetzt in dem Buche von Rosolenz zu sehen pflegt." — Nun, wie unsere Ausführungen zeigten, haben wir es eben bei diesem Buche mit einem Werke Brenners zu tun, was künftighin bei Beurteilungen wird in Betracht gezogen werden müssen. Es ist Chröns Verdienst, diese Tatsache der Nachwelt übermittelt zu haben.

---

[22] C. f. Dimitz, Gesch. Krains II, pag. 224 seq.

[23] Vgl. Dimitz, Geschichte Krains, Bd. III., S. 257 ff.

[24] Die Beschwerdeschrift der Stände (Querela Statuum Carnioliae contra episcopum Labacensem) samt der Antwort des Bischofs in der k. k. Hofbibliothek Ms. Nr. 7250. Die Kopien freundlichst zur Verfügung gestellt durch Herrn Peter v. Radics.

[25] Schuster, Martin Brenner, p. 351.

[26] Font. rer. austr., II. Abt., LX Bd., p. XII.

Privilegiji trga Vače.

Dr. Jos. Mal.

Gospodarski in socialni razvoj dežele se zrcali najbolje v napredku trgov in mest, kjer so vse komponente takorekoč združene na eni sami točki. Zlasti velja to za manjše trge, ki so na bližnjo okolico veliko bolj vezani kot pa n. pr. velika trgovska središča, katerih interes je bil vsled raznih ugodnosti in predpravic onemu kmečke okolice naravnost nasproten. Ko so tekom XV. stoletja dosegla mesta višek svojega razvoja, je pomenjalo to v enaki meri tudi škodo priprosti deželi. Zakaj ta mesta XV. stoletja (deloma seveda še prej) so uživala važne predpravice v škodo dežele: tako so n. pr. imela pravico prvega nakupa sirovin, lastno tržno sodstvo, monopol na gotove stroke obrti, obratno so bili pa okoličani prisiljeni kriti v teh svoje potrebščine. In zvišanje cen ni bilo v prid delavskim slojem, marveč vsled raznih privilegijev (prednakup) in drugih okolnosti (velike trgovske družbe, karteli) zopet mestom; razen zatiranja od strani graščakov je tudi to varuštvo privilegiranih mest vplivalo na kmetske upore koncem XV. in začetkom XVI. stoletja, ne pa samo novi nauk protestantizma. Vsled raznih pritožb niso bili deželni knezi s podeljevanjem novih pravic nič več tako radodarni, od II. polovice XVI. stoletja so jim tudi stare predpravice potrjevali le deloma ali vsaj pogojno. Šele v dobi merkantilizma so prišla mesta zopet do nekoliko večjega vpliva.

Nasprotstvo med deželo in komuno naravno v manj privilegiranih mestih in trgih ni bilo tako pereče, saj so se prebivalci poslednjih morali sami pečati tudi s kmetijstvom, kot nam poroča kranjski deželni glavar l. 1782. v svojem motivacijskem poročilu centralni vladi o meščanih trga Vače.

Poročila, ki govore o Vačah kot trgu zasledujemo lahko daleč nazaj v srednji vek — čisto umevno, saj so pridobivali v bližini razen železa tudi baker in že prazgodovinski človek je spoznal ugodnost kraja ter se tu naselil. Bližnja Sava pa tvori naravno zvezo z vzhodom in zapadom, ob kateri se je vršil velik del prometa. Vsled pomanjkanja drugih virov črpamo vesti o pravnih razmerah trga iz privilegijev. Ker Vače niso bile deželno-knežji trg, zato tudi niso bile deležne tolikih pravic; tržani so morali marveč odrajtovati lebeški graščini vse davščine in druge službenosti enako ostalim podložnikom, le z nekaterimi olajšavami in pravicami. Tako so že l. 1479. imeli pravico si vsako leto prosto voliti svojega sodnika [1]; vendar pa je ta pravica več ali manj problematična, ker je deželni knez moral izvoljenega sodnika tudi potrditi. Vaški sodnik je imel samo nižjo sodno oblast (causae minores) ter je

[1] V farnem arhivu na Vačah se imenujeta v listini 24/VIII. 1467 dva vaška sodnika: Andre Koliencz in Peter Končič.

razpravljal z občani na trških večah o vseh tržnih zadevah. V znak svojega dostojanstva je smel nositi žezlo ter je tvoril za vse meščane (Bürger, kakor se v virih nazivljejo) in ostale prebivalce trga prvo inštanco v civilnih in kriminalnih zadevah. Izvzeti so torej vsi spori, kjer gre za kri in življenje (causae majores). To in prizivno sodstvo je pristalo tržnemu gospodu, ki je kot posestnik lebeške graščine bil tudi imetnik polne grofovske oblasti, ki pa se je tekom časa zmanjšala za takozvano kauzalno in personalno sodstvo, kakor je na pr. gorska in denarska pravda, sodstvo glede židov in zajmov (Lehengericht). Prvotno je imela vsaka vas, ozir. soseska za svoje notranje zadeve, za upravo skupnih občinskih zemljišč ter za poravnavo različnih poljskih prestopkov in drugih manjših zločinov in prestopkov, ki so se storili pod domačim krovom, svoje lastno vaško sodišče, veče (Dorf-Hofmarkgerichtsbarkeit). Še pred koncem takozvanega srednjega veka je odvzela zemljiška gosposka kmetom razen mnogih drugih prvotno ne z zemljiščem zvezanih pravic javnega značaja tudi ta košček njihove samouprave: iz imunitete, advokacije, višje ali deželske sodnije, skratka iz konglomerata najrazličnejših pravic, izprva popolnoma neenotnega značaja in izvora se je počasi izcimilo takozvano patrimonialno sodstvo. Umevno, da je bilo to za kmeta, ki se je sedaj izpremenil v graščinskega podložnika, hud udarec, ker je bil vedno bolj izročen na milost in nemilost vlastelinu-plemiču. Plemstvo je namreč kot državo ohranjujoči vojaški stan prenehalo biti to, kar je bilo nekdaj; z uporabo ognjenega orožja se je v vojski polagala večja važnost na število preprostih, najetih vojakov, ker je bila taka armada veliko bolj gibčna kot pa težke in okorne čete vitezev s svojimi oklepi. Razentega so se tudi deželni knezi vedno bolj posluževali sveta ljudi meščanskega pokoljenja, pri katerih se jim ni bilo treba bati, da bodo postali popolnoma od njih odvisni, kakor se je to dogodilo pri mogočnem in samozavestnem plemištvu. In slednjič, a ne nazadnje, pride tu v poštev tudi recepcija rimskega prava: deželni knezi so v svojih uradih in poslih rabili veščih, izšolanih moči, ki so tako tudi v tem oziru izpodrinili juridično neizobraženo plemstvo. Vsled tega se je bilo poslednje prisiljeno pečati intenzivneje z gospodarstvom svojih posestev ter delovati na kolikor mogoče visoko zvišanje dohodkov zemljišč, — vse to seveda na račun in škodo podložnikov, katerim se je bolj in bolj kratila pravica do rodne grude, obratno pa so se zviševale davščine in služnosti. Ne slučajno nastane v tem času (konec XV. in začetek XVI. stol.) splošna socialna in gospodarska kriza na deželi. V tej luči bomo tudi bolje umeli obupni klic po stari pravdi, ki je bil tudi v okolici Vač tako močan, da so razjarjeni, do obupa pritirani kmetje razdejali vaško graščino na Lébeku.

Vse to se mi je zdelo umestno, naravnost potrebno si zopet poklicati nazaj v spomin, ako hočemo prav ceniti vse te pravice, katere so se Vačanom ravno v začetku te dobe (o. l. 1470.) s cesarskim pismom potrdile. Ako so se jim te pravice takrat prvič ali pa že prej zago-

tovile, se vsled pomanjkanja virov ne da z gotovostjo dognati; vsled naklonjenosti cesarja Friderika III. meščanskemu življu pa je zelo verjetno, da jim je te predpravice, (ako že niso bile prej zapisane, — dejansko so se jim po običajnem pravu skoro gotovo tudi dozdaj priznavale) s svojim pismom uzakonil, kar je bilo v teh divje razburkanih časih, ko je divjal boj vseh proti vsakomur, še dvakrat bolj potrebno. V luči sodobne zgodovine in takratnih razmer oživi na mah pred našimi očmi sicer suhoparna, malobesedna vsebina tega privilegija ter šele tako prav spoznamo in razumemo njeno kauzalno zvezo. Večinoma s poljedelstvom se ukvarjajoči vaški tržani so si znali ohraniti trohico samostalnosti in samouprave, ki je ostalim podložnikom bila že zdavna odvzeta (Dorf-Hofmarkgerichtsbarkeit).

Razentega so bili deležni tudi še nekaterih drugih olajšav. Tržanom ni bilo treba na graščinskih lovih opravljati ponižujoče službe lovskih priganjačev; bili so tudi oproščeni zasledovanja in tiranja hudodelcev. Ta privileg (ki se pa ni ohranil, marveč se Vačani v svojih prošnjah nanj sklicujejo, ker da jim je original l. 1479. bil med drugim od Turkov požgan) jim dovoljuje razen tedenskega sejma tudi še 3 velike letne sejme ter pravico do pobiranja štantnine.

Mogoče ni le golo naključje, da so Vačani spet ravno za časa divjajoče kmetske vojske (1573) prosili nadvojvodo Karla potrditve svojih starih pravic: v tem viharnem času se jim je zdelo potrebno si za vsak slučaj pravočasno zagotoviti in pravno utrditi svoje posestno stanje. V dotični spomenici na nadvojvodo trdijo, da so od davna imeli v svojem trgu sejme na sv. Mihaela in sv. Andreja dan ter na Cvetno nedeljo. Takrat so prišli ljudje od vseh krajev, iz Ljubljane in Kamnika ter prodajali sukno, kramarijo in vsakovrstno drugo blago, razen živine in žita. Da bi to kot tudi dovoljenje tedenskega sejma (ob četrtkih) laže dosegli, so tako postrani nadvojvodu namignili, da tudi erar ne bo ostal v tem slučaju brez nič, ker pobira vaško colnino deželnoknežja graščina višnjegorska.

Dasiravno je bilo že 11. febr. 1574. deželnemu glavarju naročeno, da naj pri bližnjih trgih in mestih poizve, če se ti sejmi lahko brez škode dovolijo in vladi poroča, če so bili že od nekdaj v navadi, — vendar je trajalo celih 6 let, da je došlo poročilo kamniškega mesta, v katerem izjavljajo mestni očetje, da omenjeni tedenski sejmi nikakor ne bi bili brez škode za njihovo mesto, ker ležijo Vače preblizu in bi potegnile velik kos prometa k sebi[2]. Uspeh tega protesta je bil ta, da nadvojvoda Karl za sedaj ni potrdil zaprošenih privilegijev. Razen Kamničanov so namreč podali neugodno izjavo tudi Višnjegorčani, ki so trdili, da bi bil z dovoljenjem tedenskega sejma na Vačah njih trg občutno prizadet, in da se sicer s svojo malo razvito obrtjo in rokodelstvom morejo le težko preživljati. To je menda vplivalo tudi na

[2] Prim. za to in naslednje akte vicedomskega arhiva (Rudolfinum), fasc. 145.

vicedoma Jurija Höferja, da se v svojem poročilu na vlado (12./VIII. 1580) ni preveč toplo zavzemal za koristi vaškega trga, češ da leži le ta v divjem, vsled slabih cest težko pristopnem kraju, da šteje malo prebivalcev, katerim bi bilo tudi sicer s tem malo pomagano; okoličanski kmetje pa si nabavijo svoje potrebščine ravno tako lahko v Kamniku ali pa v Višnji gori, zlasti še ker imajo Vače že tako 6 letnih sejmov.

Ugodnejšo izjavo je podal le imetnik medijske graščine Rasp Wallthauser in ljubljanski mestni svet. Wallthauser se zavzema za dovoljenje tedenskega sejma že iz tega ozira, ker ne obstoji v celem okrožju med Vačami, Višnjo goro, Ljubljano in Kamnikom noben tedenski trg, kjer bi mogli ljudje spraviti v denar svoje žito, sir, maslo, platno in druge podobne domače pridelke ter bi si mogli ondi nakupiti soli in drugih potrebščin. Tudi Ljubljančani niso imeli ničesar proti, želeli so samo, da naj bo mesto četrtka tržni dan pondeljek, zato da ne bosta oškodovana ljubljanska tržna dneva ob sredah in sobotah.

Četudi je bila, kot omenjeno, prošnja odbita vendar ni to Vačanov oviralo, da ne bi takoj ponovili iste prošnje. Zakaj že 18. decembra 1581. prosijo „ubogi meščani trga Vače“ nadvojvodo za potrditev svojih po požaru uničenih privilegijev, imenoma za potrditev šestih sejmov, ki so jih imeli od pamtiveka, kar je tudi sploh po deželi znano (prvi sejem na kvaterno nedeljo v postu, 2. na cvetno nedeljo, 3. na sv. Mihaela, 4. na sv. Andreja dan, 5. o Telovem in 6. na sv. Urha dan). — Da so sedaj navajali šest sejmov, med tem ko so l. 1573. prosili le za potrditev treh, si razlagam tako, da so takrat (1573) si hoteli pismeno zagotoviti samo tiste, do katerih se jim je pravica odrekala; da bi bili pa za vsak slučaj kriti, so prosili sedaj za sankcijo še ostalih treh sejmov ter želeli, da bi se na teh 6 sejmih smelo prosto kupovati in prodajati vse, tako živina kot tudi kramarsko blago, kar dozdaj ni bilo v navadi. Štiri dni zatem (22./XII. 1581) že naroči nadv. Karel kranjskemu deželnemu glavarju in vicedomu, da mu vpošljeta tozadevno poročilo, potem ko sta se o stvari posvetovala z okoli ležečimi trgi. Iz virov ne morem posneti, kakšen uspeh je imela ta prošnja, a domnevam, da je bil to pot ugoden. Zakaj cesar Leopold I. jim potrdi 21. sept. 1667. tiste pravice, ki so jih imeli še pred 188 leti (ko jim je bilo pismo od Turkov uničeno) „kakor tudi vse druge od njegovih p r e d n i k o v pridobljene ter dosedaj nemoteno uživane prostosti.“ Priznala se jim je torej prosta vsakoletna izvolitev sodnika, ki je imel pravico nositi žezlo (Gerichtstab), bili so oproščeni lovskega priganjaštva in tiranja zločincev. Dovolil se jim je tudi tedenski sejem ob pondeljkih (katero izpremembo je želel že prej ljubljanski mestni svet), zato so pa dobili najbrže samo 3 sejme: prvo nedeljo po Veliki noči, prvo nedeljo po Binkoštih in na sv. Roka dan. Smeli so pobirati tudi pristojbino od štantov, katera pravica se jim je pozneje od strani zemljiške gosposke odrekala. Tudi cesar Leopold je prej vprašal za mnenje pri tem interesiranih trgov in mest, katerih izjava se je glasila to pot Vačam v prilog, nakar cesar še posebej naroči

kranjskemu vicedomu grofu Blagayu (5./V. 1668), da naj varuje Vačane v mirni in nemoteni posesti teh svoboščin, pravic in starih semanjih običajev[3]. L. 1729 (20./IX.) so prosili vaški občani tudi cesarja Karla VI. za potrditev vseh onih pravic, ki jih jim je zadnjič potrdil cesar Leopold in katere je pozneje (1748, 24./III.) v polnem obsegu vnovič potrdila cesarica Marija Terezija[4]. Pa tudi cesar Jožef II. se je moral baviti s to zadevo. Poslal je enako svojim prednikom okrožnice z zadevnimi vprašanji, da na podlagi teh odgovorov končno sam razsodi. Ant. Kappus pl. Pichelstein, fiskal na Kranjskem, je glede obsega in vsebine zaprošenih privilegijev stavil dve izpremembi, ki naj bi te predpravice spravili v soglasje z obstoječimi naredbami in zakoni: 1. tržna pravosodna uprava se mora ravnati po novem sodnem redu (terezijanske in jožefinske reforme naj bi torej veljale tudi za avtonomne urade), 2. pa se morajo v zmislu ces. patenta z dne 4. avgusta 1770. vsi sejmi, ki so jih imeli doslej na nedeljo ali zapovedan praznik, preložiti na delavnik, — Višnjegorčani pa so se s svoje strani zopet branili, da bi se preložil semenj na kvaterno nedeljo na prihodnji pondeljek, ker je bil isti dan v Višnji gori eden najbolj obiskanih letnih sejmov. Višnjegorska graščina je zraven pripomnila, da pripada po starem pravu njej pobiranje colnine na Vačah, katero si je kljub pravdi s ponoviško-lebeško gosposko znala ohraniti[5]. Kakor smo imeli priliko že zgoraj se o tem prepričati, je to v resnici odgovarjalo staremu običaju. Nasprotno je pa bil lastnik lebeško-ponoviške deželskosodne graščine Fr. Rud. Wolkensperg o stvari popolnoma napačno poučen, ali pa je zadevo nalašč sebi v korist zavil, če je trdil, „da so se ti siromašni kajžarji subrepticie polastili štantnine“, katera se je dotlej nemoteno odrajtovala tako njemu, kakor tudi njegovemu očetu in stricu. Prvič ni res, da bi bili dozdaj uživali to pristojbino od štantov nemoteno, ker so si morali to pravico šele s pravdo pridobiti, — pač po stari izkušnji, da zmaga tisti, ki ima moč. V prejšnjih privilegijih se je pripoznala štantnina Vačanom, da so s temi prispevki pokrili svoje tržne izdatke, — nikakor pa ni bil to deželskosodni donesek, kakor je trdil baron Wolkensperg. Sicer pa ni imel on ničesar proti drugim točkam privilega, češ da bi se s tem in novimi cestami zamoglo ubožnemu trgu nekoliko pripomoči; reklamiral je za-se tudi davek od prignane živine (mitnino), radi česar se je moral spreti z višnjegorsko gosposko.

Ugodno se je glasila tudi izjava medijske gosposke, na kar je poslalo še kranjsko deželno glavarstvo 30. aprila 1782. svoje poročilo ces. dvorni pisarni, kjer pravi, „da sestoji takozvano meščanstvo trga Vače le iz kmetov, ter da bi bilo mogoče koristneje, da bi se njim in

---

[3] Koncept privilega je shranjen tudi v arhivu notranjega ministrstva, f. IV., D. 7.

[4] Prim. to potrditev tudi v Mitteilungen des Musealvereines für Krain X, 1897, str. 26.

[5] Poročilo z 29./XII. 1781, Rudolfinum I/145.

podobnim občinam sploh nobene predpravice ne dajale, ker se jih s tem navaja le k razuzdanosti in pravdam, namesto k pokorščini in kulturi.“ Poročilo postane pa kmalu mileje in deželni glavar naravnost priporoča vaške težnje v ugodno rešitev, češ da so te pravice, ki jih imajo, tako malenkostne, ker obstoje le iz proste volitve tržnega sodnika za nižje sodstvo, iz treh letnih sejmov[6] ter enega tedenskega sejma ob ponDeljkih; ne more se pa dovoliti še četrti letni sejem v pondeljek po kvaterni nedelji v postu, ker je ravno isti dan tudi v Višnjigori in se po takih sejmovih že itak preveč pijančuje in veseljači. Enako se ima odreči tudi štantnina, ki pripade (lebeški) zemljiški gosposki. Radi vpeljave novega sodnega reda pa je bilo dež. glavarstvo drugega mnenja kot fiskal, ker trdi, da bi se kmete težko pripravilo do njegove uporabe, ker so nevešči branja in pisanja in so tudi težko najti slučaji, ki bi se morali rešiti po novih predpisih.

S to izjavo se je soglašala tudi dvorna pisarna (16./V. 1782), nakar je bila izdana slednjič 29./III. 1784. diploma ces. Jožefa II., kjer potrjuje Vačam stare pravice in svoboščine, kakor so volitev sodnika, sejme in tržne dneve, razen štantnine, ki ima ostati pri zemljiški gosposki, — a vse to z izrečno pripombo, da cesar lahko vsekdar te pravice in svoboščine po potrebi zveča ali zmanjša ali tudi popolnoma prekliče in razveljavi. Nov veter veje iz tega pristavka: deželni knez kot absolutni gospodar je tisti, ki deli milost in pravico, in če se mu kake predpravice ne zdijo več umestne in času primerne, ali ako ovirajo splošni napredek ter naprotujejo občnemu blagru, jih lahko kratkomalo razveljavi in ustanovi nov red.

Ornitologične beležke za Kranjsko leta 1911.

Dr. Gv. Sajovic.

Toplo solnce je vpeljalo novo leto 1911. v deželo, toda kmalu sta zagospodovala sneg in mraz. Zatorej je bilo za ptice prezimovanje v drugi polovici zime manj ugodno in so si morale iskati svoje hrane v bližini človeških naselbin, tako n. pr. poroča Sl. N.[1] z dne 8. februarja, da so prišle pri Novem mestu divje race po Krki prav do stanovanj. Štirje pari so se prepeljavali brez vsakega strahu prav pred okrožnim sodiščem, mestoma so pa prišle tako blizu obrežja, da bi jih človek lahko z roko dosegel. Vendar ni

[6] Kakor se kaže, so bili tudi letni sejmi prestavljeni, in sicer na pondeljek po beli nedelji, ponedeljek po Binkoštih in na sv. Roka dan.

[1] Sl. N. = Slovenski Narod.

trajalo zimsko vreme dolgo, ker je zadobilo solnce kmalu svojo premoč. Ščinkavec se je oglasil s svojo popevko v ljubljanskih nasadih že koncem januarja, v deželo pa je prišla kmalu na to zelena vigred. Spomladanski dohod selilk je bil razmeroma pravilen; tudi parjenje in gnezdenje se je pričelo ob svojem času. Sredi junija pa je nastopilo po vsej deželi močno deževno vreme, ki je trajalo z malimi presledki več kot teden dni. Ostri viharji in hudi nalivi so razdrli marsikatero gnezdo in pokončali mnogoteri ptičji zarod. Predvsem so trpele na tleh gnezdeče ptice in zlasti kure. Splošno pa niso učinkovale te neugodne vremenske razmere tako škodljivo, kakor se je prvotno mislilo, zakaj opazovali so le primeroma majhno število uničenih gnezdišč.

Vlažnim junijevim dnem je sledilo toplo vreme. Nastala je vročina, ki je vladala s svojo zvesto spremljevalko, sušo, v deželi vzdržema skozi vse poletje. Rastlinstvo je bilo vsepovsod borno razvito, žuželčji zarod pa potemtakem samoobsebi umevno pičel. Vsled tega so morale večje in manjše družbe ptic selilk v posameznih krajih predčasno zapustiti našo deželo. Po jesenskem deževju je nastalo zopet ugodno vreme, ki se je obdržalo tudi v zimskih mesecih. O izredno mili zimi nam priča postolka, ki se je 28. do 30. decembra izpreletavala na Gorenjskem.

Tekom leta 1911 so se pokazale v naših krajih le maloštevilne posebno redke ptičje vrste, ki so vredne, da jih posebej omenimo, in sicer: v začetku januarja *morski slapnik, urinator lumme (Gunn.)* na Krki pri Novem mestu (glej str. 123), spomladi ***severni slapnik, urinator imber (Gunn.)*** na Blejskem jezeru (glej str. 123), meseca marca *obrežni kljunač, limosa lapponica (L.)* pri Lescah (glej str. 124), meseca majnika ***črna štorklja, ciconia nigra L.,*** pri Logatcu in jata rožnatih drozgov (pastor roseus L.) v Vipavi (glej str. 124 in 130), meseca junija ***virček, pisorhina scops (L.)*** v ljubljanski okolici in ***beloglavi jastreb, gyps fulvus (Gm.),*** pri Kostanjevici (glej str. 127 in 126), jeseni *rjava čaplja, ardea purpurea L.,* na Notranjskem in v ljubljanski okolici (glej str. 125), meseca septembra in oktobra pa ***sibirska leščerka, nucifraga caryocatactes macrorhyncha Brehm*** (glej str. 130).

Z ozirom na izredno barvano perje moramo omeniti sledeče belične pojave: popolna beličnost pri rjavem srakoperju, lanius collurio L. (glej str. 129), delna beličnost pri fazanu, phasianus colchicus L., in pri vrani, spec.? (glej str. 125 in 130).

Razveseljivo znamenje je, da je vzniklo v poslednjem času tudi pri nas mnogo več zanimanja za varstvo ptic kakor pa smo ga

bili doslej vajeni. V prvi vrsti gre zasluga „Lovcu“, glasilu „Slovenskega lovskega društva“. Tam sta izšla l. 1911 članka: M. Hanzlovski „O lovu na divjega petelina“ in dr. Jeločnik „Petelin in rekord“. Oba pisatelja obsojata prezgodnjo in brezmiselno postreljevanje petelinov in se toplo zavzemata za to plemenito gozdno kurjo vrsto, na kar smo opozarjali že l. 1909 (Carniola 1909, pag. 51). Prav tam se je mnogo pisalo o vodomcu (Lovec 1911, str. 33, 53, 54, 92, 113). Tudi znamenitejše ujede, ki smo jih že dve leti priporočali milosti (Carniola 1910 in 1911), so našle svoje zagovornike (Lovec 1911, str. 151). Nadalje nasvetuje dr. Jeločnik v „Lovcu“ 1911 (str. 51), da se naj popolnoma opusti ali vsaj deloma omeji iz aklimatizacijskih ozirov spomladanski lov na kljunače. Isti pisatelj priporoča več prizanesljivosti za gozdnega jereba („Laibacher Zeitung“ 1911, štev. 59). Za obziren lov na kljunače se zavzema tudi H. B. v „Laibacher Zeitung“ 1911. štev. 62.

Kakor doslej, sem tudi letošnje leto zbral poleg lastnih opazovanj ornitologične notice iz „Lovca“ in iz nekaterih tukajšnjih časopisov. Za tovrstna poročila se moram nadalje zahvaliti g. I. Šašlju, župniku v Adlešičih, in g. V. Herfortu, preparatorju v Ljubljani, ki sta me vestno obveščala o zanimivejših pojavih v ptičjem svetu; poleg tega pa še hvala vsem znancem za poedina poročila. Nabranih podatkov nisem razpredelil v posamezne oddelke po letnih časih, ampak sem jih razvrstil to pot v sistematičnem redu. Navedena razvrstitev ima to prednost, da so pri vsaki omenjeni ptičji vrsti vsi podatki skupaj in niso raztreseni v posameznih odstavkih; zategadelj je tudi bolj pregledna. V sledečih vrsticah podajam važnejše podatke o 46 opazovanih ptičjih vrstah.

Morski slapnik (urinator lumme (Gunn.) — Nordseetaucher) se je pokazal 11. in 12. januarja na Krki blizu Starega brega pri Novem mestu. Bil je mladič. Kakor omenja poročevalec I. B. potuje skoraj vsako leto nekaj teh severnih gostov skozi Dolenjsko (L.[2] 1911, str. 33).

Severni slapnik (urinator imber (Gunn.) — Eistaucher). Približno dvestoglava družba severnih slapnikov se je mudila spomladi na Blejskem jezeru (L. 1911, str. 175). Ta ptica prebiva visoko na severu Evrope in Amerike, pozimi pa potuje ob obrežju do Sredozemskega morja, Kalifornije in Mehikanskega zaliva. Semintja jo pelje pot tudi skozi celino, v naši deželi pa se pokaže le redkokedaj

Črna mahavka (Hydrochelidon nigra (L.) — Trauerseeschwalbe). Na Ljubljanici blizu Fužin so se pokazale 28. majnika mnogoštevilne mahavke. Sprva so bile razdeljene na 6 jat, ki so se pozneje združile v 3 in pozneje samo v 2, katerih vsaka je štela do 100 glav.

[2] L. = Lovec, glasilo Slovenskega lovskega društva.

Raznovrstne race (anatidae — Entenvögel) so prezimovale letošnjo zimo pri Otočcu na Dolenjskem (Sl. N. 1911, 8./II.) in na Cerkniškem jezeru (L. Z.[3] 1911, 28./III.). Na Ljubljanico in na Barje so prišle v večjem številu šele 21. marca, med njimi so bile: divje race (anas boschas L.), zvižgavke (anas penelope L.), krehljice (anas crecca L.) in regljice (anas querquedula L.). Koncem marca so potovale velike jate divjih rac vprek Ljubljane. Ker jih je motila mestna razsvetljava, so krožile dalj časa nad mestom (L. Z. 1911, 28./III.). Jeseni so pa letele velike jate divjih rac in gosi čez ljubljansko mesto med 10. in 16. nov. v nočnem času (L. Z. 1911, 16. Nov.).

Divje race (anas boschas L. — Stockente) so stalne prezimovalke na Krki pri Novem mestu. 6. oktobra so priletele tri trope divjih rac na poplavljene rateške Ledine; semintja so se race dvignile in odletele k izviru Save Dolinke, vendar so se zopet vrnile in so ostale na Ledinah dalj časa (L. 1911, str. 193.).

Žličarka (spatula clypeata (L.) — Löffelente) je bila ustreljena meseca marca na Blejskem jezeru (L. 1911, str. 175.).

Krehljice (anas crecca L. — Krickente). Dr. I. L. je opazoval dva para sparjenih krehljic na Ljubljanici pri Fužinah 25. marca

Dva obrežna kljunača (limosa lapponica (L.) — Pfuhlschnepfe) je opazoval „—ga“ mesecam arca ob Savi na Gorenjskem (L. 1911, str. 175). Ta ptica gnezdi v severnih delih Norveške, Laponske, Ruske in Sibirije. Na zimo prihaja ob obrežju prav do Kanarskih otokov. Redkokdaj potuje po celini. V naših krajih je že več let ni bilo.

Sloka ali kljunač (scolopax rusticola L. — Waldschnepfe) gnezdi v zadnjem desetletju vsako leto pogosteje po srednji Evropi. Tudi po slov. planinah se izkuša ta dolgokljuna severna ptica nastaniti, o čemer pričajo razna opazovanja zadnjega časa. V svrho pospeševanja kljunačeve naselitve pri nas, priporočajo mnogi lovci več obzirnosti za to ptico, zlasti v spomladanskem času; priporočilo, ki ga mora vsak ljubitelj prirode z največjim veseljem pozdraviti. — Prve spomladanske sloke so se prikazale v horjuljski okolici med 5. in 12. februarjem, v lovišču občine Volčji potok 5. februarja, v mengiškem lovišču 9. februarja, v lovišču breške graščine pri Globokem pa šele 8. do 13. marca. Izredno mnogo kljunačev je prinesla v našo deželo jesenska selitev; posebno veliko število se jih je pojavilo v ljubljanski okolici že zadnje dni septembra. Nadalje so jih opazovali 1. oktobra pri Ložah na Vipavskem, 10. oktobra pri Sanaboru na Vipavskem; največ kljunačev pa je bilo na poti skozi Kranjsko okoli 24. oktobra. Pri Logatcu so se mudili kljunači še 2. in 3. decembra. (L. 1911, str. 51, 175 in 234).

Žrjavi (grus grus (L.) — Kranich) so leteli skozi naše kraje jeseni sredi meseca novembra (L. Z. 1911, 16. Nov.)

Črna štorklja (ciconia nigra (L.) — Schwarzer Storch) je vobče že redka ptica, ki gnezdi tudi na Kranjskem. Vendar so njena gnezdišča

[3] L. Z. = Laibacher Zeitung.

pri nas prava redkost, tako je v zadnjem času opazoval g. G. V. Jelovšek njeno gnezdo na visoki strmi pečini v Ljubljanskem vrhu. Lanski zarod je srečno dorastel. V letu 1911 pa je ustrelil brezvesten lovski čuvaj meseca majnika črno štorkljo; kolikor je bilo v njenem gnezdu mladičev so poginili, zaležena jajca so se pa izpridila. Po mnenju dr. J. Ponebška je bilo morda to zadnje gnezdo te ptice v naših krajih (L. 1911, str. 135). L. 1889 so dobili pri Bistri gnezdo črne štorklje s tremi mladiči; 7. julija l. 1893 so našli na Jesenovcu na Galetovem posestvu gnezdo štorklje tudi s tremi mladiči.

Siva čaplja (ardea cinerea (L.) — Fischreiher) je pri nas precej pogostna ptica selilka, ki se nahaja ob ribnjakih, jezerih in na močvirjih. Jeseni se zbira v večje družbe, ki septembra in oktobra odidejo. Iz l. 1911 so mi znani trije slučaji in sicer je bila ustreljena siva čaplja 2. avgusta pri Postojni, 18. sept. pri Vevčah in 22. sept. pri Zadobravi.

Rjava čaplja (ardea purpurea L. — Purpurreiher) spada k našim redkim pticam. 1. oktobra je prinesla kmetica živo rjavo čapljo (mladič) na ljubljanski trg; 11. okt. so ustrelili ptico te vrste pri Postojni.

Jesensko selitev *divjih golobov (columbidae — Tauben)* so opazovali novomeški lovci 12. oktobra na potu proti Gorjancem. Zjutraj ob polu 7. uri so zapazili visoko v zraku jato golobov, leteče v smeri proti morju, njej je sledilo približno v $^1/_4$ ure še okoli 25 jat, ki so štele po 50 do 300 glav (Lovec 1911, str. 192).

Divja grlica (turtur turtur (L.) — Turteltaube) je prišla v Adlešičih 24. aprila, zadnjo so videli ondi 5. sept. Skozi celo poletje sem opazoval tri pare divjih grlic, ki so gnezdile v kokriškem dolu pod Kranjem. Grlice pa gnezde vsako leto tudi v čirčiškem gozdu in na Šmarjetni gori. Iz kokriškega dola pri Kranju (v bližini hujansko in čirčiško polje), kjer je suša vse zamorila, so izginile že v prvih dneh septembra.

Navadnega fazana (phasianus colchicus L. — Fasan) so pri nas že tako močno zaredili, da ga lahko prištevamo našim stalnim pticam. L. 1911 so vjeli dva delno belična fazana in sicer enega 19. oktobra pri Stražišču, drugega 8. novembra pri Medvodah. Oba sta imela zamazano belo krovno perje na glavi in vratu, perje po životu pa je bilo le namešano z zamazano belimi in svetlejše barvanimi peresi.

Divji petelini (tetrao urogallus L. — Auerhuhn) so peli živahno letos v postojnskih gozdovih, kjer so dobili lansko leto po dolgem času zopet to plemenito gozdno kuro. L. 1911 so ustrelili ondi dva petelina in sicer 26. in 27. aprila. Par dni pred tem je padel divji petelin v „Glinski rebri“ v Danskem (24. aprila), mnogo so jih ustrelili lovci v ljubljanski okolici, v kranjskih in gorenjskih loviščih. Toplo sta se zavzela za divjega petelina M. Hanzlowsky in dr. V. Jeločnik; oba obsojata prezgodnjo in preštevilno ustreljevanje petelinov. F. Plesničar nam je podal podatke o divjem petelinu v Trnovskem gozdu. Razmotrivalo se je tudi o nekaterih petelinovih lastnostih. Izkušeni lovci so ovrgli pri nas razširjena napačna mnenja, tako na pr., da petelin lovca ovoha, da

med petjem nič ne pazi in si trga resasto perje raz prstov i. dr. Tudi k tozadevni terminologiji so podali nekaj prav primernih dostavkov. — Iz petelinovega življenja je končno še zanimivo poročilo Fr. Klemenca iz Medvod, ki poroča „Lovcu", da je čul 4. oktobra zjutraj za Vragovcem peti starega divjega petelina. Petelinovo petje jeseni je gotovo nekaj izrednega. O vsem tem se nahajajo podrobnejši podatki v „Lovcu" 1911, stran: 42, 62, 74, 91, 112, 175 in 192.

Ruševec (tetrao tetrix L. — Birkhuhn) gineva na Veliki in Mali planini v Kamniških alpah. Kakor nam poroča dr. J. P. (Lovec 1911, str. 135) je bilo ustreljenih v Kamniškem okraju največ ruševcev l. 1904 (10), l. 1901 (9), l. 1902 in 1903 (8), sicer pa po 4—2. Kakor divji petelini, tako tudi ruševec ne more ovohati lovca (Lovec 1911, str. 112).

Gozdni jereb (tetrao bonasia L. — Haselhuhn) je mnogoštevilno zaplojen v okolici Radnje vasi na Dolenjskem, kjer so jih posebno v poletnem času l. 1910. mnogo opazovali (L. 1911, str. 11). Za varstvo te plemenite gozdne kure se je oglasil dr. Viktor Jeločnik v „Laibacher Zeitung" 1911, št. 59, v sestavku pod naslovom „Fürs Haselhuhn".

Beloglavega jastreba ali mršnjika (Gyps fulvus (Gm.) — Gänsegeier) je vjel živega v drugi polovici meseca junija g. Košič v Krakovskem gozdu na Dolenjskem. Pred par leti so ustrelili beloglavega jastreba pri Medvodah. Erjavec poroča[4], da so leta 1775 ubili imenovano ujedo na Šmarni gori, leta 1835 pa so ujeli beloglavega jastreba živega v Dolu pod Ljubljano. Beloglavi jastreb ne gnezdi pri nas, pač pa se zaleti včasih, zlasti spomladi in jeseni, v naše kraje.

Kragulj ali kokošar (astur palumbarius (L.) — Hühnerhabicht) je po našjh krajih splošno razširjena, škodljiva ujeda. Vsako leto se jih postreli precejšnje število; za l. 1911. sem prejel le 3 poročila in sicer je bil kragulj ustreljen 10. avgusta pri Banjaloki, 20. avgusta pri Soteski in 20. novembra na Ljubljanskem barju.

Skobec ali kraguljček (accipiter nisus (L.) — Sperber) je sicer manjša, toda prav tako pogostna in škodljiva ujeda kakor kragulj. Pri Postojni se je ubil skobec 14. januarja ob telegrafski žici, ko je lovil vrabca (L. 1911, str. 10), meseca oktobra je opazil Z. kako je vrana preganjala skobca, ki je držal plen v kremplјih (L. 1911, str. 193); znani so mi trije slučaji, da je bil skobec ustreljen in sicer 26. sept. pri Soteski in 19. nov. (2 skobca) pri Mostah v ljubljanski okolici.

Kanjo (buteo buteo (L.) — Mäusebussard) še vedno brezmiselno zatirajo, kajti tudi to leto je padlo mnogo kanj pred smrtonosno dvocevko: 15. julija v Zg. Gameljnih, 12. sept. pri Sostrem, 8. novembra v Lazah pri Zalogu, 18. in 23. dec. pa pri Zadobravi. Še celo „Lovec" (str. 91) je prinesel, kako junaško je ustrelil nadebudni deček v Višnji gori kanjo, ko je ravno hotela odnesti piščanca, ne da bi pri tem omenil splošno korist kanje in poleg pristavil, da smo pač vsi grešniki na tem svetu.

[4] Fr. Erjavec, Domače in tuje živali v podobah II., str. 212.

Sršenar (pernis apivorus (L.) — Wespenbussard) pri nas ni ravno pogostna ptica. Leta 1911 je bil sršenar ustreljen 27. julija v Podgorici pri Črnučah, 1. avg. pri Trbojah in 15. avg. v Hotedražici pri Ložu.

Belorepec (haliaetus albicilla (L.) — Seeadler) je bil najbrže ustreljen pod Snežnikom; vsaj tega domnevanja je dr. J. P. na podlagi podanih podatkov o planinskem orlu, o katerem poroča Sl. N. 11. dec. 1911 (L. 1912, str. 18). Belorepec je za naše kraje največja redkost in zato zasluži tudi kar največ obzira.

Postolke (cerchneis tinnuncula (L.) — Turmfalk) so se prikazale v Ljubljani 1. aprila dopoldne nad Gradom, dežel. muzejem in Kranjsko hranilnico. Bil je topel solnčen dan in popoldne sem jih videl tudi nad Barjem. V kranjsko okolico so prišle šele 10. in 12. aprila. Proti jugu so se napotile deloma že v prvi avgustovi polovici. Izredno zanimivo je, da so videli na Gorenjskem postolko 28. in 30. decembra l. 1911.

Uharico ali vira (bubo bubo (L.) — Uhu) so ustrelili 18. majnika v goriški okolici pri Tolminu; na Kranjskem se pogostneje nahaja ta nočna ujeda po notranjskih gozdovih.

Gozdna uharica (asio otus (L.) — Waldohreule) je po vsem Kranjskem splošno razširjena. V tem letu je bila ustreljena: 7. majnika pri Mostah (♂), 14. majnika ravnotam (mladič), 8. septembra in 19. oktobra pri Soteski, 25. septembra pri Toplicah, 27. novembra pri Stražišču pod Šmarjetno goro, 7. novembra v Veliki Loki, 19. decembra na Golovcu in 27. decembra pri Zadobravi.

Mala uharica ali virček (*pisorhina scops* (*L.*) — *Zwergohreule*) spada med najmanjše sovje vrste in ni večja od navadnega drozga. Njeno perje je zamolklo sivkasto rjavo s temnejšimi pegami in pegicami, dobe se pa tudi eksemplarji pri katerih je perje bolj svetlo. Ušesni pernati šopki sestoje iz kratkih peresc, rjasti venec svetlejše barve je majhen. Kratkokrake nožice imajo dolge in gole prste. Letalna peresa so priostrena in segajo nekoliko preko repa. Virček prebiva v srednji in južni Evropi, vendar je na jugu bolj pogost. Prebiva najrajši po goratih in skalnatih krajih v listnatih gozdovih, ki mu nudijo čez dan zadostno skrivališče; večkrat se naseli tudi v bližini človeških naselbin. Poredkoma gnezdi tudi v naših krajih, raztreseno po vsej deželi. Izpočetka je bil poznan iz naših krajev pod posebnim imenom *čuk* (*strix carniolica Lin.* — *Krainische Eule*), tako ga navaja J. M. Bechstein že leta 1791[5]. To pa le vsled nezadostnega poznanja, kakor se je pozneje dognalo (glej Naumann, Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas, Jubiläumsausgabe, Gera, Band V., pag. 53). Fran Erjavec ga navaja za naše kraje pod slovenskim imenom skovik ali škratec[6]. V muzejski ornitologični zbirki v Ljubljani se nahajata samec in samica te ptičje vrste,

[5] J. M. Bechstein, Gemeinmützige Naturgeschichte der Vögel Deutschlands Leipzig 1791, I. Band, pag. 349.

[6] Fran Erjavec, Domače in tuje živali v podobah, Celovec 1870, Ptice 2. snopič, str. 230.

ki sta bila ustreljena l. 1870. v javorniški okolici. L. 1911. je dobil g. V. H. 7. majnika virčka (♂) pri Mostah v ljubljanski okolici in 2. julija je našel isti za vasjo Podgorica virčkovo gnezdo v kostanjevem duplu. Na gnezdišču so bila 4 že zaležena jajca. Samico in gnezdo z jajci hrani sedaj ornitologična zbirka deželnega muzeja v Ljubljani.

Kozača ali veliki skovik (*syrnium uralense* (*Pall.*) — *Habichtseule*) je bila ustreljena 20. februarja pri Krški vasi.

Slika 4. Virček ali škratec — Pisorhina scops (L.).

Lesna sova (*syrnium aluco* (*L.*) — *Waldkauz*) je naša najnavadnejša sovja vrsta, ki prebiva po celi deželi po gozdovih, semintja pa se nastani tudi v človeških naselbinah, zlasti po skednjih in hlevih. Ker zatira predvsem škodljive živali kakor gozdne in poljske miši, gosenice in raznovrsten drug mrčes, je koristna in zasluži več prizanašanja kot ga uživa doslej. Lesno sovo so opazili in seveda brez pomisleka ustrelili 25. februarja pri Smledniku, 10. marca na Golovcu, 14. majnika na Golovcu (samico in 2 mladiča), 9. oktobra v Poljanah nad Škofjo Loko, 19. oktobra pri Soteski, 23. novembra pri Št. Vidu nad Ljubljano in 10. decembra v novomeški okolici. To so pa najbrže le nekateri slučaji, žal, izmed mnogoštevilnih. Torej koristni ptici več usmiljenja!

Zelo koristna *pegasta sova* (*strix flammea* (*L.*) — *Schleiereule*) postaja pri nas vsako leto bolj redka, ker se jo vsled nepoznanja prav tako uničuje, kakor druge njene koristne sorodnice. Pegasto sovo so ustrelili 3. majnika v Krški okolici, 4. oktobra pa pri Postojni.

Učinki brezobzirnega preganjanja *ujed* (*rapaces* — *Raubvögel*) se že kažejo. Krasne in stasite vrste bistrookih *sokolov* (*falconidae* — *Falken*)

ki so pravi kras prirode in torej tudi lovišč, ginevajo. Leto za letom jih je manj in o nekaterih že lahko pišemo „da so gnezdile nekdaj tudi na Kranjskem“, o mnogih se bo pa to kmalu izpolnilo, ako bo šlo tako dalje. Čemu neusmiljeno zatiranje, ko je vendar na sto in sto slučajih dokazano, da je napravljena škoda le malenkostna, mnoge izmed njih so pa prej koristne kakor pa škodljive. Isto velja tudi o *sovah* (*strigidae, Eulen*). Izvun uharice in kozače so vse pri nas bivajoče sove za poljedelca in gozdarja važne vsled svoje koristi. Ne uničujmo jih!

Kukavica (*cuculus canorus* (*L.*) — *Kuckuck*) se je oglasila v Adlešičih že 2. aprila, navadno so jo ondi čuli že koncem marca. V ljubljanski okolici je zakukala na Rožniku 16. aprila, na Golovcu 19. aprila. Vsled velike suše se je izselila precej zgodaj, v Adlešičih so jo zadnjikrat slišali 5. julija.

O vodomcu (*alcedo ispida L.* — *Eisvogel*) se je mnogo razpravljalo letos v „Lovcu“. Čuli so se glasovi zanj in proti njemu (L. 1911, str. 33, 53, 84, 92, 113). Sam sem ga večkrat opazoval ob bistro tekoči Kokri od vasi Rupe pa do njenega izliva v Savo pod Kranjem; tudi ob Savi med Rakovico pod Sv. Joštom in Drulovko pod Kranjem se nahaja. Nihče ne more trditi, da je ribičem koristen, nikakor pa ne napravlja vedno take škode, da bi zaslužil proskribcijsko listo.

Prve *kmetijske lastavice* (*hirundo rustica L.* — *Rauchschwalbe*) so prišle v kranjsko okolico 12. aprila; 13. aprila je videl 5 lastovic dr. J. L. v Mostah pri Ljubljani; 17. aprila sem opazoval dve lastavičji družbi v Št. Vidu nad Ljubljano, v prvi je bilo 7, v drugi 5 glav. Vsled velike suše so odpotovale lastavice iz nekaterih krajev precej zgodaj. Znana mi je v Kranju hiša, v kateri so vzgojile lastavice že skozi celo desetletje vsako leto dva zaroda. Letos se pa niso pripravile k drugi valitvi in so že krog 20. avgusta zapustile kraj. Iz drugih krajev se zopet poroča, da so ostale lastavice ondi že v drugi polovici septembra; tako so zapustile lastavice skrajni sever naše dežele 24. septembra (L. 1911, str. 193). — Zelo zanimiv je zapisek o lastavicah, ki ga mi je poslal gosp. dr. L. Poljanec, profesor v Mariboru in v katerem mu sporoča gosp. J. Cigler: „Vsako leto ostane nekaj lastavic pri nas (v ptujski okolici). Dvakrat so jih našli v bukovih deblih. Žagali so, a ni šlo dalje. Pozneje so videli, da so bile v duplih natlačene lastovke. Pri peči so zopet oživele“. Isto poroča že Erjavec[7], da zimsko vreme večkrat lastavice prehiti „tako se zarijejo in poskrijejo v dupla in v podzemeljske luknje, kjer otrpnejo in tako prezimijo. Večkrat so že našli tako otrple lastavice, ki so v topli izbi zopet oživele.“ Vsekakor so to zanimivi pojavi, vredni natančnejšega proučavanja, zakaj zaenkrat se nekam neverjetno glasi, da bi se lastavice prilagodile prezimovanju v naših krajih.

Mladega albinističnega *rjavega srakoperja* (*lanius collurio L.* — *rotrückiger Würger*) so ujeli živega 5. julija pri Postojni (Lovec 1911,

[7] Fr. Erjavec, Domače in tuje živali v podobah, I. 1870, ptice 1, str. 71.

str. 152). V Adlešičih je opazoval gosp. I. Šašelj prvega srakoperja 30. aprila, zadnjikrat pa ga je videl 22. avgusta. Iz Kranjskega polja je izginil srakoper že v prvi avgustovi polovici.

Albinistično vrano (*corvus, spec.? — Krähe, Art?*) je opazoval g. Fr. Zupan na njivi pri Zagorju ob Savi. Krovno perje ji je bilo mnogo svitlejše kot sicer, letalna peresa pa bela. Vsled neugodnega terena je ni mogel zalesti. (L. 1911, str. 233).

Sibirski krekovt ali leščerka (*nucifraga caryocatactes macrorhyncha Brehm — Dünnschnäbliger Tannenheher*), ki gnezdi v Sibiriji, se je pokazal v zimi l. 1911. tudi v naši deželi, zlasti po nekaterih krajih na Gorenjskem in Dolenjskem v večjem številu.

Kobilar (*oriolus oriolus* (*L.*) — *Pirol*) se je oglašal s svojim zvedavim žvižgom v ljubljanskem Mestnem logu 25. aprila, na Golovcu pa dva dni pozneje. V Adlešičih so čuli prvi kobilarjev žvižg 26. aprila, zadnjikrat 15. avgusta.

O škorcih (*sturnus vulgaris L. — Star*) v Adlešičih in okolici mi je poročal ondotnji župnik g. I. Šašelj. Prva spomladanska jata je prišla sredi marca. Splošno so se škorci v imenovanem kraju, kjer jih prej niso opazovali, v zadnjih letih zelo razmnožili. V posebno velikem številu so prileteli tjakaj jeseni 1911, g. poročevalec mi piše: „4. oktobra sem se peljal v Podzemelj. Na travnikih med Krasincem in Podzemljem sem videl velikanske jate škorcev, kakor še nikdar toliko skupaj. Bilo jih je gotovo 3—4000. Ko so se dvignili, jih je bilo kar cel oblak, ko so se pa zopet spustili na travnik, je bilo videti, kakor da je travnik potrošen z gnojem — ves je bil črn. Zbirali so se ravno k selitvi.“

Večja *jata rožastih drozgov* (*pastor roseus* (*L.*) — *Amselstar*) se je mudila meseca majnika nekaj časa v Vipavi. V naših krajih se navedena ptičja vrsta zelo redkokdaj pokaže.

Krivokljune (*loxia curvirostra L. — Fichtenkreuzschnabel*) je opazoval gosp. I. Šašelj že več let na svojem vrtu v Adlešičih. Pod župniščem sta dva gabra. Na ta dva prihajajo krivokljuni vsako leto v času, ko dozori sad, t. j. začetkom septembra. Septembra l. 1911. jih je bilo vsak dan po 8—10 na omenjenih gabrih, kasneje pa so prihajali le posamezno. Zadnji se je mudil ondi 14. novembra.

Poljskega škrjanca (*alauda arvensis L. — Feldlerche*) sem prvič videl 2. marca na Posavskem polju pri Ljubljani. Toplega popoldne se je dvigal veselo žvrgoleč proti nebu. 7. marca je opazil poljskega škrjanca gosp. Fr. L. na Mirju ob rimskem zidu (L. Z. 1911, 8./III.).

Cikovt ali drozg (*turdus musicus L. — Singdrossel*) je po naši deželi splošno razširjen. Mnogoštevilna njegova gnezdišča sem opazoval skozi več let v kranjski okolici pri Struževem, Okroglem in v Strahеči dolini, nadalje v Čirčiškem gozdu, na Šmarjetni gori, pod Sv. Joštom in drugod, tudi v ljubljanski okolici (Rožnik, Golovec i. d.) je pogost. Nastani se najrajše v listnatih gozdovih, ki so nekoliko pomešani z iglatim drevjem. Na visoki hoji si splete svoj dom, odondod se glasi

vsako jutro in vsak večer njegova melodična popevka. K nam prihaja navadno v prvi marčevi polovici in ostane do srede septembra.

Višnjevo taščico (*erithacus suecicus* (*L.*) — *rotsterniges Blaukelchen*), samca, so opazovali pri spodnjih Domžalah 11. oktobra, 14. novembra pa pod Rožnikom (L. 1912, str. 15).

Slavca (*erithacus luscinia* (*L.*) — *Nachtigal*), ki se navadno seli skozi naše kraje šele meseca aprila in se drži pri tej priliki tudi nekaj časa v ljubljanski okolici; na Gradu in v Tivolskih nasadih, so slišali spomladi 1911. že 4. in 6. marca zjutraj med 7. in 8. uro, kar je izredno zgoden selilni čas za to ptico. (L. Z. 1911. 8./III.). V Adlešičih se oglasi slavec navadno že koncem meseca marca.

Fluorit na Kranjskem.

Prof. Kajetan Stranetzky, Idrija.

Na Kranjskem se dosedaj, razen v Idriji[1], še nikjer ni našel jedavec (fluorit, Ca F_2). Drugod se nahaja navadno v spremstvu kovinskih rudnin, posebno kositra. Tudi na Štajerskem v Gamsu se nahaja kristaliziran v apnenčevih razpokah v lepih kockah. Zanimivo je torej, da se je našel lep fluoritov kristal v jami nad Vrhpoljem pri Vipavi[2] izkristaliziran na podlagi, kakor kaže pozneje navedena analiza.

Jama se nahaja približno 15 minut severno od Vrhpolja. Vhod je komaj tako velik, da se lahko splazi odraščen človek skozi. Dva metra od vhoda, ki je v začetku komaj 1 *m* visok in po razdalji 2 metrov tudi dva metra visok, stoji kapnik, steber. Okrog tega se lahko zleze v tri, rovom podobne prostore, ki pa so tako nizki in ozki, da se le z največjo težavo lahko prerinemo dalje. Od vhoda do začetka rovov je 7·6 *m*. Steber ni celoten ter je komaj 0·5 *m* visok; zavzema pa širino 3 metrov. Rovi so različno dolgi, približno

[1] J. v. Schröckinger Fluorit von Idria. Verhandlung der k. k. geolog. Reichsanstalt in Wien, Jahrg. 1877 Seite 130. — Wilhelm Voss, die Mineralien des Herzogthums Krain, Mitteilungen des Musealvereines für Krain 1894 pag. 95: „Dieses Mineral gehört zu den seltenen Vorkommnissen der Quecksilbergruben in Idria. Es bildet kaum 0·5 *mm* dicke, violette Krusten auf einem dunkelgrauen, fast schwarzen Schiefergesteine, enthält in zarten Punkten Zinnober eingesprengt und ist von zarten Dolomit- und Kalkspatkrusten begleitet. Die Fundstelle liegt am Grubenhorizonte „Hauptfeld", Nordnordost von der „aufsteigendes Lager B" genannten Abbaustrasse am Guglergesenke; es ist jedoch gegenwärtig die Fundstelle nicht mehr erreichbar. Dieses Lager gehört der oberen Trias (Wengener-Skonza-Schichten) an und besteht aus schwarzen bituminösen, zum Teile sandigen

pa 10 *m* vsak. Vsa jama je dolga 20 *m*. Na koncu večjih rovov so ozke odprtine in razpoke. Te se nahajajo med poševno ležečimi ploščami apnenca. Za temi pa je deloma v bregu, deloma na ravnem, grobljišče, nad katerim vidimo zopet konkordantne plošče. Videti je, kakor bi se bil ta del usedel in pri tem zasul tudi prej tam se nahajajoči podaljšek rovov, ki se gotovo raztezajo še dalje nad grobljiščem. V jami je še nekoliko majhnih stalagmitov; toda mnoge izmed njih je že deloma odbil pri prvem pohodu v jamo posestnik Verčon[3], ki je bil, kolikor moremo posneti iz njegovega poročila prvi v tej jami. Dobili pa smo v jami 1—3 *dm* dolge, deloma stoščaste valjaste kapnike v premeru do 2 *dm*. Tvorba, ki je mogoča pri kapnikih, je tudi v tej jami izražena, zakaj stalaktiti nastanejo ako tvorijo zunanji dovodi razpoke, po katerih prihaja raztopina, z stropom ostri kot in so na koncu zobasti. Ako je na koncu dovoda samo en zob in je dovod ozek in žlebast, tedaj nastanejo rogljasti kapniki. Ako je na koncu razpoke cela vrsta zob, drug poleg drugega in je razpoka tako široka, da se voda lahko razširi, tedaj se napravijo najprvo rogljasti kapniki, med temi pa, bi rekli, nekaka koža, ki zraste z roglji in tako napravi zastavo, zagrinjalo itd. Gube nastanejo vsled zob. Če pa so dovodi navpični ter trčijo na skalo ali pa na kako stransko steno jame, tedaj nastane nekak tok, napravi se siga z zobmi na spodnjem delu, ali pa je stena prevlečena s kristalinično sigo.

Stalagmiti nastanejo, ako padajo kapljice raz stalaktite na tla. V tem slučaju nastane polagoma stoječ kapnik. Njegov vrh priraste do zgoraj visečega stalaktita, na kar se oba sprimeta ter tvorita celoten steber, ki pa je v sredini, kjer sta se sprijela, tanjši, proti

---

Schiefern und aus zwischen-lagernden dunklen bituminösen, kristallinischen Dolomiten. Sowohl der Lagerschiefer als auch die Dolomite sind nach allen Richtungen stark zerklüftet und die Seitenwände der Klüfte häufig mit weisem krystallisiertem Dolomit und teilweise mit krystallinischem Zinnober und Flusspat ausgefüllt oder belegt. Die beiden letzteren Mineralien scheinen nur nach bestimmten Richtungen aufzutreten, bald herrscht das eine bald das andere vor. In einzelnen Fällen kommen Dolomit, Zinnober und Flusspat zusammen vor, was auf Gleichzeitigkeit ihrer Bildung mittelst Infiltration schliessen lässt.

[2] Jamo je odkril g. H. Verčon iz Vrhpolja in našel pri nje pregledovanju ta kristal. Na željo „Društva za raziskavanje jam na Kranjskem“, smo jo pozneje preiskali z gg. realčnim ravnateljem dr. Beukom in prof. Nardinom iz Idrije.

[3] Verčon poroča o jami sledeče: „. . . šel sem mimo nekega kamnoloma, kar zapazim eno prav majhno odprtino; pogledam skozi, kaj da je notri in zapazim takoj pri vhodu kapnike. Potem sem naredil tako luknjo, da sem lahko zlezel notri . . . v rovu sem si pa moral delati pot s kladivom, s katerim sem razbijal kamenje in kapnike.“

obema koncema pa se razširi. V slučaju pa, da se dovodne razpoke navpično končujejo v jamskem stropu, tako da voda nima časa apnenca odložiti, tedaj se napravi na tleh najprvo okrogla blazini podobna siga, ki se vzdiguje kakor terasa in iz te vzraste proti stropu tanjši steber ali piramida. Razen zadnje omenjene tvorbe opažamo v jami vse, iz česar sledi, da je prihajala raztopina na vsakovrsten način v jamo. Posebno na steni, kjer se pričenjajo že prej imenovani rovi, je jako lepo nagubano zagrinjalo. Jamo imenujejo „pod železnimi skalami", ker ima kamenje v okolici nekoliko železa v sebi. Po 34 letih zopet enkrat se je našel izkristaliziran fluorit na Kranjskem, in sicer v omenjeni jami. Iz Verčonovega poročila[4] se lahko sklepa, da se je razvil fluoritov kristal na najdišču vrhpoljske jame. Razne okolnosti, ki jih navedemo pozneje, pa govore proti temu. Najdišče je najbrže sekundarno ležišče fluoritovega kristala, kamor ga je prinesla voda iz zagonetnega kraškega podzemlja in kjer ga je najditelj šele pozneje opazil.

Fluorit kristalizira navadno teseralno v kockah, kakor na pr. v Gamsu, ali pa v kombinacijah z oktaedrom, tetrakisheksaedrom, ikositetraedrom in več heksakisoktaedrov. Dobimo pa tudi pretikajoče se dvojčke (Durchkreuzungszwillinge) po pravilu, os navpična na (111). Lepa izjema je vrhpoljski fluoritov kristal s pretežno obliko osmerca (tab. IX.). Piramidne ploskve (111), $(1\bar{1}1)$, $(\bar{1}\bar{1}1)$ in $(\bar{1}11)$ so razun oglov jako lepo razvite. Izmed ploskev $(11\bar{1})$, $(1\bar{1}\bar{1})$, $(\bar{1}\bar{1}1)$, $(\bar{1}1\bar{1})$ je najlepše razvita $(11\bar{1})$ deloma $(1\bar{1}\bar{1})$. Ogli so pa navidezno mehansko otrti; toda povečalno steklo nam pokaže, da so na oglih naznačene neznatno razvite heksaedrove ploskve. Kristal je živahno zelene barve ter fluorescira, ako ga pogledamo v solnčni svetlobi, posebno na oglih in posameznih ploskvah, v lepi modri barvi. V polarizacijski svetlobi zapazimo na njem znake dvolomnosti. Na ploskvah so vidni z dobrim povečalnim steklom lepi ujedeni liki (Aetzfiguren). enakostraničnih trikotov, kar nam svedoči o kristaliziranju osmerca. Ker je fluorit raztopljiv v žvepleni kislini, je to tudi dokaz, da se je morala nahajati v prostoru, kjer je izkristaliziral fluorit, prosta zelo razredčena žveplena kislina, da so ti liki nastali, kar je seveda na Krasu mogoče, ker se nahaja v prsti in v tamošnji okolici celo v kamenju žveplo z železom kot železni kršec (pirit).

Ploskve $(11\bar{1})$, $(\bar{1}11)$, $(\bar{1}\bar{1}1)$ in deloma $(1\bar{1}\bar{1})$ ne kažejo takih likov. Ogel med ploskvami (111), $(11\bar{1})$, $(\bar{1}11)$, $(\bar{1}1\bar{1})$ ima štiri vzrastke z

---

[4] Najditelj Verčon piše vodstvu deželnega muzeja o najdbi kristala: „Ko sem razbil en kamen, se mi je zabliščal pri svetlobi sveče majhen zelen kamenček, katerega Vam pošiljam posebej v škatljici."

osmerčevimi ogli, znak prekinjenega kristaliziranja. S povečalnim steklom opazimo tudi raze koljivosti, vzporedne z osmerčevimi ploskvami. Leskeče se kakor motno steklo. Kristal je nekoliko pretegnjen. Meril sem kot med (111) in ($1\bar{1}1$) in kot med (111) in ($1\bar{1}1$) ter dobil 108^0 16', kar odgovarja osmerčevemu kotu 109^0 28'. Fluoritovo svojstvo je tudi, da razgret in osvetljen s solnčno svetlobo fosforescira. Napravil sem nekoliko poizkusov, toda nisem mogel zaznati tega.

Kakor v Idriji in drugod je gotovo tudi ta kristal vzrastel po infiltraciji, toda kakor že omenjeno, ne v jami, kjer je kamenje, ki je take barve kakor kristalova podloga, ležalo osamljeno brez vsake zveze z obližjem. Analiza kristalove podloge je pokazala, da vsebuje tvarina kremikovo kislino ($Si\ O_2$), glinino ($Al_2\ O_3$), železni okis ($Fe_2\ O_3$), apno (Ca O), magnezijo (Mg O) in fluor (F)[5]. Analiza[6] kamenja samega pa je bila negativna za fluorovodik (HF), v mali meri pozitivna za železo in v največji za kalcij. S tem pa še ni rečeno, da bi kristal ne bil z istim kamenjem lahko zanesen skozi v jami nahajajoče se razpoke od drugod.

Slovstvo.

***Walter Lenel**, Venezianisch-Istrische Studien.* — Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Straßburg, 9. Heft. XIV + 197. K 12·60.

Obe vprašanji, o katerih se tu govori sta enotnega izvora, četudi se razpravlja o navidezno različnih stvareh. V temeljiti kritični razpravi, upotrebljajoč vso literaturo pa tudi arhivalni material nam predočuje pisatelj vzroke in početek spora med Oglejem in Gradežem: kako je sredi VI. stoletja nadškof Pavlin bežal pred Langobardi iz Ogleja na cesarski Gradež, kjer je bil izvoljen l. 607. vnet papežev privrženec, proti kojemu izvolijo oglejsko-langobardski škofje svojega lastnega nadškofa, ker niso hoteli priznati V., carigrajskega koncila (533, trokapitelski spor). Političnì razkosanosti se je pridružil torej še verski razkol. Politična delitev pa je povzročila, da je obstala cerkvena tudi še potem, ko so se (o. 700) oglejsko-langobardski metropoliti v verskem vprašanju zedinili z Rimom. (Mogoče in verjetno je, da so si za časa te napetosti med Rimom in Oglejem prideli slednji pridevek patriarh v znak svoje neodvisnosti od papeža, kateri častni naslov je bil pripoznan le škofom v Aleksandriji, Antiohiji, Carigradu in Jeruzalemu, na zapadu pa sicer nikomur.) Metropolitanska meja se je torej krila s politično: vsa nelangobardska Benečija z Istro je bila podložna gradežkemu nadškofu, kar je bilo kljub poznejši totalni zmedenosti čisto jasno izraženo v pismu papeža Gregorja II. (l. 723), kjer ta ukazuje oglejskemu nadškofu (= antistes foroiuliensis) „ne ullo modo

[5] Kristalovo podlogo je analiziral gosp. A. Groschel, ing. kem. v dež. kemičnem preizkuševališču v Ljubljani. — [6] Analizo je napravil g. prof. B. Baebler v Idriji. Obema gospodoma za njihov trud iskrena hvala!

terminos excedas ab eo (sc. Gradensi presule) possessas . . . nec amplius quam in finibus procul dubio gentis Langobardorum existentibus gressum tendere presumas". Pravomočnost dosedanjega posestnega stanja se je omajala še bolj z izpremembo deželne meje pod Karolinžani (osvojitev langobardskega kraljestva ter Istre). Cerkvena enotnost in državna razdeljenost gradeške dieceze ni mogla trajati dolgo, zlasti še ko je sedel na oglejskem prestolu Pavlin II, učitelj Karla Vel. in prijatelj Alkuinov. Važna epizoda in značilno za namere Pavlina se mi zdi njegov nastop proti samemu nadškofu solnograškemu, tako da je moral l. 811. sam cesar poseči vmes in določiti meje, na kar Lenel ni opozoril. Tako je prišlo, da so se l. 827. na sinodi v Mantovi priznale stare domnevne zgodovinske predpravice oglejski cerkvi, četudi bi se cerkveno-pravno kot tak imel smatrati le gradeški patriarh. Toda zgodovinsko sporočilo je zatemnelo, zmagal je tisti, ki je imel moč: za Oglejem je stal rimsko-nemški cesar, za Gradežem pa le benečanska komuna! V Gradežu so si zato pomagali z raznimi teorijami o postanku obeh patriarhatov, katere je skušal Lenel s kritično preiskavo ter v okviru zgodovine časovno določiti. Konstitucija Leona IX. iz l. 1053. pomenja sicer formalno popolno zmago Gradeža, ali duhovne oblasti nad Istro le ni dobil, tod je vladal i nadalje nemoteno oglejski patriarh. Ves uspeh je ta, da si je gradežki patriarh ohranil svojo neodvisnost in duhovno gospodstvo nad Benečijo: ostal je le metropolit benečanske deželne cerkve.

Drugi del razprave se peča „o nasprotju nemškega in italijanskega elementa v srednjeveški zgodovini Istre". V kratkem, a temeljitem obrisu nam predoči raziskovatelj razvoj Istre do XIII. stoletja ter zgodovino patriarhove države s posebnim ozirom na kranjska ter isterska posestva. Istra je bila po izmretju Eppensteinov združena s Kranjsko, ki je postala sedaj iz navadne koroške marke mejna grofija. V deloma dokaj zamotani razvoj razmer vrže Lenelova razprava marsikak žarek ter nam zastavlja popolnoma nova vprašanja in nove naloge, ki čakajo rešitve. (Tako n. pr. o zopetni podelitvi Kranjske patriarhu l. 1093). Odstavek, ki govori o terminologiji Istre kot grofije oz. marke je deloma vsled pomankanja virov precej medel in nejasen. Izraza marcha in comitatus se rabita v poznejšem času promiscue, ne glede na teritorialni ali pravni obseg pravic. Ko so preje marke kot take izpolnovale gotov namen kot obmejni obrambni distrikt, se je tudi precizneje ločila tej marki kot zaledje prepuščena posebna grofija. To bi bila po mojem mnenju najenostavnejša, obenem pa tudi zelo verojetna razlaga. Ravno pri takih kritičnih vprašanjih vidimo, kako zelo pogrešamo v naših južnih pokrajinah znanstveno predelanih, zanesljivih zbornikov, med tem ko ima na severu in na Nemškem že vsaka provinca, škofija in vsako starejše mesto svoj codex diplomaticus. Tudi za naše razmere bi kaj takega ne bilo obsolutno nedosegljivo.

Globoko doli v XI. stoletje prevladuje (državnopravno vsaj) vpliv Nemčije. Z XII. stoletjem pa se pričenja najprej gospodarska osamosvojitev isterskih komun po vzorcu italijanskih; s tem pa je bil patriarhu izpodkopan tudi politični vpliv, ki si ga je na ta način počasi od X. stoletja sem zagotovila in s popolno sekularizacijo patriarhata v XV. stoletju zaključila republika sv. Marka: iz nekdanjega rivala benečanske države je postal oglejski prestol slednjič sinekura benečanskega plemstva. Peripetija se je pričela s tem, da so patriarhi zgubili zaslombo pri nemškem cesarju: najprej se imenuje (1231) na Kranjskem Babenberžan Friderik dominus terrae, zatem zopet drugi domini terrae v Istri. V pogodbi iz l. 1261 prepusti patriarh Gregor Montelongo koroškemu vojvodi Ulriku II. vso jurisdictio

marchie Carniole, — in ravno izza tega leta datira popolna lista deželnih glavarjev in vicedomov kot najvišjih deželnoknežjih uradnikov na Kranjskem.

Razpravi so pridejane 3 paleografične tabele v svetlotisku iz Codex-a Vaticanus Urbinas 440. *Dr. Mal.*

Dr. Luschin von Ebengreuth, *Neuentdeckte römische Silberbarren.* Vortrag, Gehalten in der ordentlichen Versammlung der Numismatischen Gesellschaft am 8. November 1911. (Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien. VIII. Bd. (Nr. 35). November 1911, S. 345—349).

Dr. Walter Schmid, *Römische Silberbarren mit Stempeln vom Deutschen Grunde in Laibach* (Laibacher Zeitung 21. Dezember 1911).

Povod Luschinovemu predavanju so dale srebrne palice in ploščice [1], ki so jih našli na ljubljanskem Mirju. Devet srebrnih palic so izkopali februarja l. 1910· v zlatarjevi hiši št. IV. (glej o tem „Carniolo“ 1910, str. 117); te nimajo štampilje in so služile v zasebno rabo. Bolj dragoceni pa sta srebrni ploščici, ki so ju našli oktobra l. 1911. v podaljšani Gorupovi ulici v prostorih hiše XV. rimske Emone. Manjša tehta 319 *g*, torej približno rimski funt (= 327·45 *g*), je četverooglata in meri ob vogalih 8·5 *cm* × 8·1 *cm*, črez sredino pa je nekoliko ožja; debela je 5—7 *mm*. Sredi zgornje strani je slika cesarja Magnencija (350—353) z napisom D(ominus) n(oster) Magnentius p(ius) f(elix) Aug(ustus); nad njo pa je štampilja s črkami C A Q P S; pomen prve črke ni jasen, AQ = Aquileia, PS = (argentum) pusulatum (t. j. čisto srebro); črke pomenijo torej: ploščica je bila glede čistine preiskana v Ogleju in spoznana kot čisto srebro. Večja ploščica je bolj sirovo izdelana; oblika je ista (9·7 *cm* × 5·9 *cm*, debelost 1·4 *cm*), teža 640 *g*, torej približno 2 rimska funta. Tudi ta nosi cesarjevo glavo z napisom (Ma)gnentius f p Aug. Pod njo je štampilja FLA; to je skoro gotovo ime novčnega uradnika Flavija ali Flavijana, ki potrjuje čistino srebra. V županiji Háromszek na Erdeljskem so l. 1887. našli 8 zlatih palic, kovanih med l. 367 in 383 v Sirmiju, ki jih je uradno preiskal „Flavianus probator“, bržkone isti uradnik. Kemična preiskava druge ploščice je dognala, da je v njej 94·12 % čistega srebra, ostalo pa je baker, zlato, svinec in železo. Štampilje na ploščicah dokazujejo, da sta bili uradno potrjeni in to jima daje posebno vrednost. Uradnih srebrnih ploščic poznamo dozdaj razen opisanih ljubljanskih le še 4 iz Britiškega muzeja, 3 iz provincialnega muzeja v Hannoverju in 6 iz belgrajskega muzeja. Take ploščice so rabili le v sili; kovali so jih mimogrede, da bi imeli za časa vojne brž srebrn denar v velikih vrednotah za mezdo in podkupavanje pri roki. Cesar Magnencij ju je dal najbrž l. 351. kovati, ker je takrat šel iz Ogleja preko Emone v Murso (sedanji Osjek) in se kmalu po isti poti vrnil v Oglej.

M. Pajk.

Hartinger Josip, *Hrvatsko-slovenska seljačka buna god. 1573.* 8^0, strani 180.

Tovrstna tvarina je pri nas arhivno malo obdelana; bolje je preskrbljeno v tem pogledu pri Hrvatih. Večja preteklost je našla večje zgodovinarje (Klaić, Šišić, Kukuljević i. dr.) in, kar je prvo, našla je velike mecene, ki omogočujejo

[1] Nemščina ima za podolgovate palice in za četverooglate ploščice en izraz: Barren.

tako delo („Starine“ zv. VII, Arkiv III). Pri nas imamo lepe doneske od Dimitza, Parapata in Kaspreta. Hartinger je uporabil natisnjeno gradivo in nam s čutom slika obupni položaj hrvatskega in slovenskega kmeta v prehodnji dobi iz srednjega v novi vek. Potem popisuje na kratko prve kmetske upore na Ogrskem, v južni Nemčiji in na Kranjskem. Največji kmetski upor je bil l. 1573; v svoj vrtinec je potegnil vso sedanjo zapadno Hrvatsko, Dolenjsko, Gorenjsko, Južno Štajersko — odmevi so segli na Koroško, Goriško in v Istro.

Natančno oriše pisatelj pravno razmerje brezpravnega kmeta k politično upravičenim stanovom z gospodarskimi predpravicami. Pri popisu razdeli dolžnosti kmeta na davščine, ki jih plačuje 1. Državi: *a)* davek za vojsko, *b)* tridesetina. 2. Davek, ki ga kmet plačuje deželi; sem spada t. zv. ognjiščina t. j. davek, odmerjen vsaki samosvoji rodbini. 3. Cerkveni davek: desetina in sicer v denarju ali pa v pridelkih. 4. Urbarialne dolžnosti, h katerim se je zavezal kmet za ono zemljo, ki jo je dobil za bivanje in obdelovanje od gospodarja na podlagi pismene pogodbe (= urbarij); te so obsegale: zemljarino v denarju, devetino, darove ob velikih praznikih, tlako ali roboto. 5. Vojaška služba in razna bremena. Nezadovoljnost kmeta je rastla s ponavljajočimi se turškimi napadi vedno bolj in bolj. Posvetno in cerkveno plemstvo se je moralo braniti in kriti izdatke za vojsko in obrambo. Ta bremena so prevalili v različnih oblikah na kmeta, ki se je bojeval, po vojni pa še plačeval. Prične se organiziran odpor v „hrvatski buni“, ki ima svoj začetek blizu Zagreba v Susjedgradu in Dolnji Stubici. Tu je bival Franjo Tahi, sorodnik tedanjih najodličnejših plemenitašev na Hrvatskem (Zrinjski) in na Ogrskem (Bathory). Bil je nasilen gospodar, pritožbe kmetov na cesarskem dvoru so bile zaman — kmeti posežejo po samopomoči.

Pri Susjedgradu se prične boj. Pod vodstvom Ivana Gušića si kmetje osvoje ta grad (1565). Cesarska komisija je preiskala vzrok nezadovoljnosti in izpovedi kmetov so bile za Tahija uničujoče. Kljub temu dobi zgovorni Tahi kmalu na to od ogrske vlade odlikovanje in nadaljuje svoje nasilnosti. Od Engelberta Turjaškega (1556) je kupil tudi grad Stattenberg pri Slovenski Bistrici na Južnem Štajerskem, kjer je skupno s svojim sinom Gabrielom prav tako kruto gospodaril[1]. Štajerski kmetje, dosedaj vajeni kolikortoliko pravične roke, so hudo občutili novega gospodarja. L. 1572. odpošljejo h vatski kmetje deputacijo na Dunaj, obenem se pa zbirajo v zagrebški in varaždinski županiji v „Kmetiško zvezo“, ki so ji postavili na čelo Ilija Gregoriča, izza turških vojsk dobro izvežbanega vojskovodjo. Iz početka ima upor samo namen bojevati se za odvzete pravice in je bil omejen samo proti gotovim plemičem. Kmalu pa se obrne ost kmetiških vojsk proti vsej gospodi brez izjeme in vstaja se raztegne na celo hrvatsko-slovensko ozemlje. Bojni klic „Kmetiške zveze“ je geslo: „Za staro pravdo!“, zunanji znak pa zimzelen. Gregorič je izdelal vojni načrt: en del vojske drži županije v zapadni Hrvatski, drugi gre pod njegovim vodstvom proti Brežicam. Ojačen se razdeli v dva dela. Od teh se napoti eden v Krško, Novomesto in Belo Krajino; pomnožen po četah Uskokov gre na Hrvaško. Drugega vodi Gregorič iz Brežic v Sevnico, Laško in Celje. Odtod gre en del na Vransko in dalje na Kranjsko in k Adriji, da preskrbi prost pristop k morju in svobodno trgovino; drugi del pa se vrne iz Celja preko Rogatca na Hrvatsko. Vlada, plemstvo, samostani in kapitoli so v velikem strahu. Priporočena pisma z opazko: cito, cito, citissime krožijo med gradovi in vlado. Plemenitaška vojska se zbira, vlada pošilja denar, cerkev pritiska s svojim vplivom proti vstaškim

---

[1] Primerjaj Kaspretovo studijo „Tiranstvo graščaka Taha in njegovega sina Gabriela“ („Časopis za zgodovino in narodopisje“, Maribor 1909).

kmetom. Ti so slabo oboroženi in brez enotnega vodstva, Uskoki prestopijo celo na stran plemstva. Prvi porazi na dolenjskem bojišču zbudijo drugod malodušnost. Na slovenskih tleh se je kmetska vojska omejila na Dolenjsko in Spodnje Štajersko. Dobro oboroženo plemstvo je strlo krvavi poizkus samopomoči slovenskega in hrvatskega kmeta, ki je moral prenašati zatem še hujši pritisk ter čakati v bedi in pokorščini l. 1848., ki mu je prineslo zaželjene olajšave. *Dr. P. Pestotnik.*

„Vijesti“ Hrvatskoga društva inžinira i arhitekta i Društva inženirjev v Ljubljani, l. XXXIII. št. 2, imajo sledečo vsebino:

Ing. Drag. Gustinčič (Ljubljana): Agrarske operacije v Avstriji (s posebnim ozirom na Kranjsko); ing. Aleksander Kaiser (Budimpešta): Krov od armiranog betona; ing. Miroslav Kasal (Ljubljana): Vplivnice statično nedoločenih konstrukcij nekonstantnega prereza. K. G.: Stropna konstrukcija patent Seidel. Društvene vijesti. Osebne vijesti. Različno. Književnost. Pregled časopisâ. Iz uredništva. Urednik za hrv. del: ing. Mijo pl. Philippović (Zagreb), za slovenski: ing. Drag. Guštinčič (Ljubljana). *M.*

Katalog diapozitivov.

Dunajska tvrdka L a n g e r & K o m p., d. z. o. z. je izdala 288 strani broječ zaznamek svojih diapozitivov, obsegajočih skoraj vse polje človeškega znanja in stremljenja. Njena zaloga šteje nad 50.000 diapozitivov, kateri se večinoma tudi izposojajo. Omenjamo ta zaznamek zato, ker se marsikdo lahko zateče k njemu, ako potrebuje novega gradiva za demonstracije po skioptikonu. Kupne cene in pristojbine za posodvo so res zmerne. Vsekako naj si interesentje ogledajo ta zaznamek, predno naročajo diapozitive. *M.*

R. Lucerna, *Lednik v Podenski dolini v Karavankah za časa ledene dobe.* (Der eiszeitliche Bodentalgletscher in den Karawanken). 2 cinkotipiji. Verhandlungen der geologischen Reichsanstalt. Wien 1911, pag. 223 — 232.

V diluvialni ledeni dobi se je orjaški Dravski lednik razprostiral od svojih korenin v Visokih Turah nizdol v Dravski dolini proti Koroški kotlini in jo je zapolnil 30 *km* na široko in še pri Celovcu do 700 *m* na visoko tja do Velikovca. Od Trbiža proti vzhodu so bile Karavanke ogromnemu ledenemu oklepu desna obal. Na severnih pobočjih Karavank so ležali mali krajevni ledniki in so segali z visočin doli proti mogočnemu glavnemu ledenemu veletoku.

Prof. R. L u c e r n a, ki je bil pred nekolikimi leti (1906) proučil pojav ledene dobe v Kamniško-Savinjskih Alpah, si je zastavil nalogo, podrobneje zasledovati ledniške pojave na severni strani Karavank. Iz njegovega poročila o uspehu prvega proučevanja se nam nudijo ti-le glavni podatki.

Najkrepkeje so se ustanovili ledniški pojavi ondi, kjer se Karavanke povspenjajo najviše, to je v skupini Velikega Stola (2236 *m*).

Največji krajevni lednik te gorske skupine je ležal v Podenski dolini; bil je 6 *km* dolg, do 800 *m* širok in je segal doli tik do Slovenskega Plajberka. Ta lednik je izklesal Podensko dolino v sedanji obliki, z veličastnim polukrožnim sklepom, ki ima 500 — 600 *m* visoke strme stene, strmo stransko obstenje in široko ravno dno. Na skalnatem dnu je odložil značilne groblje, in ledniški potok je na njem nasul obilno proda. V lednikovem ozadju je stal visok gorski vrh sredi med Stolom (2236 *m*), Vrtačo (2180 *m*) in Belščico (1960 *m*), in ta vrh je bil višji od

sedanjega Stola. Porušilo ga je silno perevanje v osornem podnebju, ki vlada v toliki višini. Na mestu ledenodobnega vrha je sedaj tik pod vrhom Belščice na južni strani obsežen lijast dolec, podoben veliki kraški vrtači. (Morda ima sosednja Vrtača odtod ime. Op poročevalca). V Podenski dolini se dobro vidi zgornji rob lednikove struge iz četrtega oddelka ledene dobe Nad njim tičijo mali okrešlji. Tudi še višji rob tretjega oddelka te čudne dobe je mestoma razločen. Na koncu doline tik pred Plajberkom leži groblja iz četrtega (würmskega) oddelka, više gori pa so nameščene groblje, ki značijo postojanke iz časa umikanja lednikovega; najvišje od njih zakrivajo griže, ki naraščajo še sedaj. Pri Plajberku je veliki Dravski lednik zajezil prod Podenskega lednika.

Ko so se ledniki talili, si je zaježena voda poiskala odtok kolikortoliko pod zemeljskim površjem. Podenski potok je izpod zemlje pritekel v Ljubeljsko dolino. Votlini se je kasneje strop porušil, pri Čavkovem slapu pa je še videti ostanek votline. Tudi luknje v skalnih stenah izpričujejo nekdanji podzemeljski odtok, ena izmed njih deluje še sedaj.

Od Zelenice (2027 *m*) je segal le majhen lednik nizdol, bil je le 3 *km* dolg, vendar je zapustil značilno, ledniško izobraženo dolino.

Pisatelj je s svojim veščim pogledom opazil marsiktero zanimivo podrobnost iz zgodovine ledniškega delovanja, ki je začrtano v trdo skalovje in nemo priča še sedaj, kako je klesarsko delo prirode z ledenim dletom v dolgih tisočletjih izobraževalo veliko, divje alpsko prizorišče na severni strani oblastne Stolove skupine. *F. S.*

***Fr. Kossmat**, Geologie des Idrianer Quecksilberbergbaues.* Mit 2 Tafeln und 7 Zinkotypien. Jahrb. d. Geolog. Reichsanstalt in Wien 1911, S. 339—384.

Der Verfasser hatte schon im J. 1899 die geologischen Verhältnisse des Quecksilberbergbaues von Idria in einer eingehenden Studie (Jahrb. d. Geolog. Reichsanstalt 1899 S. 259—286 mit 2 Tafeln und darüber 7 Zinkotypien (Referat in den Mitteil. d. Musealvereines, Laibach 1900, S. 82—86) dargestellt und hiebei die Auffassung der Stratigraphie und Tektonik, wie sie durch M. V. Lipold in einer grundlegenden Studie über dieses Gebiet aus dem Jahre 1874 vorlag, vervollständigt und im Sinne der seitherigen Fortschritte der Geologie umgeprägt. Nichtsdestoweniger setzte der Verfasser gelegentlich seine Untersuchungen in Idria fort, um über die Beziehungen zwischen dem erzführenden Körper und dem ihn umgebenden Schichtenbau weitere Daten zu erhalten. Es ist ja begreiflich, daß in einem in regem Betriebe befindlichen Bergbau fortwährend neue Ergänzungen und Korrekturen des in den wesentlichen Zügen festgestellten geologischen Bildes zu erwarten sind.

Der besondere Anlaß zur Veröffentlichung der vorliegenden Abhandlung ward durch eine im Jahre 1910 erschienene Studie gegeben, welche unerwarteterweise gerade die Grundzüge des geologischen Baues von Idria in einer abweichenden Form darstellt.

In neuerer Zeit hatte nämlich einer der Grubenbeamten von Idria, Herr Oberverwalter J. Kropač selbständige Studien in der Grube durchgeführt und stellte Herrn Limanowski ein Profil durch die Nordwestgrube zur Verfügung. Herr Limanowski machte dieses zusammen mit Kossmat's geologischer Karte zum Ausgang seiner Folgerungen, welche er im „Anzeiger der Akademie der Wissenchaften in Krakau“, Juli 1910 veröffentlichte.

Nach der Darstellung von Kossmat (1899) kommt für die Auffassung der Tektonik von Idria vor allem eine Störungslinie in Betracht, welche vom Razpotje-Sattel nach Idria zieht und in das Ljubevšica-Tal sich fortsetzt. Südlich von dieser Hauptdislokation sind Nebenbrüche vorhanden. Ein Querbruch, welcher den Vogelberg (Tičnica) und den Čerinhügel entlang des Rinnwerkes (Rake) abschneidet, ist dadurch von Wichtigkeit, daß an ihm die Längsbrüche (mit NW—SO-Streichen) sich in Parallelbrüche zersplittern. Gerade in der Region, wo die Komplikation am größten ist, befindet sich die Quecksilberlagerstätte an der Hauptbruchlinie Razpotje-Ljubevšica. Die Störungen sind daselbst zu Überschiebungen mit komplizierten Stauchungserscheinungen gesteigert und ist demgemäß der Erzkörper durch eine Aufschiebung älterer Schichtglieder bedeckt, die den Vogelberg und den Čerinhügel aufbauen.

Anders erhält sich das tektonische Bild nach der Auffassung Limanowski's. Diese basiert auf den Anschauungen jener Geologenschule, welche die Alpen als eine Anzahl von übereinandergeschobenen, liegenden Deckfalten oder „Überfaltungsdecken" betrachtet. Die Ansicht Limanowski's geht im wesentlichen dahin, daß die Verhältnisse von Idria auf drei Digitationen des Karbonkernes der Ternowaner „Überfaltungsdecke" zurückzuführen sind, und daß im speziellen die Tektonik des erzführenden Körpers nicht durch Überschiebungen (gemäß Kossmat) sondern durch die „Architektur einer liegenden Falte, welche sekundär deformiert wurde" zu erklären sei.

Dem gegenüber hebt Kossmat hervor, daß eine solche Auffassung der Struktur der Gegend von Idria auf einer unvollständigen Kenntnis der Lagerungsverhältnisse beruhe, sowie auf einer falschen Interpretation des Profiles von Kropač. Es genüge nicht, ein einziges Profil ins Auge zu fassen, sondern es sei erforderlich, mehrere Profile und die dazu entsprechenden Horizontalschnitte in der Grube gleichmäßig zu berücksichtigen und nicht bloß die Gesteinsgrenzen, sondern auch die Schichtung zu beachten. Auch stimmt Kossmat in einigen Punkten den Aufassungen nicht zu, welche Kropač in seinem Profile zum Ausdrucke brachte.

Zum Zwecke einer breiteren Fundierung seiner Auffassung dienen Kossmat die Ergebnisse mehrerer Befahrungen der Quecksilbergrube selbst. Die Mitteilung dieser beim Schein der Grubenlampe unter steter Berücksichtigung der Grubenkarte ebenso mühsam wie sorgfältig erhobenen Daten füllt den größten Teil des Umfanges der Abhandlung (S. 346—368) aus. Detailprofile und Planskizzen unterstützen die Darstellung.

Die Ergebnisse der zahlreichen Aufschlüsse in den einzelnen Abbauhorizonten vereinigt schließlich der Autor in einem besondern Abschnitt und legt sie auf zwei Tafeln in überaus interessanten an Einzelheiten reichen Horizontalschnitten und Profilen durch die Grube übersichtlich fest.

Die Auffassung Kossmat's erscheint hiedurch bestätiget und das Bild der komplizierten Überschiebung durch Details vervollständigt. Von der „Architektur einer liegenden Falte" wie sie Limanowski vorschwebt, „kann nicht einen Moment die Rede sein."

Der Abhandlung ist die Stellungsnahme gegenüber der Deckfaltenauffassung ein Nebenzweck. Demgemäß wird des weitern die Fortsetzung der Idrianer Überschiebungen verfolgt, und alsdann der Charakter der Lagerstätte berührt. Darnach ist das Vorkommen der Zinnobererze als lagerartige Imprägnation vorwiegend an bituminös ausgebildete Wengenerschichten („Lagerschiefer") gebunden, teils auch

als Kluftausfüllung und Imprägnation an die Dolomite geknüpft. Das freie Quecksilber findet sich meist in Gesellschaft von Pyrit nahe der Überschiebungsfläche in Tonschiefern des Karbons („Silberschiefer“). Die Produktion hob sich von 4980 Meterzentnern Quecksilber im Jahre 1900 (Gesamtwert 2·4 Millionen Kronen) bis auf 5848 Meterzentnern im Jahre 1909 (3·2 Mill. K), 100 *kg* Erze enthalten im Durchschnitte etwa $^2/_3$ *kg* Quecksilber. Die Natur gibt also ihre Schätze auch hier dem Menschen erst gegen einen Aufwand von reichlicher Mühe preis.

Die Haupterzvorkommnisse der Nordwestgrube sind an das wasserundurchlässige Karbondach gebunden. Das spricht für die Entstehung durch aufsteigende Wässer, welche am Kontakt an den Karbonschiefern haltmachen mußten. In der Südostgrube sind die wichtigsten Erzzonen an die größeren Störungen gebunden. Der Autor sieht daselbst an einer bestimmten Stelle den Schlüssel für die Deutung der Lagerungsverhältnisse, und ist daraufhin in der Lage die Aufmerksamkeit auf gewisse noch nicht vom Bergbau berührte Zonen zu lenken, da sie bauwürdige Säulen führen dürften. Hier wohnt den Ergebnissen der Studie des Autors auch ein praktischer Wert inne. Auch in die Tiefe dürfte der erzführende Dolomit weiter hinabsetzen, als nach dem Profil von Limanowski scheinen könnte.

Was die Wege der Erzbringung anbelangt, weist der Autor darauf hin, daß auch im Untergrunde der Idrianer Überschiebungen noch weitere bedeutende Störungen bis zu großen Tiefen durchzusetzen scheinen, welche die Wege für die ehemaligen erzführenden Thermalwässer geöffnet haben. Die Erklärung, welche Limanowski für die Herkunft der Erze im Anschluß an die Deckfaltenauffassung vorbringt, findet in den tatsächlichen Verhältnissen der Lagerstätte ihre Widerlegung.

Der Verfasser macht schließlich darauf aufmerksam, daß die Zinnoberlagerstätten der Erde vielfach mit Eruptivgesteinen in Zusammenhang stehen. Es dürfte auch bezüglich Idria der Porphyr der ladinischen Eruptionsepoche, welcher in unferner Nachbarschaft, bei Kirchheim in großer Verbreitung auftritt, mit der ersten Erzbringung verknüpft sein. Allerdings konnten die Erze erst zur Zeit der großen posteozänen Gebirgsbewegungen durch Thermalwässer aus ihrer ursprünglichen tiefgelegenen Lagerstätte weiterverfrachtet und an ihr jetziges Vorkommen gebracht worden sein.

Die vorliegende Abhandlung von Professor Kossmat ist eine glänzende Lösung des verwickelten tektonischen Problems, sie bietet mehrseitige theoretische Ausblicke und schafft praktische Ratschläge. Sie bezeichnet einen Markstein in der Geschichte des Bergbaues von Idria. *F. S.*

A. Paulin*, k. k. Botanischer Garten in Laibach.* Verzeichnis der im Tausche abgebbaren Sämereien und Pflanzen, 1910 und 1911.

Tovrstni zaznami so predvsem velike praktične vrednosti za medsebojno izmenjavanje in stik strokovnih organizacij; za širše občinstvo pa zanimiv vsled tega, ker mu nudijo nekakšen vpogled v podrobno delo dotičnega zavoda. — Ko je prevzel prof. Paulin l. 1886. vodstvo botaničnega vrta, je štel isti 312 vrst, a danes se jih goji ondi 6412, med temi 4365 evropskih in 2047 inozemskih. Že l. 1889. se je pričelo z zamenjavo in ob tej priliki je izšel prvi zaznamek. Pozneje se je moralo izdajanje zaznamka več let opustiti vsled skrajno neugodnih denarnih razmer c. kr. botaničnega vrta. Toda mogočen napredek in živahen promet sta v

poslednjih letih nujno zahtevala zopetno izdajanje zaznamka. Danes zamenjava ljubljanski botanični vrt semena in rastline s 96 botaničnimi vrtovi ter se je v minulem letu razposlalo 5500 ovojev raznih semen in 650 živih rastlin. Seznam semen in rastlin, ki se dajejo v zameno, navaja l. 1910. 2237, zaznamek semen za l. 1911. pa 1923 številk. — Da se pa more vzdržati ljubljanski botanični vrt na sedanjem višku, do katerega se je povzpel edinole po prof. Paulinovih zaslugah, bi bilo želeti, da se napravi prepotreben rastlinjak, laboratoriji in pripravne shrambe za jako obsežne herbarije. *Dr. Josip Šmajdek.*

***Dr. Karl Fritsch**, Neue Beiträge zur Flora der Balkanhalbinsel insbesonders Serbiens, Bosniens und der Herzegowina.* Mitteilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark. Jahrgang 1910, Bd. 47).

Der III. Teil der „Beiträge zur Flora der Balkanhalbinsel" enthält die Bearbeitung der Cruciferen, Resedaceen, Droseraceen, Crassulaceen, Saxifragaceen, Rosaceen und Leguminosen. Die kritischen Gattungen der Rosaceen wurden vom Verfaßer an mehrere Bearbeiter verteilt; so bearbeitete **A. Paulin** die Gattung Alchemilla und bestimmte die Arten Alchemilla hybrida Mill. a. glaucescens (Wallr.) Paulin f. serbica mh., Alchemilla hybrida Mill. a. glaucescens (Wallr.) Paulin f. ad var. coloratam verg., Alchemilla flabellata Buser a. genuina Paulin, Alchemilla vulgaris L. a. pastoralis (Buser) Paulin forma, Alchemilla vulgaris L. S. micans (Buser) Paulin und Alchemilla alpestris Schmidt β. montana (Schmidt) Paulin (Alchemilla connivens Buser). *Dr. Josip Šmajdek.*

***Justin Rajko**, Bericht über einen nördlichen Fundort zweier südlichen Crepis-Arten.* Österr. botanische Zeitschrift. LXI. Nr. 7/8. S. 255 sq., Wien, 1911.

Oberlehrer R. Justin entdeckte auf den Bergen oberhalb Rakitovič in Istrien die in den Balkanländern heimische, Crepis Blavii Asch., welche Crepis-Art vom Pospichal in der „Flora des österr. Küstenlandes", II, S. 784. als Crepis pannonica (Jacq.) C. Koch beschrieben wurde. Justin fand ebendaselbt auch einen Bastard, u. zw. Crepis chondrilloides Jacq. × Cr. Blavii Asch. = Crepis Malyi Stadlmann, welcher bisher nur im Tušnicagebiet in Südwest-Bosnien bekannt war.

Dr. Josip Šmajdek.

***J. Hafner**, Über die Flugzeit einiger Schmetterlingsarten.* Separat-Abdruck, „Entomologische Zeitschrift". Frankfurt a. M., Jahrg. 25, Nr. 35.

Navedeni sestavek, ki obsega 10 strani, je zopet zanimiv donesek za spoznavanje kranjske faune. Priznani naš lepidopterolog popravlja oziroma dodaja k najnovejšim lepidopterologičnim delom od Spulerja in Berge-Rebela svoja opazovanja z ozirom na letalni čas 77 metuljnih vrst na Kranjskem in v goriški okolici. Iz njih je razvidno, kako varira življenje živalstva v posameznih pokrajinah in kako mogočno odločujoč faktor je pri tem kakovost podnebja. Pri slovstvu navaja poleg svojega dela, ki je izšlo v Carnioli, tudi še: H. Stauder, Beiträge zur Kenntnis der Makrolepidopteren-Fauna der adriatischen Küstengebiete, Triest, Bollettino della Societá adriata di szienze naturali 1911, Vol. XXV. P. II. p. 100.

Dr. Gv. Sajovic.

F. Seidl, *Die in Krain 1909 beob. Beben.* Allg. Bericht u. Chronik der in Österreich beob. Erdbeben. Offiz. Publikation d. Direktion d. k. k. Zentralanstalt f. Meteorologie u. Geodynamik. Nr. VI. 1911, pag. 105—135.

Potresnemu gibanju se leto za letom posveča več pozornosti in tozadevno opazovanje se vedno izpopolnuje. Splošno potresno letno poročilo 1909, centralnega zavoda za Avstrijo je bolj pregledno in enotno urejeno kot prejšnja in opremljeno s skupno pregledno tabelo za vse avstrijske dežele. Kranjski glavni poročevalec, prof. F. Seidl, je tudi to leto imel dovolj posla z ureditvijo. Nebroj poročil, množica opazovateljev in pa potreba, šele vzbuditi zanimanje za tozadevno opazovanje in pravilno poročanje — vse to zahteva vešče roke in velike marljivosti. Z znano spretnostjo, kakor doslej, je tudi to pot uredil Seidl svoje poročilo za Kranjsko, iz katerega povzamemo, da je bilo l. 1909. na Kranjskem opazovanih 62 potresnih pojavov v 39 dnevih. Izmed teh je imelo 10 potresov svoje izvorišče v sosednjih deželah (Hrvatsko, Istrija, Tirolsko in Italija), vendar tudi izmed ostalih 52 niso nastali najbrž vsi na Kranjskem. Od pravkar navedenih 52 potresov, je bilo 40 sporadičnih in le 12 jačjih, ki so jih čutili na dveh, ali več krajih. Toda med obsežnimi pojavi, jih ima svoj izvor na Kranjskem zanesljivo le 8, pri katerih so delovala 4 potresna ognjišča in sicer:

1. Kostanjeviška kadunja: Cerklje, Podlog	1. februarja;	premer	okrožja	10 *km*
„ „ Bučka, Sv. Marjeta,	17. „	„	„	15 „
„ „ „ „	21. aprila;	„	„	15 „
„ „ „ Mokronog,	17. februarja;	„	„	? „
2. Žužemberška prelomna črta Toplice: Toplice, Čermošnjice, i. dr.,	7. aprila;	„	„	25 „
3. Južni rob Ljubljanskega barja: Preserje i. dr.,	20. julija;	„	„	30 „
„ „ „ „ Preserje,	20. „	„	„	10? „
4. Krška dolina med Balto vasjo in Novim mestom,	30. dec. 5^h 5′;	„	„	15 „
ravnotam	30. „ 5^h 57′;	„	„	8 „

Najobsežnejše potresno gibanje l. 1909. je bilo 20. julija, z izvirom na južnem robu Ljubljanskega barja; vendar slabotnega gibanja še povsod čutili niso in seveda ni bilo nikakšne škode. Med sporadičnimi sunki so bili nekateri močnejši, toda tudi niso povzročili nikakšne nesreče. V nočnem času je bilo 31, v dnevnem tudi 31 potresnih pojavov. Tudi to leto je bilo potresno gibanje v pozimski dobi neprimerno živahnejše (48 pojavov) kakor v poletni (14 pojavov). V primeri z prejšnjim letom je padlo število obsežnejših avtohtnih potresov od 16 na 8 (9 ?).

Isti glavni poročevalec je sestavil na sledečih straneh (137—142) tudi pregledno potresno kroniko za Goriško in Gradiško. *Dr. Gv. Sajovic.*

Zapiski.

Imenoslovne črtice. *Drašča vas.* Drassizhdorff v Schumijevih regestih št. 139 in 140 (I, 127) in pa Drasizdorf v listini z dne 6. julija 1177, št. 173 a (I, 150) nikakor ne morejo biti Drašiči pri Metliki, kakor trdi Schumi v registru osebnih in krajnih imen (I, str. 171), ampak le Drašča vas (Dratschdorf) v Šmihelski lokaliji Žužemberške občine. Omenjena

listina jasno govori, da je Meynard Istrski podaril Stiškemu samostanu celo svoje posestvo pri Mrzlem polju in dve vasi „in Marchia Ungarica (Sclavonica) **iuxta Gurch fluvium sitas,** quarum una Drasizdorf, altera vero Globochdorf . . .“ Torej **ob Krki** sta omenjeni dve vasi! Kako je mogoče potem sèmkaj v Suho krajino vmešavati Drašiče iz Bele krajine! Kje so Drašiči proč od Krke! — Na tako površni podobnosti imen trezen zgodovinski raziskovalec ne sme osnavljati svojih razlag. Nekoliko temeljitejše pojmovanje krajnih imen je pač živo potrebno.

„Drašiči“ je menda kakor Adlešiči, Pavičiči, Stanetinci, Vitomarci, Janeži, Kržeti itd. stanovniško ime — in kot tako množinski imenovalnik od „Drašič“, a to zopet patronymikon = Drahov ali Drašev sin — (*Drah, [An]draš)? — Poočetna imena (patronymika), ki sem jih tu omenil, so z deminutivnim sufiksom „itjь“ t. j. „ić“ (v slovenščini „ič“) izvedeni iz očetovega imena n. pr. Urhov sin ali mali Urh je Uršič, kakor Vlahov sin ali mali Vlah Vlašić, Pavlov ali Pavov Pavlič ali Pavić in Pavlovičev ali Pavičev zopet Pavlovčič ali Pavičić, Dragomirov ali Dragov Dražić itd. Drašiči so *zadružna* naselbina Drašičeva t. j. zadruga, vladana od starešine Drašiča in vsak teh zadrugarjev je *zase* tudi Drašič, torej cela naselbina Drašiči.

Drašča vas pa ima svoje ime po glavarju ali županu naselbine; gospodar sela je ali Draš’č (t. j. Drašič ali Dražič) ali Drast, njegovi sonaselniki in podložniki pa ni da bi morali biti ravno sami Drasti ali Drašči. Tukaj pa imamo s sufiksom „jь“ napravljen posesivni pridevnik, kakor n. pr. v Pavlja ali Pavlova vas (Paulsdorf), torej Drašča vas = Draščeva, Draskova ali Drastova (Drostova?) vas. — Če bi imeli Drošča vas, bi jasno bilo to toliko kot Drostova ali Troštova vas, in njen popoln analogon bi bila Vavpča vas (Amtmannsdorf) pri Semiču in pri Dobrničah t. j. Valpotova (vałptova) vas (Waltpotodorf). Primeri Droßdorf (iz Drostdorf) na Saksonskem in Trosdorf na Bavarskem. — Toda mi nimamo v tem slučaju oblike Drošča, ampak Drašča vas, v listinah pa Drassizhdorf in iz te listinske oblike lahko sklepamo, da se posesivni pridevnik v imenu Drašča vas ne izvajaj niti iz *Drast niti iz *Drask, ampak iz *Drasik ali iz Drašič (Dražič), da je torej vendar Drašča vas le *Drasikova ali Drašičeva (oziroma Dražičeva) vas. — Iz Drašič ali Dražič je Draš’č+jь še vedno Draš’č.

Drašča vas je torej pravilna in še dandanes navadna oblika, tako pravijo tej vasi Draščani sami, pa tudi Ambrušani, Zagračani, Žužemberčani in drugi tamošnji sosedje. — Kako pa vendar to, da piše n. pr. uradni Gemeindelexikon (138) in leksikon občin (174) zdaj Dražka vas, vsaj je še pred petinšestdesetimi leti Freyer (Verzeichnis pag. 20) pisal z bohoričico Drashzha vaſ, sicer bi bil pa tudi on bolje pogodil, ako bi bil poleg „Draſhza (Drashiza)“ zapisal tudi „Draſhzha vaſ“, kajti „žč“ je tudi le „šč“ v glasoslovju — kakor je dražica (mala draga) po izpadu vokala „i“ draš’ca ali Sódražica (mala sódraga) Sódraš’ca. — Bržčas je dotični zapisovavec pri popisu ljudstva l. 1900. ali pa urednik leksikona

kot nekoliko-filolog ime izvajal iz „draga", češ, kakor imamo razne gorske in hribovske pa tudi ravninske in dolinske vasi, med njimi pa tudi Dolsko (Dousku!!) κατ' ἐξοχήν pri Sv. Heleni, tako bodi tudi vas v dragi Dražka vas (Thaldorf) κατ' ἐξοχήν, izvir imena se pa tudi že na pisavi poznaj, da ne bo kdo mislil, da je to morda vas v dračju ali trnju (Dorndorf), ali pa vas, kjer je večna d r a k a, pretep in poboj, kjer bi bili vaščani neugnani pretepači, ki so si vedno v laseh. — Pisava „dražki" spominja res na take nekoliko-filologe, ki bi radi pisali „možki" namesto „moški", ki bi radi razločevali med „ložki" (od log, Hain ali od lož, Wildlager) in „loški" (od loka, Aue). — Pa tudi na zemljevidih čitamo namesto stare pravilne oblike „Drašča vas" moderno popravo (ali potvaro?) „Draška vas". Vprašanje je, ali je ta novotarija res nastala med preprostim narodom, ali je pa, kar bi se dalo tudi sumiti, izkombinirana od kakega nekoliko-filologa. Če je v tem slučaju oblika „Draška vas" izumek kakega nekoliko-filologa, utegnila bi se bila izvršiti kombinacija tudi takole: Starejša oblika „Drašča vas" (vas leži nekoliko od Zagradca dalje na desnem bregu Krke, torej na D o l e n j s k e m) se je dotičnemu nekoliko-filologu zdela za dolenjsko narečje nemogoča in nepravilna, češ da je tako prikrojevanje sufiksa „-ski" posebnost visoke gorenjščine, kjer n. pr. pravijo „gosposvešč, zvon" (namesto gosposvetski), „grašč' turn" (namesto graški), „Tržišč' kolodvor" (namesto Tržiški) itd., pa je bržčas misleč, da je „Drašča" taka gorenjščini pristojna potvara namesto „Draška", začutil potrebo, jo kot tvorbo s sufiksom „-ski" napravljeno popraviti na pravilno (?) in prvotno (?) obliko, češ, v dolenjščini je mogoče imeti le neomehčani „-ski". — Če se je pa ta izprememba izcimila v govorici preprostega naroda, tedaj si imamo misliti razvoj menda nekako takole: Krajna imena obstoječa iz dveh besed, iz pridevnika in samostalnika, napravljajo svoj krajnoimenski pridevnik različno, nektera porabijo pri tej tvorbi oba dela, nektera pa samo enega. Če ima n. pr. samostalnik še vedno le bolj splošni značaj navadnega apelativnega imena (gora, njiva, vas, vrh itd.) in je težišče krajnoimenske zveze v determinaciji s pridevnikom, tedaj pri izvajanju stanovniškega imena in krajnoimenskega pridevnika jemljemo prav pogosto samo prvi del krajnoimenske zveze v poštev. Prebivalci Srednje vasi tedaj niso srednjevasci ali srednjevaščani, ampak sredenjci, in pridevnik se ne glasi srednjevaški, ampak sredenjski. Enako so tudi na Srednjem brdu sredenjci in njihova zemljišča so sredenjska. V Bukovem vrhu so Bukovci (ne Bukovršci), in kar je njih, je bukovsko (ne bukovrško), na Hlavčih njivah so Hlavčani (ne Hlavčenjivci ali Hlavčenjivarji), in kar je njih, je hlavško (ne hlavčenjivsko) itd.

Bolj redek je sicer drugi slučaj, da se namreč vpošteva pri nadaljnjem izvajanju samo drugi del krajnoimenske zveze, t. j. samostalnik, nahaja se pa vendar. Vzemimo n. pr. Loški potok in Bloško polico. Stanovniško ime Loškopotočan in Bloškopoličan bi bilo predolgo in pridevnik loškopotoški in bloškopoliški preokoren in neblagoglasen,

tedaj nam kaže vpoštevati samo eno polovico. Če bi hoteli vpoštevati prvo, bi prišli v kolizijo z Ložem in z Blokami oziroma z Ložani in Bločani — in pridevniki napravljeni s sufiksom „-ski“ nikakor niso prikladni, da bi se še enkrat podaljševali z istim sufiksom. Tedaj pa vpoštevamo drugo polovico krajnoimenske zveze ter imenujemo stanovnike Loškega potoka kar Potočane (potoške kmete) in one na Bloški polici Poličane (poliške kmete).

Le tedaj, če bi imela nastati nejasnost ali dvoumnost, smo prisiljeni vpoštevati oba dela krajnoimenske zveze. — Prebivavci Črnega vrha niso ni Črnci ni Vršci ali Vršani, ampak Črnovršci (črnovrški kmetje), in oni v Beli peči niso ni Belci ni Pečani, ampak Belopečani — in tamošnja jezera niso ni bela, ni belska, ni peška, ampak Belopeška jezera. — Kakor vidimo, skrbi preprosti narod i za jasnost in razumljivost, pa tudi za primerno kratkost in lahkotno blagoglasnost v izvajanju krajnoimenskih pridevnikov in z njimi paralelno se razvijajočih stanovniških imen. Pred vsem pa opazujemo, da se pri krajnoimenskih zvezah s samostalnikom „vas“, pri katerih nahajamo v prvi t. j. determinativni polovici s sufiksom „jь“ iz lastnih osebnih imen izveden posesivni pridevnik, pri nadaljnjem izvajanju krajnoimenskih pridevnikov in dotičnih stanovniških imen praviloma vpošteva samo prva t. j. determinativna polovica. Na Ruprčem vrhu so torej rupr̆ski hlapci in v Depalji vasi so depaljski fantje, v Regrči vasi pa Regrčani (regrški sosedje). Enako so tudi vaščani v Drašči vasi Draščani ali Draški kmetje. — „Draški“ je torej v tem slučaju krajnoimenski pridevnik od „Drašča vas“, — „Draški“, t. j. Draščьski kmetje (die Dratschdorfer Bauern), ne pa „Draški = Dražьski (die Bauern von Draga, Thaler, Thalbauern). „Draški“ je torej kot krajnoimenski pridevnik (= draščevaški?) popolnoma pravilna, prostonarodna oblika — dasiravno moderna k n j i ž n a slovenščina bolj teži za novejšimi, dozdevno jasnejšimi oblikami „draščevaški, ruprčvrški“ itd., ne oziraje se dovolj na to, je li vse to moderniziranje vselej tudi v duhu narodnega jezika. Pravilni pridevniki Novomeški, Starovaški, Gornjegrajski, Belopeški itd. še niso merodajni za v s e slučaje — in narod prav nič ne pozna pridevnika „draščevaški“, kakor n. pr. tudi Krvavci na Krvavi peči ne pravijo morda „krvavopeški“, ampak „krvavski“, dasiravno pa Mirnopečani rabijo le pridevnik „mirnopeški“, da jih ne bo kdo zamenjal z Mirenci ali Mirenčani v Mirenski fari. — Vsega ne gre prikrajati po istem kopitu in ponajveč je za vsako tako razločevanje najti tudi stvarnih, četudi ne na prvi pogled opazljivih razlogov.

Pa vrnimo se k obliki „Draški“. To je, kakor smo dognali, pravi k r a j n o i m e n s k i pridevnik iz krajnega imena „Drašča vas“, t. j. draščьskъ (Dratschdorfer-), kakor „Regrški“ iz „Regrča vas“ t. j. regrčьskъ (Regersdorfer-) ali „Primški“ iz „Primča vas“ t. j. primčьskъ (Primsdorfer-) ali „Trebški“ iz „Trebča vas“ t. j. trêbčьskъ (Triebsdorfer-) ali „Stavški“ iz „Stavča vas“ t. j. stavčьskъ (Deutschdorfer-) itd.

Krajnoimenski pridevniki napravljeni s sufiksom „ski“ iz determinativne polovice krajnega imena pa se nikakor ne smejo zamenjavati s posesivnimi pridevniki, ki so s sufiksom „jь“ izvedeni iz lastnih osebnih imen in so kot taki uporabljeni kot determinativum v krajnih imenih. Na ta način bi se pravotnost krajnih imen, oziroma pravotno razmerje med posesivnim, iz osebnega imena izvedenim in pa med krajnoimenskim pridevnikom docela zagladilo, če bi namesto Drašča vas, Ruprč (t. j. Ruprtov) vrh, Regrča (t. j. Regrtova ali Reginhartova) vas itd. začeli pisati Draška vas, Rupršk vrh, Regrška vas. Narod torej še dandanes popolnoma pravilno govori „Drašča vas“ poleg „Draški kmetje“ (Draščani), in oblika „Drašča vas“ je s starimi listinskimi oblikami „Drasizdorf“ (Drassizhdorff) temeljito podprta.

Globochdorf je Globoko v Ambruški občini, kar je že Schumi prav določil. *L. Pintar.*

Kako se izpreminjajo včasih priimki. V Šempetru pri Novemmestu je bil pred 27 leti pod župniščem posestnik z nemškim priimkom Gottlieb. Temu so rekli sosedje Gotlíp. Iz tega so pa naredili dom Gotlípec. Kmalu pa je nastal iz Gotlípca „Podlípec“. Kateri jezikoslovec bi pač mogel dognati, da je nastalo lepo slovensko ime Podlipec iz nemškega Gottlieb? Narod kuje in prireja imena in priimke po svoje, zato je večkrat tako težko najti pravi izvor. *I. Šašelj.*

Metulum in Kroatien? In Krain besteht seit Valvasors Zeiten die ehrwürdige Tradition, daß die Japodenhauptstadt Metulum, die Oktavian nach heldenmütiger Gegenwehr zerstörte, auf dem krainischen Karst zu suchen sei; Historiker und Dichter (Prešeren!) haben dies als sicher angenommen, obgleich dafür noch niemand einen Beweis erbracht hat. Im „Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva“ Nova serije IX (1906/7) veröffentlichte nun Dr. Brunšmid römische Inschriften des Kroatischen Nationalmuseums in Agram, darunter folgende Altarinschrift aus Čakovac bei Ogulin (Nr. 203 S. 91): „I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et Genio loci m(unicipii) Met(ulensium) Aur(elius) Maximus, (centurio) leg(ionis) (secundae) adiutricis votum posuit libens numin[i ma]iestatiq [ue] eiu[s] im[p(eratore)] d(omino) n(ostro) Diocl[e]ti[ano].“ Der Centurio der (2) Legion Aurelius Maximus zur Zeit des Kaisers Diokletian weiht diesen Altar Jupiter und dem Genius des Municipiums Metulum. Daraus schließt Dr. Brunšmid, daß bei Čakovac, wo noch andere Römersteine gefunden wurden, einst die Japodenstadt Metulum lag, die später als römische Municipalstadt fortbestand. — Im verflossenen Herbst unternahm Hauptmann Georg Veith im Auftrage der Balkankommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien eine Studienreise nach Kroatien, um die illyrischen Feldzüge Oktavians zu erforschen. Im „Anzeiger der philosophisch- historischen Klasse der kais. Akademie“ vom 29. November 1911 erschien ein „Vorläufiger Bericht über die Ergebnisse einer Reise zur Untersuchung der kriegerischen Operationen des Octavian im nördlichen Dalmatien in den Jahren 35 und 34 v. Chr.“, worin Veith die Annahme Dr. Brunšmids bestätigt. Eine ausführliche Studie mit dem einschlägigen Kartenmaterial hat Hauptmann Veith bereits fertiggestellt; wir sehen dem Erscheinen derselben mit Spannung entgegen und wollen über sie eingehend berichten. Mit Rücksicht darauf, daß die zu gewärtigende Publikation die vollin-

haltliche Begründung für die vorgebrachte Ansicht bringen soll, empfiehlt es sich, den Zeitpunkt ihres Erscheinens abzuwarten, bevor die Diskussion über die Frage eröffnet wird. *M. Pajk.*

Patriotismus der alten Idrianer. Als im Verlaufe der Franzosenkriege gegen Ende des 18. Jahrhunderts die patriotische Bevölkerung Österreichs ihrem Monarchen mit freiwilligen Kriegsbeiträgen zu Hilfe kam, säumte auch die Bergarbeiterschaft in Idria nicht, ihren patriotischen Gefühlen, ihrer Liebe und Treue dem Monarchen gegenüber Ausdruck zu geben. Im Wege der Bruderladeältesten bat sie, aus ihren in der Bruderladekassa erliegenden Mitteln zu den ausserordentlichen Staatsausgaben eine Kriegsbeisteuer von 4000 fl. leisten zu dürfen und dies umsomehr, als sie sich mit dankbarem Gefühl noch der Allerhöchsten Gnade erinnert, als im Jahre 1782 ein Ungewitter alle ihre Gartenfrüchte total vernichtete, derselben eine Staatsaushilfe von 2000 fl. bewilligt und auch im Vorjahre ihre Löhnungen sowie die Provisionen ihrer Witwen und Waisen erhöht wurden.

Da dem Bergoberamte in Idria auch von anderen Parteien ein freiwilliger Beitrag von 1077 fl. 40 $^{1}/_{4}$ kr. zu dem gleichen Zwecke eingieng, so wendete sich dasselbe diesbezüglich an den Hofrat bei der k. k. Hofkammer für Münz- und Bergwesen Edlen von Leithner mit der Bitte, den sehnlichen Wunsch der gesammten Bergarbeiterschaft und der übrigen Kontribuenten zu erfüllen, welche noch die innigste Wonne zu genießen wünschen, daß ihr Scherflein Seiner Majestät von ihm als Referenten von Idria in ihrem Namen überreicht werden möchte.

Diesem Wunsche kam Hofrat von Leithner bereitwilligst nach und überreichte Sr. Majestät am 7. April 1793 in einer Privataudienz die in Idria gesammelten Kriegsbeiträge in einer goldgestickten Atlas-Tasche auf welcher auf der einen Seite ein gesticktes Herz angebracht war, in welchem die Worte standen „Von der Bergstadt Idria", auf der zweiten Seite aber ein Lorberkranz mit der Inschrift: „Geweiht dem vielgeliebtesten Landesvater zur Kriegsbeisteuer" angebracht war.

Dieses bestgemeinte Geschenk nahm der Monarch nicht nur mit sichtbarer Freude und Vergnügen entgegen, sondern beauftragte den Hofrat von Leithner mit den Worten: „Sagen Sie den guten Leuten meinen Dank für ihre gute Gesinnung."

Diese Allerhöchste Aeusserung und Zufriedenheit wurde der bieder denkenden Bergarbeiterschaft am 18. April 1793 zur vergnüglichen Kenntnis gebracht.

Zu dem Sr. Majestät überreichten Beitrage steuerte auch die Lehrerschaft und die Schuljugend in Idria bei. Den gesammelten Betrag übergab Schuldirektor Johann Kautschitsch am 21. März 1793 dem Bergoberamte Idria mittelst folgendem Berichte:

„Bei dem glücklichen Zeitpunkte, da sich der österreichische Patriotismus durch freiwillige Kriegsbeiträge bei allen Klassen der Unterthanen auf eine beispiellose Art äussert, habe auch ich die innigste Wonne den von dem Schulpersonale und von der Schuljugend geleisteten freiwilligen Kriegsbeitrag in 65 fl. 56 kr. einzubegleiten.

Ob ich gleich der Schuljugend den Vortrag machte, daß der Staat von der Jugend als einer kein Vermögen besitzenden Menschenklasse dieses nicht heische, sondern daß sie sich nur dieses nachahmungswürdige Beispiel der österreichischen Unterthanen als eine Grundlehre gut zu Gemüthe fassen sollen, um einst als erwachsene Bürger dieser Pflicht genau nachzuleben: so drangen sie doch bittlich

in mich, dieses kleine Opfer ihrer kindlichen Liebe dem allergnädigsten Landesfürsten darzubringen.

So wie unverbrüchliche Treue und unbegränzte Liebe gegen den Allergnädigsten Monarchen eine sich auszeichnende Charakteristik aller Bewohner Idriens ist, so ist auch der Keim dieser vaterländischen Tugenden schon in den zarten Herzen der Jugend gewurzelt; und ich werde es meine größte Sorgfalt sein lassen, diesen Keim mit festen Grundsätzen zu unterstützen, zur vollkommenen Reife zu bringen."

Schliesslich sei noch erwähnt, daß außer diesem, Sr. Majestät direkt übermittelten Betrage von 5077 fl. 40¼ kr. ein weiterer in Idria gesammelter Betrag von 5174 fl. 28½ kr. an die Schuldenfondkassa in Laibach zu dem gleichen Zwecke abgeführt wurde. *Bergdirektion Idria.*

Medicinska šola v Ljubljani leta 1814. (Donesek k zgodovini te šole). Po odhodu Francozov iz Kranjskega, je bil postal baron Ant. Codelli von Fahnenfeld, ki je bil od l. 1812. do l. 1813. ljubljanski župan, intendant na Gorenjskem, za ljubljanskega župana pa je bil izvoljen dr. Janez Rosmann.

Po odhodu Francozov se je bilo izpremenilo marsikaj. Morebiti je bila tudi dobro obiskovana kirurgiška in medicinska šola v Ljubljani v nevarnosti, da zaradi neprimernih prostorov preneha. Nameščena je bila v tedanji meščanski bolnici v špitalski ulici. Šola je bila samo provizorna. Vsak „provizorium" pa je od danes do jutri . . . Župan dr. Rosmann je bržčas vprašal intendanta Codellija, kaj bo z medicinsko šolo. Akta o takem vprašanju ni v arhivu. Imamo samo odgovor intendantov z dne 24. junija l. 1814.

Baron Codelli piše županu — ki ga po še veljavnih francoskih zakonih zmerom titulira m a i r e — to-le uradno pismo[1]:

„Mein Herr Maire!

In Betreff der Organisirung des provisorisch bestehenden medicinisch-chirurgischen Studiums haben Seine des bevollmächtigten Herrn Organisation-Hofkommissärs Grafen von Saurau Excellenz mittels Note vom 8. d. M. einstweilen und bis darüber die höchste Entschliessung erfolgen wird, folgende Anordnung erteilet:

a) Das Lokale für den medicinischen Unterricht ist in einem öffentlichen Spitalsgebäude wohl am besten angebracht und wird gleich nach vorsich gehender Räumung des darin untergebrachten Militärs zur zweckmässigen Herstellung der nötigen Hörsäle und einer anatomischen Sekzirkammer zu schreiten seyn. Diese Kosten werden billig vom aerario bestritten werden, weil diese bereits bestandene Kammer um eines öffentlichen Staatszweckes willen eingehen gemachet worden ist (sic!). Die Einrichtung und Vervollkommung der anatomisch-pathologischen Sammlung nach der bekannten höchsten Vorschrift vom 18. Oktober 1811[2] wird den Lehrern zur Pflicht gemacht, daher auch auf ein Lokale zur Aufstellung dieses Kabinetes fürgedacht werden muss.

---

[1] Fasc. 13, akt. 109.

[2] Torej na ukaz cesarja N a p o l e o n a!

b) Es bestehet bereits bey dem allgemeinen Spitale die Einrichtung, dass alle Kranken, deren Zufälle in Absicht auf Belehrung merkwürdig sind, wenn sie arm sind, unentgeltlich aufgenommen werden, auch wird ein praktischer Unterricht am Krankenbette für innere und äussere Krankheiten bereits gegeben. Weil es aber möglich ist, dass bey der künftigen Organisirung des Spitals entschieden würde, dass das eigene Vermögen des Spitals diese Kurkösten nicht tragen könne und dass, weil sie das beste der ganzen Provinz beabsichten, die Stadtgemeinde Laybach allein zur Tragung dieser Kosten nicht verhalten werden könne, so gehet diesfalls der bedingte Antrag dahin, dass alsdann der Studienfond diese Kosten, wie sie nach genau erwogener Erforderung ausfallen, um so mehr auf sich zu nehmen haben wird, als er sie bereits im Jahre 1809. getragen hat.

Die Mairie wird daher zufolge hoher Gubernial-Verordnung von 17. dieses, Nr. 7932. angewiesen, wegen zweckmässiger Herstellung der nötigen Hörsäle, der Sekzirkammer und der Aufstellung des anatomisch-pathologischen Kabinets mit Beyziehung der Bauinspection und im Einverständnisse des Studium-Direktorats die Local-Untersuchung vorzunehmen, das Locale zu bestimmen, den Plan und Kostenüberschlag ehestens zu verfassen und anher vorzulegen.

Ferner hat die Mairie in dem Falle, wenn das Spitalvermögen die im § 6 erwähnten Kurkösten für die Armen zu bestreiten nicht vermögend seyn würde, seiner Zeit den weitern Bericht mit Anzeige des auf ein Jahr ausfallenden Kostenbetrages anher zu erstatten.

Ich geharre mit Achtung

der Intendant von Oberkrain

Codelli m./p.“

A. Aškerc.

Društveni vestnik.

Anton Globočnik pl. Sorodolski †.

Dne 2. marca t. l. je umrl na Dunaju častni ud „Muzejskega društva za Kranjsko“, vladni svétnik Anton Globočnik pl. Sorodolski. Pokojni se je rodil dne 20. maja l. 1825. v Železnikih in je študiral gimnazijo v Ljubljani. V onih letih še ni bilo slovenske narodne zavesti; prvi Kranjci, ki so se čutili Slovence in Slovane, so bili nekateri dijaki, ki so prišli s karlovške gimnazije na ljubljanski licej in so pozneje vstopili v bogoslovno semenišče. Med njimi je bil najodločnejši Luka Jeran, s katerim je stanoval Globočnik eno leto (1841/2) skupaj. Na ta način sem se tudi jaz navzel tega novega duha, pripoveduje sam [1]; odslej se je čutil Slovenca in se je začel pisati s „č“. L. 1844. se je vpisal v pravoslovno fakulteto dunajskega vseučilišča, kjer se

[1] Izvestja Muz. dr. 1898. str. 1.

je pridružil dvema rojakoma slovenskega mišljenja, Petru Koslerju in Mateju Cigaletu. Bil je vso dobo svojih vseučiliških študij eden izmed voditeljev slovenskega dijaštva na Dunaju. L. 1848. se je navdušen pridružil ustavnemu gibanju na Dunaju; vstopil je v akademiško legijo in je nosil puško po cesarskem mestu; 17. marca se je udeležil pogreba marčnih žrtev. Mogočno nemško-narodno gibanje l. 1848. je razvnelo tlečo iskro slovenske narodne ideje; Globočnik je stal v prvih vrstah mladih narodnih bojevnikov. S Petrom Koslerjem sta določila, naj veljajo kranjske deželne barve kot slovenska trobojnica. „Novice"[2] so prinesle 12. aprila poziv dunajskih pravnikov Mart. Semrajca in Ant. Globočnika, v katerem opominjata Slovence, naj prosijo cesarja Ferdinanda, da vse slovenske pokrajine „pod enim vladarstvom sklene". 20. aprila l. 1848. so ustanovili društvo „Slovenija"; predsednik je bil dr. Miklošič, tajnik pa Globočnik. In ko je zboroval shod vseh avstrijskih Slovanov v Pragi, nahajamo tam poleg Stanka Vraza kot zastopnika Slovencev Globočnika. Globočnikovo ime je tesno spojeno z zgodovino slovenskega preporoda l. 1848. Živo popisuje te dogodke v razpravi „K petdesetletnici slovenske narodne zavesti. V spomin na l. 1848"[3]. Ta spis spada med najboljše slovenske memoare. Že poprej je bil podal Apihu mnogo važnih podatkov za knjigo „Slovenci in l. 1848".

Še istega leta je zapustil Dunaj in je vstopil kot praktikant pri mestni in deželni sodniji (k. k. Stadt und Landrecht) v Ljubljani. Od l. 1849 do 1850. je bil konceptni praktikant pri okrajnem kolegiatnem sodišču v Kranju, 1850. do 1851. avskultant pri deželnem sodišču v Ljubljani, 1851. do 1854. nadomestni asesor pri okrajnem kolegiatnem sodišču v Vipavi, 1854. do 1855. adjunkt pri županijskem sodišču v Osjeku, 1855. do 1857. sodni predstojnik okrajnega urada v Stubici na Hrvatskem, 1857. do 1861. c. kr. okrajni predstojnik v Čakovcu. S to službo je prevzel veliko odgovornost. Čakovec je glavno mesto Medjimurja, ki ima hrvaško prebivalstvo, a pripada danes Ogrski. Ko je izšel l. 1860. oktobrski diplom, ki je obljubil federalistično uredbo države in tako oživil ogrsko ter hrvatsko samoupravo, se je vnel ljut boj za to pokrajino, ki jo je bil Jelačić odločil od Ogrske. Globočnik je deloval na to, da se Medjimurje priklopi Hrvaški, kakor je zahtevala hrvaška javnost; a Madžari so z energičnim in hitrim postopanjem prehiteli Hrvate. V Zala Egerszegu so izbrali pri nadžupanijskem shodu ogrske uradnike za Medjimurje; madžarska stranka je naraščala in naposled je ogrska vlada zaukazala, naj se v Čakovcu vrši predobravnava za volitve v ogrski deželni zbor. To je izkušal Globočnik preprečiti, a zaman. Varaždinski nadžupan in namestništvo v Zagrebu sta mu poslala dve stotniji vojakov, da zabrani shod. A oni sestanek se je vendar vršil; Globočnik je bil brez moči proti madžarski stranki. Položaj je bil skrajno kritičen; a Globočnik je bil takten in ni hotel poklicati vojaštva, da bi

[2] Štev. 15, str. 60.

[3] Izvestja Muz. dr. 1898, str. 1—15.

ne tekla kri. V istem času je tudi hrvaški ban odnehal in vsled višjega povelja je moral Globočnik meseca marca odstopiti; Medjimurje so nato priklopili Ogrski. Te pomembne dogodke popisuje v „Zgodovinskem spominku iz Medjimurja"[4].

Od l. 1861. do 1863. je bil Globočnik dodeljen deželni vladi v Ljubljani. Odslej je bil delaven član dveh društev: „Historischer Verein für Krain" in „Juristische Gesellschaft in Laibach". V „Verhandl. u. Mitteil. der jurist. Ges." je l. 1862. priobčil študijo iz kranjske pravne zgodovine „Das landesfürstliche Wald-Reservatrecht in Krain in seiner historischen Entwicklung".

L. 1863. je postal c. kr. okrajni predstojnik, po ločitvi uprave od pravosodstva, 1867. okrajni glavar v Postojni, kjer je služboval do l. 1885. Tu je plodonosno deloval in dokazal izredne administrativne zmožnosti. Radi zaslug v vojnem l. 1866. je bil odlikovan z viteškim križem Franc-Jožefovega reda; po njegovem prizadevanju je bilo ustanovljeno lepo število šol v postojnskem okrajnem glavarstvu; a največ zaslug si je pridobil za postojnsko jamo[5]. Skrbel je za reklamo, prirejal jamske veselice, otvoril tujskemu prometu Cesar Franc-Jožefovo ter Elizabetno jamo, uvedel v jami prevažanje po tiru in električno razsvetljavo; park pred vhodom v jamo ter cesta z drevoredom v mesto sta njegovo delo. In navzlic vsem stroškom, ki so jih povzročile te preosnove, je vendar rastel jamski rezervni zaklad. L. 1884. je Globočnik preprečil, da niso dali jame zasebnikom v najem. Postojnski meščanje so ga ohranili v najboljšem spominu in ga izvolili za častnega občana[6]. V tej dobi je tudi znanstveno deloval. L. 1867. je priobčil v „Mitteilungen des histor. Ver. f. d. Herz. Krain" temeljito monografijo svojega rojstnega trga, „Geschichtlich-statistischer Überblick des Bergortes Eisnern" (str. 1—31); dodal je 209 številk regest od l. 1348. dalje; poleg zgodovine razpravlja tudi o narodnih običajih in štatistiki Železnikov. L. 1867. je izdal knjigo „Der Wirkungskreis der Gemeinde und ihrer Vertreter nach dem neuen Gemeindegesetze"; poslovenil jo je Fr. Levstik. L. 1877. je izdal v Ljubljani knjigo „Allgemeines Repertorium der Gesetze und Verordnungen aus allen Fächern", ki je izšla l. 1882. drugič v pomnoženi izdaji. Knjiga je bila zelo praktično urejena; dokaz temu, da je doživela l. 1893. tretjo izdajo pod naslovom „Index der älteren und neuen österreichischen Gesetze und Verordnungen" (553 str.). Ta repertorij obsega vse avstrijske zakone in naredbe, državne kakor deželne; v prvem delu so urejeni po tvarini, v drugem alfabetično. — L. 1878. je napisal za kranjske župane „Leitfaden für Gemeindevorsteher", ki je znan po Levstikovem vzornem prevodu „Nauk slovenskim županom" (l. 1880). — V črtici „Einige Worte über Haupt- oder Groß-

[4] Izvestja Muz. dr. 1898, str. 145—152.

[5] Prim. Laibacher Ztg. od 8, III. 1912.

[6] Bil je tudi častni občan Železnikov in Vipave.

gemeinden" (Laibacher Zeitung 27.—30. V. 1879) se izreka proti ustanovitvi velikih občin. Ko so v državnem zboru pripravljali akcijo za omejitev razkosavanja kmečkih posestev, je v tem zmislu napisal v „Laibacher Zeitung" l. 1884. razpravo „Zur Frage der bäuerlichen Heimstätten"[7].

L. 1885. je bil Globočnik premeščen kot vladni svétnik v Ljubljano, kjer je služboval do l. 1890. Ta doba je važna v zgodovini „Muzejskega društva za Kranjsko". Od l. 1872. je naše društvo le vegetiralo; l. 1885. se je spojilo s „Historischer Verein für Krain" in tri leta pozneje se je začelo po Deschmannovi iniciativi zopet živahno delovanje. 3. julija l. 1888. je bil ob velikem zanimanju ljubljanskega občinstva izvoljen nov odbor; K. Deschmann je bil predsednik, njegov namestnik Globočnik. A že spomladi l. 1889. je umrl Deschmann[8] in 25. junija l. 1889. je občni zbor „Muzejskega društva" izvolil za predsednika Globočnika. V oni dobi so se vrstili redni mesečni sestanki z znanstvenimi predavanji in z debatami. Dne 28. aprila l. 1888. je Globočnik predaval o temi „Die historische Entwicklung des Verwaltungs- und Gerichtswesens in Krain".[9] Predavanje, ki je zbudilo mnogo zanimanja, je izšlo najprej v „Laibacher Zeitung" istega leta[10] in razširjeno l. 1893. pod naslovom „Übersicht der Verwaltungs- und Rechtsgeschichte des Landes Krain" (132 str.). Avstrijska pravna zgodovina je bila v onih letih mlada veda in si je takrat šele priborila na pravnih fakultetah ono mesto, ki ji gre. V imenovani knjigi je Globočnik porabil bogato arhivno gradivo, le škoda, da teh večinoma neobjavljenih virov ni v posebni prilogi ponatisnil ali v regestah ekscerpiral; s tem bi bila znanstvena vrednost knjige mnogo pridobila. Natanko je obdelal upravno zgodovino od 15. stoletja dalje; težavnega poglavja o začetkih kranjske mejne grofije in o postanku deželnega gospodstva ni podrobno raziskaval. — Kot konservator c. kr. centralne komisije na Dunaju je po njenem naročilu narisal arheologični zemljevid Kranjske, ki je priložen letniku 1889, „Mitteilungen des Musealvereines".

Za „Slovenski Pravnik" je napisal „Instancije v občinskih zadevah kranjskih" (1888), „Pravne stopnje in njih roki v upravnem postopanju" (1890) ter „Vkupnost v javnem in zasebnem pravu" (1890).

L. 1890. je stopil Globočnik v pokoj; o tej priliki mu je cesar podelil v priznanje zvestega in vzglednega službovanja plemstvo; po Selški Sori, ki teče skozi njegov rojstni kraj, si je izbral predikat „Sorodolski". V letih 1891. do 1896. je kot poslanec zastopal gorenjska in notranjska mesta ter trge v državnem zboru; vstopil

[7] Razprava je izšla tudi v ponatisku.

[8] Nekrolog mu je pisal Globočnik (Mitteil. des Musealver. 1889, str. 375—381).

[9] Glej Mitteil. d. Musealver. 1889, str. XIX—XX.

[10] Tudi v ponatisku (52 str.).

je v Hohenwartov klub, ki so mu tedaj pripadali vsi slovenski državni poslanci. Ker se je raditega preselil na Dunaj, je na občnem zboru „Muzejskega društva“ dne 10. junija 1891. odložil predsedstvo; nato ga je občni zbor radi velikih zaslug za društvo enoglasno izvolil za častnega člana. Na to odlikovanje je bil Globočnik vedno zelo ponosen.

Na Dunaju je izpopolnil, kakor je bilo zgoraj omenjeno, svoje ustavoznanstvo Kranjske; priobčil je spomine na l. 1848. in sestavil l. 1899. zaznamek vseh kranjskih plemenitašev ter leto ali vsaj približno dobo, kdaj da so prejeli plemstvo („Der Adel in Krain“[11]); delo je sestavljeno na podlagi arhivnih virov. Najbolj pa ga je veselila numizmatika. Sad dolgoletnih numizmatičnih študij je knjiga, ki jo je izdal l. 1897. na Dunaju: „Geschichtliche Übersicht des österreichischen Geld- und Münzwesens“ (53 + XLIII str.). Tu podaja pregled avstro-ogrskega denarstva in novčarstva od srednjega veka do vpeljave kron. Obširne opombe v drugem delu knjige pojasnjujejo razvoj novčarstva v posameznih deželah; tako obravnava na str. XX do XXIII. Kranjsko; knjigi je priložil 7 tablic s slikami novcev. To delo je zelo praktičen pripomoček za nabiratelje avstrijskih novcev. Tako je mož do visoke starosti znanstveno deloval; l. 1894. je bil odlikovan z veliko zlato kolajno (za umetnost in vedo), okrašeno s cesarjevo podobo in njegovim geslom.

Pred 14. leti sem obiskal pokojnega Globočnika v njegovem tuskulu v Johannesgasse na Dunaju. Sprejel me je zelo prijazno in mi razkazoval svojo dragoceno zbirko novcev, bogato knjižnico, ki je bila po tvarini sestavno urejena, razne listine in zapiske ter nežne spomine izza mladih let. Ta mali muzej je kazal vso njegovo globoko ljubezen do rodne zemlje in njene zgodovine, vso iskreno vdanost do pokojnih prednikov in svojcev. In začutil sem ono otožno-sladko poezijo, ki objema sivolasega moža, kadar se vtopi v pestro preteklost svojega življenja! Tu je živel lepo število let ob strani sina, g. sekcijskega načelnika dr. Vladimirja Globočnika. Iz tega stanovanja so prepeljali njegove smrtne ostanke v Postojno, kjer je 22 let deloval, ki mu je postala drugi rojstni kraj; pokopan je ob strani svoje žene in svojih dveh otrok Rudolfa in Emilije, ki sta umrla v mladih letih.

V naši domači zgodovini bo Anton Globočnik pl. Sorodolski ohranil vedno častno mesto kot odličen rodoljub-preporoditelj, izvrsten in zlasti pri preprostem narodu priljubljen uradnik in kot vse časti vreden znanstvenik. *Milan Pajk.*

Občni zbor „Muzejskega društva“ za Kranjsko se je vršil dne 14. febr. 1912, ob polu petih popoldne v prostorih deželnega muzeja.

Predsednik Fr. Levec otvori občni zbor ter naznani, da ima letos občni zbor izvoliti nov odbor, poudarja, da društvo napreduje in deluje, deluje uspešno, napreduje pa le polagoma; danes šteje 307 udov. Zahvaljuje se vsem činiteljem,

[11] Mitteil. d. Musealver. 1899.

ki so pripomogli k razvitku društva, zlasti deželnemu odboru, ki je tudi letos društvu naklonil izredno podporo, in učni upravi za njeno redno letno podporo in končno vsem, ki so delali za društvo.

Društveni tajnik dr. Josip Cerk poroča o delovanju društvenega odbora v preteklem letu. Smotri in cilji društva so ostali isti. Preteklo leto je imel odbor 6 sej, dne 24. nov. 1911 pa se je vršil izredni občni zbor, ki je sklepal o izpremembi društvenih pravil.

Letos je izkušal odbor spraviti v tek posebno za prirodopisce važno stvar, to je Pavlinovo „Flora Carniolica". Že v prvi seji se je pričela stvar pretresavati in odbor je naročil dr. Sajovicu, da vse potrebno uredi s svetnikom Pavlinom. Dr. Sajovic se je skoro vse leto neumorno trudil, tako da je končno vsa stvar ugodno rešena in izdajanje te važne knjige zagotovljeno. Svetnik Pavlin je tako,j napravil natančen načrt svojega dela in sedaj se je bilo mogoče obrniti na različne faktorje s prošnjo za podporo, ker iz svoje moči „Muzejsko društvo" tega gotovo ne zmore. Po posredovanju g. ravnatelja prof. Mantuanija je bila prošnja na naučno ministrstvo hitro in ugodno rešena. Ministrstvo je dovolilo za izdajanje 1600 K podpore. Vsled posredovanja istega ravnatelja Mantuanija je dovolil tudi dež. odbor 1500 K podpore, zakaj stroški so preračunjeni na 5000 K. Knjiga se bo tiskala v 1000 izvodih, jezik bo latinski in nemški iz splošnih znanstvenih ozirov, važno za nas pa bo dejstvo, da bo delo imelo vso slovensko terminologijo. Delo bo obsegalo 24—30 tiskovnih pol, izhajalo bo 3 leta po 4krat na leto v sešitkih po 2 poli. Za ude bo stala „Flora" letno 4 K, za neude pa 8 K.

Druga važna stvar, ki se je odbor pečal z njo, je bila izprememba društvenih pravil. Vsled položnic, ki jih je potreboval društveni blagajnik, je bilo treba oficialno uzakoniti tudi slovensko ime. Poslovanje društva in naraščanje društvenega delovanja je kazalo potrebo po izpremembi pravil. Sestavil se je poseben odsek, obstoječ iz kanonika dr. Grudna, dr. Mantuanija in dr. Sajovica; ta je pravila pregledal in izpremembe nasvetoval, o teh izpremembah je potem sklepala posebna odborova seja in 24. nov. 1911 tudi izredni občni zbor. Odborov referent je tu poudarjal posebno tri važne točke.

1. Društvo dobi slovensko in nemško ime, „Muzejsko društvo za Kranjsko" (Musealverein für Krain).

2. Občni zbor voli 10 odbornikov, ti si sami razdele opravila (občni zbor torej ne voli več predsednika posebej.)

3. Ustanovita se dva nova odbornika (arhivar in knjižničar.)

Da je občni zbor sklepčen, mora biti navzočih vsaj 24 udov. Poleg teh glavnih stvari smo obravnavali tudi več manj važnih društvenih poslov.

Glede zamenjave društva z drugimi društvi naj omenim, da društvo zamenjuje s 63 avstrijskimi znanstvenimi društvi, dobivajoč 89 publikacij, ter z 53 inozemskimi društvi, dobivajoč 67 publikacij, skupaj zamenjuje društvo s 116 društvi in dobiva 156 publikacij.

Leta 1911. smo stopili nanovo v zamenjavo z naslednjimi društvi in publikacijami: Naš Smér (Brno), K. k. Zoologisch- botanische Gesellschaft (Dunaj), Cesarska akademija znanosti (zgodovinska skupina) (Dunaj), Veda (Gorica), Numizmatično-arheološka sekcija kološvarskega muzeja (Kološvar), Adria (Trst), Časopis slovaškega muz. društva (Turčiansky sv. Martin), in iz inozemstva: Muzej srbske zemlje (Belgrad), Norsk Folkmuseum (Kristiania).

Letos je zopet oddalo društvo svoje publikacije dež. muzeju; dne 17./1. 1912 je muzej prejel od društva 169 avstrijskih publikacij v 555 snopičih in

	136 inozemskih	„	v 298	„
skupaj	305 letnikov		in 853 snopičev.	

Na željo udov je društvo odprlo društveno čitalnico; do 1. avgusta 1912 so odborniki imeli določene ure; a uspeh je bil negativen: v 64 urah je bilo 11 čitateljev. Odbor je čitalnico opustil, in odslej bo udom, ki to žele, pokazalo časopise iz prijaznosti ravnateljstvo dež. muzeja. Eno nalogo je odbor izvršil, zanetil je zanimanje za znanstveno delovanje, kar kaže vedno naraščanje števila društvenih sotrudnikov, a društvo je v zelo slabem denarnem položaju. Odbor pozivlja vse ude naj pridno agitirajo in nabirajo novih udov, da se društvo tudi gmotno povzdigne.

Blagajnik prof. Milan Pajk poroča o gmotnem stanju. Letošnji primanjkljaj znaša 2668 K 93 h. Dolg je torej letos večji kot je bil lansko leto. Vzrok je ta, da društvo preveč izdaja. „Carniola“ bi morala obsegati lansko leto samo 300 strani, a ta obseg so uredniki prekoračili in zato je dolg večji. Razmotriva na to točko za točko blagajniškega poročila in poda proračun za prihodnje leto. „Carniola“ sme prihodnje leto obsegati le 250 strani, ako naj bodo dohodki in stroški enaki. Potem bo mogoče potom izrednih podpor zmanjšati tudi dolg. Končno opozarja, da slika denarno stanje takšno, kakršno je, ničesar ni zamolčal, ničesar prikril.

Računski zaključek za l. 1911.

Dohodki leta 1911.

1. Prenos iz leta 1910	K	246·82
2. Obresti poštne hranilnice za leto 1910	„	2·91
3. Članarina	„	1795·50
4. Podpora ministrstva za bogočastje in uk	„	800·—
5. Redna podpora deželnega odbora	„	800·—
6. Izredna podpora „ „	„	800·—
7. Za prodane posamezne letnike in sešitke	„	43·85
	K	4489·08

Izdatki leta 1911.

1. Dolgovi iz leta 1910:		
a) Preostanek uredniških nagrad	K	100·—
b) Preostanek pisateljskih „	„	201·—
c) Tisk, broširanje in posebni odtiski „Carniole“	„	2409·05
d) Poštni zavoji in nekatera knjigoveška dela	„	17·30
	K	2727·35 [1]
2. Uredniške nagrade	K	300·—
3. Pisateljske „	„	830·—
4. Tisk, broširanje „Carniole“ in posebni odtiski	„	2909·38
Odnos	K	6766·73

[1] Po odbitem prenosu iz leta 1910. K 246·82 ostane lanjski primanjkljaj: K 2480·53.

	Prenos . .	K 6766·73
5. Klišeji	„	72·30
6. Poštni zavoji in nekatera knjigoveška dela	„	11·10
7. Tiskovine	„	7·95
8. Članarina „Anthropolog. Gesellschaft" 1911	„	10·—
9. Povračilo za risanje čast. dipl. za prof. P.	„	25·—
10. Okvir in passepartout. čast. dipl. za prof. P.	„	17·70
11. Muzejski sluga	„	58·—
12. Postreščku za pobiranje članariae . . .	„	31·16
13. Potrebščine za pisarno in društveni arhiv	„	2·40
14. Kolki na raznih vlogah	„	12·80
15. Ekspedicija in drugi (največ poštni) stroški	„	142·01
		K 7157·15

Primanjkljaj 2668 K 93 vin.

Ljubljana, dne 31. decembra 1911. Milan Pajk m. p., tč. blagajnik.

Pregledala in našla v redu:

Ivan Vrhovnik m. p. Fran Podkrajšek m. p.

Predsednik prečita na to pismo g. Podkrajška. Vsled bolezni zadržan ne more priti na občni zbor ravno tako tudi ne župnik Vrhovnik, a oba sta pregledala društvene račune in knjige, vse primerjala in našla vse v najlepšem redu. Prosi občni zbor, da podeli blagajniku absolutorij. Se sprejme z odobravanjem.

Dr. Sajovic poroča v imenu urednikov: „Res je, da so uredniki prekoračili letos dovoljeni jim obseg, a pri tem so bili merodajni različni faktorji. Namen društva je dvigniti znanstveno delovanje, to se je začelo sedaj zbujati in nezmisel bi bila, ako bi hoteli težko započeto gibanje zopet ubiti ali potiskati nazaj. Udom je treba nekaj nuditi; ako hočemo dobiti novih dolgih razprav, nismo mogli krčiti; bogati referati in zapiski zavzemajo obilo prostora. Dolg datira iz prejšnjih let, ko dež. odbor ni dajal podpore, ko se je izdajalo dvoje publikacij. Uredniki so si v svesti, da so delovali v interesu dežele in domovinoznanstva in so skrbeli, da je društvo dobilo od dež. odbora zopet izredno podporo. Zavedajo se pa tudi sami slabega denarnega položaja, zmanjšali bodo pri tisku borgis na petit, štedili, kolikor se bo dalo, in bodo letos izdali le okoli 250 strani.

Na to pride volitev novega odbora. G. prof. Modic nasvetuje naslednjo listo: deželni šolski nadzornik Fr. Levec, kanonik dr. Gruden, ravnatelj knezoškofijske pisarne Steska, ravnatelj prof. dr. Mantuani, prof. dr. Žmavc, poštni kontrolor Hafner, prof. Pajk, dr. Mal, dr. Sajovic, dr. Šmajdek. Predlaga, da se imenovani volijo „per acclamationem", kar se sprejme. Za pregledovalca računov predlaga dr. Sajovic dosedanja preglednika, gospoda Podkrajška in župnika Vrhovnika.

K slučajnostim se oglasi dr. Jakob Žmavc. Spominja se, da je nekje čital besede, da narod, ki svojih slavnih mož ne časti, teh vreden ni. Društvo naše nima mnogo mož, ki bi se za društvo zanimali, a enega ima, ki je že dolgoleten član in sotrudnik, kateremu je prospeh društva jako na srcu in ta mož je profesor Ferdinand Seidl v Gorici. Odveč bi bilo tu navajati njegove zasluge za društvo in znanstvo sploh, celo tuje znanstvene korporacije, kot Dunajska akademija znanosti in Jugoslovanska akademija v Zagrebu, ste ga imenovali za dopisujočega člana. Pravično je in znak hvaležnosti, ako ga počasti tudi naše društvo; saj prof. Seidl ni samo znanstvenik, ampak tudi zaveden Slovenec in

zato predlaga, da ga občni zbor imenuje po § 6 društvenih pravil za dopisujočega člana. Občni zbor vzame prisrčne besede dr. Žmavca z zadovoljstvom na znanje in predlog enoglasno sprejme.

Na predlog ravnatelja Steske občni zbor izreče dosedanjemu društvenemu tajniku prof. dr. Cerku, ki je zadnja tri leta s posebno vnemo točno in spretno opravljal tajniške posle, med občnim odobravanjem svojo zahvalo.

Nato zaključi predsednik občni zbor.

Znanstveno prirodopisno predavanje priredi „Muzejsko društvo za Kranjsko" v Ljubljani. Predaval bode dr. Boris Zarnik, docent na vseučelišču v Würzburgu, o temi „Činitelji določitve spola" na podlagi lastnih in prof. Boverijevih citoloških raziskavanj. Predavanje bodo pojasnevale raznovrstne slike in preparati. Predavanje se vrši med 9.—13. aprilom; natančni čas in prostor se še pravočasno naznani po časopisih. Poleg društvenih članov so vabljeni tudi člani tovrstnih strokovnih organizacij in srednješolskih učiteljskih zborov.

Novi člani Muzejskega društva od 1. januarja 1912. Dostal P. Stanko, župnik v Semiču. — Gorupova pl. Slavinjska Lia na Reki. — Gspan vitez Alfonz, c. kr. višji geometer v Ljubljani. — Kavčič Janez, posestnik v Žiréh. — Dr. Kovač Karel, uradnik v c. kr. državnem arhivu v Dubrovniku. — Kržišnik Jožef, gimnazijski profesor v zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano. — Lebar Jakob, župnik v Črmošnjicah. — Maselj Ivan, profesor na c. kr. II. drž. gimnaziji v Ljubljani. — Nardin Julij, c. kr. realčni profesor v Idriji. — Prebil Andrej, suplent na c. kr. I. drž. gimn. v Ljubljani. — Prijatelj Ivan, kaplan pri D. M. na Polju. — Reból Frančišek, gimnazijski profesor v zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano. — Steržaj Fr. Ks., župni upravitelj v Koprivniku v Bohinju. — Dr. Šmajdek Josip, suplent na c. kr. moškem učiteljišču v Ljubljani. — Trstenjak Anton, kontrolor „Mestne hranilnice" v Ljubljani. — Vajda Fran, profesor na c. kr. mornariški akademiji na Reki. — Vodstvo deške ljudske šole v Ribnici. — Slovensko katoliško akademično društvo „Dan" v Pragi.

Listnica uredništva. Uredništvo sporoča vsem cenj. sotrudnikom, da mu ni mogoče takoj priobčiti vsega poslanega gradiva, ker bi to zahtevalo razširjatve našega časopisa. Tega pa za sedaj ne dopuščajo finančne razmere, ki zahtevajo celó omejitev. Vse pa pride na vrsto, in sicer po aktualnosti, članki sorodne vsebine pa v kronologičnem redu, v katerem so došli.

Za obliko in vsebino so odgovorni pisatelji sami. Ponatis je dovoljen le s privoljenjem pisatelja in uredništva.

Listnica upravništva. Spričo financialnega stanja, nastalega vsled velikih žrtev za časopis, uljudno opozarjamo vse ude, ki so zaostali s svojo udnino za l. 1912 — ali celó še za prejšnje leto — da blagovolijo svoje obveznosti čimpreje izpolniti. — Ako se bode udnina redno plačevala in ako bodo p. n. udje pridobivali novih društvenikov, potem se bo mogoče ogniti marsikake zadrege in društvo bo moglo razviti lepo započeto delo domoznanstvenih preiskav.

Izdaja in zalaga „Muzejsko društvo za Kranjsko" v Ljubljani.
Tisk J. Blasnika nasl.

„Muzejsko društvo za Kranjsko“

oddaja nečlanom stare letnike po sledečih cenah:

Po 2 K: Izvestja, letniki VI—XVII. — Mitteilungen letn. X—XX.

Po 3 K: Izvestja, letnik XVIII. — Mitteilungen, letnik IX.

Po 4 K: Izvestja, letniki III—V. — Mitteilungen, letnik V., VI.

(Vsak letnik sestoji iz zgodovinskega in prirodopisnega dela, ki se oddajeta ločena po 2 K). — Od letnika IV. je le prirodopisni, od VII. zgodovinski del v zalogi [po 2 K]).

Po 8 K: Carniola II in Carniola (nova vrsta) I. in II. letnik.

Od onih letnikov, ki jim je nastavljena cena na 2 K, se oddajejo **posamezne številke Izvestij in Mitteilungen po 60 vin., dvojne po 1 K; posamezne številke Carniole se prodajajo po 2 K.**

Pošli so letniki Izvestja I., II., XIX. (seš. 1/2), Mitteilungen VIII. in Carniola I. (seš. 1. in 2.).

Kot separatni odtiski so v zalogi po 1 K:

Gratzy, Repertorium zur 50 jährigen Geschichtsschreibung Krains. (Mitteilungen XI, seš. 5/6).

Gratzy, Repertorium zu Valvasors „Ehre des Herzogtums Krain“. (Mitteilungen XVI, seš. 4, 5, 6).

Člani in oni, ki naroče več kot 10 letnikov, dobe primeren popust.

„Carniola“ izhaja štirikrat na leto. Člani „Muzejskega društva“ plačajo letnih 6 kron in dobivajo „Carniolo“ brezplačno. Članarina naj se vplača v prvem četrtletju vsakega leta.

Upravništvo in uredništvo „Carniole“ je v Ljubljani (deželni muzej).

Društvena čitalnica se nahaja v deželnem muzeju in je odprta vsak torek od 3—5 in vsak četrtek od 4—6 popoldne.

VSEBINA:

Izza mladostne dobe Levstikove.

Objavlja Avg. Žigon.

Vestna in samostojna raziskovanja Grafenauerjeva za II. del njegove Zgodovine novejšega slovenskega slovstva, ki o njej lahko rečemo, da bi bili glede naših domačih razmer in našega domačega dela, t. j. glede sebe samih mi vsi danes kot doba, kot generacija vse drugi možje po razsodnosti in mišljenju, če bi jo bili imeli mi in naši učitelji za naše mladosti, za našega šolanja v rokah in glavi, — so nam izpopolnila in porazbistrila v mnogočem naše znanje o Levstikovi mladostni dobi, odkrila in naglasila pa tudi nekaj zeví,[1] ki jih še niso premostili ne dosedanji viri iz te dobe, ne vsa tozadevna sklepanja docela.[2] Nezadostnost dokumentnega blagá, pomanjkljivost hronoloških podatkov onemogoča zadnjo trdno besedo ter pušča znanstveno raziskujočega zgodovinarja v zadregi! Ne bo torej bodočemu življenjepiscu Levstikovemu brez pomena ta novi, dasi skromni prirastek, teh osmero listin, ki hočem ž njimi prispevati k označeni dobi tega preposebnega moža našega, da se nam o njej ponekoliko razjásni ta in ona še temna stran, in ugotóvi vsaj nekateri še nedognani dat.

I. Levstik prvič v tujini.

1. List Levstikov iz Olomuca osmošolcu Stritarju v Ljubljano: 18. XII. 1854.[3]

V Olomucu 18. grudna
1854.

Dragi prijatel!

V svojem pismu si mi mnogo mnogo žalostnih ali vender tudi nekoliko veselih rečí oznanil. Berž ko sim Tvoje neoskrunjeno pismo odperl, vidil sim naj pervo velike čerke oznanujóče žalostno osodo moje knjige. Sam ne znam, ali sim čelo gerbančil ali kislo deržal se; toliko

[1] Zbornik Mat. Slov. XI, 1909, 260—277: Iv. Grafenauer, Opazke k Levstikovemu življenjepisu.

[2] Prim. tudi: Čas IV, 1910, 151: I. Grafenauer, Nekaj o Levstiku. (Rezultat: „Kje je bil Levstik l. 1853—54., torej še zmeraj ni jasno.“) Nadalje: Naši Zapiski VII, 1910, 125: Dr. L(okar), Literarna drobtinica.

[3] V temeljnem tisku natisnjena, a z oglatimi oklepaji oklenjena mesta so v dotičnem originalu ali odkrnjena ali zdrgnjena ter iz ohranjenih še sledov tu rekon-

vem, da sim bil tisti dan vse popoldne jako rudeč. Neizrečeno si mi ustregel so svojo, dasitudi britko novico, ker je bolja[4] žalostna gotovost, kakor pa stiskajoče dolgo pričakovanje. Pisal sim bil namreč že drugo pot Bleiweisu, da naj mi blagovoljno piše, kaj i kako se o mojih pesmih godí? Prosil sim ga tudi, poslavši mu plačo, da naj mi „Novice" za mesec Gruden pošlje, ali ni me imel vrednega odpisati mi.[5] Ako se mi hočeš tako dober storiti, reci g. doktorju, da naj ti od mene poslanih 30 fr dá, ako jih je prejel, i kupi mi zanje „Koledarčka" za leto 855 i pošlji mi ga bez marke, zapiši pak zvunaj ceno knjige. V pervem pismu bi mi tudi povedal, ali so „Valjavčeve" poezije na svitlem, kako se jim godí i kaj jim je cena? Pošljem ti potem denar, da mi jih blagovoljno do Olomuca odrineš.

Kar mojo reč utiče; pismeno sim povprašal Kluna, [ako] ⌊če⌋ bi morda moj odgovor na to prokleto, imé i čast zgrabljivo ravnanje v svoj list vzel? Pisal sim tudi Blazniku, vprašaje ga, koliko časa knjige v dimu iméti misli, rekóč mu, da je velik strašljivec, ker knjigo, ki je dvé cenzuri, pri policii in pri poglovarji prebila, boječe zapira, kakor hitro kdo kje zalaja! Kaj meniš koliko knjižic je že popródal? Natisnil jih je bil, kakor mi je pisal, le 500. Da mi je le 25 rinskih dal, to je Blaznikava[6] laž, ki bi se ž njo rad opravičil; saj imava pogodbo v protokolu, ako je popačil ní!

Vsega tega, kar se je po šolah zgodilo, utegnila bi Jelenčeva sicer dobra ali nevedna volja pervo kriva biti. Vender bi se ogenj gotovo ne bil razkuril, ako bi ga ne bil Globočnik podpihal i raznél. Ako se ravno hvali Nečásek, da je on sam tehtal, mogel bi vsaki neumen biti, kdor bi mu verjél. Kdor če pismene rečí soditi, mora jezika do dobra gospod biti, kar pa Nečásek gotovo ní, kakor ves svet dobro vé. Brodnikova sodba mi je dim! Zavid i serd mu je navdihoval[a] besede: *gemein* i *carnalisch*! Kje je kaj tacega v mojih pesmih? Nevém kdo je čisteji jaz ali Prešerin, kar poezijo vtiče, ako ravno je on proti Gete-tu, Šilerju, Šakespirju v tih rečeh svital ko solnce, i vender se Vam vsi ti trije razlagajo i jako hvalijo! Vondinata[7] ne poznam, ali Bog mu pošlji svojega

---

struirana. Drobnejši tisk mej oglatimi oklepaji označa prvotno zapisano, a potem prečrtano besedo ali črko v viru. Mesta v poloklepajih ⌊če⌋ so kesnejši, prvemu tekstu nad črto pripisani vstavki ali popravki. Kurziv rabim v listinah, pisanih z nemško frakturo, za take besede, ki stojé v njih z latinico. Vse ostalo kakor sicer v navadi.

[4] Prvotno zapisano: „bolji", a Levstik je „i" na koncu predrugačil v „a" ter piko nad „i" še prečrtal.

[5] Prvotno pomotno zapisano: mu, nakar je „u" popravil L. sam s krepko potezo v „i".

[6] Pisna napaka za Blaznikova.

[7] Levstik je res tako zapisal to ime; a v črki „d" stoji tu kot popravek s svinčnikom črka „č", sodim da s Stritarjevo roko. Ime je torej pravilno čitati: Vončina . . .

duhá! Metelkotova sodba je sodba slovničarje.[8] Kar verze vtiče, o tem menda sim že govoril s tabo, da Slavani zloge stejemo,[9] česar sim se še bolj prepričal tu v Olomucu, bravši Moravske „narodnje pesmi“ i „kraljedvorski rokopis“ ki ga imam vsega poslovenjenega. Mahniča lepo pozdravi i reci mu, da sim pri volji o „Ježi“ razjasnilo dati mu. Za zdaj ti le toliko povem, da ne iščite povsod oseb, kjer jih ní. Oslovski pomeni pesnika od narave zapuščenega. Ker mu peruti niso zrastle, zato si je mehurje prišil. Rakovski je pesmarčič, ki je mogočen ⌊le⌋ po svojih mislih, zato po nikakoršnih vodilih ne vpraša. Polž i Mišič sta posnemavca. Pervi slabji, drugi več lastne moćí imajóč. Pesem polža je poetiška oblóda naših časov. Mertvaška pesem raka je vzdihovanje brez vzroka sentimentalno tožečih nevkretnih Prešernovih posnemavcev.[10]

Veselí me Dežmanova i Rajhelnova kritika, tudi Petruci se je obnesel, kakor gre možu, akoravno sicer ni dostikrat mož. Čez vse pak me je ganila ljubezen g. g. študentov do mojih poezij. Priserčno se jim zahvali v mojem imenu, ako se ne bojiš, da bi Ti duri pokazali. Pritožiti se moram še zavoljo toliko i tolicih grehov natisa, to pa od tod, ker sim samo pervo polo sam v korekturi imel, i té grehe je menda Metelko slovničarske imenoval, kar so tudi res, ali brez moje krivde.

Kar Koseskega vtiče, drugo pot. Toliko ti moram povedati, da tukaj iz „Lumirja“ in iz „Praških Novín“ že vse vé, da sim jaz pesmi na svitlo dal i prestavljajo jih v česki jezik, imajo me jako v časti, posebno možjé, ki se sò Slovanščino pečajo, kar jih ní premalo. Učím se verlo českega i poljskega i po malem tudi ruskega. Prijatlov sim si mnogo pridobil, posebno enega imám, ki se nanj zanesem, ko sam nase i on name ravno takó. Ker si Ti ⌊v Ljubljani⌋ edini, ki se na Te zanesti morem, ne razhudi se, da se Tvoj, toliko milj od domačije verženi prijatel i rojak, prederzne, kakor bi mu Ti sluga bil, nakadati[11] ⌊Ti⌋ posla i dela. Poprosil bi Te še, ako Ti čas pripustí i ako Ti je drago, poslati mi „Svetčevo“ prestavo: „Zaboja, Ljudeka i Slavoja“ i prestavo: „Jagod[e]“ ki je[12] boš obé v knjižnici, če se ne motim, v „Slovenii“ ali pa v „Ljubljanskem časniku“ dobil.

---

[8] Končni „e“ prečrtan s svinčnikom in popravljen v „a“; sodim da spet s Stritarjevo roko. A morda je Levstiku ostal v peresu tu ves končni zlog, ter da je mislil morda zapisati: „slovničarjeva“.

[9] Pisna napaka za „štejemo“.

[10] Ta zadnji stavek je Levstik kesneje še dodal svojim poprej zapisanim o Ježi. O tem priča drugačno pero, manjša in ohlapnejša pisava in pa to, da ne leži pisava tu v isti potezi kakor ostale vrste cele te strani. Mogoče mu je bilo ta stavek pristaviti tu na konec, ker se je tu ravno skončala druga stran njegovega lista ter je ostalo še nekaj praznega popirja — spodaj na koncu strani in odstavka.

[11] Pisna napaka za „nakladati“.

[12] Prvotno zapisano „ji“; a „i“ je L. izpremenil potem s peresom v „e“ ter piko nad „i“ prečrtal.

Naj pervo T[e]be prosim, da pišeš, berž ko moreš, reci tudi Mahniču, naj me s kacimi versticami razveselí. Ako res kritiko v svét dati misli, pošljite mi kakó, kakor veste i znate kak eksemplar. G. Dežmana lepo pozdravim. Rad bi njegovo kritiko bral. Pozdravi Rudeža, Jakliča, Ekelnove, ako moreš, reci da jim bom enkrat pisal. Kaj Jaklič nič ne piše? Kje je Novák? Prostora zmanjkuje. Bog Te lepo obvari vsih sovražnikov

Tvoj

Levstik.

Ob robu pripis:

Lepo pozdravi vse učence, Mencingarja (kdo je ta?) Brila i vse druge kar jih vem i nevém. Pozdravi šolmaštra, ženó i oba sina mu, se vé da kadar v Lašče.[13] Če je fajmošter to vihro izvedil, gotovo me bo v pridigo pritaknil.

Naslov na vnanji strani:

v. Olmütz | Sr | Wolgeborn des Herrn Herrn | Josef Stritar Hörer der | VIII. Gymnasialklasse | zu | Laibach | in Krain

Poštna pečata: Olomuc 19. DEC.; Laibach 26. DEC:.

2. Blaznikovo pismo eksteologu Levstiku na Dunaj: 6. II. 1855.

Herrn Franz *Levstik*, in *Wien*.

Laibach am 6. Febr. 1855.

Es darf Sie nicht wundern, daß ich Ihr Schreiben vom 17. X-ber. v. J. unbeantwortet ließ, denn, wenn ich in demselben deshalb einer feigen Handlung beschuldiget werde, weil ich ein Werk der Oeffentlichkeit entzogen haben sollte, über welches ich das volle Recht habe zu schalten und walten, wie es mir beliebt, muß das Gefühl eines Mannes wohl tief verletzt werden, dem das Wort feige, nur durch die Handlungsweise Anderer bekannt ist.

Zu dieser heutigen Antwort, auf Ihre neu aufgestellte Logik, daß, „wenn ich Ihnen nicht baldigst schreibe, Sie dieses Schweigen von Ihrer Seite so betrachten werden, als würde ich die Schritte, die Sie zu machen gedenken, im Voraus billigen“, |: wahrlich viel verlangt :|, bewegt mich nur die Erklärung; daß ich laut Vertrag Ihre Gedichte, ohne einer weitern Beschränkung, in mein volles Eigenthum, gegen den Erlag von 35 f. überkommen habe; daß ich dieselben auch der Oeffentlichkeit nicht entzogen habe, indem ich von der Auflage von 500 Ex. 53 Ex. verkauft habe, die übrigen 447 Ex. aber so lange nicht verschleißen oder an Jemanden abtreten werde, als es mir belieben wird, und auch Niemanden darüber Rechenschaft zu geben habe, und daß, falls es Ihnen einfallen

---

[13] Tu je v naglici ob sklepanju pisma ostal koncem stavka Levstiku v peresu glagol-dopovedek, najbrže „prideš“.

dürfte, in mein Verlagsrecht wie immer geartet, einzugreifen, ich wohl auch wissen werde, was ich zu thun habe.

Um Ihnen aber zu beweisen, wie wenig mir an Ihren Gedichten liegt, und weil ich Gewissensbisse fühle, Ihnen dafür nur elende 35 f Honorar ausbezahlt zu haben, so bin ich erböthig, Ihnen, gegen Rückerstattung dieses Blutgeldes, das Manuskript wieder abzutreten.

Jos. *Blasnig*
Buchdr.

Naslov na vnanji strani:

Herrn · Franz Levstik, · Landstraße, untere Reisnergasse, Nr. 497, · II. Stock, Thür Nr. 22, · in · Wien ·

Poštni pečati: Trikratni odtisek na treh znamkah (2 à 3, 1 à 2 kr.): Stadt Laibach 6/2; in: Wien 8. Feb. 1. E.[14]

3. *a*) Uradno potrdilo c. kr. ljublj. okrajnega glavarstva Levstiku: 3. V. 1855.

Certificat.

Kolek: 15 kr. C. M.

Mittels welchen bestättiget wird, daß Franz *Leustik* von *Großlaschitz* in Krain gebürtig absolvirter Schüler der VIII *Gymnasial* Klasse sich im Schuljahre 1854 der Ertheilung des Privatunterrichtes in *Laibach* gewiedmet, und in sittlicher sowie in politischer Beziehung sich stets lobenswürdig betragen habe.

Kais: könig: Bezirksamt
Laibach am 3ten May 1855

Thomas Glantschnigg
k. k. Bez: Hauptmann.

(Uradni pečat):
K. k. Bezirksamt in Laibach.

3. *b*) Reverz ljublj. okr. glavarja T. Glantschnigga Levstiku: 7. V. 1855.

Sustentations-Revers.

Kolek: 15 kr. C. M.

Mittels welchem sich der Endesgefertigte verbindlich macht, dem Franz *Leustik* aus Großlaschitz in Krain während der Dauer seiner *Praxis* bey einer k. k. öffentlichen Behörde in Wien bis zur Erlangung einer definitiven Anstellung mit einem sistemmässigen Jahresgehalte den nöthigen und anständigen Lebensunterhalt zu sichern. In Urkund dessen meine eigenhändige Unterschrift mit dem beygesetzten Handsiegel.

Laibach am 7ten May 1855.

(Osebni piemenitaški pečat
z grbom in črkama): T G

Thomas Glantschnigg
k. k. Bez: Hauptmann
und Bez: Vorsteher.

---

[14] Poleg tega je na tej naslovni strani nekaj Levstikovega drobiža, opazk njegovih s svinčnikom, filoloških in drugih, izrek iz Lukeža itd., kakor sledi: Brez

Izmed teh dveh izpričeval je prvo uradna listina c. kr. glavarstva ljubljanskega, pisana z roko tam uslužbenega pisarja, ter ima le podpis lastnoročno Glantschniggov. Drugo pa je pisano célo od prve do zadnje črke z lastno Glantschniggovo roko, kot zasebno njegovo zavezilo, da hoče dober biti za Levstika na Dunaju.

II. Levstik pri grofu Pacetu.

1. Levstik lovec: orožni list s popisom Levstikove osebe, 2. XII. 1855.[15]

Protokolls-Nr. $\frac{227}{21414}$

30 kr. C. M. — *Indossirt*
K. k. Bezirksamt in Treffen

Waffenpaß.

Von Seiner k. k. Apostol. Majestät | durch die k. k. Landesregierung für Krain | wird dem Franz *Leustik* | Charakter: Privatlehrer | wohnhaft: auf der Herschft Thurn Gallenstein | von Statur: kleiner | von Gesicht: ovales | von Augen: blaue | von Haaren: blonde | von besonderen Kennzeichen: keine | die Bewilligung zum Waffentragen, und zwar: | eines Doppelgewehres | behufs der Jagd | für den Zeitraum von drei Jahren | hiermiet ertheilt.

Eigenhändige Unterschrift | Franz *Leustik* m/p
Aemtlich beglaubigtes Kreuzzeichen:

Laibach, am *2.* Dezember 18*55*.

(Pečat): K. k. Landesregierung
des Herzogthums Krain.

Chorinsky

2. Levstikovo grofu K. Pacetu namenjeno pismo ob nenadnem odpustu.[16]

Hochgeborner Herr Graf!

Ich habe Ihr hochverehrtes Schreiben dd. 8. April erhalten. Euer Hochgeboren trafen sich dadurch unangen[ehm] berührt, dass ich Sie

---

vsega mojega | vedósti, koló pri vo- | zu, Windmühle | malen na véter | véternik, veterni | malen, nì vetro- | malen. || g = ž | s = š | š = š | l — j. || *ηαροσταυνε* || L. 8 — 15 | *ό έχων ώτα άκού- | ειν, άκουέτω.* 40 f 15 x predrugačiti | predružiti || samotež || zlodéti (zlodej).

[15] Tiskani formular te listine je dvojezičen: Na levi nemško besedilo, tiskano v gotici (tu ponatisneno z latinico) ter tako izpisano z roko uradnikovo, in sicer tudi v nemški frakturi, kakor kažejo tu v ponatisku z gotico tiskani vstavki; kurzivni tisk pa pomeni tudi tu z latinico vpisane besede. Na desni strani ima formular slovenski prevod nemškega besedila; ta polovica je nepopisana, zato je ne ponatiskujem. Na 3. (notranji) strani te kot pola zganjene listine je natisnjen, in sicer tudi dvojezično: Auszug aus dem Allerhöchsten Patente vom 24. October 1852.

[16] List so obgrizle miši; zato ni ob robovih tu kake črke, tam po cele besede. Vender so ostali povsod še toliki sledovi, da sem iz posamnih potez, črk, kosov

um das Honorar ansprach. M[eine] Absicht war gewiss nicht, Sie zu verletzen, und w[enn] ich es that, so bitte ich recht sehr um Verzeihung. [Ich er]innere mich noch dankbar daran, wie mir Herr Gr[af in] *Thurn* gar oft versicherten, ich brauche mich in diese[m] Punkte nicht zu genieren, wodurch ermuthiget ich immer offen sagte, sobald ich des Geldes benöthigte; und dieses Mal war dieß wirklich der Fall.

Was den Umstand anbelangt, dass ich mich nach keiner andern Beschäftigung umsah, bitte ich Euer Hochgeboren Folgendes gütigst entgegenzunehmen:

Den *19. September* vorigen Jahres erhielt ich ein wohlwollendes Schreiben von Ihnen, in dem mir Herr Graf zu wissen gaben, dass Sie sich entschlossen hätten, den beständigen Aufenthalt in *Thurn* aufzugeben, und dass *Rudi* nicht in die lateinischen *Claſsen* aufsteigen werde. Ich fühlte meine peinliche Stellung sogleich, und war fest entschlossen, mir augenblicklich ein anderes Fortkommen zu suchen. Am *21. September* wurde mir der Brief zugestellt, den 23. aber mußte ich nach *Marburg*, von woher ich erst den 26. zurückkam, und in ein Paar Tagen darauf begab ich mich nach *Laibach*. Da konnte ich leider keine Bedienstung finden; hätte dieselbe aber höchst wahrscheinlich gefunden, würden mir die Umstände erlaubt haben, sogleich nach Empfang Ihres hochverehrten Schreibens mich darum zu bewerben, oder wenn ich das Glück gehabt hätte, einige Zeit früher in den Besitz Ihres ⌊Briefes⌋ zu gelangen; denn die Stelle beim Herrn *Baron Zois* war erst 8 Tage vor meiner Ankunft nach *Laibach* vergeben worden. Herr *Waldherr* zeigte sich allerdings sehr bereitwillig, mich aufzunehmen; allein man machte mir Schwierigkeiten wegen der pädagogischen Prüfungen, die ich jeden Falls werde in *Graz* ⌊werde⌋ ablegen müßen. In diesem Augenblicke aber ist meines Wissens nirgend ein Platz leer, auch beim Herrn *Waldherr* nicht, und er scheint nicht gesonnen zu sein, während des Jahreskurses irgend einen seiner Lehrer des Dienstes zu entlassen. Alle derartigen Institute besetzen mit Anbeginn des Schuljahres ihre Fächer.

Übrigens erinnere ich mich dessen mit lebhaftem Dankgefühle, wie mir Herr Graf nach meiner Rückkunft von *Laibach* sagten, ich brauche nicht eben besorgt zu sein, es werde sich schon etwas Passendes finden. Auch das ist mir unvergesslich, und es wird vielleicht auch Euer Hochgeboren nicht entfallen sein, dass Sie mich in Ihrem oben erwähnten Briefe gütigst versicherten: „Da Sie jedoch mein Wort haben, dass die Stelle, die Sie bei meinen Kindern einnehmen, noch ein Jahr für Sie sicher ist, so werde ich auch mein Wort halten."

Am schmerzlichsten berührte mich jedoch der Vorwurf, ich misbrauche Euer Hochgeboren. Herr Graf äußerten sich selbst, zuerst brieflich, dann mündlich zu wiederholten Malen, „*Rudi* solle nur die

besedí, ali iz praznega prostora samega še lahko uganil in rekonstruiral vse, kar je vzela miš. Označil sem pa v tisku, kar sem jaz dopolnil, z oglatimi oklepaji. Sicer vse dosledno kakor drugod.

deutschen Gegenstände wiederholen, wozu eine oder höchstens zwei Stunden genügen würden.“ Dass der Knabe auf diese Art seine Zeit verlieren müße, fühlte ich wohl im voraus, und sagte es auch; nur ahnte ich nicht im entferntesten, dass mich deswegen ein Vorwurf treffen werde, da ich einem solchen Verfahren nie meinen Beifall gab: weil ich aber nur zu gehorchen hatte, so gehorchte ich auch. — Ich ließ ihn Tag täglich *Diktando* schreiben, selten weniger, oft mehr als zwei Seiten. Dass er aber, so talentiert er sonst ist, trotz dem immer Fehler macht, und noch lange Zeit machen wird, dem konnte ich leider nicht abhelfen, und wird ein Anderer auch nicht im Stande sein. Auch im Schönschreiben übte er sich täglich eine volle Stunde; allein sowohl Euer Hochgeboren, als auch die gnädige Gräfin haben öfters selbst eingestanden, er habe zu einer schönen Schrift keine rechte Anlage, was nicht leicht Jemand in Abrede stellen dü[rf]te. Bei der *Mimi* verhalten sich die Sachen ganz [an]ders; denn sie war bestimmt, etwas zu lernen, [und] Herr Graf versichern mich ja selbst, „dass ich b[ei] ihr in verschiedener Richtung nützlich gewir[kt] habe.“ Ihre Schrift kann für diese Zeit freilich [noch] nicht perfekt sein; aber ich würde mich wagen zu meinen, dieselbe sei doch nicht gar so fürchterlich. Es kann allerdings gar nicht geläugnet werden, dass ich kein Schreibmeister bin; aber hinwied[er]um bitte ich, gütigst berücksichtigen zu wollen, dass sich die *Mimi* ihre Handzüge durch das viel[e] Aufgabenschreiben verdierbt, was aber wie[der]um nicht umgangen werden kann; wenn [also] das ein Übel ist, so ist es ein nothwendiges Üb[el.]

Euer Hochgeboren werden sich wohl noch erinne[rn] können, dass ich in *Thurn* keine Mühe, keine Anstrengung scheute, Ihre Kinder, soviel es in meinen Kräften war, wissenschaftlich auszubilden; daß ich 6 und 1/2, ja oft 7 Stunden täglich gab. Die Erfolge bei den Prüfungen bewiesen aber auch, dass meine Arbeit keine verlorene war. Den *Mandi* will ich gar nicht berühren, obwohl bei ihm eine Aufgabe zu lösen war, der gewiss nicht jeder Zehnte gewachsen sein dürfte. Hier in *Laibach* unterrichtete ich Anfangs wirklich, aber auf Ihr ausdrückliches Verlangen, etwas weniger; jedoch stand ich immer bereitwillig da. Jetzt aber, seit einer geraumen Zeit bis Ostern, instruierte ich von 8—12 Uhr Morgens, und von 1/2 4—1/2 7 Uhr Abends, mitunter sogar bis 7 Uhr; das macht wieder 7 volle Stunden des Tags. Der *Rudi* nahm die *Geometrie* bis zum *pythagoräischen* Lehrsatz durch, die Religion sehr nahe der Hälfte, und von der *Geographie* [fast] soviel, als man für den 1. *Curs der* 1. lateinischen *Classe* verlangt. Mit der *Mimi* kam ich so weit, dass sie, falls ihre Studien keine Unterbrechung erlitten haben würden, spätestens Ende *August* das Examen für die 3. Normalclasse hätte ablegen können. Auch dem *Toni* brachte ich das Lesen bei. Ich würde mir den Muth nehmen, zu behaupten, dass das *Facta* sind, die nicht weggeläugnet werden können, und die meine Ehre vollkommen zu retten vermögen. Ich schmeichele mir, Euer Hochgeborn Dienste

geleistet, und meine Pflicht immer redlich erfüllt zu haben; darum kann ich keineswegs glauben, dass der Schluss Ihres letzten hochgeehrten Briefes ernst gemeint sei, da ich vor Ihrem Rechtsgefühle eine zu hohe Achtung hege, als dass ich glauben könnte, Herr Graf wären im Stande, ohne aufzukünden, — da man doch jeder Magd 14 Tage vor dem Austritte den Dienst aufgiebt — mich meinem Schicksale preiszugeben; mich in allen Kreisen, die mich kennen, in ein so zweideutiges Licht zu stellen, und so nachtheilig auf mein Los einzuwirken. Ich bitte, Euer Hochgeborn belieben die Sache nur umzukehren: Gesetzt den Fall, ich wäre irgendwie plötzlich zu einem Vermögen gelangt, das mir ermöglichen würde, ohne Kinderunterricht [plötzlich] bequem leben zu können. Wollete ich in Folge dessen mitten im Schuljahre meinen Posten verlassen, so müßte ich mich sehr täuschen, oder Herr Graf würden Ihre Einwilligung dazu keineswegs geben, wenn Sie einen Lehrer nöthig hätten. Und was einem recht, das ist wohl auch dem Andern billig.

So aber der Brief von Euer Hochgeborn wirklich das besagen soll, was er besagt, wage ich Herrn Grafen noch einmal auf das mir schriftlich gegebene Wort höflichst zu erinnern, und bitte für die Monate, in denen ich noch berechtiget zu sein glaube, auf meinen jetzigen Posten Anspruch machen zu können, um eine Entschädigung, die mir selbst nach den Gesetzen zukommen müßte.

Ich empfehle mich Ihrem bisherigen Wohlwollen, und verharre in tiefster Ehrfurcht

Euer gräflichen Gnaden

Laibach den 13. April 1858.

ergebenster Diener
Franz *Levstik.*

3. Levstikova zadolžnica za 60 fl K. Dežmanu.

Kolek: 10 kr. C. M.

Schuldverschreibung.

Kraft welcher ich Gefertigter Franz *Levstik* in bester Rechtsform bestättige, dass mir Herr *Carl* Deschmann Museal-Custos in *Laibach* den Betrag von *60 fl CM.* sage *sechszig* Gulden gegen *fünf* Procento Zinsen bar und richtig dargeliehen hat. Als Hypothek dieses Darlehens versetze ich dem Herrn Darleiher meinen an Maria *Levstik* von Unterberg bei Neustadtl lautenden Schuldschein über *hundert* Gulden *CM.* Ich verbinde mich diesen mir vorgestreckten Betrag dem Herrn Darleiher oder jedem andern rechtmäßigen Besitzer dieser Schuldverschreibung gegen Rückgabe des an Maria *Levstik* lautenden Schuldscheines bis 20. April 1859 klaglos und treu wieder zurückzubezahlen.

Urkund dessen meine Fertigung

Laibach den 17. April 1858

Franz *Levstik*
Schuldner.

Vom obigen Darlehensbetrage rückgezahlt

den 24 Dezember 1874	30 fl — 0 Whrg
den 5 April 1875 den Rest pr	33 fl [78] kr ost Wh
nebst den 6 % perzentigen Interessen von den letzten 3 Jahren mit	11 fl 34 kr
Zusammen —	74 fl 34 kr

Laibach $^{5}/_{4}$ 875 K Deschmann

4. Grofa Paceta zopetna ponudba službe Levstiku.

Wohlgeborener Herr *Levstik!*

Ich habe in Erfahrung gebracht, daß Sie Ihren jetzt innehabenden Platz bei Herr[17] von *Vilcher* verlaßen. Ist dieß der Fall und haben Sie noch keine weiteren *Dispositionen* getroffen; so trage ich Ihnen die durch den Abgang des Hr. *Urbas* bei mir wieder *vacante* Stelle an. Die Verhältniße sind Ihnen bekannt. Von Ihren vorigen Schüler[18] ist nur *Rudolf* in der *3t. Latein* noch da. Dafür ist *Mimi* u. *Toni* dazu gekommen. Den Gehalt habe ich auf *25 fl* monathlich oder *300 fl* Öst. W. jährlich erhöht und auch die Wohnung ist jetzt eine andere. Für den Fall einer günstigen Antwort würden wir über das Nähere uns verständigen.

Achtungsvoll

Thurn-Gallenstein am 8t. Septb 860. *Carl Gf. Pace*

Die Franzosenkämpfe in Krain 1809.

Vom k. k. Hauptmann Hermenegild Sandri.

Die Hundertjahrfeier der Befreiungskämpfe weckt die Erinnerung an die ebenso denkwürdigen als wenig bekannten Waffentaten, deren Schauplatz das Land Krain war.

Während die ruhmvollen Schlachten von Aspern und Wagram, die Tiroler Freiheitskämpfe und die heroische Verteidigung von Österreichs Thermopylen — Malborghet und Predil — in das Herz jedes Patrioten eingeschrieben sind, besaßen wir bis vor kurzem recht spärliche Kenntnisse über die nicht minder bedeutungsvollen Ereignisse bei Präwald und Laibach. Und doch steht beispielsweise die heldenmütige Verteidigung der Präwalder Schanzen jener der beiden Bergfesten an den Eingangspforten Kärntens keineswegs nach. Auch die Überrumplung Laibachs durch den verwegenen österreichischen Parteigänger Baron Du Montet verdient einen Ehrenplatz in der Geschichte wagemutiger

[17] = Herrn; pisna napaka v izvirniku.

[18] = Schülern; pisna napaka v viru.

Kriegstaten. Erst durch einige in neuerer Zeit erschienene Publikationen[1] wurde diese Lücke in der Geschichtsschreibung teilweise ausgefüllt.

Eine besondere Bedeutung erhalten die Kriegsereignisse in Krain durch den Umstand, daß an denselben die Söhne dieses Landes hervorragenden Anteil nahmen. Das heimische Infanterieregiment Simbschen fügte den auf manchen Schlachtfeldern erworbenen Lorbeern neue hinzu und auch die neugegründete Landwehr fand mancherorts Gelegenheit, ihre Kriegstüchtigkeit zu bewähren. Auch des Opfermutes der treuen Bevölkerung, welcher die härtesten Drangsale des Krieges auferlegt wurden, muß rühmend gedacht werden.

Ein Schatten verdunkelt leider den hellen Glanz, in welchem die Ruhmestaten unserer Vorfahren erstrahlen: die unrühmliche Übergabe der Festung Laibach. Eine Kette von tragischen Verwicklungen führte zur Katastrophe, deren Schmach dadurch eine geringe Abschwächung erfährt, daß der Schuldtragende ein gebrochener, siecher Greis war.

Im nachfolgenden sollen die militärischen Begebenheiten des Jahres 1809, soweit sie sich auf dem Boden Krains abspielten, mit Benützung der Feldakten des k. u. k. Kriegsarchivs[2] und sonstiger Quellen geschildert werden. Die politischen Vorgänge und die Bauerninsurrektion in Inner- und Oberkrain, welch letztere in der Geschichte Krains von Dimitz ausführlich behandelt erscheint, fallen nicht in den Rahmen dieser Arbeit.

Präwald.

Während die österreichische Hauptarmee unter Erzh. Karl bestimmt war, in Deutschland den Hauptschlag zu führen, sollte die aus dem 8. und 9. Korps bestehende innerösterreichische Armee unter Erzherzog Johann von Klagenfurt und Laibach aus in Italien einbrechen. In dreiwöchentlichem Siegeszuge gelang es dem Erzherzog, die Armee des Vizekönigs Eugen von Italien bis in die Stellung von Caldiero zurückzudrängen. Die ungünstige Gestaltung der Ereignisse auf dem Hauptkriegsschauplatze zwang ihn jedoch anfangs Mai, zur Verteidigung der Erbländer den Rückzug anzutreten.

Nach mehreren verlustreichen Gefechten langte die Armee am 11. Mai, von den Strapazen arg mitgenommen und an Zahl geschwächt, in der Gegend von S. Daniele am Tagliamento ein. Hinter dem schützenden Wall der heimatlichen Berge hoffte Erzherzog Johann der Offensive des Vizekönigs ein Ziel setzen zu können.

---

[1] Die Verteidigung der Position von Präwald im Jahre 1809 vom Major des Generalstabskorps Hermann Sallagar. Erschienen in Streffleurs militärischer Zeitschrift Juni 1908.

[2] Die wertvollsten Daten sind einer noch nicht veröffentlichten Arbeit des Herrn Obersten des Generalstabskorps Hermann Sallagar (derzeit Lehrer an der k. u. k. Kriegschule) entnommen, welcher deren Benützung in liebenswürdigster Weise gestattete.

Hier war es, wo der zum selbständigen Kommando im Küstenland, in Krain und Kroatien ausersehene Banus von Kroatien, FMlt. Ignatz Graf Gyulai, den Befehl erhielt, den Isonzo zu verteidigen, Duino zu besetzen, Triest zu decken und, wenn genötigt, in die Stellung von Občina, Präwald, Podvelb[3] und die Zugänge des Idria-Tales zurückzugehen. Als letztes Repli wurde Laibach und Wecherche[4] bezeichnet.

Zur Durchführung seiner Aufgabe wurden dem Banus nebst den Generalen Splényi und Gavassini vom Gros der Armee 3 Baône, 17 Esk. und 3 1/2 Batterien zugewiesen. Diese Kräfte konnten aber nicht, wie es am zweckmäßigsten gewesen wäre, gegen den Isonzo dirigiert werden, weil die französische Kavallerie noch am Nachmittag des 11. Mai bis Udine-Cividale vorgerückt war. Sie wurden daher an der Tête der im Fella-Tale rückgehenden Armee eingeteilt und über Tarvis nach Laibach geschickt..

Dem FMlt. Gyulai wurde ferner unterstellt:

FMlt. Zach mit dem Blockadekorps von Palmanova, die in der Schlacht an der Piave[5] abgedrängte Brigade Kálnássy, welche sich durch die feindlichen Truppen nach Udine durchgeschlagen hatte, das in Kroatien gegen Marmont[6] operierende Detachement GM. Stoichevich und die kroatische Insurrektion.

FMlt. Zach sollte bis zur Ankunft des Banus das Kommando aller Truppen am Isonzo übernehmen. Die Brigade Kálnássy in Udine wurde an ihn gewiesen.

Vizekönig Eugen rückte der Hauptkraft des Erzherzogs nach. General Macdonald wurde mit der selbständigen Offensive nach Krain betraut. Sein Korps bestand aus den Infanteriedivisionen Lamarque und Broussier, der Dragonerdivision Pully und dem 6. Husarenregiment; die ihm zufallende Aufgabe lautete: Forcierung des Isonzo, dann Marsch nach Laibach, wobei die Aufklärung gegen Dalmatien, Marburg und Klagenfurt einzuleiten war, Herstellung der Verbindung mit General Marmont, der von Dalmatien aus vorrücken sollte, in diesem Augenblicke aber noch südlich der Zrmanja dem GM. Stoichevich gegenüberstand. Das Korps hatte sich bereit zu halten, in einen Kampf bei Klagenfurt einzugreifen, wo der Vizekönig einen nachhaltigen Widerstand seitens der Armee des Erzherzogs Johann erwartete.

Da der Banus mit den ihm zugewiesenen Truppen des Gros erst am 14. Mai von Tarvis aufbrach und Kálnássy mit seinen zu Tode erschöpften Truppen von Udine über Cividale gegen Karfreit[7] ausgebogen

[3] Das heutige Zoll.

[4] Eine Verteidigungsstellung zunächst des heutigen Veharšče bei Idria.

[5] Am 8. Mai 1809.

[6] Marmont, einer der fähigsten Generale Napoleons, befehligte in Dalmatien (wurde 1805 den Franzosen abgetreten) ein Truppenkorps in der Stärke von 12—15000 Mann.

[7] Traf am 12. Mai dort ein.

war, blieb für die Verteidigung des Isonzo bloß das Blokadekorps des FMlt. Zach übrig.

Dieses bestand aus folgenden Truppen:

3. Garnisonsbataillon,[8] Major Dominik Freiherr von Cazzan;

1. Triester Landwehrbataillon Major Paul Graf Brigido;

2. Triester Landwehrbataillon Major Raimund Graf Thurn;

2. Görzer Landwehrbataillon Major Elias v. Bubanovich;

1. Adelsberger Landwehrbataillon Major Emmerich de Villa de Castella;

2. Adelsberger Landwehrbataillon Major Josef Freiherr von Lazarini;

1. Eskadron Frimont-Husaren;

4 dreipfundige Feldkanonen;

Später schlossen sich noch 2 Kordonkompagnien,[9] das 2. Baôn des Inftrgts Franz Karl Nr. 52 Major Ogrissovich, 2 Eskadronen Frimont-Husaren und 2 dreipfundige Kanonen an.

Die Landwehr kam indessen bei einem ernsten Kampfe kaum in Betracht. Aus heterogenen, meist zwangsweise eingereihten Elementen, unter dem Drange der Zeit zusammengestellt, ist diese erst kurz vor dem Feldzuge improvisierte Institution, was Verwendbarkeit anbelangt, kaum unseren heutigen Landsturmformationen zu vergleichen. Mangel an Zeit und wohl auch geringe Fürsorge seitens der politischen Verwaltungsbehörden [10] brachten es mit sich, daß die Krainer Landwehr in Bezug auf Bekleidung, Ausrüstung und Ausbildung hinter den Landwehrtruppen der Nachbarländer zurückstand. Die Görzer waren gut uniformiert, bewaffnet und auch notdürftig einexerziert, die Triester galten als vorzüglich. Allgemein litten die Bataillone unter den massenhaften Desertionen. Sobald man sich der Heimat näherte, liefen die Leute

---

[8] Die Garnisonsbataillone waren für den Garnisonsdienst in den Festungen bestimmt und zum größten Teile aus Halbinvaliden formiert.

[9] Eine Art militärisch organisierter Finanzwache.

[10] Ob und was für Fortschritte die Errichtung der Landwehr machte, hing ausschließlich vom Eifer der politischen Verwaltungsbehörden ab. Maßgebend in dieser Richtung waren die Landespräsidenten und die Kreishauptleute einerseits, die Bischöfe und Klo teräbte andrerseits. Da Krain keinen Regierungspräsidenten besaß — Franz Freiherr von Lichtenberg war bloß substituierender Landeschef — geschah für die Landwehr so gut wie nichts. Den drei Kreishauptleuten fehlte entweder das Verständnis oder der gute Wille oder gar beides zusammen. Tatsache war, daß die Bataillone des Neustädtler und des Adelsberger Kreises selbst bescheidenen Ansprüchen nicht zu genügen vermochten. Der Mangel an entsprechenden Vorsorgen war schon deshalb zu bedauern, als ja bekannt ist, daß die krainerischen Bauern seit jeher ein ganz hervorragendes Soldatenmaterial liefern. (Strobl, die Landwehr anno neun). Erzherzog Johann erwähnt in seiner „Feldzugserzählung", daß von der Krainer Landwehr Anfang April 6 Bataillone noch nicht zu brauchen waren . . . „weil sie weder gekleidet noch geübt waren, aus Fahrlässigkeit der Stände Krains und der Kreisämter."

scharweise davon und die Offiziere, welche meist selbst nicht gedient hatten, waren ohne jeden Einfluß.

Unter solchen Verhältnissen darf es nicht Wunder nehmen, wenn die Landwehr bei den ersten Zusammenstößen mit dem Feinde versagte. So wurde vor Palmanova ein aus 2 Kompagnien des 2. Adelsberger Bataillons bestehender Posten am 11. Mai durch eine Ausfallskolonne im ersten Anpralle zersprengt, die Fliehenden warfen die Waffen weg, welche eine Beute des Gegners wurden.

In der Nacht auf den 12. Mai hob FMlt. Zach die Blokade von Palmanova auf und zog sich, unbelästigt vom Feinde, über Görz hinter den Isonzo zurück.

Mit seinen schwachen Streitkräften suchte er am 14. und 15. Mai dem Korps Macdonald den Übergang über den Isonzo vergebens streitig zu machen; da vom GM. Kálnássy noch immer keinerlei Nachricht eingetroffen war, entschloß sich FMlt. Zach am 15. zum Rückzuge in die befestigte Stellung von Präwald. Auf dem Marsche dahin erhielt er endlich eine Meldung des GM. Kálnássy, welcher mit seiner auf 1681 Mann und 76 Reiter zusammengeschmolzenen Brigade [11] an demselben Tage von Idria aufgebrochen war und über Podvelb-Haidenschaft Anschluß suchen wollte.

FMlt. Zach wies ihn an, bei Podkraj stehen zu bleiben und die alte Laibacher Straße Haidenschaft-Podkraj-Loitsch zu decken.

Gestützt auf die Position von Präwald, gedachte FMlt. Zach den Vormarsch des Korps Macdonald möglichst lange zu hemmen.

Die dortige Gegend besaß als Vereinigungsraum der von Görz und Triest kommenden Einbruchswege eine große militärische Bedeutung, welcher durch Anlage einer Befestigung Rechnung getragen wurde. Nach dem großangelegten Plane hiefür sollte die Verteidigungslinie von den schroffen Felswänden des Nanos bis zu den Höhen östlich Senosetsch reichen.[12] Schon im Jahre 1805 war mit dem Baue der Werke begonnen worden, aber die Arbeiten schritten infolge chronischen Geldmangels und anderer hemmender Einflüsse so langsam vorwärts, daß das ursprüngliche Projekt nur unvollkommen zur Ausführung gelangte. Als der Zeitpunkt nahte, wo die Position besetzt werden sollte, zeigte es sich, daß sie kaum verteidigungsfähig war, trotzdem das Arbeiteraufgebot zeitweise bis auf 3000 Mann gestiegen sein soll, nebst welchen auch noch ein ganzes Landwehrbataillon und 500 Rekruten in Verwendung standen. Vornehmlich fehlte es an genügendem Ausschuß, da der Wald stellenweise bis an den unfertigen Graben reichte und auch in der Hauptfront nur 25 Schritte von demselben entfernt blieb.

---

[11] Die Brigade Kálnássy bestand aus:
dem 2. Bataillon des heimischen Infanterieregiments Simbschen Nr. 43;
vier Kompagnien Sluiner Grenzern;
drei Zügen Erzherzog Josef Husaren.

[12] Siehe Beilage Nr. 2.

Immerhin wäre die zwischen der alten und neuen Triester Straße gelegene Befestigungsgruppe bei entsprechender Armierung imstande gewesen, bedeutend überlegenen Kräften erfolgreich durch lange Zeit widerstehen zu können, weil der einzige Punkt, von dem aus ein von Görz anrückender Gegner Geschütze in Aktion bringen konnte — der Sattel der Görzer Straße westlich Präwald — von den Werken ausgiebig unter Feuer zu nehmen war. Eine bedeutende Schwäche der Position lag aber darin, daß die projektierte Befestigung nördlich der Görzer Straße unterblieb, denn über den Hang des Nanos konnten sowohl Infanterie als auch, wie sich später zeigte, Geschütze außerhalb des Ertrages der Festungskanonen nach Präwald in den Rücken der Stellung gelangen.

FMlt. Zach rückte mit seiner Gruppe im Laufe des 16. Mai in Präwald ein. Dort fand er den Generalmajor von Munkátsy mit dem 2. Neustädtler Landwehrbataillon (Albrecht) und 500 Rekruten von St. Julien Infanterie Nr. 61, die beim Schanzenbau geholfen hatten. Als Vermehrung seiner Gefechtskraft konnten diese Truppen jedoch nicht gelten, da sie nahezu gar nicht ausgebildet waren.

Als FMlt. Zach die Befestigungen besichtigte, machte er die deprimierende Wahrnehmung, daß am Vortage ein Artillerieunteroffizier auf das Gerücht hin, die österreichischen Truppen seien am Isonzo abgeschnitten worden, von den vorhandenen 10 Festungskanonen fünf vernageln und von den Lafetten werfen ließ.

Nach eingehender Rekognoszierung der Stellung wurde am Abend für den 17. Mai folgende, hier im Auszuge wiedergegebene Disposition erlassen:

„Major Cazzan mit dem 3. Garnisonsbataillon, der Kordonkompagnie Hauptmann Braunitzer und drei 3 pfündigen Kanonen (Leutnant Junker) besetzt die Schanzen 2, 3 und 5; Major Ogrissovich mit dem Bataillon Franz Karl, der Kordonkompagnie Hauptmann Kiss und den andern drei 3 pfündigen Kanonen (Leutnant Böhm) besetzt die Schanzen 1 und 4.

Das 2. Neustädtler Landwehrbataillon nimmt Aufstellung zwischen den Schanzen 1 und 2, die Landwehrbataillone De Villa und Bubanovich decken die Görzer Straße am Abhange des Nanos, die übrigen drei Landwehrbataillone (Thurn, Brigido und Lazarini) nehmen südlich Präwald als Reserve Aufstellung und stellen dem Major Cazzan und Major Ogrissovich die nötige Mannschaft für die Fortsetzung der Befestigungsarbeiten zur Verfügung. In der Position sind Verpflegsvorräte auf 8 Tage für die ganze Besatzung zu schaffen."

Der Befehl sprach ferner die Zuversicht aus, daß FMlt. Graf Gyulai mit einer ansehnlichen Streitmacht zum Entsatze heranrücken werde, weshalb die Schanzen auf das Äußerste verteidigt werden müßten.

Von einer in der Gegend von St. Veit zurückgelassenen Husarenabteilung kam die Meldung, daß die Franzosen bereits Wippach erreicht

hatten. Ein Angriff war demnach für den 17. mit Bestimmtheit zu erwarten.

Das Korps Macdonald hatte den Isonzo bei Villesse-Sagrado überschritten, war am 15. nach Görz gerückt und hatte nach dreistündiger Ruhe am 16. um 2 Uhr früh die Verfolgung der Kolonne des FMlt. Zach aufgenommen. Während des Vormarsches brachte Macdonald in Erfahrung, daß GM. Kálnássy mit ca. 2000 Mann bei Podvelb und FMlt. Zach mit 11 Bataillonen bei Präwald stehe. Die dortigen Befestigungen machten den Franzosen große Sorge, da sie sich ohne Belagerungsgeschütz außer Stande wähnten, die Stellung zu bezwingen. General Macdonald wollte sie daher mit der Division Lamarque über die alte Laibacher Straße umgehen und über Loitsch im Rücken fassen, während die Division Broussier in der Front angreifen und die Befestigungen möglichst nahe umschließen sollte, um die Besatzung darin festzuhalten.

Gegen GM. Kálnássy rückten noch am 16. Mai zwei Bataillone des 18. leichten Regiments [13] vor und griffen ihn in seiner günstigen Aufstellung bei Podvelb mehrmals vergeblich an. Die Division Lamarque nächtigte in Haidenschaft, die Division Broussier mit dem 6. Husarenregiment in Wippach.

Am 17. Mai hatte entsprechend der Absicht Macdonalds die Division Broussier nach Präwald vorzurücken, die Brigade Huard der Division Lamarque den General Kálnássy anzugreifen und über Loitsch zurückzuwerfen. Die Brigade Almeras der Division Lamarque blieb noch in Reserve bei Haidenschaft.

Die Division Broussier brach um 2 Uhr früh von Wippach auf. Zwischen St. Veit und Lozice stieß die Vorhut auf einen österreichischen Husarenposten, der sich ohne Kampf gegen Präwald zurückzog. Noch vor 5 Uhr früh traf sie vor der Stellung der Landwehrbataillone De Villa und Bubanovich ein und schritt sofort zum Angriffe auf dieselbe. Die Landwehr verteidigte sich mit großer Zähigkeit [14] und brachte dem Gegner namhafte Verluste bei. Ihre Lage gestaltete sich jedoch sehr kritisch, als es einigen Kompagnien des französischen 92. Regiments unter bedeutenden Schwierigkeiten gelang, die Nanos-Hänge zu erklimmen und einzelne Voltigeurs auf erhöhenden Punkten zu postieren; deren Feuer erwies sich so wirksam, daß die Landwehrbataillone zwischen 5 und 6 Uhr früh den Rückzug nach Präwald antreten mußten, bevor die von dorther im Anmarsche befindliche Verstärkung zur Stelle war. Die Kanonen der Werke 1 und 2 geboten dem weiteren Vordringen der Franzosen an der Görzer Straße Einhalt.

Die von den Franzosen eroberte Höhe gestattete einen vollkommenen Einblick in die Stellung und Truppenverteilung der Österreicher. [15]

[13] Siehe das folgende Kapitel.

[14] FMlt. Zach gibt an, daß sich die Landwehr „unvergleichlich benommen".

[15] Siehe Beilage Nr. 2.

General Broussier schloß aus der Aufstellung der Reserve südlich Präwald, daß dort der schwächste Punkt der Position zu suchen sei und beschloß daher die Stellung beiderseits zu umgehen und sowohl von Süden als auch von Osten angreifen zu lassen. Hiezu hatte das 92. Regiment weiter gegen Präwald vorzurücken und das 84. Regiment um die Front der Stellung herum in das bewaldete Hügelgelände südlich und östlich der Werke zu gelangen. Das Gros der Division blieb zunächst an der Görzer Straße als Reserve.

Inzwischen hatten die Besatzungen der Werke ihre zugewiesenen Abschnitte erreicht. Major Cazzan zog das 2. Neustädtler Landwehrbataillon in die Schanze Nr. 2, weil er befürchtete, daß die im Feuer noch gar nicht erprobten Leute einem Angriff nicht stand halten würden und von der Behauptung des Interwalls das Schicksal der beiden Redouten abhing, deren Eingänge noch offen waren. An Stelle des Landwehrbataillons besetzte Hauptmann Schubert des Garnisonsbataillons mit seiner Kompagnie und der Kordonkompagnie Braunitzer unter Kommando des Oberleutnants Slovitzky das ungeschützte Interwall.

Zwischen 8 und 9 Uhr vormittags entwickelte sich am Waldsaume südlich der Werke eine Plänklerkette des 84. Regiments, welches sich außerhalb des Schußbereiches der Werke über die tiefen Schluchten und Risse mühsam in dem dichten Unterholze vorgearbeitet hatte. Ein Bataillon scheint über die neue Triesterstraße hinausgerückt und gegen die bewaldete Höhe südlich Präwald, wo FMlt. Zach mit den Landwehrbataillonen aufgestellt war, zum Angriffe vorgegangen zu sein. Die Landwehr konnte denselben nicht abweisen, trotz des diesesmal rühmlichen Verhaltens der beiden Triester Bataillone, das der Banus in einem späteren Berichte an den Erzherzog Johann besonders hervorhob.

Ausschlaggebend für den gegen 9 Uhr vormittags gefaßten Entschluß des FMlt Zach, mit der Reserve und den vom Nanos zurückweichenden Landwehrabteilungen den Rückzug anzutreten und die Werke ihrem Schicksale zu überlassen, war der Umstand, daß auch das 92. Regiment bereits Präwald zu erreichen drohte. Zach kam noch zeitgerecht auf die Straße nach Adelsberg, doch gelang es dem 92. Regiment, welches abends nach Präwald vorstürmte, noch ungefähr 200 Gefangene zu machen. In der Hast des Rückzuges gerieten auch die zwei dem Major Cazzan zugewiesenen Kanonen in die Kolonne, dafür blieben zwei Haubitzen zurück: eine in Präwald, welche dem 92. Regiment in die Hände fiel, und eine andere, die bald Veranlassung zu einer ruhmvollen Waffentat werden sollte, auf der alten Triester Straße. Das 92. Regiment hatte seine Erfolge gegenüber der schwachen, wenig kampfgeübten Landwehrabteilung am Abhange des Nanos mit einem Verluste von 260 Mann bezahlen müssen.

Das 84. Regiment stellte bald in der Gegend des Posthauses die Verbindung mit dem 92. Regimente her, womit die Einschließung der Position von Präwald vollzogen war.

Major Cazzan hatte mittlerweile Kenntnis erhalten, daß eine Haubitze an der alten Triester Straße stehen geblieben sei und beschlossen, dieselbe in die Verschanzung zu schaffen. Um den auf einige Schritte gegenüber den Werken 1 und 2 am Waldrande eingenisteten Feind seine Absicht nicht merken zu lassen und seine Aufmerksamkeit in eine andere Richtung zu lenken, befahl er dem Hauptmann Schubert, mit seinen 2 Kompagnien einen Vorstoß zu unternehmen, um den Waldrand gegenüber Werk 2 zu säubern und „überhaupt ein wenig Luft zu machen.“

Dieser Auftrag war den ziemlich schutzlos daliegenden zwei Kompagnien höchst willkommen. Mit großem Elan stürzten sie sich unter klingendem Spiel auf die verblüfften Franzosen, welche in den Wald zurückfluteten. Wohl wurden gleich anfangs Hauptmann Schubert und Oberleutnant Slovitzky verwundet, aber unaufhaltsam stürzte die tapfere Schar weiter, den Feind mit gefälltem Bajonette vor sich hertreibend. Als später frische Abteilungen des 84. Regiments eingriffen, mußten die 2 Kompagnien allerdings in ihre alte Stellung zurückgehen, aber inzwischen war es dem Major Cazzan gelungen, die Haubitze in Sicherheit zu bringen.

Der schneidige Vorstoß brachte nicht nur einen materiellen, sondern auch einen moralischen Erfolg. Die Franzosen verblieben in der Folge in respektvoller Entfernung und beschränkten sich vor dieser Front auf ein lebhaftes Geplänkel.

Inzwischen hatten sich mehrere Kompagnien des Regiments 84 auf der Kuppe östlich des Werkes 4 zum Angriffe auf dieses gruppiert. Nach einem mörderischen Feuer von der Höhe, gegen welches die unfertigen Brustwehren nur schwachen Schutz gewährten, stürmten die Franzosen den Abhang herab gegen die Verschanzung. Wohl feuerten die Kanonen der Werke 1 und 2 auf die Sturmkolonne, aber diese fand bald Schutz in dem toten Raume am Osthange der vom Werke 4 gekrönten Kuppe. Die in dem angegriffenen Werke befindlichen Geschütze konnten aber in ihren niederen Lafetten nicht über die Brustwehr feuern. Es hatte den Anschein, als sollte die schwache Besatzung nahezu wehrlos dem feindlichen Anprall erliegen. In diesem kritischen Momente stellte sich Artillerieleutnant Böhm in heroischer Selbstaufopferung mit drei Feldkanonen auf die Brustwehr und feuerte mit Kartätschen auf die Stürmenden, unbekümmert um den Geschoßhagel, der auch bald ihn und 2 Artilleristen wegraffte. Das heldenmütige Beispiel wirkte elektrisierend auf die Besatzung; jede Deckung verschmähend, eilte sie von allen Seiten herbei und überschüttete den Gegner mit einem so wirksamen Feuer, daß er umkehrte und hinter der Höhe Schutz suchte.

Nun wurde es ruhiger; der Feind ordnete seine Verbände und umspannte alle Festungswerke in einer Linie. General Broussier wollte nach einer Erholungspause den Sturm wieder versuchen, diesmal aber durch Artillerie vorbereiten. Geschütze, welche sich zu diesem Zwecke

in den ersten Nachmittagsstunden auf der Görzer Straße in's Feuer setzen wollten, wurden durch einige wohlgezielte Schüsse aus den Verschanzungen sehr bald zum Schweigen gebracht. Gegen 5 Uhr nachmittags sollte der allgemeine Sturm beginnen, aber die am Vormittage erhaltenen blutigen Lehren hatten die Franzosen eingeschüchtert. Sie begnügten sich damit, das Feuer zu steigern, zum Sturme ging jedoch niemand mehr vor. Mit Einbruch der Dunkelheit wurde auch das Feuer schwächer, bis es gegen 9 Uhr 30 Minuten ganz verstummte.

Jetzt erst fand die Besatzung Gelegenheit, durch Verbarrikadierung der Eingänge mit vernagelten Kanonen, Lafetten, Schubkarren etc. die Verteidigungsmaßnahmen zu ergänzen. Die Besatzung stand die ganze Nacht unter dem Gewehr, in der Überzeugung, daß der Feind in der Nacht oder am frühen Morgen seinen Angriff wiederholen werde. Der Munitionsvorrat war stark zusamengeschmolzen; pro Gewehr und Geschütz erübrigten nur 10—12 Schuß, und ein Ersatz war bei der vollständigen Einschließung ganz undurchführbar.

Der Morgen des 18. Mai brach an, ohne daß Anzeichen eines Sturmes wahrzunehmen gewesen wären. Dagegen erschien um 7 Uhr früh ein Parlamentär mit der Aufforderung, die Schanzen zu übergeben, widrigenfalls nach einer Stunde der Sturm unternommen würde. Major Cazzan wies den Antrag kurz ab und traf seine Maßnahmen, um die Franzosen gebührend zu empfangen. Doch es blieb alles ruhig. Gegen 9 Uhr vormittags kam General Broussier selbst und verlangte, mit dem Kommandanten zu sprechen. Er suchte ihn unter Hinweis auf die Aussichtslosigkeit weiteren Widerstandes zur Übergabe zu bewegen, allein Major Cazzan blieb fest bei seinem Entschlusse, bis zur Erschöpfung aller Verteidigungsmittel auf seinem Posten auszuharren.

Die energische Abwehr am Vortage hatte den Franzosen gewaltig imponiert und sie sahen sich außer Stande, die Werke mit Sturm zu nehmen, solange als Artillerieunterstützung fehlte; der erste Versuch war kläglich gescheitert und eine andere Stellung für die Artillerie gab es nicht. Das Feuer der Forts verhinderte überdies die Passage auf der Straße über Präwald, so daß auch die Division Lamarque ohne Artillerie blieb, da sich zeigte, daß die alte Laibacher Straße mit ihren scharfen Wendungen kaum einen vierspännigen Zug erlaubte, der aber zur Bewältigung der starken anhaltenden Steigung nicht ausreichte. General Broussier verlegte sich daher aufs Parlamentieren, um während dieser Zeit, wo die Aufmerksamkeit abgelenkt war, Kavallerie und Artillerie an den Werken vorbeizubringen. Das 6. Husarenregiment galoppierte am 18. während der Verhandlungen auf der Straße nach Präwald, ohne das ein Schuß fiel. Die Artillerie auf dieselbe Art durchzubringen, war natülich ausgeschlossen. Sie benützte einen Saumweg am Abhange des Nanos, der außerhalb des Wirkungsbereiches der Kanonen lag und von den Pionieren zur Not in Stand gesetzt wurde. Bis zu 20 Pferde mußten an ein Geschütz gespannt werden, um die enormen Steigungen

zu überwinden; wo die Breite des Weges nicht hinreichte, half die Mannschaft des 9. Regiments mit, um ein Abstürzen zu verhindern. Die Munition wurde von der Mannschaft getragen und so gelangten die 12 Geschütze, allerdings unter ganz besonderen Schwierigkeiten, aber schließlich doch ohne Unfall auf die Straße östlich Präwald. Volle 36 Stunden waren nötig, um diese kurze Wegstrecke zurückzulegen. Major Cazzan bemerkte den Marsch wohl, mußte ihn aber ruhig geschehen lassen, da er ihn nur durch einen Ausfall hätte stören können, für welchen seine Kräfte viel zu schwach waren.

In der Nacht vom 18. auf den 19. sandte er einen Landwehrkorporal [16] mit einem kurzen Situationsbericht nach Laibach, der auch glücklich den Banus erreichte. Dieser verfügte nur über Kavallerie und 3 Infanteriebataillone, mit welchen er die Deckung von Laibach besorgen mußte. An einen Entsatz von Präwald konnte der Banus somit nicht denken, die Besatzung blieb sich selbst überlassen.

Die Lage der tapferen Verteidiger war inzwischen eine immer bedrängtere geworden. Die wenigen Lebensmittel, welche in die Verschanzungen geschafft worden waren, gingen zur Neige und auch an Trinkwasser begann es zu mangeln. Am 19. Mai erschien abermals ein Parlamentär mit einem von Macdonald unterzeichneten Schreiben, in welchem der freie Abzug in die innerösterreichischen Länder zugesagt wurde gegen die Verpflichtung, bis zur Auswechslung keine Kriegsdienste zu leisten. Auch dieses Schreiben schloß mit der Androhung des Sturmes, falls eine zustimmende Antwort nicht binnen einer Stunde erfolgte. Major Cazzan, welcher den Befehl hatte, die Werke bis aufs äußerste zu verteidigen, blieb unerschütterlich. Er machte, um inzwischen Weisungen von Laibach einholen zu können, den Gegenantrag auf Abschluß eines 24 stündigen Waffenstillstandes, der natürlich nicht angenommen wurde.

Nun rüstete man zum letzten, verzweifelten Widerstande. Die Not hatte die Leute gelehrt, ihre Stellungen in der kurzen Zeit bedeutend zu verstärken. Die unfertigen Gräben wurden vollendet und auch im Innern der Werke Deckungen geschaffen. Major Cazzan befahl, daß sich die Besatzung der Werke 3, 4 und 5 bei einem Angriffe in die Redouten 1 und 2 zurückzuziehen habe, in welchen der möglichste Widerstand geleistet werden sollte. Die Kanonen vom Werk 4 waren schon in der Nacht vom 18. auf den 19. in die Redoute 1 geschafft worden und so hoffte man immer noch, bis zum Entsatze ausharren zu können.

Am 20. wurde das letzte Stückchen Brot verteilt, Wasser war keines mehr vorhanden, die schlaflosen Nächte und die mangelhafte Ernährung hatten den Kräftezustand der Mannschaft bedeutend herabgemindert. Major Cazzan mußte inzwischen zur Erkenntnis gekommen sein, daß auf einen rechtzeitigen Entsatz nicht mehr zu rechnen sei, weshalb er

---

[16] Dem er zur Belohnung eine Medaille versprach.

schließlich sogar den verzweifelten Entschluß erwog, einen Durchbruch der feindlichen Reihen zu wagen. Doch das dichte Gestrüpp vor den Werken 1 und 4, aus denen allein ein Ausfall hätte unternommen werden können, hinderte dermaßen die Bewegung, das es ganz ausgeschlossen schien, die Franzosen zu überraschen. Es wäre demnach zu einem Kampfe außerhalb der Werke gegen eine vierfache Übermacht gekommen. Der Ausgang eines solchen Unternehmens konnte kaum zweifelhaft sein.

Major Cazzan glaubte, sein Möglichstes geleistet zu haben. Er hatte den Gegner durch vier Tage vor den Verschanzungen festgehalten; ohne Wasser und ohne Nahrung war ein weiterer Widerstand unmöglich. Er beschloß daher, mit dem Feinde in Unterhandlungen zu treten und übersandte dem General Macdonald die Bedingungen, unter welchen er sich zur Übergabe der Werke verstehen wollte.

Den Franzosen war indessen die mißliche Lage der Verteidiger nicht entgangen und sie gingen auf den gewünschten freien Abzug nicht mehr ein. Nach längerem Feilschen kam endlich eine für die Österreicher verhältnismäßig günstige Kapitulation zustande.

Sonntag den 21. Mai, um 6 Uhr früh, verließ die Besatzung mit klingendem Spiel die Verschanzungen. An der Spitze eine Feldkanone, dann das Bataillon Franz Karl, dahinter eine zweite Feldkanone und die Kanoniere mit brennenden Lunten, dann folgte das Garnisonsbataillon, die beiden Kordonkompagnien und zum Schluß das Landwehrbataillon.

Wie die Franzosen der tapferen Verteidigung alle Anerkennung zollten, erregte auch die Haltung der ausziehenden Truppen ihre Bewunderung. Der Zug bewegte sich bis Präwald; erst dort wurden die Waffen niedergelegt. Die Offiziere, auf Parole entlassen, erhielten freies Geleite und Vorspann für ihre Bagage bis zu den nächsten österreichischen Vorposten, während die Mannschaft kriegsgefangen nach Palmanova eskortiert wurde. Zehn Festungskanonen gingen zur Armierung von Triest dahin ab. Kurze Zeit nach Übernahme der Werke entdeckten die Franzosen ein wohlgefülltes Pulvermagazin, von dessen Existenz die an Munition so argen Mangel leidende Besatzung nichts wußte. Diese merkwürdige Tatsache läßt sich nur dadurch erklären, daß die Erbauer der Werke zur Zeit der Besetzung nicht mehr anwesend waren und offenbar vergessen wurde, dem Kommandanten die Lage des Magazins mitzuteilen. Die Besatzung rückte erst in der Nacht, unmittelbar vor dem ersten heftigen Angriffe ein, und war fortab an ihre Plätze gebunden, die sie wegen des Feuers nur zur Nachtzeit verlassen konnte; sie trifft daher gewiß kein Verschulden.

Die tapferen Verteidiger, welche von den vorangegangenen Strapazen ermüdet, hungernd und durstend durch fünf Tage in ununterbrochener Kampfbereitschaft dem Tode furchtlos ins Antlitz sahen, errangen unvergängliche Lorbeern. Ihre mannhafte Haltung schreckte die Franzosen von dem bei dem Zustand der Werke gewiß möglichen,

wenn auch verlustreichen Sturmangriff ab und erst der gänzliche Mangel an Lebensmitteln bestimmte den Kommandanten, die ehrenvolle Kapitulation anzunehmen. Bei der allgemeinen Lage fielen die wenigen Stunden, um welche sich der Widerstand vielleicht hätte noch verlängern lassen, nicht mehr in die Wagschale, während dem Staate viele tüchtige Soldaten erhalten blieben, welche noch in demselben Kriege Gelegenheit fanden, ihren Wert zu erweisen.

Die Verluste betrugen: 1 Offizier tot, 2 Offiziere und 38 Mann verwundet. Die Franzosen kostete der Angriff am 17. Mai nach Aussage gefangener französischer Offiziere über 400 Mann. Bezeichnend für die Tapferkeit und Zähigkeit der am Nanos im offenen Felde kämpfenden Landwehr ist der Umstand, daß der größte Teil der feindlichen Verluste 260 Mann — auf das 92. Regiment entfällt, welches ihr gegenüberstand.

Die Gefechte bei Podvelb, Podkraj, Loitsch und Ober-Laibach.

Generalmajor Kálnássy stand am 15. Mai im Begriffe, sich von Idria über Haidenschaft an FMlt. Zach anzuschließen, als er am Abend den durch einen Generalstabshauptmann überbrachten Befehl erhielt, bei Podkraj stehen zu bleiben und die alte Laibacher Straße zu decken.

Er besetzte die zunächst wichtige und auch örtlich sehr günstige Stellung bei Podvelb, gegenüber welcher sich am 16. das französische 18. leichte Regiment einnistete. Am 17. gegen 6 Uhr früh wurde er aber vom General Huard mit bedeutender Überlegenheit angegriffen und zum Rückzuge gezwungen.

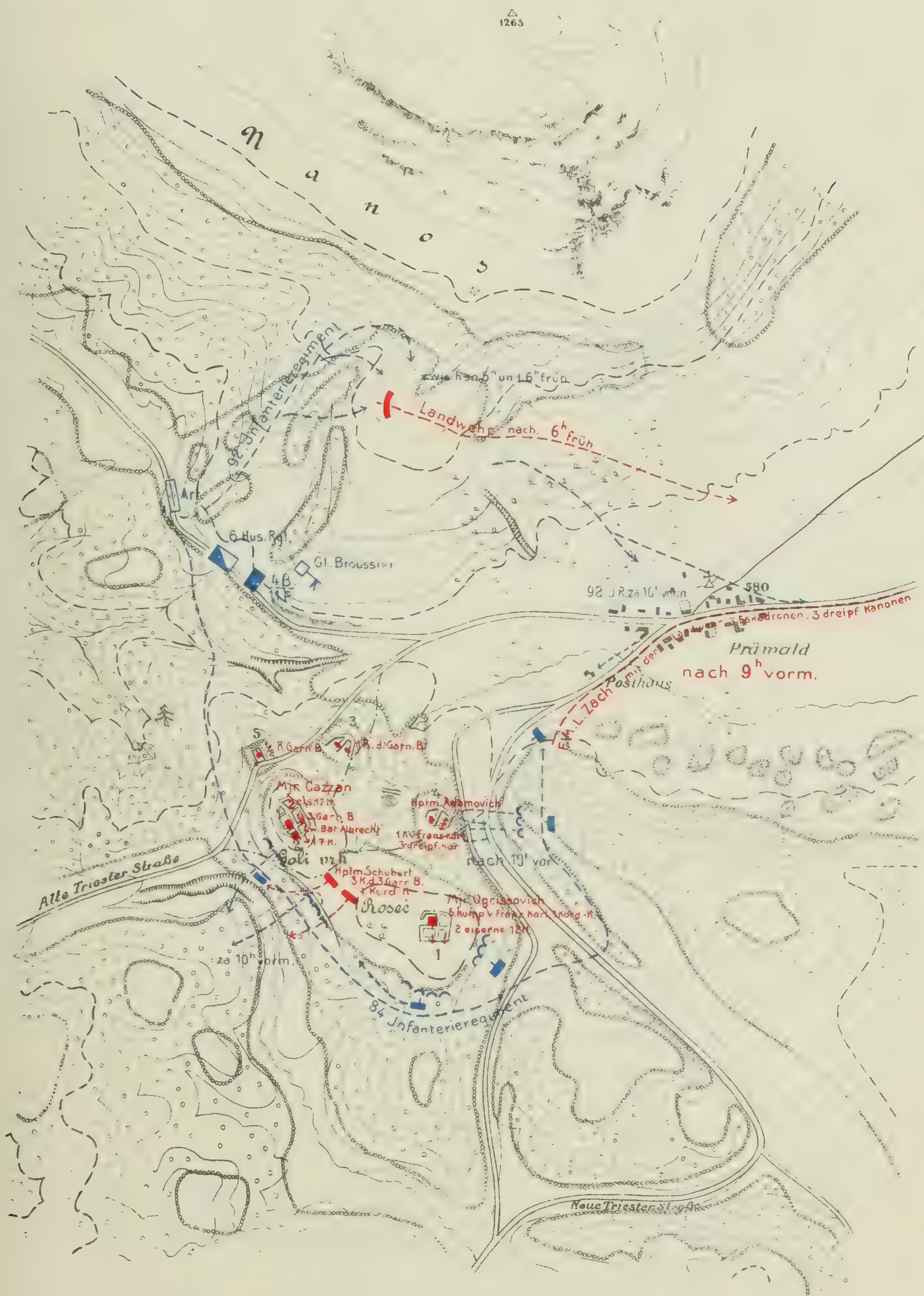
Bei Podkraj versuchte er, gestützt auf die Vorteile des Geländes, längeren Widerstand zu leisten, aber auch hier gelang es seinen ermatteten, schwachen Kräften nicht, den Gegner aufzuhalten. Er mußte über Loitsch, wo es noch zu einem blutigen Nachhutgefechte gekommen zu sein scheint, nach Ober-Laibach weichen. Obwohl über diese Gefechte keine Details in den Akten zu finden sind, läßt sich aus den bedeutenden Verlusten schließen, daß die Österreicher mit großer Hartnäckigkeit kämpften, aber endlich der Übermacht erliegen mußten.

Das vom Banus zur Aufnahme der Brigade Kálnássy nach Loitsch entsendete 3. Bataillon des Regiments Franz Karl traf am 17. um 4 Uhr nachmittags per Schiff in Ober-Laibach ein. Hier erfuhr der Bataillonskommandant, Oberstleutnant Baron Collenbach, durch Oberleutnant Kraus von der Simbschen-Infanterie, daß Kálnássy bei Podkraj von ca. 3000 Franzosen mit großen Verlusten geworfen worden sei und sich im Rückzuge über Loitsch befinde. Collenbach sandte dem Banus hievon Meldung, bat um Verhaltungsbefehle und setzte den Marsch zu Fuß fort. Noch in dem unübersichtlichen Berglande südwestlich Ober-Laibach traf er mit GM. Kálnássy zusammen, der ihm befahl, den weiteren Rückzug

Übersicht der Operationen in Krain im Jahre 1809.

Die Kämpfe bei Präwald am 17. Mai 1809.

Situation in Krain am 16. Mai 1809 abends.

Legende.

GM. Kalnássy.

2. Baon. Simbschen (43)	1681 Mann
$^{2}/_{3}$ Baon. Sluiner	76 Reiter
$^{3}/_{4}$ Esk. Josef Husaren	

FMLt. Zach.

2. Baon. Franz Karl (52)	3006 Mann
3. Garnisonsbataillon	
2 Kordonkompagnien	
3 Eskadronen Frimont Husaren	
6 Landwehrbataillone	
500 Rekruten von St. Julien Inft.	

GM. Splenyi.

Frimont Husaren (5 Esk.)
$^{1}/_{2}$ Kavalleriegeschützbatterie.

Banus FMLt. Ignatz Gyulay.

3. Baon. Franz Karl (52)		ca. 6500 Mann.
2. Baon. Otočaner		
1 Kordonkompagnie		
1 Sanitätskomp.		
1 Komp. Stabsinfanterie		
Reservedivision Simbschen (43)		
Steirische u. Laibacher Landwehr		
Hohenlohe	Dragoner	
Savoyen		
2 Brigade-	Batterie	
1 Positions-		

der Reste seiner Brigade zu decken und hiezu eine Division [17] auf die Höhen südöstlich der Straße zu detachieren. Die Straße umgeht hier in zahlreichen Windungen die ziemlich steil abfallenden Hänge des reich gegliederten, bewaldeten Berglandes. Bei einer solchen scharfen Straßenbiegung sah sich das Bataillon Collenbach, welches ohne Sicherung marschierte, plötzlich dem 2. Bataillon des französischen 13. Linienregiments gegenüber, das gleichfalls unter Vernachlässigung jedweder Sicherheitsmaßnahmen von Loitsch nach Ober-Laibach vorrückte. Einen Moment stutzten beide, dann stürzten sie mit gefälltem Bajonett auf einander los. Ein kurzes wütendes Handgemenge entstand, bei welchem es beiderseits etwa 40 Tote und Verwundete gab. Dann entschied die Überzahl der Franzosen und der Umstand, daß die bergab führende Straße ihrem Ansturm mehr Wucht verlieh, zu ihren Gunsten und die Österreicher streckten die Waffen. Zwölf Offiziere, darunter auch der verwundete Oberstlt. Baron Collenbach, und 392 Mann wurden gefangen.

Die in's Gebirge entsendete Division dürfte von dem Kampfe erst viel später Kenntnis erlangt haben, da hiebei nicht ein Schuß fiel. Sie zog sich nach Ober-Laibach zurück, wo GM. Kálnássy Aufstellung genommen hatte.

Durch die glücklichen Gefechte der Brigade Huard hatten sich die Franzosen den Durchzug durch das schwierige Defilé auf der alten Laibacher Straße gesichert.

Huard, der am 17. mit seiner Hauptkraft bei Loitsch verblieben war und nur ein Bataillon des 13. Linienregiments zur Verfolgung gegen Ober-Laibach vorgesendet hatte, wagte sich ohne Artillerie [18] auch am 18. nicht weiter und wartete bei Loitsch das Herankommen der Brigade Almeras und der Kavalleriedivision Pully ab, welche erst gegen Abend eintrafen. Das vorgeschobene Bataillon verblieb in dem Berglande westlich Ober-Laibach, was in Laibach zu alarmierenden Gerüchten Veranlassung gab. Am 19. um 11 Uhr 30 Minuten vormittags besetzte die Brigade Huard, verstärkt durch 6 Eskadronen das von den Österreichern geräumte Ober-Laibach und sandte Patrouillen gegen Laibach vor.

(Schluß folgt.)

[17] 2 Kompagnien.

[18] Siehe Präwald.

O činiteljih, ki določajo spol.

Predaval v „Muz. društ.“ dne 11. aprila priv. doc. dr. BORIS ZARNIK (Würzburg).

(S 5 slikami).

Slavna gospoda!

Dovolite mi izreči Vam najprvo svojo zahvalo za prijaznost, da ste sprejeli mojo ponudbo, predavati v Vašem cenjenem krogu, ter mi tako omogočili, da morem podati svojim rojakom nekaj rezultatov one zoološke stroke, ki sem ji baš v zadnjih letih posvetil svoje delovanje. Za temo sem si izbral problem, ki stoji dandanes v ospredju bioloških interesov, problem določitve spola, ki nam je obenem najlepša primera, kaj more eksaktna veda že v kratkem času doseči, ako se resno loti i najtežjih zagonetk narave. Določitev spola je pa tudi problem, ki že dolgo vzbuja splošno zanimanje; vsak misleč lajik si je že gotovo stavil vprašanje, kak činitelj pač zamore povzročiti, da se razvije ali moško ali žensko dete, ko so vendar vidni predpogoji za oba spola popolnoma isti.

Že v prošlem stoletju so posebno zdravniki skušali dognati nekatere teh nevidnih vzrokov; nešteto hipotez je vzklilo, toda hipotez brez eksaktne eksperimentalne podlage, naj omenim predvsem GEDDESa in THOMSONa,[1] ki sta iskala določitve spola v presnavljanju jajca in pa SCHENKa[2], ki je mislil, da vpliva hrana noseče na spol deteta. Toda kakor so te fantastiške hipoteze vstale, tako so tudi zopet kmalu zapadle pozabljivosti. Le tam, kjer so opazovalci posegli potom poizkusov v tek narave ali pa so podvrgli spolne stanice natančni citološki analizi, je bilo mogoče dobiti zanesljivih rezultatov.

Pri mali peščici živali že vnanji predpogoji za tvorbo obeh spolov niso enaki, tako pri čebelah, pri nekem črvu-kolobarniku, *dinophilus*, in pri črvih-kotačnikih *(rotatoria)*. Že l. 1846 je izrekel čebelar DZIERDZON[3] mnenje, da določuje pri čebeli spol oploditev in neoploditev. Čebelamatica ima namreč na spolovilu poseben mešiček, takozvani receptaculum seminis, v katerega izpraznijo trotje pri kopulaciji svoje seme. Ko leže matica jajca, more dodati potom kontrakcije onega mešička jajcu semena, ki je oplode, ali pa pusti mešiček zatvoren, tako da jajce ne dobi semena ter ostane neoplojeno. Iz jajc prve vrste se razvijejo samice, matice ali pa čebele-delavke (ki niso drugega kot krnjave matice) iz jajc, ki ostanejo neoplojena, se pa razvijejo trotje. DZIERDZONov nauk, ki je imel v početku mnogo nasprotnikov, je dandanes popolnoma

[1] GEDDES, P., and J. THOMSON, The Evolution of Sex. London 1889.

[2] SCHENK, L., Meine Methode der Geschlechtsbestimmung. Verhandl. d. V. Internat. Zoologen-Kongresses, Berlin 1902.

[3] DZIERDZON, J., Bestimmung und Bestimmungslosigkeit der Drohnen. Eichstädt. Bienenzeitung, vol. 2, 1846.

utrjen, posebno odkar je PETRUNKEVIČ[4] potom mikroskopske analize dokazal, da v jajcih iz satov, v katerih se razvijajo trotje, ni semena, da torej niso oplojena. Slična kakor pri čebelah je določitev spola tudi pri črvih-kotačnikih, kakor je to prvi pokazal francoski učenjak MAUPAS[5] tudi tu nastanejo iz oplojenih jajc samci, a iz neoplojenih samice.

Pri črvu-kolobarniku *dinophilus* določuje spol tudi neka vidna razlika in sicer razlika v velikosti jajc. Kakor je KORSCHELT[6] opazoval, ima ta črv dvojna jajca, večja in manjša. Iz večjih se po oploditvi razvijejo samice, iz manjših pa samci.[7] V zadnjih letih je eksperimentiral R. HERTWIG[8] z žabami ter je mogel dognati, da tudi tu odvisi določitev spola od jajca. Opazoval je, da se razvije relativno tem več samcev, čim zrelejša so jajca. Pri nekem takem poizkusu se je razvilo iz porcije svežih jajc 55 samic in 52 samcev, iz druge porcije jajc iste žabe, ki jih je pa šele po preteku treh dni oplodil, je pa nastalo 17 samic in 129 samcev. Torej ako so jajca prezrela, razvijejo se večinoma samci.

KUŠAKEVIČ[9] je pojasnil te prikazni, pokazal je namreč, da je velika večina žab prvotno hermafroditska, da imajo prvotno podlago za razvoj moških in ženskih spolnih žlez. Ako so jajca stara, se nastavek ženskih organov ne more razviti, ker so jajca najbrže že nekoliko oškodovana, zato potem samo moška osnova uspeva, nastanejo samci.

Toda vsi ti slučaji, kjer opazujemo vnanje znake določitve spola, so nekake izjeme, veljajo le za malo peščico živali. Pri veliki večini živali pa ne moremo opaziti nobenih vidnih predpogojev; iz vnanje

---

[4] PETRUNKEVIČ (PETRUNKEWITSCH), A., Die Richtungskörper und ihr Schicksal im befruchteten und unbefruchteten Bienenei. Zoolog. Jahrb. Abt. f. Morphol, vol. 14. 1901.

[5] MAUPAS, M., Sur le déterminisme de la sexualité chez l'Hydatina senta. Compte Rendu de la Academie des Sciences, Paris, vol. 113, 1891.

[6] KORSCHELT, E., Über Bau und Entwicklung des Dinophilus apatris. Zeitschr. f. wiss. Zool., vol. 37, 1882.

[7] Pred kratkem je izšla o razvoju spolnih stanic te živalice razprava, katere rezultati so pa precej neverjetni (prim.: SHEARER, C., The problem of sex determination in Dinophilus gyrociliatus. Quart. Journ. of Microscop. Science, vol. 57, Part 3, 1912). Po SHEARERju se združijo jedra spermijev že z jedri oogonij! Po tej „oploditvi“ se oogonije še večkrat dele. Pri poslednji delitvi se razpredeli jedro tako, da dobi ena stanica samo ženski del jedra, a druga moški in ženski del. Iz prve nastane malo jajce (moško), a iz druge veliko jajce (žensko). Zorenje nastopi šele, ko so ti procesi končani. To se pač glasi vse tako čudno, da je treba na vsak način stvar še enkrat natančno preizkusiti.

[8] HERTWIG, R., Über das Problem der sexuellen Differenzierung, Verhandl. d. deutsch. zool. Ges. 1905. — Weitere Untersuchungen über das Sexualitätsproblem, ibid. 1906, 1907.

[9] KUŠAKEVIČ (KUSCHAKEWITSCH), S., Die Entwicklungsgeschichte der Keimdrüsen von Rana esculenta. Ein Beitrag zum Sexualitätsproblem. Festschrift f. R. Hertwig, vol. 2, 1910.

popolnoma enakih početkov se tu razvijajo bitja obeh spolov. Pa tudi pri gori omenjenih slučajih ostane še vedno vprašanje, kje in na kak način delujejo činitelji, ki določujejo spol, zakaj se pač razvije iz ene vrste jajc samica a iz druge vrste samec, jeli vzrok različna množina jajčne snovi, ali pa tiči morda vzrok drugje.

V popolnoma novo fazo je stopil nauk o določitvi spola, ko je citologija posegla v te probleme, znanost o delovanju onih neskončno malih elementov, ki tvorijo sestavine stanic. Ravno iz našega zoološkega zavoda v Würzburgu so izšle nekatere razprave, ki so pojmovanje citološke strani seksualnega problema precej poglobile.

Razvoju spolnih stanic posveča citologija že dolgo posebno pozornost, zakaj tu se dogajajo procesi, ki jih pri delitvi navadnih telesnih stanic ni opažati; ravno razpredelba kromosomov, onih malih delcev, ki sestavljajo stanično jedro in ki so nositelji dednih lastnosti, kaže v spermatogenezi kakor tudi v ovogonezi posebnosti: zrelo jajce in zrel spermij dobita le pol toliko kromosomov, kakor jih imajo spolne prastanice.

Pri študiju razvoja semena neke stenice, *pyrrhocoris apterus*, je našel l. 1891 HENKING [10] posebni kromosom, ki ostane pri zadnji delitvi semenskih stanic-matic nedeljen, tako da dobi ena obeh semenotvornih stanic en kromosom več kakor druga. Toda HENKING je tedaj mislil, da je to le neki kromosom, ki je v stadiju degeneracije. V naslednjih letih so našli PAULMIER,[11] DE SINETY,[12] MONTGOMERY [13] in MAC CLUNG [14] pri drugih živalih slične prikazni. Slednji opazovalec je zaznamoval ta posebni kromosom kot „akcesoriški kromosom“. Glavna zasluga MAC CLUNGova je pa, da je l. 1902 [15] prvi izrazil mnenje, da stoji ta posebni kromosom v zvezi z določitvijo spola, češ da nastanejo dvojni spermatozoi: oni, ki imajo akcesoriški kromosom, določajo moški spol, a oni, ki ga nimajo, ženski. Sicer se je pozneje izkazalo, da je ravno narobe istina, toda zveza akcesoriškega kromosoma z določitvijo spola je bila označena. L. 1905 se je pa počel baviti izvrstni ameriški zoolog

---

[10] HENKING, H., Untersuchungen über die ersten Entwicklungsvorgänge in den Eiern der Insekten. II. Über Spermatogonese etc. bei Pyrrhocoris apterus L., Zeitschr. f. wiss. Zool., vol. 51, 1891.

[11] PAULMIER, F. C., The spermatogenesis of Anasa tristis. Journ. of Morphol, vol. 15, 1899.

[12] SINETY, R. de, Rechercher sur la biologie et l'anatomie des Phasmes, Cellule, vol. 19., 1901.

[13] MONTGOMERY, T. H., Further Studies on the Chromosomes of the Hemiptera heteroptera. Proc. Acd. of Natur. Sciences Philadelphia. 1901. in še več drugih razprav.

[14] MAC CLUNG, C. E., The Spermatocyte Divisions of the Acrididae. Kansas Univ. Quart. 9, 1900. — The Spermatocyte Divisions of the Locustidae. Kansas Univ. Sc. Bull., vol. 1, 1902. — The Chromosome Complex of Orthopteran Spermatocytes. Biolog Bull., vol. 3, 1905.

[15] The Accessory Chromosome — Sex Determinant? Biolog. Bull., vol. 3. 1902.

E. WILSON s temi pojavi in njegove študije[16] so temelj, na katerega so gradili in grade vsi naslednji raziskovalci.

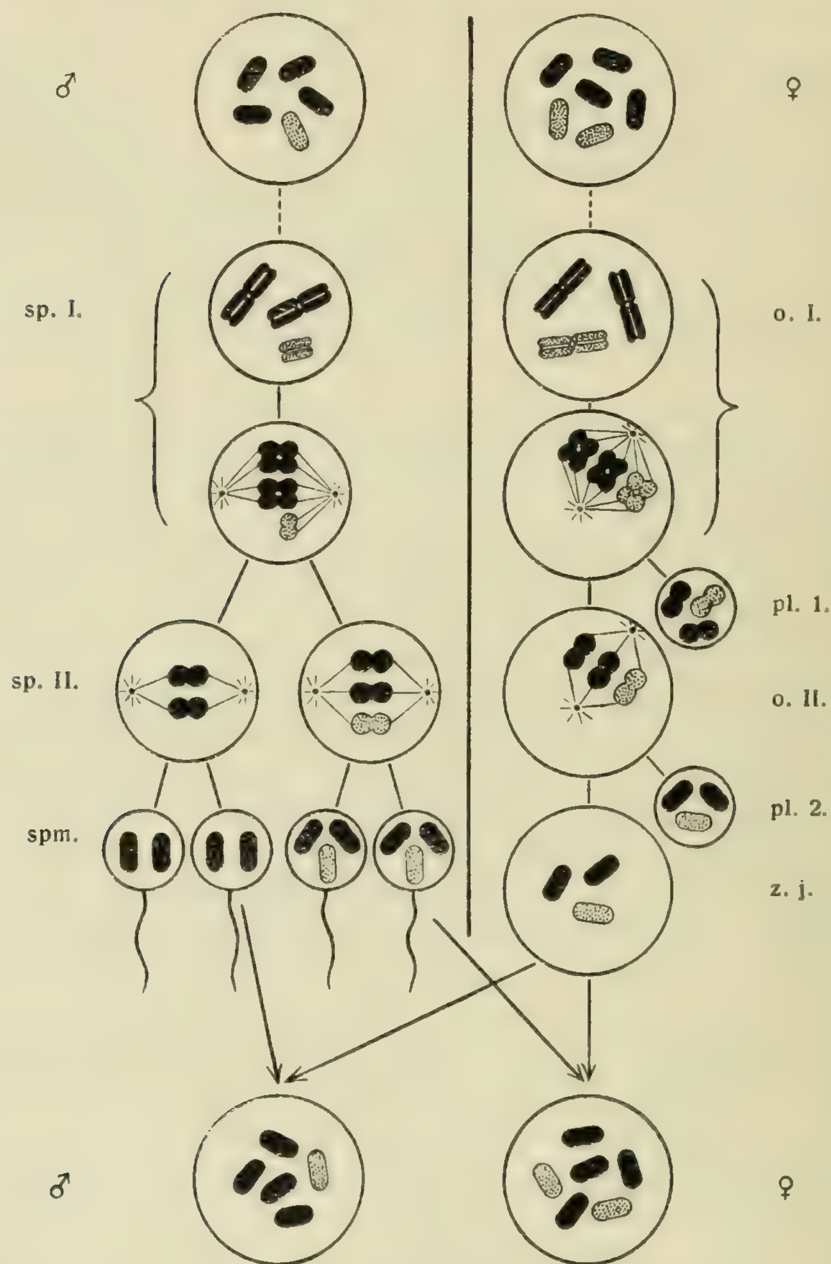
Bistvo WILSONovih raziskav je sledeče. Za primero vzamemo najenostavnejši slučaj, kakor ga je opazovati pri nekaterih stanicah (glej sliko 5). Že dolgo je znano, da imajo jedra stanic živali iste species konstantno število kromosomov, takozvano normalno število. To normalno število pa v moškem in ženskem spolu ni popolnoma enako, nego moške stanice imajo en kromosom manj kakor ženske. V našem slučaju imajo ženske kakor moške stanice po 4 kromosome, ki so paroma enaki, (črno označeni). Poleg tega imajo pa ženske stanice (♀) še en par kromosomov, ki se od drugih razlikujejo navadno že po obliki (pikčasti). Moške stanice (♂) imajo pa le en tak kromosom. Število kromosomov moških stanic je torej liho, a ženskih sodo. Pri razvoju spolnih stanic kažejo ti kromosomi, ki tvorijo razliko med moškimi in ženskimi stanicami, nekatere posebnosti.

Moške spolne stanice se razvijajo iz spolnih prastanic, kojih jedra imajo enak ustroj kakor pri drugih telesnih stanicah. Iz spolnih prastanic ali spermatogonij nastanejo po mnogih delitvah naposled takozvane spermatocite I. reda. V jedrih teh stanic se kromosomi paroma združijo; razun tega kažejo ti kopulirani kromosomi podolžno razpoko, ki se v normalnih stanicah pojavi šele pri naslednji delitvi. Vsak kromosom se torej tu že v jedru razvije v bivalentno tvorbo in ker se kromosomi paroma zvežejo, nastanejo kvadrivalentne tvorbe, četvernice ali tetrade. Samo oni posebni kromosom nima para in ostane radi tega osamljen iz njega nastane, ko se pokaže podolžna razpoka, bivalentna tvorba, diada. Ko nastopi delitev spermatocit I. reda, se tetrade razvrsté v staničnem vretenu na isti način, kot pri navadnih delitvah posamezni kromosomi. Dočim se tu kromosomi razpolové, se razločijo v spermatocitah I. reda tetrade v smislu kopulacije, t. j. mesto da bi se kromosomi v istini razpolovili, se ločijo le pari, ki so se preje zvezali, tako da dobe spermatocite II. reda, tako nazivamo sedaj nastale stanice, le pol toliko navadnih kromosomov kot jih imajo druge telesne stanice (redukcija kromatina). Oni posebni kromosom, ki nima para, pa preide samo v eno spermatocito II. reda, druga ne dobi nobenega takega elementa. Nastanejo torej dvojne spermatocite II. reda, s tremi in z dvema kromosomoma. Delitev teh stanic je normalna, kromosomi se razpolové v smislu razpoke, ki se je že preje pojavila. Semenotvorne stanice ali spermatide, ki nastanejo pri tej delitvi, so torej tudi dvojne vrste, z dvema in s tremi; kromosomi. Spermatide se potem polagoma izpremené v spermije. Le polovica spermijev dobi zatorej oni posebni kromosom, druga polovica ga nima.

Ta posebni kromosom nazivamo a k c e s o r i š k i k r o m o s o m, *x*-k r o m o s o m ali h e t e r o k r o m o s o m. Navadne, v sliki črno označene kromosome pa nazivamo z MONTGOMERYjem a v t o s o m e.

[16] WILSON, E. B., Studies on Chromosomes, I—VI. Journ. of exper. Zoölogy, vol. 2, 3, 6, 9. 1905—1910., in še več manjših razprav.

Tudi pri razvoju jajca kažejo kromosomi iste izpremembe kakor v spermatogenezi. Tudi tu kopulirajo kromosomi, ki kažejo že podolžne razpoke, paroma v stanicah, ki jih zovemo oocite I. reda. Oni posebni kromosom, ki je v moških stanicah osamljen, je pa v ženskih dvakrat

sp. I. = spermatocita I. reda; sp. II. = spermatociti II. reda; spm. = spermiji; o. I. = onita I. reda; pl. 1. = prva polocita; o. II. = oocita II. reda; pl. 2. = druga polocita; z. j. = zrelo jajce.

Slika 5. Shema najenostavnejšega načina določitve spola potom akcesoriških kromosomov. Avtosomi črni, akcesoriški kromosomi pikčasti.

zastopan, zato nastopi tu tudi kopulacija tega para. Delitev oocite I. reda se vrši na ta način, da se pač jedro enakomerno razdeli, ne pa plazma, odcepi se samo mala stanica, takozvana polocita (BOVERI). Pri tem se

razdelé tetrade slično kot v spermatogenezi t. j. kopulirani kromosomi se ločijo. Oocita II. reda, kakor nazivamo stanico, ki je oddala to polocito, odcepi še eno majhno stanico, drugo polocito. Pri tem se kromosomi razdele v smislu že preje nastale razpoke; oocita je po tej delitvi dozorela, stanico zovemo sedaj zrelo jajce. To torej dobi polovico normalnega števila avtosomov in en akcesoriški kromosom.

Kakšen je rezultat oploditve, nam je iz slike jasno razvidno. Ako oplodi jajce spermij, ki nima akcesoriškega kromosoma, dobimo plod s 4 avtosomi in 1 akcesoriškim kromosomom (ki pohaja od jajca), torej ista kombinacija, kakor smo jo opazili v moških stanicah, razvije se moško bitje. Ako pa oplodi jajce spermij, ki je v posesti akcesoriškega kromosoma, nastane plod s 4 avtosomi in 2 akcesoriškima kromosomoma, kombinacija, ki jo kažejo ženske stanice, razvije se žensko bitje.

Akcesoriški kromosom je torej oni činitelj, ki odločuje, ali naj se razvije moško ali žensko bitje.

Navedeni slučaj je najenostavnejša forma razpredelbe akcesoriških kromosomov. Naj omenim, da se pri mnogih vrstah različno od naše shematiške slike akcesoriški kromosom pri delitvi spermatocit I. reda razpolovi in ostane potem pri delitvi spermatocit II. reda nerazcepljen. Rezultat je seveda isti: vsaka spermatocita I. reda proizvede en spermij z akcesoriškim kromosomom in en spermij brez tega elementa.

Razmerje akcesoriških kromosomov, s katerim smo se seznanili, — en kromosom v moških in dva v ženskih stanicah — je opazoval WILSON prvič pri stenici *protenor*, zato zovemo ta tip razdelbe spolnih kromosomov *protenor*ski tip. Ta tip najdemo pri raznih stenicah ter pri ravnokrilcih, ščurkih in kobilicah. L. 1910 je odkril na našem zoološkem zavodu GULICK [17] pod vodstvom BOVERIja popolnoma isto razmerje pri veliki večini črvov oblotočnikov ali nematodov. To odkritje je posebno radi tega velikega pomena, ker je s tem pokazano, da so slične razmere kot pri žuželkah tudi pri teh nizko organizovanih črvih, ki niso niti najmanj sorodni z žuželkami [18], da je torej ta vrsta določitve spola gotovo občno razširjena.

Po raziskavah GUYERja [19] gre določitev spola tudi pri pticah slična pota. Pri pegatki *(numida meleagris)* je našel GUYER v spermatogonijah

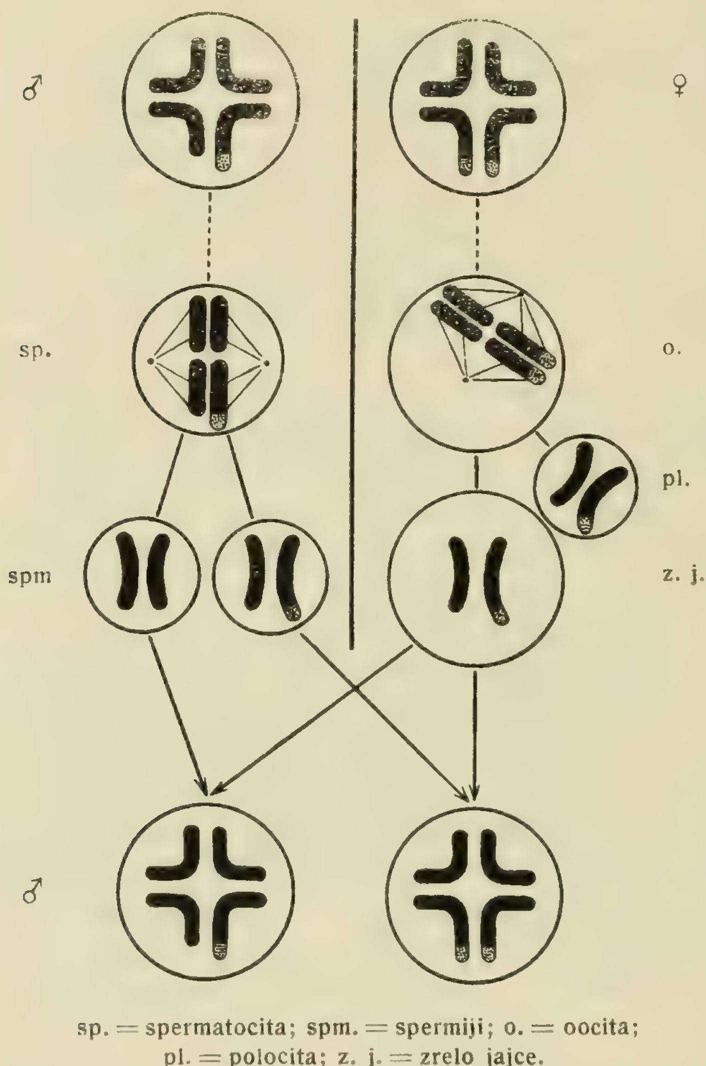
[17] GULICK, A., Über die Geschlechtschromosomen bei einigen Nematoden nebst Bemerkungen über die Bedeutung dieser Chromosomen. Arch. f. Zellforsch., vol. 6, 1911.

[18] RAUTHER (Morphologie und Verwandschaftsbeziehungen der Nematoden, Ergebn. u. Fortschr. d. Zoologie, v. 1, 1909) je sicer izrazil in skušal utemeljiti nazor, da so oblotočniki nastali potom neotenije iz ličink žuželk, osobito dvokrilcev; morfološki rezultati res precej podpirajo ta nazor. Toda dejstvo, da je kutikula oblotočnikov iz keratina in ne iz kitina, kakor so to preje mislili, (prim. FLURY, F., Zur Chemie und Toxikologie der Ascariden, Arch. f. exp. Pathol. u. Pharmakol., vol. 67, 1912) kaže, da RAUTHERjeva hipoteza ne zadene pravega.

[19] GUYER, F. M., The spermatogenesis of the domestic Guinea (Numida meleagris), Anat. Anz., vol. 34, 1909.

17 kromosomov, tako da nastanejo semenska telesca z 8 in z 9 kromosomi. Vendar so ta raziskavanja še nekoliko dvomljiva, pred vsem manjka kontrole v ovogenezi pegatke, ki še ni poznana.

Toda narava ni izbrala pri določitvi spola povsodi tako enostavne metode, temveč pri mnogih formah je opaziti različne komplikacije v razpredelbi seksualnega kromatina. Na protenorski tip se še precej naslanja način, ki ga je proučaval WILSON[20] pri stanici *syromastes*. Tu sta mesto enega akcesoriškega kromosoma v moških stanicah 2 taka elementa, a v ženskih 4, poleg tega pa še 20 avtosomov. Toda ona dva heterokromosoma v spermatogenezi ne kopulirata, nego preideta oba le v eno spermatocito II. reda, tako da nastanejo spermiji z 10 in z 12 kromosomi. Tu je torej ista snov, ki je pri protenorju zbrana v enem samem kromosomu, razdeljena na dva taka elementa. Ta tip je posebno radi tega zanimiv, ker ga je GUYER[21] našel tudi pri človeku. Pri človeku je v spermatogonijah 22 kromosomov. Pri spermatogenezi se razdele spermatocite I. reda tako, da dobi ena 10, a druga 12 elementov. V ženskih stanicah, ki pa še niso raziskane, je torej pri človeku najbrže 24 kromosomov, ravno tako kakor pri stanici *syromastes*.

sp. = spermatocita; spm. = spermiji; o. = oocita; pl. = polocita; z. j. = zrelo jajce.

Slika 6. Shema določitve spola pri konjski glisti (ascaris megalocephala), kjer tvori akcesoriški kromosom priveske avtosoma. Avtosomi črni, akcesoriški kromosomi pikčasti.

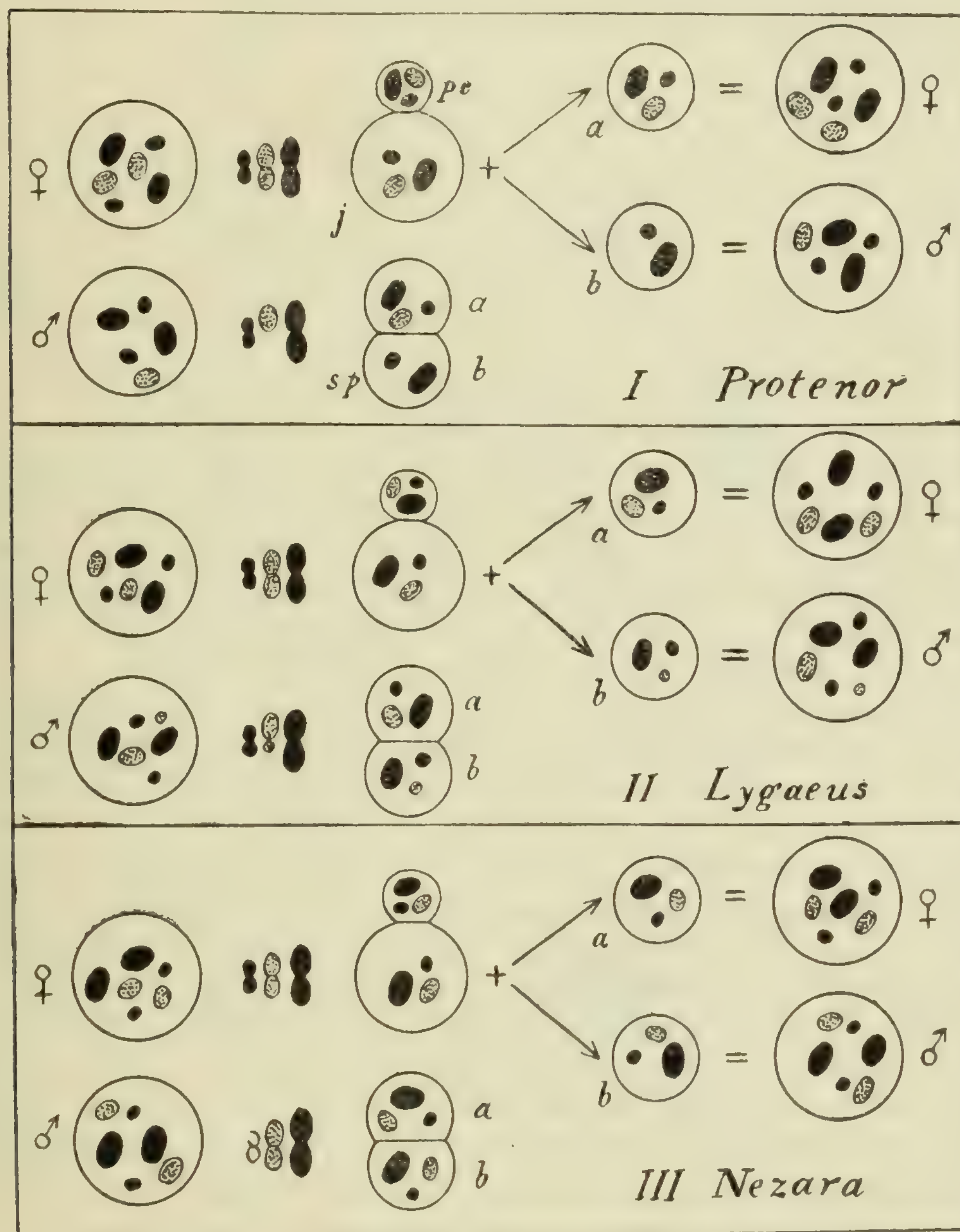
Velike važnosti za umevanje razpredelbe spolnega kromatina so opazovanja BOVERIja[22] na kromosomih konjske gliste *(ascaris megalo-*

[20] WILSON, l. c. IV, 1909.

[21] GUYER, F. M., Accessory chromosome in man, Biol. Bull., vol. 19, 1910.

[22] BOVERI, Th., Über „Geschlechtschromosomen“ bei Nematoden, Archiv. f. Zellforsch, vol. 4, 1909.

cephala). Tu ni posebnih diskretnih akcesoriških kromosomov; v moških kakor v ženskih spolnih prastanicah so 4 kromosomi (glej sliko 6). Toda od teh štirih kromosomov imata v ženskih stanicah dva neki privesek, a v moških stanicah samo en kromosom. Ta privesek je akcesoriški

Slika 7. Shema treh WILSONovih načinov določitve spola pri stenicah. Avtosomi črni, heterokromosomi pikčasti. Kopija po WILSONu.

kromosom, ki se je pa tu zvezal z navadnim avtosomom. Le v nekaterih abnormnih slučajih je heterokromosom ločen od avtosoma, kakor je to natančneje popisal BOVERIjev učenec EDWARDS[23]; to je omogočilo

[23] EDWARDS, C. L., The idiochromosomes in Ascaris megalocephala and Ascaris lumbricoides. Archiv f. Zellforsch., vol. 5, 1910.

njegovo odkritje. Kakor nam shematiška slika kaže, je tu v principu proces razvrstitve akcesoriškega kromosoma isti kakor pri *protenorju*. V spermatocitah kopulira avtosom s priveskom z navadnim avtosomom, tako da dobi privesek samo polovica spermijev.

Ascaris megalocephala-tip nam tolmači jako jasno dva druga tipa, ki jih je WILSON razločil, namreč takozvani *lygaeus*-tip in *nezara*-tip. (Prim. sliko 7). Pri stanici *lygaeus* sta namreč v moških stanicah poleg avtosomov (v istini 14, v shematiški sliki radi enostavnosti samo 4) še dva kromosoma en večji in en manjši, a v ženskih stanicah 2 velika kromosoma. Te kromosome naziva WILSON[24] „idiochromosomes" in je mnenja, da je oni mali kromosom, imenuje ga *y*-kromosom, neki element posebne vrste, ki tudi stoji v zvezi z določitvijo spola. Prave jasnosti, kaj naj pomeni ta *y*-kromosom, še ni najti v slovstvu; večkrat ga skušajo spraviti v zvezo z določitvijo moškega spola, ker se nahaja le v moških stanicah; kakor bomo pozneje videli, nima sploh nobenega zmisla, pripisovati temu kromosomu glede določitve spola kake posebne lastnosti.[25] Pri *nezara*-tipu naposled so pa v moškem in ženskem spolu idiokromosomi enaki (glej sliko 7); primerjajoč ta tip z *lygaeus*-tipom je prišel WILSON do nazora, da sta pri stenici *nezara* idiokromosoma moških stanic, dasi po velikosti enaka, vendar kvalitativno različna, da je eden *x*-kromosom ali določevalec ženskega spola, a drugi *y*-kromosom; v ženskih stanicah sta pa le dva *x*-kromosoma.

Ako upoštevamo razmere, ki jih je opazovati pri konjski glisti, zamoremo pomen idiokromosomov teh stanic mnogo enostavnejše tolmačiti in nam ni treba nobenih hipotetiških *y*-kromosomov. WILSON[26] je sam pozneje svoje mnenje nekoliko izpremenil, vendar še vedno govori o teh posebnih *y*-kromosomih, za kojih spolne lastnosti nimamo nobenega direktnega dokaza. Pri *ascaris megalocephala* je akcesoriški kromosom zvezan z avtosomom, imamo torej v moških stanicah en večji in en manjši avtosom; večji ima privesek, ki odgovarja akcesoriškemu kromosomu. Tudi pri stanici *lygaeus* imamo isto, dva neenaka kromosoma, večjega in manjšega. Mnoge gliste imajo *protenor*-ski tip, jasno je torej, da velja isto kot za gliste tudi za stanice, da *lygaeus*-tip ni nič druzega kot *ascaris megalocephala*-tip, da je večji kromosom pri stanici *lygaeus* = avtosom + akcesoriški kromosom in manjši kromosom = navaden avtosom.

Isto velja tudi za *nezara*-tip. WILSON[27] je pozneje namreč le priznal, da ona dva idiokromosoma v moških stanicah nista popolnoma

---

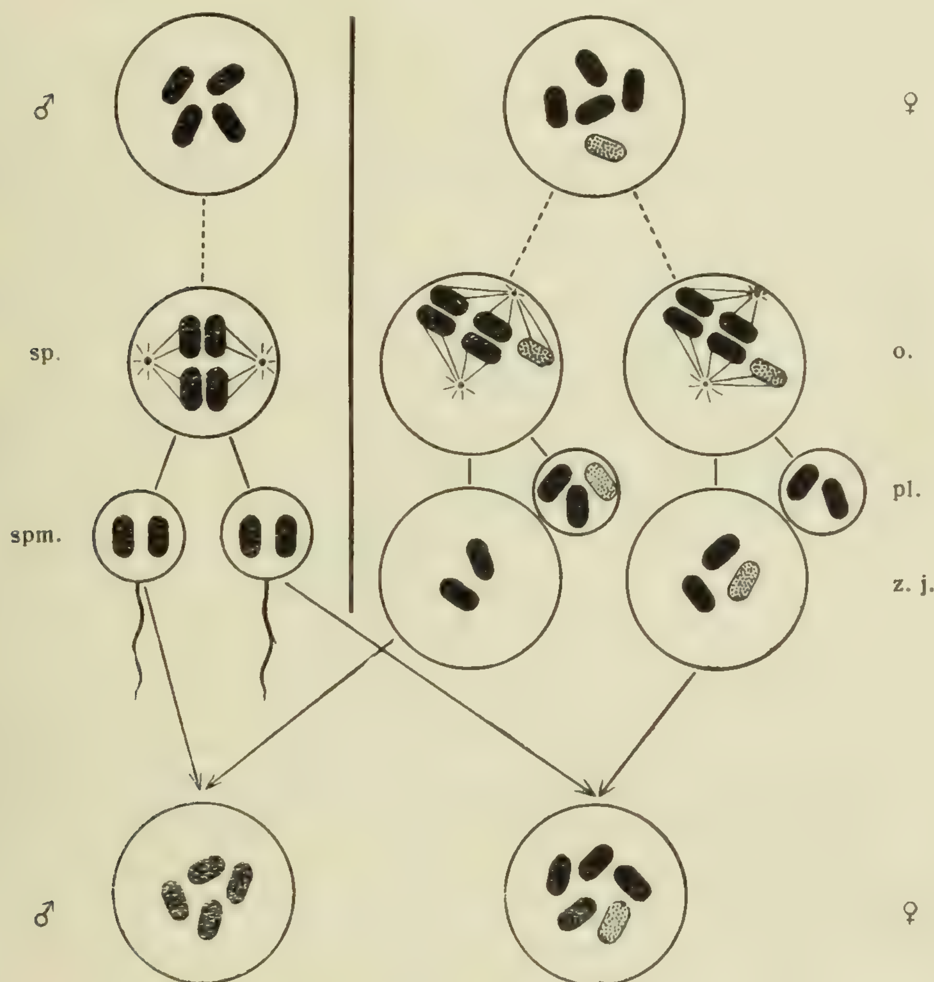
[24] WILSON, l. c., III, 1906.

[25] V novejših razpravah se rabi označba „*y*-kromosom" mnogokrat za kromosome, ki so nositelji posebnih moških lastnosti, ki jih pa po vnanjosti ni mogoče ločiti od avtosomov. Seveda ti *y*-kromosomi niso identični z WILSONovim *y*-kromosomom. Tudi mi bodemo v poznejšem sledili tej novejši označbi.

[26] WILSON, l. c., VI, 1911.

[27] WILSON, l. c. IV, 1909.

enake velikosti, da je eden nekoliko manjši. Toraj isto razmerje kot pri stenici *lygaeus*, samo da je tu razlika velikosti kromosomov precej manjša. Kakor pri vseh morfoloških dejstvih, se torej tudi v teh vprašanjih primerjajoča metoda jako dobro obnese ter nam označuje pot, po katerem se zamoremo izogniti vsem konfuzijam nepotrebnih hipotez.

sp. = spermatocita; spm. = spermiji; o. = oocita; pl. = poloriti; z. j. = zreli jajci.

Slika 8. Shema teoretiške možnosti določitve spola potom akcesoriškega kromosoma v ovogenezi. Avtosomi črni, akcesoriški kromosom pikčast.

Seznanili smo se torej dosedaj s 3 tipi: s *protenor*-tipom, *syromastes*-tipom in z *ascaris-megalocephala*-tipom, pavzaprav sta pa tudi oba slednja tipa le nebistvene modifikacije *protenor*skega tipa.

Teoretiški je pa mogoča še druga pot določitve spola. Dosedaj smo videli, da se spolni kromosomi različno porazdele na spermije. Istotako bi bilo pa tudi mogoče, da je število kromosomov v moških stanicah sodo, a v ženskih liho; v tem slučaju bi se kvalitete ločile pri zorenju jajca, ki v vsem odgovarja zorenju spermijev. Slika 8 predočuje to teore-

tiško možnost. V moških stanicah so samo 4 avtosomi, a v ženskih poleg tega še en akcesoriški kromosom. Spermatogeneza ne kaže nobenih posebnosti, razvijejo se spermiji z dvema kromosomoma. V ovogenezi pa ostane pri kopulaciji kromosomov heterokromosom osamljen; zatorej sta pri tvorbi polocite dve možnosti, ali preide heterokromosom v polocito, ali pa ostane v jajcu, razvijejo se torej dvojna jajca, z dvema in s tremi kromosomi. Iz prvih bi nastala moška a iz drugih ženska bitja. Določitev spola bi bila torej tu odvisna od jajca.

Mogoče je narava res izbrala to pot pri iglokožcih ali echinodermih, onih s trdo vapneno lupino obdanih prebivalcih morskega dna. Moj kolega BALTZER[28] je namreč našel, da se kromosomi moškega in ženskega morskega ježka nekoliko razlikujejo. Kromosomi morskega ježka so po obliki med seboj precej različni; ta razlika se posebno jasno kaže pri mitozi. Pri nekaterih kromosomih se pritrde vretenčne niti na enem koncu, ti kromosomi ostanejo popolnoma ravne palčice; pri drugih se pa pritrjajo niti na podolžni strani, tako da zadobe ti kromosomi pri mitozi, ko počno niti vleči, radi upora plazme zakrivljeno obliko. Morski jež ima 36 kromosomov, v moškem kakor v ženskem spolu; dočim so pa med temi v ženskih stanicah pri mitozi 3 kromosomi kaveljčasti, imajo moške stanice samo dva kaveljčasta kromosoma, mesto tretjega kaveljčastega kromosoma imajo raven kromosom. Zanima nas tu seveda samo oni ukrivljeni kromosom, ki ga moške stanice nimajo. Jasno je, da mora ta kaveljčasti kromosom, ker nima para, pri zorenju jajca kopulirati z ravnim kromosomom, da torej nastanejo, kakor se pač postavi ta skupina v vretenu, dvojna jajca: jajca ki imajo kaveljčast kromosom, in jajca, ki imajo mesto tega ravni kromosom. Spermiji so seveda vsi enaki, vsi brez onega kaveljčastega kromosoma. Naš gori označeni teoretiški slučaj bi kazal torej tu nekaj komplikacij; razporedbo kromatina pri morskem ježu bi bilo primerjati z *ascaris-megalocephala*-tipom, akcesoriški kromosom bi bil tu pritrjen na avtosom ter bi z njim skupaj tvoril kaveljčasti element, dočim bi bil ravni kromosom zgolj navaden avtosom. To bi nam tudi razložilo uzrok, zakaj da se pritrdi vretenčeva nit na podolžni strani, dočim se pri drugih kromosomih pritrja na enem koncu; točka, kjer se nit prileplja, bi bila pač na onem

---

[28] BALTZER, F., Die Chromosomen von Strongylocentrotus lividus und Echinus microtuberculatus. Archiv f. Zellforsch., vol. 2, 1909.

V naslednjem spisu (Über die Beziehungen zwischen dem Chromatin und der Entwicklung und Vererbungsrichtung bei Echinodermenbastarden, Archiv f. Zellforsch, vol. 5, 1910, pag. 504) BALTZER sicer izjavlja, da se mu pri nadaljnjih poizkusih ni zopet posrečilo dognati, pohajajo li spolni kromosomi od jajca ali od semena. Tudi navaja TENNENT (A heterochromosome of male origin in echinoids. Biol. Bull., vol. 21, 1911) za morskega ježka *hipponoë esculenta* nekaj dejstev, ki govore za to, da so tu dvojni spermiji. Gosp. kolega BALTZER mi je v zadnjih dneh izrazil, da je še vedno v dvomih o pravilnosti svojih prvotnih trditev in da hoče stvar še enkrat proučiti.

mestu, kjer se avtosom in heterokromosom dotikata in bi torej odgovarjala koncema obeh zvezanih kromosomov.

Ta tip določitve spola, zovemo ga s SCHLEIPom[29] *echinus*-tip, velja najbrže tudi za metulje, vsaj opazovanja glede podedovanja pri metuljih kažejo, da se tu porazdele spolne kvalitete v ovogenezi.[30]

Akcesoriške kromosome je seveda kakor kromosome sploh mogoče jasno razločiti le pri deljenju stanice. Toda tudi v mirujočem jedru se večkrat že kažejo elementi spolnega kromosoma. Včasih tvori akcesoriški kromosom v spermatogonijah jedro zase, ki se le tesno tišči glavnega jedra. V drugih slučajih je akcesoriški kromosom v mirujočem jedru združen z jedernim telescem, takozvanim nukleolom, neke posebne vrste tvorbo, ki sestoji iz drugačne snovi kakor kromatin.

Tudi po končani delitvi se akcesoriški kromosom ponaša različno od avtosomov, zaostaja namreč za drugimi kromosomi; ko so se avtosomi že združili v jederno ogrodje, je še vedno ločen od njih.

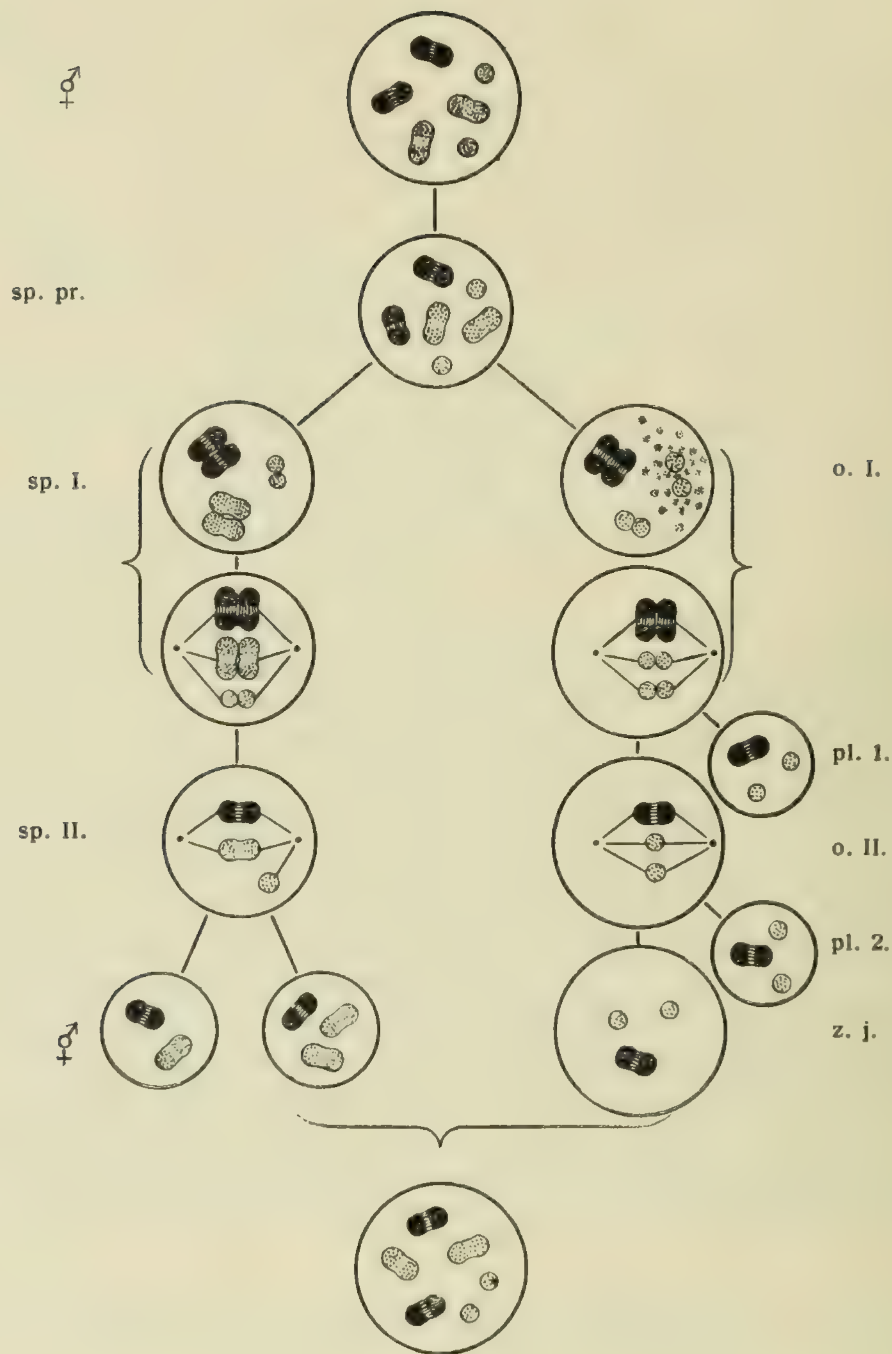
Razun pri že omenjenih živalih so našli dosedaj akcesoriške kromosome tudi še pri muhah, mrežokrilcih, hroščih, stonogah, pajkih in rakih.

Iz vseh teh raziskav je bilo posneti, da je določitev spola potom akcesoriških kromosov obče razširjena prikazen in da velja najbrže ta princip za vse višje organizirane živali. Precejšnjo težkočo pa je delal razlagi postanka spolnih razlik potom teh faktorjev pojav r a z n o r o d j a ali h e t e r o g e n e z e. Mnoge žuželke, posebno rastlinske ušice se plode tako, da nastane več generacij partenogenetski brez oploditve; za temi partenogenetskimi generacijami pa sledi potem generacija samcev in samic, ki med seboj kopulirajo. Iz oplojenih jajc se pa zopet razvije generacija samic, ki se zgolj partenogenetski množe. Vprašanje je, kaj tu določa spol, kako se porazdele v jajcih poslednje partenogenetske generacije kromosomi, da nastane enkrat samec a drugikrat samica. Še zanimivejše je raznorodje pri nekaterih črvih-oblotočnikih, kjer se menjata hermafroditska generacija in generacija ločenega spola. Slične težkoče delajo nauku o kromosomih one živali, ki so vedno hermafroditske, n. pr. polži, ki imajo modo in jajčnik združene v eno dvospolno žlezo; kakšni so tu vzroki, da se razvijajo iz iste osnove sperma in jajca? Od

---

[29] SCHLEIP, W., Geschlechtsbestimmende Ursachen im Tierreich. Ergebn. u. Fortschr. d. Zool., vol. 3, 1912.

[30] Dosedanja citološka raziskavanja DONCASTERa (prim.: Some Stages in the Spermatogenesis of *Abraxas grossulariata* and its Variety *lacticolor*, Journ. of Genetics, vol. 1, 1911, in: Note on the chromosomes in Oogenesis and Spermatogenesis of the White Butterfly, Proc. Cambridge Philos. Soc., vol. 16, 1912) niso sicer dognala nobene razlike med konstelacijo kromatina v moških in ženskih spolnih stanicah metuljev, toda ker so elementi tu silno majhni, je zelo verjetno, da razlike pač postoje, pa jih ni bilo mogoče opaziti, kakor n. pr. tudi WILSON pri *nezari* ni našel prvotno nobene razlike.

sp. pr. = spolna prastanica; sp. I. = spermatocita I. reda; sp. II. = spermatocita II. reda; spm. = spermiji; o. I. = oocita I. reda; pl. 1. = prva polocita; o. II. = oocita II. reda; pl. 2. = druga polocita; z. j. = zrelo jajce.

Slika 9. Shema kromosomskega cicla pri dvospolnih mehkužcih (polžih-plavutonožcih). Vsak črni kromosom odgovarja v istini osmim avtosomom. Spolni kromosomi pikčasti.

teh problemov, ki so danes že večinoma rešeni,[31] hočem spregovoriti le o slednjem, zakaj predaleč bi nas vodilo, ako bi hoteli vse te posamezne slučaje razmotrivati. Slednja točka je tudi radi tega posebne važnosti, ker nam pove marsikaj o specialnem delovanju akcesoriških kromosomov.

Med mehkužci je, kakor rečeno mnogo hermafroditskih form poleg form, ki so ločenega spola. Izhajajoč od nazora, da so dvospolne oblike moluskov postale iz form, ki so bile ločenega spola, sem sklepal, da imajo najbrže tudi hermafroditski moluski neke vrste akcesoriške kromosome; jasno je, da mora biti razmerje takih tvorb pri dvospolnikih silno zanimivo. Lansko leto sem zatorej posvetil pozornost temu vprašanju ter sem na zoološki štaciji v Neapolju preiskaval razne mehkužce; pri neki obliki, ki ima precej pregledne razmere, se mi je res posrečilo najti v spermatogenezi akcesoriške kromosome. Slika 9. predočuje genezo spolnih stanic te forme, ki se zove *creseis* in pripada polžem-plavutonožcem *(pteropoda)*. V spolnih prastanicah je 20 kromosomov, 12 večjih in 2 manjša; radi enostavnosti so v shemi samo 4 večji kromosomi narisani. V spermatocitah I. reda kromosomi paroma kopulirajo in se pri delitvi zopet razločijo, tako da dobe spermatocite II. reda po 10 kromosomov, 9 večjih in 1 majhnega. Pri nastopni delitvi pa ostane mali kromosom nerazcepljen ter preide samo v eno potomsko stanico; ker je delitev malega kromosoma izostala, je potem tako velik kakor „veliki“ kromosomi. Nastanejo dvojne semenotvorne stanice, z 9 in 10 kromosomi. Toda stanice z 9 kromosomi kmalu degenerirajo in razpadejo, le stanice z 10 elementi se pretvorijo v spermije. V ovogenezi se pa dogodi čudna izpremememba. Pri razvoju oocit I. reda se zmanjšata 2 velika kromosoma; pri teh stadijih je namreč videti, kako prehaja iz jedra kromatin v stanično plazmo. Pri prvi zrelostni delitvi jajca nastopi 8 velikih in 2 mala kromosoma, ki seveda vsi reprezentirajo po dva kopulirana elementa, torej v resnici 16 velikih in 4 mali kromosomi. Obe zrelostni delitvi se izvršita tako, da dobi zrelo jajce 8 velikih in 2 mala kromosoma. Ko zrel spermij, ki ima 10 velikih kromosomov, jajce oplodi, je zopet normalno število, 18 velikih in 2 mala elementa, ustanovljeno.

Vprašanje je, kako si moramo pomen teh pojavov razlagati. Ako upoštevamo vsa dejstva, je mogoča samo razlaga, kakor jo kaže shema. V ovogenezi se pretvorita dva velika kromosoma v mala, iz česar sledi, da jim morata biti kvalitativno enaka. Med 18 velikimi kromosomi je

---

[31] Primeri v tem oziru pred vsem sledeče iz würzburškega zavoda izšle razprave:

Ѣеръ, В. ф.-, Образобаніе сексуалныхъ клишокъ и опребиленіе пола у aphididae. С Пешербураъ 1910, (nemški v Arch. f. Zellforsch., vol. 3).

BOVERI Th., Über das Verhalten der Geschlechtschromosomen bei Hermaphroditismus. Beobachtungen an Rhabditis nigrovenosa. Verh. d. phys. med. Ges. Würzburg, vol. 41, 1911.

ZARNIK B., Über den Chromosomenzyklus bei Pteropoden. Verh. d. deutschen Zoolog. Ges., 1911.

torej 16 navadnih avtosomov (v shemi jih radi enostavnosti zastopata samo 2 črna kromosoma) in 2 heterokromosoma, ki sta malim kvalitativno enaka (v shemi pikčasta). Pri spermatogenezi se kromosomi tako razdele, da dobi vsaka spermatocita II. reda 8 avtosomov, 1 velik in 1 majhen heterokromosom. Slednji ostane nerazcepljen ter zadobi radi tega po končani delitvi vrednost velikega kromosoma; razvijejo se torej spermatide z 8 avtosomi in 1 velikim heterokromosomom in spermatide z 8 avtosomi in 2 velikima heterokromosomoma. Le slednje stanice se razvijejo v spermije ter pridejo do oploditve. V jajcu pa oddado pri razvoju veliki heterokromosomi del svojega kromatina v jajčno plazmo ter zadobe radi tega obliko majhnih heterokromosomov, tako da najdemo potem v zrelem jajcu 8 avtosomov in 2 mala heterokromosoma. Po oploditvi je razmerje kromosomov zopet isto kot v prastanicah, ker upelje spermij 2 velika heterokromosoma.

Ti pojavi nam jasno kažejo, kakšen pomen da imajo tu heterokromosomi. Pri spermatogenezi so ti elementi neaktivni, le pri ovogenezi opazimo neko izpremembo, zmanjšanje velikih heterokromosomov potom oddaje kromatina. Iz raziskav monakovske zoološke šole, pred vsem GOLDSCHMIDTa,[32] nam je znano, da pomeni taka oddaja kromatina v plazmo posebno živahno funkcijo kromatina. Ako kromatin, ki je nositelj dednih lastnosti in ki vodi z njim jedro vsa delovanja stanice, slično kakor vodijo možgani delovanje telesa, ako ta kromatin posebno intenzivno učinkuje, tedaj opažamo, da prehajajo iz jedra kromatiški delci v plazmo. Torej v jedru nezrelih jajc delujejo heterokromosomi. Kakšno pa zamore biti to delovanje? V tej razvojni fazi nastaja v jajcu redilna snov, vitellus nutritivus ali rumenjak; iz tega je sklepati, da so heterokromosomi v našem slučaju nositelji onih činiteljev, ki povzročajo tvorbo rumenjaka. Heterokromosomi imajo torej v našem slučaju le pomen za tvorbo ženskih spolnih stanic. V moških spolnih stanicah so brez vsake funkcije, tu takorekoč počivajo, da morejo potem zopet v naslednji generaciji nastopiti kot tvoritelji rumenjaka.[33]

Ko so našli prvič heterokromosome, pa njih delovanje izdaleka ni bilo tako jasno. MAC CLUNG[34] je najprvo mislil, da oni določujejo moški spol, češ oni sperm, ki ima vse elemente moških stanic, mora biti nositelj moških lastnosti. Toda tudi, ko sta miss STEVENS[35] in WILSON

---

[32] GOLDSCHMIDT R., Der Chromidialapparat lebhaft functionierender Gewebszellen. Zool. Jahrb., Abt. f. Anat. u. Ontog., vol. 21., 1904.

[33] R. HERTWIG (Über den derzeitigen Stand des Sexualitätsproblems, Biol. Centralbl., vol. 32, 1912) je izrazil mnenje, da so heterokromosomi pteropodov, ki sem jih (l. c.) popisal, *y*-kromosomi t. j. nositelji moških lastnosti. Gorenja izvajanja kažejo zadostno, da HERTWIGova interpretacija ni pravilna, nego da so to pravi *x*-kromosomi, kar sem že tudi l. c. v kratkih besedah označil.

[34] MAC CLUNG, l. c. 1902.

[35] STEVENS, N. M., Studies in the spermatogenesis with especial reference to the „accessory chromosome“. Carnegie Inst. Washington, Publ. 36, 1905.

dokazala, da imajo ženske stanice navadno 2 heterokromosoma, a moški le enega, je WILSON najprvo zastopal mnenje, da so heterokromosomi ne samo nositelji ženskih, nego tudi moških lastnosti. Izrekel je nazor, da je en heterokromosom v ženskih stanicah določitelj moškega, a drugi določitelj ženskega spola; ako nastopita oba kromosoma skupaj, je bil mnenja, da prevladuje ženski spol. V moških stanicah bi bil po tem nazoru samo moški heterokromosom. Ta nazor zahteva seveda neko selekcijo pri oploditvi. Razviti bi se morala namreč dvojna jajca, jajca z moškim in jajca z ženskim heterokromosomom; da zadostimo opazovanim dejstvom, je treba še podmene, da morejo jajca z moškim heterokromosomom oploditi samo oni spermiji, ki nimajo takega elementa, a ženska jajca le oni spermiji, ki imajo moški heterokromosom, zakaj le na ta način je mogoče, da se z oploditvijo ustanovi postulirana konstelacija kromosomov. V tej WILSONovi razlagi je nakopičenih toliko hipotez, ki so brez konkretne podlage, da je v vsakem oziru jako neverjetna. Zato so ta nazor že večinoma vsi opustili.

Drugo naziranje, ki ga je WILSON izrazil o delovanju akcesoriških kromosomov in ki so se mu tudi mnogi drugi učenjaki priklopili, je to, da sta oba heterokromosoma kvalitativno popolnoma enaka in da odločuje le množina njih snovi. Kako si je pač podrobnejše predstavljati te procese, o tem WILSON ničesar ne pove; on pravi, da je ustroj oplojenega jajca pač tak, da reagira na en heterokromosom z razvojem v moško bitje, a na dva heterokromosoma z razvojem v žensko bitje. Ta nazor, ki ga lahko imenujemo naivnega, ker je pravzaprav le drug izraz za to, kar direktno opazujemo, ne more nikakor v tej obliki zadovoljiti. Razen tega tudi ne moremo reči, da je samo množina kromatina, ki odločuje, da pa posebne kvalitete heterokromosomov ne igrajo nobene uloge. Kakor smo videli, je po mojih raziskavah pri mehkužcih v moških spolnih stanicah ista množina kromatina kakor prvotno v ženskih; pozneje se v poslednjih množina kromatina celo pomanjša.

Vedno več opazovanj govori za to, da je določitev spola mendelska prikazen, pojav, ki se dogaja po istem načelu, kakor podedovanje raznih telesnih lastnosti, ki slede MENDELovemu zakonu, da velja tudi za razvoj spolnih lastnosti načelo dominance in recesivnosti.

Pri križanju dveh pasem se namreč večkrat pokaže, da imajo potomci prve generacije le lastnosti ene roditeljske pasme; šele pri potomcih druge generacije se pojavijo zopet lastnosti tudi druge pasme, toda le pri eni četrtini teh potomcev, to je le v onem slučaju, kjer osnove za te lastnosti nastopijo samostojno.[36] Tudi pri določitvi spola je najbrže tako, da sta vedno zastopani osnovi za oba spola, od katerih je pa ena recesivna a druga dominantna.

---

[36] Za one cenjene bravce, ki jim MENDELov zakon ni natančnejše znan, navajam tu shema mendelskega podedovanja pri križanju pasem. Za primero vzamem križanje dveh pasem vrtnega polža, enobarvne (e) in progaste (p).

Najboljše odgovarja vsem opazovanim dejstvom razlaga, ki jo je podal GULICK.[37] Heterokromosomi, ki jih moremo opazovati, so vedno določitelji ženskega spola. Moja poznejša izkustva pri mehkužcih to v polni meri potrjujejo. Poleg akcesoriških kromosomov, ki imajo samo ženske lastnosti, sta pa v moških kakor v ženskih stanicah še dva kromosoma, ki sta nositelja lastnosti moškega spola, pa se ne razločujeta od navadnih avtosomov. Moške stanice imajo torej 2 moška kromosoma in 1 ženski kromosom, t. j. akcesoriški kromosom, ženske stanice pa 2 moška in 2 ženska (akcesoriška) kromosoma. Glede na funkcijo so ženski kromosomi nekoliko jačji od moških; ako sta dva ženska in dva moška kromosoma zastopana, dominirajo ženski, razvije se žensko bitje. Ako je pa samo en ženski kromosom v stanici in 2 moška, prevladujeta seveda moška, ker sta oba skupaj jačja, kakor en ženski; WILSONova kvantitativna teorija je torej tu zvezana s teorijo mendelskega podedovanja. Dočim je ženski spol v mendelskem smislu homozigota,[38] je moški heterozigota. Zato velja tudi za razmerje spolov potomstva

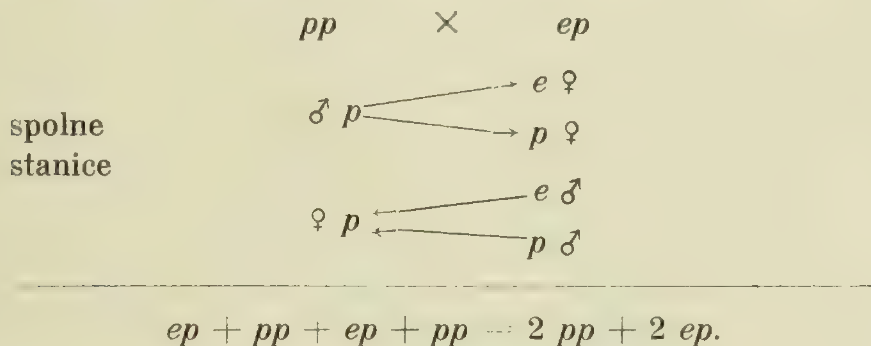
P	*ee*	×	*pp*
spolne stanice	*e*		*p*
F_1		*ep*	
spolne stanice	♂ *e*	→	♀ *e*
	♂ *p*	→	♀ *p*
F_2	*ee* +	2 *ep*	+ *pp*

K shemi je pripomniti sledeče: Kakor vemo iz citologije, so osnove vseh lastnosti dvojno zastopane. Ako zaznamujemo osnove lastnosti polževih pasem z *e* in s *p*, je torej znak za te pasme *ee* in *pp*. Spolne stanice dobe le polovico kromosomov, pri njih so vse osnove le enkrat zastopane, spolne stanice teh pasem so torej *e* in *p*. Prva generacija (F_1) bo imela v svojih stanicah obe osnovi, torej *ep*; spolne stanice te generacije dobe deloma *e*, deloma *p*, in sicer po verjetnostnem računu $^1/_2$ spermijev *e*, $^1/_2$ spermijev *p*, $^1/_2$ jajc *e* in $^1/_2$ *p*. Pod normalnimi pogoji bo pri oploditvi zadelo ravno toliko spermijev z *e* kakor spermijev s *p* na jajca z *e* in isto tako tudi na jajca s *p*. Druga generacija (F_2) ima torej $^1/_4$ individuov zgolj z lastnostjo *ee*, polovica je mešanih *ep* in $^1/_4$ ima zgolj lastnost *pp*. V resnici je pa v našem slučaju F_1-generacija enobarvna in od P_2-generacije so $^1/_4$ enobarvne in le $^1/_4$ progasta. Potomci teh progastih so vsi progasti, dočim proizvaja $^1/_3$ enobarvnih zgolj enobarvne potomce, a $^2/_3$ zopet isto kombinacijo, kakor jo kaže F_2-generacija. Iz sheme je takoj razvidno, da morejo individuji s kombinacijo *pp* proizvajati zopet samo enake individue, ti so torej ona progasta četrtina F_2-generacije. Vsi drugi so pa enobarvni. Torej progasta osnova ne pride nikjer v veljavo, ako je združena z enobarvno. Progasto zovemo zatorej recesivno, a enobarvno dominantno.

[37] GULICK, l. c.

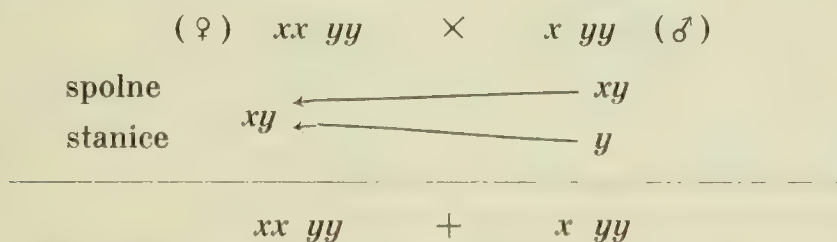
[38] Čisto raso (n. pr. *pp* ali *ee*, opomba 37) zovemo homozigoto, mešano (n. pr. *ep*) pa heterozigoto.

isto kakor za potomce križanja homozigote in heterozigote. Ako n. pr. križamo čisto raso progastega polža (*pp*) z F_1-generacijo bastardov (*ep*), ki je radi dominance enobarvne osnove enobarvna, je polovica potomcev progasta, a polovica zopet enobarvne heterozigote:

ep + *pp* + *ep* + *pp* = 2 *pp* + 2 *ep*.

Slično razmerje je tudi pri določitvi spola, samo da tu v heterozigotah ženska osnova nima za par neke druge osnove, nego je osamljena, kar pa ničesar ne izpremeni. Ako zaznamujemo moške kromosome z *y* in ženske z *x*, ima torej ženski spol kombinacijo *xx yy*, a moški *x yy*.

xx yy + *x yy*

Od potomcev je zopet polovica moškega, a polovica ženskega spola.

Da je spolno določitev razlagati v smislu mendelskega podedovanja, nam kažejo tudi slučaji takozvanega spolnoomejenega podedovanja (sex limited inhertance), ki so jih ravno v zadnjih letih natančneje proučavali. Tu namreč nastopa pasma, ki je omejena v normalnih razmerah samo na en spol. DONCASTER in RAYNOR[39] sta poizkušala podedovanje neke rase metulja-pedica, *abraxas grossulariata*, ki je bela, in sicer so vsi beli individui, ki jih najdemo v naravi samice. Navadna rasa tega metulja je rjava. Ako križamo rjavega samca z belo samico, je vsa F_1-generacija rjava; rjavo dominira nad belim. V F_2-generaciji se pa zopet pokaže bela barva, in sicer, kakor pri navadnem mendelskem podedovanju pri četrtini potomcev. Toda vsi ti beli metulji so samice. Spolni določitelji torej morejo nastopati v zvezi z osnovami za telesne lastnosti, ki slede v vsem Mendelovim zakonom.[40]

[39] DONCASTER, L., and G. H. RAYNOR, Lex niheritance in the moth *Abraxas grossulariata* and its variety *lacticolor*. Report. Evol. Comm., vol. 4, 1908.

[40] Razlaga tega spolnoomejenega podedovanja je sledeča: ako se vse upošteva, sledi iz poizkusov, da so pri metuljih samci homozigote, a samice heterozigote, torej obratno kot pri drugih živalih, da velja za samce znak *xx yy* in za samice *xx y*, moški kromatin je tu torej jačji od ženskega in določitev

Vsak moški, kakor tudi ženski organizem ima najbrže moške in ženske kromosome, moške v isti množini, a ženskih v ženskem spolu več. Ta podmena se jako dobro sklada s čudno prikaznijo, da se včasih prikažejo pri enem spolu lastnosti drugega spola, da n. pr. stare kokoši dobe včasih petelinove krivce; tu pač radi starosti oslabe ženski kromosomi, obrabili so se v teku življenja, tako da ne morejo več dominirati nad moškimi, ki so bili dotlej brez funkcije, ki so takorekoč še sveži in izpočiti. Tudi pri moških se časi pokažejo v starosti ženske lastnosti, namreč perverznost spolnega čutenja, nagnenje k homoseksualnosti, tu prevladuje pač ženski kromosom, dočim so moški oslabeli.

Vpraša se, so li kromosomi zadnji določitelji spola, ali pa postoje morda še drugi činitelji, ki tu odločujejo. Ravno slučaj, ki sem ga opazoval pri hermafroditiških mehkužcih, kaže, da imajo tudi še vnanji izven kromosomov ležeči faktorji nekoliko vpliva, zakaj o tem, ali naj delujejo akcesoriški kromosomi ali ne, tu ne odločujejo kromosomi sami. Prvotno so vse spolne prastanice pri teh hermafroditih enake. Šele pri nadaljnjem razvoju naenkrat opazimo, da pri nekaterih stanicah počno akcesoriški kromosomi delovati in proizvajati rumenjak, a pri drugih ne. Vzrok ne more biti v kromosomih, ker je rečeni stadij za oboje vrste spolnih stanic isti; vzrok mora biti torej drugje, bodisi v plazmi stanic ali morda celo v raznih vnanjih činiteljih, ki gotovo tu vplivajo na labilno ravnotežje. Kromosomi se le izvršilni organ. Nadaljne raziskave na tem polju obetajo zanimivih rezultatov; prepričan sem, da je potom varijacije

---

spola odvisi od razvoja jajca. Poizkusi nam kažejo, da je osnova za barvo perotnic v zvezi s spolno osnovo; iz poizkusov sledi nadalje, da proizvajajo samice ne samo glede na spol nego tudi na osnovo barve peroti dvojna jajca, to je pa le tedaj mogoče, ako je barva peroti vezana na *y*-kromosoma, na določitelja moškega spola. Ako zaznamujemo moški kromosom, ki ima osnovo za rjavo barvo, z *Y* in moški kromosom, ki nosi osnovo za belo barvo, z *y* je shema za belo samico *xx y*, za rjavega samca pa *xx YY*. Pri križanju dobimo sledeči rezultat:

P *xx YY* × *xx y*

spolne stanice:
♂ *x Y* ⟶ ♀ *x*
♂ *x Y* ⟶ ♀ *x y*

F_1 *xx Yy* + *xx Y*
rjav samec . rjava samica

spolne stanice:
♂ *x Y* ⟶ ♀ *x*
♂ *x Y* ⟶ ♀ *x Y*
♂ *x y* ⟶ ♀ *x*
♂ *x y* ⟶ ♀ *x Y*

F_2	*xx YY* +	*xx Y* +	*xx Yy* +	*xx y*
	rjav samec	rjava samica	rjav samec	bela samica

xx Yy × *xx y*

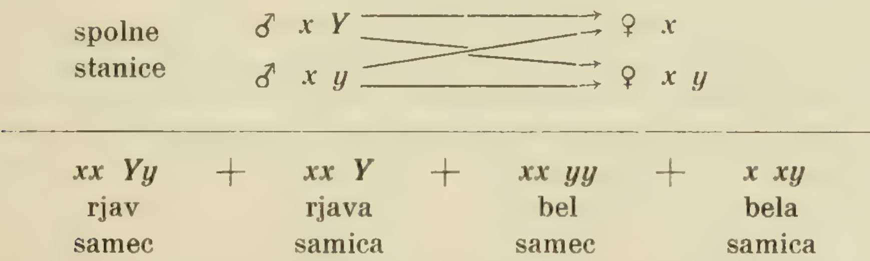
vnanjih činiteljev, temperature, hrane, kemiških agencij itd. mogoče na hermafroditska bitja tako vplivati, da razvijejo v svojih spolovilih samo moške ali pa samo ženske stanice, da je torej mogoče z varijacijo vnanjih faktorjev izpremeniti hermafrodite v enospolna bitja.

Pri živalih ločenega spola je pa mehanizem določitve spola preciznejše urejen; tu je vpliv vnanjih faktorjev v vseh bistvenih točkah izključen, razporedba kromosomov je tu v celem teku razvoja mehaniški zasigurana. Vendar ta mehanizem ni tako točen, da bi tupatam nekoliko ne zavozil; prikazni hermafroditizma in ginandromorfizma pri species, ki so ločenega spola, nam kaže, da more pod gotovimi pogoji nastopiti mešano delovanje določiteljev obojih spolov.

Teorija zahteva, da je razmerje vsote moških in vsote ženskih bitij 1 : 1; to razmerje pa najdemo le pri malem številu vrst; pri večini vrst je to razmerje nekoliko drugačno. Za človeka velja po LENHOSSÉKu[41] razmerje 111 ♂ : 100 ♀, za podgano (po CUÉNOTu) 105 ♂ : 100 ♀, za goloba (po DARWINu) 115 ♂ : 100 ♀, za kokoš 94·7 ♂ : 100 ♀, za hrošča *maerodactylus subspinosus* (po MONTGOMERYju) 131 ♂ : 100 ♀[42] itd. Kakor vemo, so osnove za oboje vrste spermijev v enaki množini zastopane. Vzrokov, ki privedo do omenjenih razmer, torej nimamo iskati v spermatogenezi, nego najbrže v aktu oploditve; ona razmerja si lahko tolmačimo z neko posebno afiniteto jajca do ene vrste spermijev, tako da so pogoji pri oploditvi za te spermije (v največ slučajih za moške) nekoliko olajšani. Ti činitelji pa niso pri vseh individuih enaki. Znani so slučaji, ko je 10 in še več otrok enih staršev enakega spola. Gotovo so v takih slučajih ti posebni činitelji, ki izbirajo med spermiji

---

xx Yy so rjavi samci, ker *Y* dominira nad *y* in se torej bela barva ne pokaže. — Shema nam torej kaže popolnoma isto kakor poizkus: v F_2-generaciji $^3/_4$ rjavih in $^1/_4$ belih, a slednji vsi samice, dokaj, da so vse premise pravilne. Še lepše nam dokazuje pravilnost premis poizkus križanja rjavih samcev F_1-generacije (*xx Yy*) z belimi samicami (*x xy*).

xx Yy	+	xx Y	+	xx yy	+	x xy
rjav samec		rjava samica		bel samec		bela samica

Kakor nam grafiško izvajanje kaže, moramo dobiti med potomci tudi **bele samce**, in sicer je to četrtina generacije; četrtina morajo biti bele samice, četrtina rjavi samci in četrtina rjave samice. Rezultat DONCASTERovega tozadevnega poizkusa je bil: 65 belih samcev, 70 belih samic, 63 rjavih samcev in 62 rjavih samic! Eklatanten dokaz pravilnosti te razlage.

[41] LENHOSSÉK, M. v., Das Problem der geschlechtsbestimmenden Ursachen Jena 1903.

[42] Po SCHLEIPu, l. c.

ojačeni. O teh posebnih vzrokih zamoremo dandanes izraziti seveda samo negotove hipoteze. V opazovanjih BOVERIja[43] in SCHLEIPa[44] pri hermafroditskih črvih in mojih rezultatih o spermatogenezi polžev-plavutonožcev imamo morda migljaj, kako tolmačiti take slučaje. Pri teh formah oni spermiji, ki bi jih zamogli imenovati — v primeri z drugimi formami — moške, degenerirajo. Morda se tudi pri formah, ki so ločenega spola, dogodi, da nekaj odstotkov spermijev ene vrste degenerira, ali pa da vsaj postanejo nesposobni jajce oploditi. Jasno je, da mora v tem slučaju pri potomcih en spol prevladovati. Seveda so to, kakor rečeno samo negotove hipoteze; tu je pač treba še natančnejših raziskav.

Ako še enkrat pregledamo vrsto podanih Vam dejstev, zamoremo reči, da nam je mehanizem določitve spola poznan, mi vemo, kje da so oni činitelji, ki povzročijo v razvoju spolne razlike, toda uplivi, katerim so ti činitelji izpostavljeni, nam še niso v vsem obsegu jasni.

Über die Faktoren der Geschlechtsbestimmung.

Der Aufsatz ist die Wiedergabe eines Vortrages, der bei einer Sitzung des „Musealvereines für Krain" in Laibach in slovenischer Sprache gehalten wurde. Es handelt sich um eine zusammenfassende Darstellung der Kenntnisse von den Geschlechtschromosomen mit besonderer Verwertung der an Pteropoden gewonnenen Ergebnisse. Die daran geknüpften kritischen und theoretischen Ausführungen werden auch in der demnächst erscheinenden ausführlichen Arbeit über die Genese der Geschlechtszellen der Pteropoden veröffentlicht werden.

Slovstvo.

Dr. J. Gruden, *Spomini na Francoze* (Zbornik „Matice Slovenske" XIII. zv. str. 1—28).

Na poziv „Matice Slovenske", naj se zberó in zabeležijo ljudski spomini na francoske čase, je došlo odboru obilo gradiva, ki ga je spretno uredil dr. Gruden. Te črtice nam kažejo pred vsem, kod so se vršili največji boji l. 1809. in 1813. in kakšne so bile gmotne razmere naših kmetov v teh časih. Ti popisi so tako živi in deloma polni dramatičnih momentov, da jih smemo šteti med najznamenitejše doneske k zgodovini francoske dobe. *M. Pajk.*

G. Graf Auersperg, *Briefe Anton Graf Auerspergs (Anastasius Grün) an den Statthalter in Krain Gustav Grafen Chorinsky.* (Neue Freie Presse 17./IX. 1911).

Izmed tu objavljenih 6 pisem iz let 1851, 1857 in 1860 je najvažnejše peto (10./X. 1860). V tem se izreka proti pretiranemu centralizmu. „Daß den Provinzen

[43] BOVERI, l. c., op. 31.

[44] SCHLEIP, W., Das Verhalten des Chromatins bei Angiostomum nigrovenosum. Archiv. f. Zellforsch., vol. 7. 1911.

ohne Gefährdung der Reichseinheit ein gewisses Maß von Selbstbestimmung gewährt werden kann, ja, daß es ihnen sogar zur Kräftigung zugestanden werden sollte, ist meine feste Überzeugung. Wien kann und darf kein Paris werden! Das Jahr 1848 hat in dieser Hinsicht, namentlich in unserem loyalen Lande, zu deutlich gesprochen." *M. P.*

J. Sbrizaj, *Ljubljansko Barje in poplavi v notranjskih kraških dolinah* („Vijesti hrv. društva inžinira . . ." 1912, br. 4 in 5).

Na podlagi natančnih podatkov glede vodnih množin, ki se nabirajo po Loški, Cerkniški, Postojnski in Planinski kotlini, pride pisatelj do zaključka, da na popolno odpravljanje poplavi po notranjskih kotlinah ni misliti; zakaj v tem slučaju bi morala Ljubljanica odvajati iz imenovanih kotlin tako ogromne množine vode, da bi bilo Barje tudi po uspeli osušitvi vsako leto zopet pod vodo. Pač pa je mogoče poplavljanje notranjskih kraških kotlin omejiti, ker bo struga Ljubljanice po izvršeni poglobitvi mogla odvajati do gotove meje večje množine vode kakor sedaj. *M. P.*

G. A. Perko, *Der Zirknitzer See* („Adria" IV. Jhrg. 4. u. 5. Heft).

Poljudnemu popisu Cerkniškega jezera in Rakovske doline so dodani 3 zemljevidni obrisi, 1 profil in 4 slike. Glede pisave lastnih imen bi želeli več točnosti (prim. oblike kakor „Das Dorf Kozarišćani", „Babnopoliške Tal", „Kolićivka" . . .) *M. P.*

G. A. Perko, *Die „Neue Grotte" von Adelsberg* (Illustr. Wochenschrift „Prometheus" 6./IV. 1912, z 2 slikama).

450 *m* dolga „Nova jama" leži za „Kalvarijo" kot severni podaljšek Postojnske jame; sloví po slikovitosti, a širšemu občinstvu še ni pristopna. *M. P.*

Ing. Karel Pick, *Regulace řek štěrkonosných a úprava Sávy v Kraňsku,* ponatis iz „Techn. Obzor" l. 1911., v Praze 1911.

Pisatelj seznanja v strogo znanstvenem članku češke strokovne kroge o regulaciji prodnatih rek in uravnavi Save na Kranjskem. Zelo poučni in zanimivi popis obsega nazorno tabelo in 5 slik.

Uravnava reke Save nudi prav poseben primer za regulacijo prodnatih rek posebno tam, kjer se razširi vzporedno pogorje v široko Ljubljansko polje. Pri uravnavi rek ne gre v prvi vrsti za to, kako je treba izvršiti pobrežne stavbe, temveč kako dobiti iz cele mreže tekov in iz razcepljenih rokavov z najenostavnejšimi in najcenejšimi sredstvi le eno enakomerno se znižujočo strugo s tem, da vporabimo silo žive tekoče vode. Nadalje gre pri regulaciji tudi za to, kako omiliti škodljive vplive in posledice velike vode (poplavitve), kako izrabiti gnojilne snovi kalne vode, da bi bila tudi prodnata okolica uravnane reke pridobljena za obdelavanje.

Uravnava vsake reke zahteva, da se daljšo dobo proučava, opazuje značaj reke, izpremembe najglobokejšega mesta (korita), peščenih sipin itd., zakaj v mehko prodnato snov položeno rečišče je podvrženo večnim in vsakovrstnim izpremembam. Mal vzrok (n. pr. priplovljen hlod, položen prečno v rečni strugi) ima dalekosežne posledice v izpremembi rečnega teka, razdelitev strug in naplavnin dobi lahko v kratkem zelo izpremenjeno zunanje lice. Prejšnje glavno korito se lahko razdeli v dve panogi, v vsaki se razvije samostojno življenje: valjenje okroglega proda, podmlevanje obrežja, izjedanje struge v globino itd.

Da se prod vali naprej okrog svoje vodoravne osi, prihaja odtod, ker pritiska voda v strugi na gornjo in spodnjo ploščino zaokrožnega kamna z različno silo, kar provzroča teklajoči moment. Kadar je pa teža proda večja kakor pa goneča sila vode, takrat odloži voda kamen. Zato so tudi naplavine in sipine tako različne glede velikosti proda. — Važen faktor za nove izpremembe je vtek vode iz pritokov.

Proti odnašanju in eroziji pobrežnih zemeljskih plasti je edino sredstvo močna rast trave, posebno pa grmičevja, ki poganja globoko v zemljo korenine (vrba).

Priroda ne prenese nasilstva, reka hrani v sebi strahovito moč, elementarno silo je treba preučiti in jo izkoristiti za lastne regulačne namene: reka nam sama da živo silo za izkopanje korita, za napolnitev erozij in poglobljenih prostorov zunaj regulačne črte.

Sava je bila pred Južno železnico (l. 1849) od Ljubljane do Belega Grada jako važno prometno sredstvo. Z priprostimi sredstvi so skušali ohraniti Savo v eni globokejši strugi brez nepotrebnih ovinkov, da bi bila reka plovna in kar mogoče kratka. Zato je prav mnogo storil v drugi polovici 18. stol. „navigačni“ inženir Jos. Schemerl. Butare iz šib in protja, med seboj zvezane in s kameni na gotovih mestih obremenjene — kakor se je to z uspehom rabilo v Nemčiji in v Nizozemski — so bile najbolj preprosto regulačno sredstvo. Ko je Sava prenehala biti vodna cesta, je bila regulacija le še krajevna in je imela edini namen varovati travnike, polja in njive pred poplavljenjem in erozijo rodovitnega obrežja.

Nova uravnava Save na moderni znanstveni način se je pričela po l. 1875 in sicer najpreje na kranjsko-hrvatski meji (Krško-Čatež). V letih 1877—1895 se je uravnala Sava med Sv. Jakobom med Ljubljano in štajersko mejo in sicer na enem ali tudi obeh bregovih. L. 1894 se je pričelo z regulačnim delom med Tacenskim mostom nad Ljubljano in med sv. Jakobom, na črti 11·5 *km* dolgi. Dela so se pozneje raztegnila na poprave do vteka Ljubljanice in Kamniške Bistrice. Ing. Boleslav Bloudek si je stekel mnogo zaslug za novejšo regulacijo. Moderna tehnična znanost si je do gotove mere podjarmila tudi neukrotljivo vodno silo na podlagi že povedanih načel: vodno silo izrabiti za regulačne namene, tako da divji vodni element kroti sam sebe, sebi dela po predpisu tehnične vede novo strugo. Izven okvira našega poročila pa bi bil popis o načinih vodnih in obrežnih stavb, ki jih nazorno slika avtor tega članka. Kakor nekdaj, so še danes glavna sredstva za to: kamenje, protje, železo, žice, hlod itd., le kombinacije in znanstvena preračunljivost so danes bistveno drugačne kot nekdaj.

Sicer pa se za gotove slučaje ne more predpisovati niti dandanes gotovih pravil za izvedbo te vrste stavb in za njih vzdrževanje. Treba je naravo natančno proučiti. Teorija je na tem polju nezanesljiva, dasi se danes mnogo trudi tehnična veda, da postavi striktne zakone, po katerih nanašajo prodnate reke naplavnine in po katerih izpreminjajo svojo strugo. Izkušenost in dolgoletna opazovanja po strokovnjakih so najboljši vodnik za regulacije rek. *Dr. Pavel Pestotnik.*

M. Limanowski, *Die tektonischen Verhältnisse des Quecksilberbergbaues in Idria.* Bulletin international de l'Academie des sciences de Cracovie. Juli 1910, S. 367—371. Hiezu 1 Tafel.

Im Anschlusse an seine Auffassung des Hochkarstes als Schubmassen im Sinne der Deckfaltentheorie erscheinen dem Verfasser die tektonischen Verhältnisse von Idria erklärbar als drei Digitationen des Karbonkernes der Überfaltungsdecke des Ternovaner Waldes.

Die Darstellung des Verfassers ist mit einem geologischen Profil durch das Bergwerk in der Gegend des Inzaghischachtes illustriert. Das Profil wurde vom

Oberverwalter des Bergwerkes, Herrn Kropač nach den amtlich vorliegenden Vermessungsdaten zusammengestellt.

Die drei sekundären Falten der karbonischen Gailtalerschiefer treten in diesem Profil deutlich hervor und werden vom Verfasser mit I, II, III bezeichnet. Im Sinne dieser Auffassung wird der ganze Schichtverband im Bereiche des Profils und seiner Nachbarschaft gedeutet. In der Mulde zwischen I und II liegt die Erzlagerstätte.

Das Profil und die stratigraphische Beurteilung basieren im wesentlichen auf der gründlichen Studie von Prof. Kossmat über das Bergwerk Idria, 1899. Hingegen gelangt Limanowski zu einer völlig verschiedenen Auffassung der Tektonik, indem er sie auf die „Architektur einer liegenden Falte, die sekundär deformiert wurde", zurückführt. Den Gegensatz bringt Limanowski mit folgenden Worten zum Ausdruck. „Kossmat will den komplizierten Bau der Lagerstätte durch eine Reihe von Überschiebungen erklären. Es ist dies aber ein Erklärungsversuch, der mit den Verhältnissen von Idria in keinem Einklang steht". Was die Herkunft des Quecksilbers anbelangt, meint Limanowski, es sei wahrscheinlicher, daß es mit den Gailtalerschiefern oder Wengenerschiefern aus der Ferne gebracht worden ist und erst während der „decollements" und Gleitungen die Imprägnationen bewirkt hatte.

Gegen die Anschauungen Limanowskis nahm Kossmat in einer Fortsetzung seiner Studie über das Bergwerk Idria, Stellung (vgl. das Referat hierüber in Carniola 1912, Heft 2) und kam zu dem Ergebnisse, daß von einer liegenden Falte, wie sie Limanowski vorschwebt, „keine Rede sein kann", sowie daß die Erzbringung wohl mit der Eruption des Porphyrs von Kirchheim verknüpft sein dürfte. *F. S.*

M. Limanowski, *Les grands charriages dans les Dinarides des environs d'Adelsberg (Postojna).* Bulletin international de l'academie des sciences de Cracovie Juin 1910, pag. 178—191, fig. 1—13.

In der Auffassung des geologischen Aufbaues unserer Kettengebirge (Alpen etc.) trat bekanntlich in neuerer Zeit (seit 1894) ein gewaltiger Umschwung ein. Man hatte vorher im Sinne der meisterhaften Darstellungen von E. Sueß die Alpen als ein System von an Ort und Stelle durch großartigen Seitendruck aufgestauter, zusammengepresster, überkippter, zerbrochener und verschobener Falten und Schollen der Gesteinsrinde der Erde aufgefasst. Nun vermeinte man (Marcel Bertrand, Maurice Lugeon, Termier, Haug, Schardt u. A.) zu sehen, daß der seitliche Druck auch zur Bildung von langhinstreichenden, großen Falten führte, die niedergelegt erscheinen, und viele Kilometer breite Zonen überdecken. In der weitern Verfolgung dieser Auffassung wurden die gesamten Alpen als ein System von mehreren „von Süd nach Nord übereinandergewälzten sich deckenden, liegenden Falten (Überfaltungsdecken, nappes de recouvrement, nappes de charriage) enthüllt, die aus dem südlichen Rand des Alpengebietes auftauchten („Wurzel"), die Zentralkette übersteigen, und bis zum Nordrande der Alpen reichen („Stirn"), dort förmlich „aufbrandend". Hiebei legten die Faltendecken von ihrer ursprünglichen Heimat, der Wurzel, bis zur Stirn Wege bis zu 100 *km* zurück.

Diese plantastisch anmutende Auffassung hat einerseits Beifall gefunden, anderseits aber stieß sie auf lebhaften Widerspruch. Zu einer Klärung der gegenüberstehenden Anschauungen ist es dermalen noch nicht gekommen.

Die oberwähnte Abhandlung Limanowski's ist ein Versuch, die Charriage-Theorie auf das Plateaugebirge des Ternovaner- und des Birnbaumerwaldes anzu-

wenden. Der Autor, ein Geologe von der Universität Krakau, nahm die Gelegenheit wahr, das genannte Gebirge geologisch zu begehen, zumal über dasselbe eine aus neuerer Zeit stammende geologische Spezial-Karte samt Erläuterungen vom Geologen der Wiener Geologischen Reichsanstalt, Professor Dr. Fr. Kossmat vorlag.

Die Abhandlung Limanowski's gliedert sich in folgende Abschnitte: 1. Le grand pli couché de la Hrušica, 2. Analyse tectonique des contours externes de la Hrušica, 3. Le Karst d' Adelsberg et les déformations de la Hrušica, 4. La nappe de recouvrement de la Forêt de Ternovo, 5. Les axes de la nappe de la Forêt de Ternovo et l' origine de la Hrušica, 6. Conclusions.

Der Autor kommt zum Schlusse, daß die in Betracht gezogenen Gebirgsplateaus dem System der Südalpen (Dinariden) eingegliederte große Schubmassen seien, ihr mesozoisches Gesteinsmaterial ruhe auf dem überschobenen Eozän-Flysch. Das Ternovaner Waldplateau wurde über der longitudinal gegen NW geneigten Falte des Birnbaumer Waldes gegen Süden hinbewegt.

In Bezug auf die Einzelheiten wird auf die Abhandlung selbst verwiesen, da dieselben sich auf geologische Kartenskizzen und Profile stützen und ohne solche auszugsweise kaum mit Erfolg vorgebracht werden könnten. *F. S.*

Fr. Kossmat, *Der küstenländische Hochkarst und seine tektonische Stellung.* Verhdlg. d. Geol. Reichsanstalt. Wien 1909. S. 85—124. Mit 1 geol. Profil und 2 Kartenskizzen.

Der krainisch-küstenländische Hochkarst umfaßt die Hochplateaus des Birnbaumer- und Ternovanerwaldes (einsch. d. Kreuzberges), das Lokovec- (Banjšica)-Plateau und das St. Veitsbergplateau. An dem Aufbau dieser Mittelgebirgsregionen nehmen Teil: die obere Trias (hauptsächlich Dachsteinkalk und Dolomit), Lias, Jura und eine wohlgegliederte Folge von Kalken der Kreideformation (Plattenkalke der untern Kreide mit eingelagerten fischführenden Schiefern, mittlere und obere Kreide mit Caprinen, Radioliten, Hippuriten und Inoceramen) und alttertiärer Flysch. Hervorzuheben ist, daß mit der Annäherung an die Julischen Alpen die Kreide mehr und mehr den Karstcharakter verliert, indem unter immer stärkerem Hervortreten des litoralen Charakters die Rudistenkalke zunächst Einlagerungen von sandigtonigen Schiefern aufnehmen (Unteres Idrijcagebiet) und schließlich letztere vorwaltend werden (Bačagebiet). Noch weiter im Innern des Kalkgebirges, im zentralen und nördlichen Teil der Julischen Alpen ist die Kreideformation unbekannt. Im Nordosten von Laibach (bei Domžale) liegt ein Erosionsrelikt von Radioliten führendem Breccienkalk transgredierend auf mittlerer Trias. (In Unterkrain ist die Kreideformation, z. B. auf der Trška gora bei Rudolfswert in Form von Mergelschiefern und Kalken entwickelt, ähnlich wie nach Katzer stellenweise in der Hercegovina. Zusatz d. Ref.). Die Kreide wird von eozänem Flysch überlagert, welcher auf dem Hochkarst deutlich transgredierend auftritt, während er am Südrand des Wippachtales bis Görz den Eozänkalken konkordant aufliegt.

Bemerkenswert ist die Tektonik des betrachteten Gebietes. Den Ternovaner Hochkarst bildet eine flach nach WSW geneigte Schichtfolge von Kalksteinen, welche im Westen am Isonzo vom Flysch überlagert wird, im Süden aber von einem scharfen Bruch gegen das Wippachtal abgeschnitten erscheint (Steilabfall des Ternovanerplateau). Die Nordgrenze der Birnbaumer-, Ternovaner- u. Lokovec-(Banjšica)-Plateaus wird durch den weithinstreichenden periadriatischen Bruch von Idria (Bruchstrecke: Zirknitz-Idria-Sta. Luzia bei Tolmein) gebildet. An diesem

Bruch ist der nördliche Flügel (Veitsbergplateau) abgesunken, und wird dieser selbst weiter nördlich von dem Südrand der Julischen Alpen überschoben. Das Veitsbergplateau ist hiebei nur der jüngere Teil des Schichtsystemes, welches an der Sairacher und Pöllander Zeier bis an den palaeozoischen Untergrund aufgeschlossen ist, und sich jenseits der Laibacher Ebene fortsetzt. Parallel zum Idrianer Hauptbruch zieht die Bruchlinie Avče-Dol ob Haidenschaft, die die Hauptmasse des Hochkarstplateaus durchschneidet.

Eine recht eigentümliche Stellung hat das Birnbaumer Plateau: es ist eine Kreideplatte, welche unter die stratigraphisch ältere Schichtfolge des Ternovanerwaldes einsinkt und buchtartig bis in die Gegend von Idria vordringt. Dieses Verhältnis ist geeignet, die Auffassung der neueren Deckentheorie zu stützen und verlockend, sie auf dieses Gebiet anzuwenden, wie es in der Tat von Limanovski geschehen ist. Darnach wäre das Ternovaner Plateau eine große Überschiebungsdecke mit dem Stirnrand im Zuge der Skalnica (Monte Santo) bei Görz. Unter der mächtigen Decke würde das Birnbaumer Plateau als nächst tiefere Decke lagern, während beide über dem autochthonen Flysch der Wippacher Mulde vorgedrungen wären. Da über dieser hypothetischen Ternovaner Decke noch die Julischen Alpen folgen, so käme man anf diese Weise zur Annahme eines gewaltigen gegen S und SW gerichteten Deckensystems, dessen obere Teile südlich der Gailtalzone ihren Ausgang nehmen.

Professor Kossmat wendet sich entschieden und in begründeter Weise gegen die Zulässigkeit einer solchen Auffassung. Es gehören vielmehr der Ternovaner und der Birnbaumerwald einer einzigen Zone an, wobei letzterer vom erstern nur eine randliche Überschiebung erfährt, beide Plateaus aber an ihrem SW-Rande zugleich den Flysch der Görz-Wippacher Mulde überschieben.

Der Verfasser wendet sich auch den Beziehungen zwischen dem innern Bau und der Oberflächengestaltung der Plateauregion sowie der in sie eingeschnittenen Erosionsfurche des sonderbaren Čepovaner Hochtales zu, welches vom heutigen Entwässerungssystem völlig losgelöst ist.

Zusammenfassend schildert schließlich der Autor den Gang der wichtigsten tektonischen und morphologischen Veränderungen während des Tertiärs für den Hochkarst. Es ergeben sich folgende Phasen:

1. Vor Ablagerung des mittel- und obereozänen Flysches: Schrägstellung des Ternovaner Plateaus und dadurch bedingte Abtrennung von der Zone des Triester Karstes. 2. Flyschtransgression, letzte marine Invasion. 3. *a)* Hauptfaltung des Karstes während der Oligozän- und ältern Miozänzeit; *b)* Beginnende Zerstücklung der Ternovaner Schichtmasse durch Senkungsbrüche. 4. Allmähliche Nivellierung des ganzen Gebietes durch Denudation. 5. Belebung der Erosion durch negative Verschiebung der Küstenlinie. Entstehung der tiefen Erosionsfurche des Čepovan-Dol (Vallone)-Tales. 6. Čepovaner Tal und Dol (Vallone S von Görz) wurden außer Funktion gesetzt, indem andere, westlicher gelegene Talfurchen die Entwässerung an sich zogen. 7. Während der Diluvialzeit folgte der Isonzo-Gletscher bereits dem heutigen tief unter das Niveau der Čepovaner Furche vertieften Tale. Eine schließliche Überlegung führt dann noch zu dem Ergebnis, daß die tektonischen Veränderungen der jungtertiären Festlandsoberfläche die Höhenlage des Hochkarstes (Ternovaner Plateau 900—1000 *m*) zu einem großen Teil durch Aufwölbung bewirkt haben.

Die vorliegende Abhandlung ist durch ihre reiche Fülle von Beobachtungsdaten, ihre bedeutsamen Schlußfolgerungen, sowie ihre Stellungsnahme zur

Deckentheorie (für dieses Gebiet) in höchstem Maße beachtenswert. Das betrachtete Terrain gehört zwar nur zum kleinern Teile Krain an, es schließt sich aber in seiner geologischen Geschichte naturgemäß an Krain an. Die miozäne Landoberfläche des Ternovanerwaldes z. B. entspricht der gleichaltrigen Landoberfläche des Jelovica Plateaus (900 — 1000 *m*) in Krain (wogegen die tertiären Höhen zwischen Radmannsdorf und Neumarktl [500—600 *m*] entsprechend solchen am Isonzo ein tieferes, jüngeres, jedoch immer noch praeglaziales Niveau des Landes vorstellen). (Vergleiche: Brückner, Alpen im Eiszeitalter, S. 1054). Nicht minder bemerkenswert sind andere naheliegende Vergleiche: das Flyschmeer reichte von Süden her wohl noch bis Loitsch und Idria (Kossmat, Geol. Karte von Adelsberg-Haidenschaft), aber nicht bis zum obern und mittlern Savetal, woselbst jedoch noch oligozäne und miozäne marine Sedimente lagern und in der Bucht von Landstraß in Unterkrain noch miozäne usw. *F. S.*

„Vijesti", br. 3., imajo sledečo vsebino: 1. Prof. Franjo Šandor (Zagreb): Gradnja nove gradske plinarne u Zagrebu. 2. Ing. D. Gustinčič (Ljubljana): Agrarne operacije v Avstriji (konec). 3. Ing. Valentin Lapaine (Zagreb): Regulatorna osnova grada Zagreba. 4. Ing. Ignac Šega (Ljubljana): VI. zborovanje avstr. inženirjev in arhitektov na Dunaju. — Osebne vesti. — Društvene vesti. — Različno. — Pregled časopisov.

„Vijesti", br. 4., imajo sledečo vsebino: Ing. Ivan Sbrizaj (Ljubljana): Ljubljansko Barje in poplavi v notranjskih kraških dolinah. — Prof. Franjo Šandor (Zagreb): Gradnja nove gradske plinarne u Zagrebu. — Ing. Miroslav Kasal (Ljubljana): Kontinuirlični nosilci nekonstantnega prereza. — Ing. Ivan Stošić (Gospić): Zajedničko djelovanje pravnika i tehničara u javnoj upravi. — † Ing. Rudolf Schweitzer. — Osebne vijesti. — Društvene vijesti. — Književnost. — Različno.

Zapiski.

Anton Globočnik in slovenski narodni program 1848. leta. Anton Globočnik pl. Sorodolski (1825—1912) je bil, kakor znano, očividec dogodkov 1848. leta, ki se jih je tudi sam aktivno udeleževal. Slovensko javnost utegne zanimati sledeče pismo, ki mi ga je pisal o slovenskem narodnem programu one dobe:

„Hochverehrter Herr!

Die mit Ihrem geschätzten Schreiben angeregte Frage, „wer der Erste auf den Gedanken der Vereinigung aller Slovenen zu einer Provinz gekommen ist und solchen auch öffentlich zum Ausdrucke brachte", ist unlösbar. Diesselbe spuckte seit der Schaffung „Illyriens" durch Napoleon (1810) schon vor dem J. 1848 in allen Köpfen der wenigen National-Bewußten im Lande. Ich erinnere mich, schon als Student Anfangs der Vierziger Jahre mit L. Jeran mich an dieser Frage ergötzt zu haben.

In Wien erwachte sie bald nach den Märztagen anläßlich der Bildung des slovenischen Vereines „Slovenija" (20 April). Öffentlich ausgesprochen wurde sie in dem (von mir verfaßten) Aufruf der slavischen Deputationen in Wien (Čechen

u. Kroaten) an ihre Brüder Slovenen (v. 5. April), und in dem vom slovenischen Verein an alle Slovenen in Tausenden von Exemplaren zur Unterfertigung verschickten Majestätsgesuche um Einführung der sloven. Sprache in Schule und Amt, und um Vereinigung aller Slovenen zu einer Provinz. (20. April 1848).

Nachdem einige Slovenen unter Miklošičs Führung aus Wien nach Laibach am 19. Mai zur Besprechung wegen der Wahlen der Deputirten abgegangen sind, so ist es immerhin möglich daß auch D. Bleiweiß diese Idee bei der Versammlung zur Sprache brachte, aber hiedurch ist sie nicht zum ersten male aufgetaucht. Auch die Čechen haben hiebei nichts eingewirkt, im Gegenteil, sie war ihnen nicht einmal so angenehm, weil nach einem solchen Staatsprincipe auch Böhmen nach Nationen zu trennen wäre, wie ich mich aus den Gesprächen mit den Čechen in Prag als Ablegat beim Slavenkongress (2—12 Juni 1848) überzeigte.

Die zweite von Ihnen mir nahe gelegte Frage bezüglich des Dr. Bleiweiß [1] bedauere ich aus Unkenntniß der Verhältnisse nicht beantworten zu können.

Mit herzlichem hochachtungsvollem Gruß

Globočnik

Wien 11/11 1908. m. p.

Objavlja dr. Drag. Lončar.

Višarje. Od kar se spominjam, nismo nikdar drugače imenovali nego ‚Lušarije' ono goro, ki jo dandanes imenujejo *Višarje.* Vsako ime, ki ne zveni popolnoma slovenski, se mora seveda pripraviti v tako obliko, da je slovenski podobna. Morebiti je pripomoglo temu imenu tudi dejstvo, da se imenuje bližnja visoka gora slovenski *Viš*, kar pa ne pomenja „der Hohe", ker je to jezikovno nemogoče, nego je **visь* = viš = visina, die Höhe. Imenuje se namreč nemški tudi *Wischberg.* Ker je Wischberg moškega spola, je dobilo tudi ime „Viš, -i", moški spol in se sklanja sedaj ‚Viš, -a'. — Kaj pa bi bilo ‚**višarъ*' tega ne vem; morebiti pomenja one, ki stanujejo na višini? Findenegg v. Zeitschrift D. u. Ö. A.-V. 1879. str. 365. razlaga ime, da je to ‚manji' proti *višu* (= visokemu). Kako je do tega mnenja prišel, ne morem umeti, ker mi ni znano, da bi končnica ‚arь', značila pomanjševanja.

Vprvič se nahaja, kakor piše Adolf Gstirner v Z. d. d. u. ö. A.-V. l. 1906. str. 408., to ime v podklošterskem arhivu (Arnoldsteiner Archiv), kteri hrani koroško zgodovinsko društvo v Celovcu (v muzeju Rudolfinu) iz l. 1685., in sicer se nahajajo oblike: ‚*Nascharia, Lasaria, Luscharia*'; Valvasor v Topographii Carinthiae na str. 91. imenuje goro *Uscharje.* (1688. l.) Ta oblika je očividno namesto Vušarje in to n. ‚Lušarje', ker se ‚l' tudi na začetku besed menja v gorenjščini in koroščini v ‚*v*', in potem odpada.

Dandanes to goro imenujejo Nemci Luschariberg. Na tej gori je cerkev, posvečena Materi božji; sosednji „Lovec" (‚Steinerner Jäger') ima svoje ime, ker sta baje dva lovca ob *Prašniku* (Tako imenujejo domačini

[1] Poizvedeti sem hotel o Bleiweisovem življenju in delovanju, predno je prišel z Dunaja v Ljubljano.

dve čeri) streljala v Marijino sliko na Lušarski gori ter sta za kazen okamenela. Ta Marija nam kaže, kako nam je treba to ime tolmačiti. Slika se Marija često v okviru rožnega venca (kronice, patric, molka) ali pa ima molek v roki. Italijani imenujejo tako sliko ‚S. Madonna del *rosario*'. V Arch. f. slav. Phil. XXX. zv. na str. 194., v besednjaku čakavskega narečja mesta Cresa na otoku Cresu se čita beseda *lužar*. Majko božja od *lužara* = S. Maria del rosario.

Za primer, kako prehaja ‚r' v ‚l' naj služijo te besede *legister:* register, *lajtar:* Reiter (sito, rešeto), *iblajtar:* überreiter, *tercijal:* terziario itd.

Čakavska oblika *lužar* je od isterske oblike ‚rosar', sloven. ‚*lušarji*' pa po it. ‚rosario' izvedena. Da ni ‚s' postal ‚ž' kakor v čakavščini, je zakrivilo nemško ime Luschari, po kterem so Slovenci priredili svoje *Lušarje, Ušarje. Višarje* pa je učeno izmišljena oblika. *R. Perušek.*

Glince, Petrovče in druga krajevna imena. Nemška imena krajev: ‚Wodeschitz, Gleinitz, Fürnitz' nam jasno pričajo, da je treba v slovenščini ta imena pisati: *Bódešice, Glínice, Bŕnica,* ne pa Bodešce, Glince, Brnca. Nastavek ьcь in ьca s e n i k d a r n e n a h a j a v krajevnih imenih, nego obrazuje leta samo končnica ‚-ica', ki pomenja kraj, kjer se kaj nahaja, ali kraj, ki je koga svojina, t. n. pr. *Glinica*, kraj, kjer je glina; (pl. Glinice) skupno ime. *Radovica* = Radova vas (*Rada*, nom. *Rado* ali *Rad*). Slednjič pomenja še kraje, kjer se kaj godi ali se je godilo.

Zato so krivo pisana imena v knjigi, ki jo je Matica slovenska izdala (Vojvodina Koroška, 1. zv., spisal prof. dr. Matko Potočnik. V Ljubljani 1909), str. 13^{39}: Volovca, m. *Vólovica*; str. 14^{3}: Brankovca, m. *Bránkovica*; str. 16^{6}: Gradešca (gora), m. *Gradáščica*; str. 20: *Belca* (gora), m.: *Bélica*; Jepca, m. *Jépica*; str. 38_{18} in str. 44^{12}: Brnca in *Bŕnica,* kakor je pravilno pisano pozneje na različnih mestih; str. 101_{16}: pod Rebrco, m. pod *Rebrico*; str. 106^{2}: Vesca, m. *Vésica*; str. 110_{8}: Hrastovca, m. *Hrástovica*; str. 112_{8}: na Sekulcah, m. *Sekulicah*; str. 128^{19}: Limarce, m. *Limarice*; Lesce, m. *Lesice*; Kamenca, m. *Kamenica*; Šmarca, m. *Šmarica*; Farmanca (Kol. dr. sv. Moh. za leto 1911, str. 34), m. *Farmanica*; Havptmanca, m. *Havptmanica* (na ljublj. barju).

Na strani 96^{16} čitamo: skozi ‚*Ošenco*'. Ta vas se brez dvoma imenuje *Olšnica* (olša, ovša = oša).

Pravilno bi se morala pisati tudi vas *Lavrica,* m. Lavrca in reka ali potok *Pišnica,* m. Pišenca.

Druga imena so na -če, m. -iče. Nastavek ‚-č' ne stoji n i k d a r neposredno za korenom, ki se vrši na soglasnik. V e d n o mora pred njim stati kak soglasnik. Krivo torej pišejo Slovenci: Braslovče, m. *Brásloviče*; Volavče, m. *Voláviče*; Moravče, m. *Moráviče.* To že nemško ime ‚Moräutsch' jasno priča sè svojim preglasom. Ako sledi zlogu, ki ima v sebi samoglasnik ‚a, â, u, o, û, ou, ô,' zadnji zlog končnice ali obrazila, ki vsebuje glas ‚i', se izpremene preje imenovani glasovi v ‚e, ae, ü, ö, iu (eu), öu (öi, eu) in œ'; n. pr. *hiuser:* svn. (*hûsir* stvn.), nvn. = *häuser.*

Tako se je mogel ,u' (v imenu Moraviče) v nemščini izpremeniti samo tedaj v ü, ako je v naslednjem zlogu (končnici, obrazilu) bil ,i'; torej *Moräutsch* je moglo nastati samo iz *Morávіče*, ne iz *Moravče*.

Tudi takih imen opažamo mnogo v gori imenovani knjigi. N. pr. na str. 19^2: sedlo Fevča, brez dvombe mesto *Feviča*; str. 93^7: Górenče, m. *Góreniče*; str. 125 in 126_{10}: Smérče, m. *Sméríče* (ako ni Smerečje); str. 126^2: Drašče, m. *Drášiče* (ako ni Draščje); str. 135^{11} in večkrat, tudi v drugem delu: Kótorče, m. *Kótoriče*; str. 184: očka Pajštvarč, m.: *Pajštvarič* iz *pajštva* (Badstube).

Tako je treba pisati z ,i' tudi: *Plétroviče, Pávloviče*, m. Pletrovče, Pavlovče, itd. V koled. dr. sv. Moh. za l. 1911, str. 30, čitamo: slemena Vrabč, m. slemena *Vrabič* (nom. Vrabiče).

Zopet druga krajevna imena imajo končnico -ina (nikdar pa ne ,na'). Zato je treba pisati: *Stíčina* (ne Stična), *Préčina* (ne Prečna). V Potočnikovi knjigi čitamo na str. 116^{11}: Slatne, m. *Slatine* (nom. Slatina). V koled. dr. sv. Moh. za l. 1911. stoji zapisano: župa Koprivna. Pokazal sem, da je edino prava oblika *Koprívina*. Na str. 23_{10} Potočnikove knjige je zapisano: od ,Plešovnika', očividno je književna oblika *Pleševnik*; na isti $str._8$: se imenuje ,Pristanika Storžič'; književna oblika je *Pristalnik*; na isti $str._3$: sedlo ,Stegovnik', pravilno *Stegelnik*. Na str. 24^{15}: ,Vošovnikova' jama, pravilno *Voščelnikova* jama.

Tudi na str. 94_9 se mi zdi pravilno ime za ,Lipš' (menda Philippus) *Lipež* (iz Lipuž); str. 92_{10}: vas Velka, m. *Velika*; str. 35^{13}: ,Volanik', menda m. *Veljavnik*; str. 124_1: Bovček, m. *Bołček*. Že italijansko ime ,Pless' kaže, da je navaden debeli ,ł' in ne pravi ,v'.

Ako pomislimo dejstvo, da pomenja nemška beseda *Winkel* poleg drugih značenj tudi: ,Gegend von Bergen oder Wald eingeschlossen' (Schmeller Fromman, Bair. W., B. II., str. 760.), kar dobro pristoja našim *Kočnam*, potem ne moremo dvojiti, da je našim *Kočnam* podstava *kǫtь* in ako pristopita nastavka ьcь+*ina*, daje to po zakonih glasoslovnih v novi slovenščini pravilno obliko: *Kǫčina*.

V Zvonu je za l. 1911, na str. 252. razložena Bilča ves za *Bilcovo* vas, menda ,Bilčevo' ves. (+bylьcь+i̯a) = *bylьčь. Oblika ,Bílčoves' je po mojem mnenju postala iz ,Bílča ves', ker sta se strnili obe besedi v zloženko. Ker je bil naglas na prvem zlogu je ,a' prešel v ,o', kakor pravimo gólovec, m. *gólavec*; nógovica, m. *nogavica*; rókovica, m. *rokavica*.

V koledarju dr. sv. M. za l. 1911, čitamo na str. 90^{15b}: Preska; to ime je skrčeno iz *Pŕsěka*; na str. 30_{31a}: ,Kovka'. Očividno je pravilna oblika *kolk, kôlka* (s. kuk.); ta beseda ne pomenja samo kar imenuje Nemec ,die Hüfte', nego tudi *hribec*. — Bitnje, m. *Bitinje* (n. Witting). (Carniola 1911, 148).

Za dolenjski ,Kum' je pravilna oblika ,Kom'; kakor pravijo Dolenjci bug, rug, kus, zurc itd., mesto bog, rog, kos, zorec itd., tako je tudi nastal ,Kum' iz ,Koma'. Gora tega imena je v Črni gori ,Kom' (2484 *m*) v Kučih.

Krivo se piše in govori ‚Depala ves‘ na Koroškem, m. *‚Depalja ves*, kakor imamo oblike ‚Štepanja vas‘, ‚Ivanj Dol‘, ‚Lipalja ves‘; tako je tudi ‚Depalja ves‘ izvedena iz lastnega imena. Gosp. dr. Tuma piše redovito ime stranske doline Koritnice: *Bavšica, Bavškarji, Bavh*. On sicer pravi, da se morajo imena tako ohraniti, kakor jih narod govori. Ako obveljaj to pravilo, potem ne bodemo več pisali *Triglav, Prisojnik, Poldnica* nego *Trglou, Prisanik, Ponca* itd. Potok, po kterem ima dolina ime, se zove Bala. Temu imenu pristopata nastavka *ьskъ+ica* in iz *Bala+ьskъ+ica* nastaje *Bałšćica*, in pravilno ime stanovalcev te doline bi bilo *Bałšćičar* ne pa *Bavškar;* in namesto *Bavh* bi trebalo pisati *Bałeh, -łha*. (Plan. vestn. XVII. str. 220—222, 242—248. XVIII. 7—8, 26—29, 43—48).

V Plan. vestn. str. 46. l. XVIII. je napis 1. *Žmavčarji* (n. Schmalz-es) to tedaj je pravilna oblika *Žmałcarji*.

V Plan. vestn. str. 35 se čitajo imena: Ušje (*Ołšje*, ołha), Lašča (*Lašica*), str. 36 dolič Jezerca = (*Jezerica*). Povsodi Kamnik, kamniški itd., mesto Kamenik, kameniški; stsl.: kamenъ, g. kamene ne kamne; deblo kamen —. *R. Perušek.*

Regesti listin župnega arhiva na Vačah. Vače kot vikariat mengeške matere župnije se omenjajo že l. 1262.[1] Med vaškimi tržani pa je še ohranjena legenda, ki nam pove, da so stiški menihi, preden je stala župna cerkev na Vačah, ko so prijahali v dušnopastirskih zadevah v te kraje, opravljali službo božjo v mali kapelici na Grmu (Stauden), malem hribu nad Vačami. Še dandanes kažejo napominani prostor. Prav verjetno je, da je bilo temu tako iz teh-le razlogov:

1. Mejna grofinja Zofija iz višnjegorskega kolena je namreč že l. 1238.[2] podarila stiškemu samostanu 8 kmetij v Bukovju pri Lubeku (Buch bei Liebeck), kar je bilo v vaški župniji.

2. Sosednja župnija v Šmartinu pri Litiji je bila že leta 1395. vtelešena stiškemu samostanu, ki je imel pravico po svojih menihih izvrševati dušnopastirsko službo po vtelešenih župnijah.

3. Glede Mengša in njega podružnic: Vač, Čemšenika, Zagorja in Dola je pa že papež Nikolaj V. dal dne 8. julija 1452.[3] dovoljenje, da se smejo vtelesiti cistercijanskemu samostanu presv. Trojice v Dun. Novem mestu, kar je pozneje papež Pij II. dne 10. sept. 1462. izvršil, cesar Leopold pa na podlagi kupne pogodbe z dne 13. sept. 1668. potrdil dne 30. junija 1669., da sme dunajski cistercijanski samostan Mengeš s podružnicami prodati stiškemu samostanu, ker je zanj ta župnija preoddaljena in samostan ne more ondi nastavljati svojih konventualov radi neznanja slovenskega jezika.

---

[1] Klun, Archiv, 2. u. 3., str. 95.

[2] W. Milkovicz, Die Klöster in Krain, str. 47.

[3] Izvest. Muz. Društ. X, str. 123—127.

Umevno je iz povedanega, da so na Vače prihajali redovni duhovniki v dušnopastirskih zadevah in to največ res iz Stičine, deloma najbrže naprošeni od opata iz Dun. Novega mesta, ker je tem bilo pri-ročneje, deloma pa radi nadzorstva glede svojega posestva v tej okolici ali pa radi pobiranja raznih dajatev za samostan ter ob takih prilikah opravljali tudi službo božjo na Vačah.

Ker pa je poleg stiškega bilo v vaškem okolišu tudi več drugih gospostev, kakor lebeško (Lubegkh), kolovratsko, galenberško, ponoviško itd., je čisto umevno, da se je ohranilo v vaškem župnišču tudi mnogo listin raznovrstne vsebine, nanašajoče se na razna ta gospostva, katerih izčrpek naj obkratkem tu sledi:

1421. dne 8. junija v nedeljo (sv. Primoža in Feliciana večer), Katarina vdova po ranjk. Frideriku Toplach-u in Eberhart Pawerer z Iga priznavata, da sta prodala posestvo v Zabavu (Sabbaw) na Vačah (zdaj v sv. gorski župniji) Petru Brezniku (von Brysnykh) in njegovemu stričniku Martinu s Kostrevnice (Chastreunitz) za 30 mark vin. kupnine. Pečatili so: Nikolaj Loški, sodnik v Kamniku, Jurij Kamniški in pl. Peysen iz Doba. — Izv. perg. listina, pečati privezani.

1441. dne 5. septembra v torek pred Malim Šmarnom. Neža vdova po ranjk. Mihaelu Kattzenberg-u voli kmetijo na Križni gori v vaški župniji (zdaj v kolovratski), kjer sedi zdaj Marin in služi 41 mark šilingov, ter njivo pod Vačami, v Grobljah imenovano, ki jo je kupila od ključarjev vaške cerkve za 11 mark dun. vin. in služi 60 šilingov, Henriku s Strmice in Jančiču Süle, tržanu vaškemu, ključarjema vaške cerkve za večno luč. Da bode ta zadeva v redu, zato naj skrbi mengeški župnik ali pa njegov vikar na Vačah. Pečata sta pripela Nikolaj Stegwardski in Konrad Apfaltrer. — Izv. perg. listina, pečata izgubljena.

1447. 29. sept. na sv. Mihaela dan. Neža, vdova po r. Mihaelu Kazenbergerju (Katzenwerger), je volila njivo v Grobljah pri Vačah z vsemi pripadki vred za večno luč cerkvama sv. Lenarta v Kandrčah in sv. Neži na Slivni (Slywnperg). — Izv. perg. listina z ohranjenim privezanim pečatom.

1447. 7. dec. na sv. Ambroža dan. Lucija, vdova po r. Martinu Srebrnak in Barbara, hči Lucijina, vdova po r. Andreju Korpamerju (Chorpamer), predasta njivo, ki leži nad Sunderstechnovo hišo na Vačah in zgoraj nad njivo Klemena Churstier, Petru Hlapčè (Chlapze), sodniku na Vačah za 23 mark dobrih dunajskih vinarjev z vsemi pravicami, dajatvami in zagotovljenim varstvom. Pečata (oba izgubljena) sta privezala Jurij Gall z Rožeka (Rudolfsegkh) in Baltazar Lazar. — Izv. perg. listina.

1456. dne 6. dec. na sv. Nikolaja dan. Katarina, hči ranjk. Nikolaja Freychawer-ja in vdova po ranjk. Marku iz Zagorice (von Sagoriz) priznava, da sta jo brata Hanže in Lienhart popolnoma izplačala in da ona nima več terjati glede denarja med njenim možem in brati. — Perg. listina v izvirniku. — Pečati odrezani, izgubljeni.

1467. dne 24. avg. na sv. Jerneja dan. Andrej Apfaltrer potrjuje s pismom, da sta mu Andrej Kolienc, sodnik na Vačah, in Peter Kontschitz, tržan na Vačah, oba ključarja cerkve sv. Andreja na Vačah, prodala kmetijo na Goličah (Gollitsch) pri Vačah ondi, kjer je sedela Jernejeva vdova, za 31 dobrih tehtanih ogrskih gold. in zlatov. — Izv. perg. listina. — Pečat izgubljen.

1477. dne 4. jul. na sv. Urha dan. — Tomaž Štrucelj, vaški tržan, zapušča v svoji oporoki 2 njivi za večno luč pri župni cerkvi na Vačah: ena je pri križu na

Vačah, druga pa je ona Henrika Smuk proti stezi, s tem pridržkom za dediče, da oni plačujejo cerkvi en funt vinarjev, z vsemi pravicami in postavnim varstvom. — Pečatila sta vitez Andrej Apfaltrer, oskrbnik na Gallenbergu in Nikolaj pl. Sauer (des Sauers), gradnik v Luknji (zu Luwegg). — Papira. kopija.

1504. dne 13. sept. v sredo pred povišanjem sv. križa. Lienhart Puchelsperger, kranjski meščan in oskrbnik hiralnice, cerkve sv. Lenarta in bratovščine v Kranju, proda eno kmetijo, na kteri je prej bival Blaževec, za 55 funtov vinarjev cerkvi M. B. in ključarjem na sv. Gori v vaški župniji. Kmetija je v Kandršah (Kadrschytz), ključarja pa sta bila Marin iz Lazov (Lazenach) in Klemen Kozel (Kossel). Pečati na izv. perg. listini odtrgani izgubljeni.

1507. Lichtenberg na sv. Andreja dan zvečer: (29. novembra) Andrej Lichtenberg na Lichtenbergu prodaja kmetijo Juriju Lawsta ml. v Podbukovju (Prayambuch) za 10 ogrskih gold. s tem pogojem, da plača ob kaki prodaji njemu vselej desetinski vinar. Pečatil je stric Ludovik Gall od sv. Jurija pri Izlakah. Izv. perg. listina zadevajoč podložnost cerkve na Sv. Gori.

1517. dne 15. junija na sv. Vida dan na Vačah. Valentin Pavlič in Luka Kerznar, vaška tržana in obenem ključarja župne cerkve sv. Andreja na Vačah, prodasta njivo pri Vačah Tomažu Krznar in njegovi ženi Agati za gotovo plačano svoto denarja, z vsemi pravicami, dajatvami ter postavnim varstvom. Pisal je izvirno perg. listino vaški župnik Blaž in poleg njega pripel svoj pečat kot priča Matija Tomšič. — Papirna kopija.

Dne 24. junija l. 1517, v sredo na kresni dan je Daniel de Rubeis, škof kaprulanski, oglejsk. očaka vizitator, posvetil cerkev sv. Florijana na Gori pri Vačah s tremi oltarji. Glavni sv. Florijana, stranski na desni MB, stranski na levi sv. križa. Vložil je svetinje sv. Krizogona in 7 bratov mučencev ter podelil odpustke za vse glavne praznike Gospodove, M. B. in druge zapovedane praznike svetnikov. — Izv. perg. listina, lat. pečat zgubljen. — Cerkev je bila svoje dni premožna ter je imela denar na posojilih, kakor kažejo mnoge listine.

1518. dne 11. novembra na sv. Martina dan. Volbenk pl. Sauer pismeno potrjuje, da so prišli k njemu vaški tržani ter se ž njim skupno pogodili zase in za svoje ter njegove naslednike glede tovorjenja (Samfart), da mu bodo plačevali o sv. Martinu: vsak kočar (Hoffsteter) po 24 šilingov črnega denarja. — Izv. perg. listina. — Pečat odtrgan in izgubljen.

Vače 1520. na sv. Filipa in Jakoba dan (1. maja). Brata Andrej in Boštjan, sinova r. Gregorija, tržana na Vačah prodasta za večno podedovano desetino od ene kmetije in dveh mlinov in sicer: na Spodnjem ali Podbukovju, kjer sedi Andrej Žibrt (Sibradt) in je bil poprej Primož Jančič; potem pred mlinom, kjer sedi Urša Seyanka, vdova po pokojnem Marku Mlinarju (Möllner), drugi mlin pa koj potem, kjer sedi Miha Planko, skupno Urši Seyanki za 103 gold. Pečatili so Martin Gall pl. Gallenstein in Graffenegg, Leopold Rammschissel z Belneka (Wildeneck), Ivan Šega, trški sodnik ter Lienhart Smuk tržan na Vačah. — Izv. perg. listina, en pečat še privezan, trije izgubljeni.

1531. dne 29. sept. na sv. Mihaela dan. Jerica, vdova po pokojnem vaškem tržanu Martinu Hribar, proda svoje posestvo, podedovano od svoje matere, Andreju Pavliču z Vač za gotovo svoto denarja. Posestvo leži pri križu na Vačah, kjer se gre na Lubek. Konštantin Gall, oskrbnik Golnika, je pripel svoj pečat, ki je zdaj izgubljen. — Izv. perg. listina.

1543. dne 22. jul. na sv. Magdalene dan. Lenart Klapše (Chlapze) vaški tržan proda njivo v Grobljah, ki jo je kupil od župne cerkve sv. Andreja na Vačah,

vaškemu tržanu Gregoriju Železnik in njegovi ženi Katarini za gotovo svoto denarja z vsemi pravicami in postavnim varstvom s tem pogojem, da plačuje cerkvi vsako leto 10 vinarjev. Ključarji so bili takrat Štefan Sherrer, Jurij Kopaun, Gašper Fajdiga. — Izv. perg. listina.

Ljubljana, 23. maja l. 1545. Vsled sodnega odloka so prišle ustanovne njive (glej zgoraj ustanovo za večno luč l. 1477.) na razne posestnike. Pozneje dne 27. maja l. 1746. je dobil te njive vsled sklenjene pogodbe Martin Eissner ali Železnik, vaški tržan, za svoto 50 renskih nem. velj. od župne cerkve, kakor kaže od tadanjega župnika Fran. Viljema pl. Lichtental in ključarjev dne 9. febr. 1749. spisano kupno pismo.

1546. dne 25. febr. na sv. Matija dan. Kjučarji župne cerkve na Vačah: Jurij Šega, Matija Smuk in Gašper Fajdiga prodajo njivo pri poti in stezi na Vačah Andreju Kaspaunu in njegovim dedičem s tem pogojem, da plačuje obresti cerkvi vsako leto, z vsemi pravicami in postavnim varstvom. — Izv. perg. listina. — Pečati izgubljeni.

1547. dne 16. okt. — Barbara, vdova po ranjk. Jakobu Waldman-u ter Vraničinovi otroci: Pavel, Helena, Meta, Katarina prodajo kmetijo v Gornjem lazu pri Vačah, kjer sedi Jurij Schwaben, kot dedščino Martinu Grošelj, ki služi z 1 marko šilingov. Spada pod svetogorsko okrožje. Kranjski meščani Florian Winkler, Matija Mesar (Fleischakher) in Gregor Harrer so pripeli na izvirno pergam. listino svoje pečate, izmed katerih le eden še visi ohranjen, dva sta izgubljena.

1550. dne 20. jan. na sv. Boštjana dan. — Marta Duellacher, opatica klariškega samostana v Škofjiloki, in ves konvent proda Juriju z Wittischa, sinu pokojnega Lovrenca, in njegovi ženi Barbari ter njunim naslednikom v vaški župniji kmetije na Vačah za letnih obresti pol marke šilingov. — Izv. perg. listina. — Pečat odtrgan.

Ljubljana, dne 8. marca 1551. — Martin Grošelj z Lubeka z r. Meto proda kmetijo na Zgornjih Lazih v lubeškem gospodstvu (glej zgoraj l. 1547.), kupljeno od pokojne Barbare ranj. Jakoba Scholderman in otrok Vraničevih: Pavla, Lenke, Mete in Katarine, ključarjem cerkve MB. na Sv. Gori: Pavlu Čelesnik (Tscheleisnigkh), Jerneju Blažič, Štefanu Senica, Ruprehtu Kozl in Petru Kagoja za 41 zlatev 12 kr. (vsak zlat šteje 80 kr.) V potrdilo sta pritisnila in privezala svoja pečata (oba izgubljena) na izvirno pergam. listino Linhart, Budina in Blaž Salittinger, ljubljanski meščan in svetnik.

Vače na sv. Mihaela dan 1555. dne 29. sept. — Gašper Fajdiga, vaški tržan in bivajoč na Grmu (Stauden) nad Vačami proda dva dela desetinske pravice na 4 kmetijah „Zwesemen“, 2 ležita na Lipovci, na eni sedi Savl Klapše, na drugi Andrej in Luka Lipovšek, drugi 2 pa ležita v Suhem potoku (Zwe Dierenpach), na eni sedi Blaže in bratje pokojnega Skubeta, na drugi pa Gregorij Ogorelec, vse 4 pa v vaški župniji in v lubeškem sodnem gospostvu, Matevžu Brate (Wratte) in ženi Meti, bivajočim v Brišah za gotovo svoto plačanega denarja z vsemi pravicami, dajatvami in postavnim varstvom. Pečatil je izvirno pergamentno listino (pečati izgubljeni) Andrej pl. Warnegkh, gospod na Raki in na Poganiku.

Vače dne 6. avg. 1578. — Jernej Pregell proda desetino ene kmetije v Ravnah, kjer je bil poprej Anton Haffner, cerkve MB. na Sv. Gori. Priči Andrej Pavlič, župnik na Vačah in Lenart Smuk (Shmukh), tržan vaški. — Pečata ohranjena, privezana na prepisu listine. (Dalje prih.) *Fran Pokorn.*

Društveni vestnik.

† Dr. Josip Cerk.

Dragemu tovarišu in sotrudniku so namenjene te vrstice, možu, ki je neizrečeno ljubil prirodne krasote in posvetil vse svoje moči raziskavanju prirodnih skrivnosti. A priroda v vsej svoji veličastveni lepoti je kruta: človeka vabi čestokrat v svoje kraljestvo, a ko ga je omamila, ga pahne brezčutno v prezgodnji grob; in če tisoče človeških src pretresa bolest, brezsrčni prirodi je človek le droben solnčni prašek! Tudi pokojnega dr. Cerka je vabila nepremagljiva sila v gore ali v kraški podzemski svet; a ni sam užival te lepote, znal je tudi v mladini, ki mu je bila izročena, vzbujati navdušenje za krasoto slovenske zemlje. Tako je peljal v noči od 3. na 4. april t. l. sedmorico dijakov na Stol; a snežne in vremenske razmere so bile zelo neugodne; po oledenelem snegu, v groznem viharju in mrazu so pešali mladi spremljevalci, in ko jim je hotel dr. Cerk priskočiti na pomoč, je zdrknil 4. apr. zjutraj v smrtonosni prepad!

Dr. Josip Cerk je bil rojen dne 24. novembra l. 1881. v Cerkovski vasi (Gornjem Logatcu), kjer je njegov oče služboval pri davkariji; ko je bil star 4 leta, se je rodbina preselila v Žužemberk. Nižjo gimnazijo je dovršil v Ljubljani, višjo v Novem mestu. L. 1901 se je vpisal v filozofično fakulteto dunajskega vseučilišča. L. 1902./3. je moral radi vojaščine prekiniti študije; postal je rezervni poročnik 27. domobranskega polka. Na vseučilišču si je izbral kot glavna predmeta zgodovino in zemljepis; posebno poslednja stroka ga je izredno zanimala. Na dunajskem vseučilišču je takrat učil slavni geograf A. Penck (sedaj v Berolinu), ki si je vzgojil v Avstriji veliko odličnih zemljepiscev; imel je čudovit vpogled v morfologične pojave, ki so preobrazili zemeljsko površino, in z živahnim, prepričujočim podavanjem tvarine je znal fascinirati mlade poslušavce. Tudi Cerk je bil med njimi in se je od svojega učitelja naučil premotrivati oblike zemeljske površine z veščim očesom. L. 1907. je bil promoviran za doktorja modroslovja in v istem letu je prebíl profesorske izkušnje.

Poizkusno leto je odslužil l. 1907./8. na I. državni gimnaziji v Ljubljani, potem je bil od l. 1906.—1910. suplent na mestnem dekliškem liceju, l. 1910./11. na c. kr. moškem in ženskem učiteljišču, l. 1911./12. na I. državni gimnaziji.

V Ljubljani je kazal takoj veliko vnemo za znanstveno delovanje in stanovske interese. Kot član zemljepisnega odseka „Slovenske Matice“ je sodeloval pri „Zemljevidu slovenske zemlje“ in pri „Jugoslovanski enciklopediji“; bil je od l. 1908. tajnik „Muzejskega društva

za Kranjsko“ in je napisal za „Carniolo“ več zemljepisnih referatov, radi obilih drugih poslov je l. 1912. odložil tajništvo; bil je podpredsednik „Kluba slovenskih amater-fotografov“, odbornik „Društva slovenskih profesorjev“, a največ zaslug si je stekel s svojim delovanjem pri „Društvu za raziskavanje podzemskih jam“. Pri ustanovnem zboru dne 12. maja 1910. je bil izvoljen v društveni odbor in je prevzel eno obeh tajniških mest, dasi je pozneje pravzaprav sam opravljal vse tajniške posle. Tu se mu je odprlo široko polje za

† Dr. Josip Cerk.

znanstveno delovanje, a h krati se mu je nudila najlepša prilika, da se je naslajal ob krasoti prirodnih čarov. Z nadzornikom Belarjem in inženerjem Pickom je zbiral gradivo za kataster kranjskih jam; nadalje je proučaval bogato jamsko literaturo, sestavil načrt za sistematično preiskavanje kranjskega Krasa in opremil društvo z vsemi potrebnimi pripomočki za težavne in čestokrat nevarne ekspedicije v podzemski svet. Pri tem delu mu je bil izkušen svetovavec agrarni višji nadzornik Putick, spremljal

ga je navadno ožji krog njegovih tovarišev turistov, ki si je nadel ime „turistovski klub Dren".

Predvsem so preiskavali Dolenjski Kras. Ravno dr. Cerka je mikalo v te od speleologov zanemarjene pokrajine, ker je mladostna leta prebil v slikovitem Žužemberku in je že kot dijak imel priliko spoznati vso intimno lepoto tega dela Dolenjske. Tu je bila prilika nabirati gradivo za rešitev najvažnejšega znanstvenega in gospodarskega problema našega Krasa, vprašanja, ali se nahajajo na Krasu prave tekoče reke, kakor drugod, ali je vsa kraška voda le talna, kakor trdi geograf Grund; v zadnjem slučaju mora voda istočasno po vseh sosednjih jamah vedno enako visoko stati (načelo občujočih posod!). Za melioracijo kraških kotlin je to vprašanje bistvenega pomena. Za tozadevną opazovanja najbolj primerno se mu je zdelo brezdno Marjanščica[1] blizu postajališča Prédole. 13. avgusta l. 1911. se je dr. Cerku in njegovim tovarišem prvič posrečilo dospeti na dno tega doslej nepreiskanega brezdna, čigar globina znaša 84 *m*; odkrili so tudi prekrasno stransko kapniško jamo. Ker je dno tega brezdna nekoliko nižje kot sosednja Račensko-kopanjska kotlina, je hotel dr. Cerk z rednim opazovanjem Marjanščice dognati, ali bode talna voda tudi kedaj preplavila dno Marjanščice in v kateri višini. Še drug problem je hotel pri tej jami pojasniti: kako daleč da sega povirje Krke in kje da je meja proti porečju Ljubljanice. Preiskal je tudi kapniško jamo „Kevderc" pri Predolah, ki so jo bili nepoklicani ljudje poškodovali.

Drug važen problem Dolenjskega Krasa se tiče hidrografičnih razmer Ribniške kotline: ali se vodovje iz te kotline izliva v smeri proti Krki ali proti Kolpi. Zato je treba predvsem preiskati pogorje, ki loči Ribniško in Dobrépoljsko kotlino; ako se tu nahajajo podzemske vodne žile, ki držé v Dobrepoljsko kotlino, potem spada Ribniška kotlina v porečje Krke. „Društvo za raziskavanje jam" je raditega začelo proučavati v tem pogorju jamo nedaleč od Ribnice, 95 *m* globoko brezdno Žiglovico, ki se končuje v široki jami. Tu noter se je spustil dr. Cerk s svojimi tovariši dne 10. septembra l. 1911.[2] Definitivne sodbe glede hidrografičnih razmer v Ribniški kotlini pa še ni mogoče izreči, ker je treba take jame obiskovati o raznih letnih časih in nabirati tozadevne podatke; dr. Cerk je domneval, da spada Ribniška kotlina v porečje Krke. Tudi v sosednji Kočevski kotlini je pričel z raziskavanji; izmeril je jamo Lochackerloch. — Letos je hotel dr. Cerk nadaljevati opazovanja po dolenjskih jamah, obenem pa temeljito preiskavati jame v Planinski okolici. Nekatera informativna dela je že izvršil lansko jesen; obiskal je Falkenhaynovo in sosednjo Kremenškovo jamo, nadalje Gradiščnico pri Logatcu, Lohančevo brezdno med Logatcem in Vrhniko ter jamo pri Zaplani nad Vrhniko. — Vse

---

[1] Laibacher Zeitung, 19./VIII. 1911, „Eine neue Höhle".
[2] Laibacher Zeitung, 27./IX. 1911, „Die Žiglovica".

skupaj je dr. Cerk s svojimi spremljevavci preiskal l. 1911. 4 globoka brezdna in 14 manj globokih brezden in jam.

Jame in brezdna je natanko premeril in o doslej manj znanih — kakor Marjanščica, Žiglovica in Lochackerloch — narisal profile. Vse jame, ki jih je obiskal, je fotografiral. Zelo temeljito poročilo o svojem delovanju je podal pri občnem zboru „Društva za raziskavanje jam“ dne 5. januarja 1912. Dne 1. marca l. 1912. zvečer pa je mnogoštevilnemu občinstvu v ljubljanskem „Mestnem domu“ pripovedoval o dotedanjem delovanju društva in kazal dobrouspele skioptične slike, ki jih je bil sam naredil. 9. marca je predaval v „Narodni čitalnici“ v Kranju „O podzemskih jamah na Kranjskem“.

Pokojnega dr. Cerka ne bi prav označil, ako ne bi naglašal njegovega navdušenja za fotografiranje. V tej stroki je dosegel izredno popolnost; z umetniškim očesom je uravnaval fotografični aparat, da je pogodil pravi značaj vsake pokrajine. Tudi z najmanjšega izleta je prinesel s seboj fotografije, ki jih je z navdušenjem kazal in rad podaril svojim znancem; saj ravno s tem je pridobival turistiki vedno nove prijatelje. Fotografski aparat je imel s seboj še na zadnji, usodepolni poti ... Dr. Cerk je tudi fotografiral mnogo rimskih izkopin na Mirju; te slike bodo priložene dr. Schmidovemu popisu Emone v „Jahrbuch für Altertumskunde“.

Dr. Cerk je bil vesele in odkrite narave; povedal je vsakomur svoje mnenje brez hlimbe, brez ovinkov, in če je včasih komu ugovarjal, žalil ga ni, ker je moral vsakdo spoznati, da izvirajo njegove besede iz moškega prepričanja in blagega srca. Z nežno iskrenostjo je bil vdan svojim staršem ter sestrama; mladini je bil dobrohoten, pravičen učitelj. Zavedal se je vzvišenosti poklica, ki si ga je bil izbral; na pouk vedno najskrbneje pripravljen, je podajal učencem sadove temeljitih študij. S tem in s popisi svojih gorskih tur ter podzemskih raziskavanj je znal v mladini zbujati ono, kar ima pri pouku navadno najtrajnejšo vrednost — navdušenje.

S dr. Cerkovo tragično smrtjo je slovenska mladina izgubila vnetega učitelja in prijatelja, naša domača znanost, posebno speleologija, neumornega, nadarjenega delavca, ki je snoval v svoji duši še toliko lepih načrtov. *Milan Pajk.*

† Dr. Jakob Sket.

Dne 11. aprila t. l. je umrl v Celovcu upokojeni gimnazijski profesor, vladni svetnik dr. Jakob Sket. Ime tega odličnega slovenskega slovstvenika je med našim narodom splošno znano; pozna ga inteligent po njegovih Slovenskih čitankah, pozna ga preprosti rojak po ljudski povesti „Miklova

Zala". Muzejsko društvo pa ga šteje med svoje najzvestejše člane; saj je bil njegov član vseskoz od ustanovitve našega društva in se je živo zanimal za naše društveno glasilo.

Sket je bil rojen dne 2. maja l. 1852. v vasi Sladka gora blizu Šmarij pri Jelšah na Štajerskem. Dovršivši z najlepšim uspehom zrelostno izkušnjo na mariborski gimnaziji, se je posvetil modroslovnim študijam na graškem vseučilišču. Tu se je s posebno vnemo pečal z jezikoslovnimi študijami, predvsem s slavistiko in primerjalnim jezikoslovjem. Po priporočilu profesorja Johannesa Schmidta, ki je pozneje zasedel primerjalno jezikoslovno stolico v Berlinu, je dobival Sket znatno državno štipendijo v svrho nadaljnjega izobraževanja v indogermanistiki. Jeseni l. 1877. je nastopil suplentsko službo na celovški gimnaziji, naslednje pomladi je opravil učiteljsko izkušnjo iz slovenščine in klasičnih jezikov; julija meseca istega leta pa je moral kot poročnik 47. pešpolka v Bosno, kjer se je udeležil dveh sovražnih spopadov, pri Žepčem in pri Sarajevu. Medtem je bil imenovan za pravega učitelja na celovški gimnaziji; gmotno je imel tedaj svoje stališče zagotovljeno, a še vedno ga je vleklo v kako vseučiliško mesto, da bi nadaljeval svoje jezikoslovne študije in se sčasom posvetil akademični karieri. Prosil je za službo na Dunaju in v Gradcu, a ni se mu posrečilo, jo dobiti.

Ostal je torej v Celovcu in tu se je posvetil z vso vestnostjo in točnostjo učiteljskemu poklicu; pri tem pa je našel še časa in je imel veselja za literarno delo. L. 1881. je začel v družbi z dr. Greg. Krekom in Davorinom Trstenjakom izdajati leposlovni in znanstveni list „Kres"; Sket mu je bil skoz vseh 6 letnikov urednik in sotrudnik; v njem je objavil tri daljše pripovedne spise; recenzijska poročila o slovstvenih in znanstvenih novostih je pisal večidel sam. V „Večernicah" Mohorjeve družbe pa je objavil l. 1884. povest „Miklova Zala", ki je dandanes med našim narodom splošno znana in priljubljena.

Glavne zasluge pa ima dr. Sket na šolsko-slovstvenem polju; prevzel je tradicijo Janežičevo in Družba sv. Mohorja je poverila njemu izdajanje slovenskih čitank za srednje šole ter drugih učnih knjig za slovenščino. Že l. 1879. je izdal Sket „Slovenisches Sprach- und Übungsbuch" kot pomožno učno knjigo, namenjeno Nemcem, ki se uče slovenščine. Ta knjiga se baš letos pripravlja že v sedmi izdaji. V dobi od l. 1886. do 1893. pa je oskrbel izdaje Slovenskih čitank za posamezne razrede srednjih šol; večino teh knjig je izdala in založila Družba sv. Mohorja; le „Slovenska slovstvena čitanka" ter „Staroslovenska čitanka" sta izšli v c. kr. zalogi šolskih knjig na Dunaju.

Ko je stopil dr. Sket l. 1908. v stalni pokoj, ga je Nj. Veličanstvo odlikovalo s častnim naslovom vladnega svetnika. A še v pokoju ni miroval od znanstvenega dela. Sestavljal je slovenski etimološki slovar, izpopolnjeval je gradivo za razlago krajepisnih imen in še nadalje pripravljal nove izdaje svojih čitank. Letos je ministrstvo odobrilo že deseto izdajo njegove „Slovenske slovnice", ki se rabi povsod na naših srednjih šolah.

Lani je pričel sicer krepki mož bolehati in v letošnji pomladi mu je ugasnila luč življenja. Kjer smo lani zagrebli Apiha, njegovega prijatelja in tovariša, tam počiva sedaj tudi Sket, eden najplodovitejših slovenskih kulturnih delavcev.

Bodi mu lahka zemlja koroška! *Jos. Wester.*

† Anton Aškerc.

Dne 10. junija t. l. je preminul odlični slovenski pesnik, naš sotrudnik Anton Aškerc. Ni namen teh vrstic ocenjevati njegovo pesniško delovanje; kot časopis, ki pospešuje domovinoznanstvo, se mora „Carniola" hvaležno spominjati moža, ki je s svojimi epskimi poezijami ter z nabiranjem zgodovinskega gradiva širil ljubezen do slovenske zgodovine. Rojen 9. januarja l. 1856. pri sv. Marjeti pod Rimskimi toplicami na Štajerskem, je dovršil gimnazijo v Celju in bogoslovne študije v Mariboru; služboval je na raznih krajih lavantinske škofije in živel naposled kot mestni arhivar v Ljubljani.

Zgodovinarji zbirajo kamne, iz katerih naj vzraste stavba naše preteklosti, a fantazija pesnikov jo razsvetljuje in iz poluteme minulih dni stopijo drzni junaki in tihi trpini, ošabni gospodje in bedni tlačanje; sedaj jih šele vidi velika množica; ene občuduje, druge preklinja. Tako podpirajo pesniki historike. Nobeden slovenski pesnik ni kazal narodu toliko pestrih slik iz slovenske preteklosti kakor Aškerc. Enako Vodniku proslavlja stare Ilire v borbi proti Rimljanom („Ilirska tragedija") in branitelj Andetrija, Bato, čeravno Ilirec, velja naši mladini kot slovenski junak; občudujemo hrabro slovensko kraljico Vido, ki brani beneško „Slovenijo" pred pohlepnim kraljem Attilo; „Svetopolkova oporoka" je žalostna zgodba o slovanski neslogi; „Mutec Osojski" je kos romantike iz Korotana; balada „Mea Kulpa" proslavlja zmago pri Sisku. Veličastne razvaline gradú celjskih grofov, ki jih je Aškerc kot gimnazijalec tolikokrat občudoval, so mu ostale do smrti nepozabne: V „Celjski romanci" opeva pripovedko o grofu Urhu-vasovavcu in o uplemenitvi Teharčanov, v svoji zadnji tiskani pesnitvi „Poslednji Celjan" (l. 1912.) pa prikazuje mogočnega grofa Urha II., ki je svojo slavohlepnost poplačal v Belgradu s smrtjo. Reformacija na Slovenskem mu je nudila bogato snov (tako v epski pesnitvi „Primož Trubar"). Najodličnejša vseh Aškerčevih zgodovinskih pesnitvi, ki se je tudi najbolj priljubila občinstvu, pa je ciklus „Stara pravda". Tu slika kmečke vojne l. 1515, in 1573., v katerih se je kristalizirala vsa odporna sila slovenskih in hrvaških kmetov proti stoletnim tlačiteljem; skozi žvenket orožja in divje kletve graščaka Tahija slišimo pod vaško lipo pripovedke o kralju Matjažu in o zmaju v Konjiški

gori ter bajke v kresni noči ob Knežjem kamnu; grozna smrt „kmečkega cesarja“ Matije Gubca pred cerkvijo sv. Marka v Zagrebu pa je pretresujoč finale te veličastne socialne tragedije slovenske. Slovenci so zgodaj izgubili svoje plemstvo in so zato vobče igrali pasivno vlogo v zgodovini; le dva povsem samostojna slovenska boja pozna zgodovina karantanskih Slovencev, obá heroična, a brezuspešna: narodni boj proti Tasilu in socialne boje kmetov proti graščakom; prvega opeva Prešeren v „Uvodu h Krstu pri Savici“, poslednjega Aškerc v „Stari pravdi“. — Ako Aškerc v nekaterih pesmih polaga osebam iz preteklih časov nazore v usta, ki so povsem moderni, moramo upoštevati, da prekipevajoča čustva in bojna tendenca otežkočijo čestokrat pesniku objektivni pogled v preteklost; tako postane včasih historična oseba moderen človek v zgodovinskem kostumu.

Kot arhivar na ljubljanskem magistratu je Aškerc pridno zbiral gradivo, ki ga je objavljal v „Izvestjih Muzejskega društva“ in v „Carnioli“. Zlasti so ga zanimali sledovi slovenščine po arhivnih spisih prejšnjih časov ter listine iz francoske dobe. Priobčil je v „Izvestjih“: 1899 „Slovenski prisegi iz ljubljanskega mestnega arhiva; 1904 in 1906 „Slovenski akti iz mestnega arhiva ljubljanskega (Francoska doba); 1905 „Doslej neznan župan ljubljanski“ in „Krstna imena v ljubljanskem mestnem arhivu“; 1907 „General Quedart (1809)“, „Obrtno stanje v Ljubljani l. 1809.“, „Kako so l. 1908. snažili ljubljanski grad“ in „Vojna kontribucija na Kranjskem l. 1809“; 1908. „Zbirka arhivske slovenščine“; v „Carnioli“ 1910 „Ljudsko šolstvo v ljubljanskem okrožju leta 1810“; 1911 „Kapitulacija ljubljanske trdnjave pred Francozi l. 1809“, „Francoska posadka na Gradu pa Ljubljančani l. 1813.“, „Kako se je godilo ljubljanskim kadilcem v francoski dobi“, „Raab Anton, doslej neznan župan ljubljanski“ in „H kronologiji ljubljanskih županov“. Letošnja Carniola je prinesla članek: „Medicinska šola v Ljubljani leta 1814“; razentega hrani uredništvo še nekaj doslej neobjavljenega arhivnega gradiva, ki ga je nabral Aškerc.

Njegovemu odličnemu duševnemu delu časten spomin! *M. Pajk.*

Zarnikovo znanstveno predavanje „o spol določujočih činiteljih“, ki se je vršilo 11. aprila t. l. v predavalnici deželnega muzeja, je otvoril društ. predsednik, dež. šol. nadzornik g. Fr. Levec. Od l 1895. se ni vršilo nobeno društveno predavanje, zato je s tem večjim veseljem pozdravil predavatelja in došle poslušavce, katerih mnogobrojna udeležba (zbralo se je 98 poslušavcev) je pričalo o potrebi takšnih prireditev. Nato je povzel besedo predavatelj in njegovim izvajanjem je občinstvo pazno sledilo. Predavanje so pojasnevale stenske slike in mikroskopični preparati. Društvu so posodili 10 mikroskopov nekateri zavodi in posamezniki; vsem se društvo za njih prijaznost zahvaljuje. V prvi vrsti velja najiskrenejša zahvala g. predavatelju za trud, ki ga je imel s svojim predavanjem, ki je vzbudilo veliko zanimanje; objavljamo ga kot delo domačina v pričujoči številki „Carniole“.

Novi člani Muzejskega društva od 1. aprila 1912. l. Dolžan Franc, c. kr. gimnazijski učitelj v Kranju, Kosler Josip mlajši, veleposestnik v Ljubljani, Kržič Anton, c. kr. učiteljiški profesor in častni kanonik v Ljubljani, dr. Schiffrerjeva Ana, volonterka na deželnem muzeju v Ljubljani.

Izdaja in zalaga „Muzejsko društvo za Kranjsko“ v Ljubljani.

Tisk J. Blasnika nasl.

„Muzejsko društvo za Kranjsko“

oddaja nečlanom stare letnike po sledečih cenah:

Po 2 K: Izvestja, letniki VI—XVII. — Mitteilungen letn. X—XX.
Po 3 K: Izvestja, letnik XVIII. — Mitteilungen, letnik IX.
Po 4 K: Izvestja, letniki III—V. — Mitteilungen, letnik V., VI.
(Vsak letnik sestoji iz zgodovinskega in prirodopisnega dela, ki se oddajeta ločena po 2 K). — Od letnika IV. je le prirodopisni, od VII. zgodovinski del v zalogi [po 2 K]).

Po 8 K: Carniola II in Carniola (nova vrsta) I. in II. letnik.

Od onih letnikov, ki jim je nastavljena cena na 2 K, se oddajejo **posamezne številke Izvestij in Mitteilungen po 60 vin., dvojne po 1 K; posamezne številke Carniole se prodajajo po 2 K.**

Pošli so letniki Izvestja I., II., XIX. (seš. 1/2), Mitteilungen VIII. in Carniola I. (seš. 1. in 2.).

Kot separatni odtiski so v zalogi po 1 K:

Gratzy, Repertorium zur 50jährigen Geschichtsschreibung Krains. (Mitteilungen XI, seš. 5/6).

Gratzy, Repertorium zu Valvasors „Ehre des Herzogtums Krain“. (Mitteilungen XVI, seš. 4, 5, 6).

Člani in oni, ki naroče več kot 10 letnikov, dobe primeren popust.

„Carniola“ **izhaja štirikrat na leto. Člani „Muzejskega društva“ plačajo** letnih 6 kron **in dobivajo „Carniolo“ brezplačno. Članarina naj se vplača v prvem četrtletju vsakega leta.**

Upravništvo in uredništvo „Carniole“ je v Ljubljani (deželni muzej).

Društvena čitalnica se nahaja v deželnem muzeju in je odprta vsak torek od 3—5 in vsak četrtek od 4—6 popoldne.

CARNIOLA

IZVESTJA
Muzejskega društva za Kranjsko

MITTEILUNGEN
Des Museal-Vereines für Krain

COMPTES-RENDUS
de l' Association du Musée de Carniole

Uredniki: Redakteure:

Dr. Jos. Gruden, Dr. Jos. Mantuani, Dr. Gv. Sajovic,

Rédacteurs

Nova vrsta — Neue Folge

LETNIK III. — ZVEZEK 4.

Nouvelle Série

V LJUBLJANI 1912

IZDAJA IN ZALAGA MUZEJSKO DRUŠTVO ZA KRANJSKO

TISK J. BLASNIKA NASLEDNIKOV

VSEBINA:

CARNIOLA

IZVESTJA
Muzejskega društva za Kranjsko

MITTEILUNGEN
Des Museal-Vereines für Krain

COMPTES-RENDUS
de l' Association du Musée de Carniole

Uredniki:

Redakteure:

Dr. Jos. Gruden, Dr. Jos. Mantuani, Dr. Gv. Sajovic,

Rédacteurs

Nova vrsta — Neue Folge

LETNIK III.

Nouvelle Série

V LJUBLJANI 1912

IZDAJA IN ZALAGA MUZEJSKO DRUŠTVO ZA KRANJSKO

TISK J. BLASNIKA NASLEDNIKOV

INDEX.

Zgodovinski del.	Historischer Teil.	Histoire.	
Razprave.	**Abhandlungen.**	**Dissertations.**	Pag.

Slovstvo.	Literaturbericht.	Cronique des Livres.	

Zapiski.	Notizen.	Mélanges.	

Doneski k zgodovini zvonarjev in zvonov po Kranjskem.

I. Šašelj.

Pod tem naslovom sem priobčil v nekdanjem „Zgod. Zborniku“, prilogi „Ljublj. škof. listu“, več člankov o kranjskih zvonarjih in zvonovih, in sicer v letnikih 1889—1895 in v št. 4., 5., 6., 8., 9., 10., 17., 29. Navedel sem v teh člankih vse, kar je bilo dotlej znanega o njih, kar sem nabral po različnih knjigah in časopisih, in kar mi je poslalo mnogo čč. gg. duhovnikov iz svojih far. To gradivo sem nabiral več let. Ker sem pa v zadnjih 16 letih nabral zopet več doneskov, naj jih objavim v „Carnioli“, ker „Zg. Zbornik“ ne izhaja več.

Preden pa navedem posamezne zvonarje in zvonove, naj pripomnim glede ulivanja zvonov tole: Preje se je mislilo, da so ulivali zvonarji svoje izdelke vse le v svojih livarnah, kjer so stalno bivali in odondot pošiljali naročene zvonove v kraje, kamor so bili namenjeni in naročeni. Toda, kakor se razvidi iz zgoraj omenjenih člankov, so zvonarji naročene zvonove ulivali večkrat kar na mestu, kjer so jih naročili. Tako čitamo na pr. glede zvonarja Lienharta o njegovem zvonu iz l. 1550. v „Zg. Zb.“ št. 96, da ga je ulil v Motniku na župnijskem vrtu. Prav zanimiv je tudi še drugi dostavek glede ulivanja tega zvona na omenjeni str.: „Ko so ga ulivali, je zvonarju gradiva manjkalo, začno klicati: Kdor ima kaj srebrnih novcev naj jih prinese in v múdu strese; grašinska in Poletočeva dekleta jih prineso v birtahih.“ Spomin na to ulivanje se nam je torej ohranil med narodom celih 322 let! Res zanimiv slučaj.

O drugem zvonu pa, ki ga je ulil ljubljanski zvonar Elias Somrakh l. 1603. v Gornjem gradu na Štajerskem, sem podal v „Zg. Zb.“ št. 127. iz Hrenovega dnevnika lat. izpisek, iz katerega se natanko razvidi, kje so ga ulili.

Zato se nam ni čuditi, da čitamo o nekaterih zvonarjih, da so njih zvonovi uliti v tako različnih krajih, ki so eden od druzega silno oddaljeni in včasih celo v različnih deželah. Tako na pr. se čita o zvonarju Simadu (Simonu) Urndorferju, čigar zvon je bil v župni cerkvi v Brusnicah, da je ulival zvonove v l. 1640—50 v Steyerju, 1655 v Budějevicah, 1667—1671 v Kremsu (Gl. J. E. Fahrngruber, Hosana in excelsis, Beiträge zur Glockenkunde aus der Diöcese St. Pölten).

A. Zvonovi brez napisov.

V Hasenfeldu kočevske fare je „navček“ poldrugo ped dolg in podolgaste oblike, brez napisov in letnice, torej zelo star (Zg. Zb. štev. 504).

B. Zvonovi z napisom brez zvonarjevega imena.

a) Z gotskimi majuskulami.

Mali zvon na Selu, f. Breznica, z napisom: +. Kaspar. +. Walthasar. +. Melchior. — Večji zvon pri sv. Jakobu, f. Podbrezje, z napisom: o * rex * gloriae * veni * con * pace * ave * maria * graciae. O njem piše J. Lavtižar v svoji knjigi „Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj:“ „Ako iz napisa zberemo vse črke, ki pomenjajo rimske številke: X + L + I + V + I + C + C + V + M + I + C + I = tedaj se nam kaže letnica MCCCLXXIV = 1374 in mislim, da ga je ulil morda Vivencius Nicola.“ Zvon iz Tuševega Dola (fara Črnomelj) z napisom: Menicus me fecit. (ok. 1370—1380).

b) Z gotskimi minuskulami.

V pokopališki kapeli v Kočevju je zvon z napisom: Maria + ave. (Zg. Zb. 499). — V podružnici sv. Petra, f. Želimlje, z napisom: o. rex. glorie. Xpe. veni. nobis. cum. pace. (Izvestja 1894. str. 214). — Srednji zv. v Selu, f. Breznica, z napisom: + lucas + * marcus * matheus * johannes. Večji zv. na Brezjah, f. Kovor, z napisom: * ave * maria * gratia * plena * dominus * tecum * benedic * — V podr. sv. Tomaža, f. Ráteče ima zv., ki tehta kacih 150 ℔ in je brez podob in okraskov, nap.: iesus + maria + anna + XXI + lucas + marcus + ioannes + matheus +. — Večji zvon v kapeli na pokopališču v Kranju iz l. 1464 z nap.: + mara + hilf + uns + auss + noten 464 jar +.

c) Z latinskimi majuskulami.

Iz l. 1488. visi mali zv. v Britofu, f. Predoslje, o katerem piše J. Lavtižar v svoji knjigi str. 184—5.: „Postranska višina mu je tako velika, kakor premer v spod. krilu (50 : 49 *cm*), zato ima stegnjeno podolgovato obliko. Krasi ga majhna podoba sv. Andreja s postranskim križem. Podobo obdajeta viteza v železni opravi s škitom in zastavo v roki. Okoli zgornjega roba se vrstita v vsem krogu pes in zajec“. Slični okraski se nahajajo na malem zvonu pri podružnici Mevkuš, f. Gorje. Tudi premer in glas je obema enak. — Srednji zvon iz l. 1548. z zanimivim napisom v Beli peči. — V kapeli sv. Petra pri Šmartnem pri Kranju je podolgovat zvonec z nap.: + got + dem + hern + 1 + 5 + LII. — Iz l. 1635 v kapelici v Lichtenbachu v f. Koprivnik. — Iz l. 1649 v Schalkendorfu, f. Kočevje. — Iz l. 1651., 1652. in 1677. v Biču, f. Št. Vid na Dol. — Iz l. 1664. mali zvon v Podbrezjah. — Iz l. 1670 v

Špeharjih, f. Vrh. — Iz l. 1692 v Klenku, f. Slavina. — Iz l. 1708. v cerkvi sv. Fabijana in Sebastijana v Kočevju. Iz l. 1720. vel. zvon pri sv. Valburgi, f. Smlednik in na Homu, f. Zasip. — Iz l. 1723. v Klenku, f. Slavina in večji zv. v kapeli sv. Petra pri Šmartnem pri Kranju.

C. zvonovi z napisi in zvonarjevim imenom.

a) Ljubljanski zvonarji.

Lienhart Giesser. Dva njegova zv. iz l. 1558. visita na Kupljenku, f. Bohinjska Bela, z nap.: Lienhart Giesser hat mich gossen zu Laibach nach Christi unssers Hern Gepurt, da man zeldt in 1558 Jars. — Že v „Zg. Zb." str. 459. sem omenil, da je ta zvonar ulival razen zvonov tudi topove in sem navedel napisa na dveh topovih, ki sta se nahajala v Novem mestu. „Slovenec" 1897 št. 247. pa je prinesel pod napisom: „znamenit dar" napis Lienhartovega topa, o katerem piše: „Turški sultan daroval je nemškemu cesarju 9 starih topov, 5 iz 16. in 4 iz 17. stol. Od teh je bil eden tudi Lienhartov z napisom: Lienhart Giesser hat mich gossen zu Laibach — Ferdinandus Dei Gratia Romanorum Ungariae et Bohemiae Rex."

Mert Edelman. V Selih f. Kočevje nosi najmanjši zvon nap.: Mert Edlman hat mich gossen in Laibach 13. — V kapeli sv. Krvi v mozeljski fari iz l. 1580.

Elias Sombrakh. Iz l. 1603 v podr. sv. Krvi v mozeljski fari. — Iz l. 1617 pri sv. Križu nad Jesenicami. — Iz l. 1618 v Bódešicah, f. Ribno. — Iz l. 1628. mali zv. v Smledniku z nap.: Benedictus qui venit in nomine domini. Osanna in excelsis. In: Thomas IX. episcopus consecravit, Elias Somb. fudit anno Domini 1628.

Mihael Remer. Zvon v župni cerkvi v Odri na Hrvatskem ima napis: „sancte Georgi ora pro nobis. — Mihael Remer Labaci me fecit anno Domini 1747" (Gl. J. Barlè, „Povijest Turopoljskih župa" str. 83). Tu je letnica gotovo pomotoma zapisana nam. 1647. — Iz ist. l. 1647. je tudi njegov zvon v Primskovem, f. Kranj. — Iz l. 1641. pa v podr. sv. Petra, f. Želimlje (Izv. 1894. str. 214).

Ferdinandus Eisenberger. Mali zvon v Poljanici ima nap.: „Me fecit Ferdinandus Eisenberger anno MDCLXXXIX". — Iz l. 1692 v podr. Marijin. Vnebovzetja, f. Kočevska Reka — in v Špeharjih, f. Vrh pri Vinici vel. zv. z nap.: „Opus Ferdinandi Eisenberger Labaci anno MDCXCII".

Adam Kokhel. Njegov zvon iz l. 1647 visi v podružnici sv. Ahca f. Škocijan pri Turjaku, in ima daljši napis (Izv. 1894. str. 214).

Nicolaus Boset. V podr. sv. Ahca, f. Škocijan pri Turjaku, visi njegov zvon iz l. 1612 (Izv. 1894. str. 214).

Bernardinus Franchi. Srednji zvon v Žejah, f. Slavina, ima zgoraj nap.: „Christus Rex venit in pace et Deus Homo factus est". Zdolaj pa: „Opus Bernardini Franchi de Utino Anno MDCLXVIII".

Casparus Franchi. Njegovi zvonovi visijo: Iz l. 1693. mali zvon pri sv. Joštu nad Kranjem. — Iz l. 1695. v Poljanici z nap.: Opus Caspari Franchi Labacensis anno Domini 1695. Ex tribu Judae Radix David Alleluja. Fugite partes adversae, vicit enim leo de tribu Juda. — Iz l. 1705. mali zvon na Bregu, f. Breznica — in 2 zvona po 18 in 30 stotov težka v cerkvi sv. Uršule na Plešivcu, f. Stari trg na Štajerskem (Koledar dr. sv. Mohorja 1899 str. 61). — Iz l. 1708 srednji zv. v Preddvoru — in vel. zvon v Smledniku z nap. zgoraj: Sit aura pia, dum rogat ista Maria. Sit tua vox potens bambam repellere. Tonitruum rumpo, mortuum defleo, sacrilegum voco. Ob spodnjem krilu pa: Magister Gregorius Lukanitsh, protonotarius apostolicus et parochus. Sebast. Meriasez, Jac. Rogell, Jac. Jerei, syndici. — Iz l. 1709. vel. zv, v Stražišču, f. Šmartin pri Kr. — in sred. zv. na Vrzdencu, f. Horjul. — Iz l. 1710. in 1722. dva zv. v Kropi na Gorenjskem — Iz l. 1711. in 1719. dva zv. v Češnjici, f. Olše. — Iz leta 1717. v Dolgi vasi, f. Kočevje. — Iz leta 1719. v Knežji lipi, f. Spodnji log. — Iz leta 1715. v cerkvi sv. Fabijana in Sebastijana, f. Kočevje. — Iz l. 1722. sred. zv. pri sv. Joštu nad Kr. — Iz l. 1724. mali zv. v Bregu, f. Preddvor. — Iz l. 1726. v pokopal. kapeli v Kočevju — in v Stražišču.

Heinrich Rausch. Mali zvon iz l. 1727 visi v podružnici Hraše, f. Smlednik. — Iz l. 1728. ravnotam drugi zvon z nap. zgoraj: Ecce crucem Domini, fugite partes adversae. Ob krilu pa: Heinrich Rausch me fudit Labaci 1728. — Iz ist. l. srednji zvon v Zgor. Pirničah, f. Smlednik. — Iz l. 1729. četrti zv. v Tržiču.

Josefus Samassa. Iz leta 1731. je njegov mrliški zvon v Stražišču, f. Šmartin pri Kr. — Iz l. 1734. v podr. Marijin. Vnebovzetja, f. Kočevska Reka. — Iz l. 1736. in 1741. dva zv. v Klindorfu, f. Kočevje. — Iz l. 1738. dva zvona na Vojskem — in zvon v Gradu. — Iz l. 1737. na Rečici, f. Grad. — Iz l. 1740. v Vrbovcu, f. Polom. — Iz l. 1747. srednji zv. v Ratečah. — Iz l. 1751. srednji zv. na Samotorici, f. Horjul.

Josefus, Antonius Samassa. Iz l. 1744. na Homu, f. Zasip. — Iz l. 1745 v Žirovnici, f. Breznica. — Iz l. 1746. v podružnici Marijin. Vnebovzetja, f. Kočevska Reka. — Iz l. 1747. v Ribnem. — Iz l. 1749. drugi zv. v Slavini z nap. na vrhu: A fulgure et tempestate libera nos Domine. S. Josephus o. p. n. Zdolaj pa: Durch das grosse Feuer bin ich geflossen. Zu Gottes Ehren hat mich Anton und Joseph Samassa gegossen.

Zaharias Reidt. Veliki zvon v kapeli na Rakitniku, f. Slavina iz l. 1754. z nap. zgoraj: A peste, fame et bello, libera nos Domine, Zdolaj: Zacharias Reidt gos mich in Laibach 1754. — Iz l. 1753. v Zalogu, f. Goriče. — Iz l. 1755. v Seči f. Polom. — Iz l. 1766. večji zv. v Podstenicah, f. Poljanica. — Iz leta 1768. v Vrbovcu, f. Polom. — Iz leta 1770. na Bohinjski Beli.

Joannes Reidt. V Zwischlernu, f. Kočevje, visi njegov zvon iz l. 1783. (Zg. Zb. st. 505).

Benedictus Huetterer. Drugi zvon v Smledniku z nap. zgoraj: Ad coenam magnam voco. Deus homo, Mater virgo, panis caro, vinum sanguis. Per ista mirabilia mysteria tueatur nos Deus Pa + ter et Fi + lius et Spi + ritus sanctus. Amen. Ob krilu pa: Regnante Maria Theresia Austr. reg. et nato Josepho II. archiduce a cels. principe Sigism. Felice com. de Schratenbach consecrata sum anno 1741. Joannes Tobias Watschnig, parochus in Flödnik. — Tretji zv. ravnotam iz ist. l. in z ist. nap. ob krilu. — Iz l. 1743. vel. zv. pri sv. Marjeti na Trati, f. Velesovo — in mali zv. na Šenturški gori. — Iz l. 1744. srednji zvon v Podbrezjah. — Iz l. 1750. vel. zv. v Ljubnem na Gor. — in srednji zvon v Olšah. — Iz l. 1752. in 1753. dva zv. v podr. M. B. v Kropi na Gorenjskem.

Balthasar Schneider. Njegov zvon iz l. 1761. visi v Zwischlern-u, f. Kočevje (Zg. Zb. št. 505). — Iz leta 1766. srednji zv. v Srednji vasi v Bohinju. — Iz leta 1767. v Mavčičah z nap.: Per intercessionem s. Pauli ob omni malo libera nos Domine. Zdolaj: Sub. adm. rev. dom. Casparo de Franchi Frankenfeld me fudit Baltaser Schneider Labaci anno 1767.

Joannes Jacobus Samassa. Njegovi zvonovi se nahajajo: Iz l. 1772. vel. zv. pri sv. Ani, f. Tržič. — Iz leta 1774. 3 zvonovi v Sp. Bésnici, ki so bili preje pri sv. Jakobu v Ljubljani. — Iz leta 1775. na Lancovem, f. Radovljica. — Iz l. 1778. v podr. sv. Petra v Begunjah. — Iz l. 1776. v Sp. Bésnici. — Iz l. 1780. v Mošnjah. — Iz l. 1781. sred. zvon v Stražišču, f. Šmartin pri Kr. — Iz l. 1783. v Zapogah. — Iz l. 1788. tretji zv. v Slavini. — Iz l. 1790. večji zv. v Sr. Bitnju, f. Šmartin pri Kr. — in v Knežji lipi, f. Spodnji log. — Iz l. 1792. v Zapogah — in v Dolgi vasi, f. Kočevje. — Iz l. 1793. tretji zvon v Horjulu. — Iz l. 1790. vel. zv. v Olšah. — Iz l. 1791. v Ródinah, f. Breznica — in vel. in mali zv. v Gradu. — Iz l. 1797. večji zvon na Bregu, f. Breznica — in na Sp. Otoku, f. Mošnje. — Iz l. 1798. in 1801. v Banji loki. — Iz l. 1799. v cerkvi sv. Kozme in Damijana, f. Borovec — mali zv. v Zg. Bitinju, f. Šmartin pri Kr. — in srednji in mali pri Sv. Lenartu, f. Šenturška gora. — Iz leta 1800. v Mali gori, f. Stara cerkev — v Bitnju, f. Boh. Bistrica — in v Koprivniku na Gor. — Iz l. 1801. v Stari cerkvi. — Iz l. 1802. v Koprivniku na Gor. — Iz leta 1803. v podr. sv. Marjete, f. Koprivnik na Gor.

Vincentius Samassa. Iz l. 1804. je njegov zvon v Vrbovcu, f. Polom — in mali zv. v kapeli v Rakitniku, f. Slavina. — Iz l. 1806. v Žirovnici, f. Breznica. — Iz l. 1807. v Selu, f. Breznica. — Iz l. 1808. v Breznici — in Žirovnici iste fare. — Iz l. 1811. mali zv. v Olšah. — Iz l. 1813. vel. in mal. zv. pri sv. Andreju, f. Tržič.

Josephus Reiss nomine haeredum Vincentii Samassa. Večji zv. iz l. 1815. pri sv. Lavrenciju, f. Preddvor. — Iz l. 1816. v f. cerkvi v Kočevski reki. — Iz l. 1820. na Rečici, f. Grad. — Iz l. 1821. v cerkvi sv. R. Tel. v Kočevju. — Iz l. 1822. v podr. M. B. v Kropi na Gor.

Antonius Samassa. Njegovih zvonov je prav veliko, ker je lil od l. 1824.—1865. Vendar jih pa ne bom navajal, ker so iz novejšega časa. Le enega naj omenim iz l. 1841., ki visi v Št. Petru na Notr., in ima slov. napis, za isti čas še redkost. Ta se glasi: Dar kershanske pobosh-nosti Bogu in sv. Petru k zhasti. Spodaj pa: Gospod Lorenc Albreht me je sprosil in Anton Samassa me je ulil v Ljubljani 1841. št. 434.

b) Zvonar v Kranju.

Johan Christian Riser. O tem zvonarju je pisal g. A. K. v „Izv." 1898. str. 220: „ta zvonar je imel svojo livarno v Lajhu, ki leži pod pungerško cerkvijo pri vodi na spodnjo stran ceste, ki drži v Čirčiče." Njegovi zvonovi so: Iz l. 1753. v Tenetišah, f. Trstenik. — Iz l. 1755. dva zvona na Sr. Beli, f. Preddvor — sred. zvon v Ródinah, f. Breznica — in na Olševku, f. Cerklje na Gor. — Iz l. 1758. mali zv. pri sv. Marjeti, f. Velesovo — mrliški zvon v Radovljici — in zvon v Lescah. — Iz l. 1761. v Druljevki, f. Šmartin pri Kr. — Iz l. 1763. je bil nekdaj njegov zv. v Zg. Dupljah, f. Duplje. — Iz l. 1764. v Ribnem. — Srednji zvon v Otočah, f. Dobrava pri Kropi — nekdanji zvon v Sp. Bésnici, o katerega pravljici gl. Pokorn, „Bésnica" str. 145. Več o tem zvonarju je pisal J. Lavtižar v svoji knjigi: „Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj" str. 5.

c) Zvonar v Novem mestu (?)

Joseph Stadler. V župni cerkvi v Gradu visi mali zvon iz leta 1779. z nap.: me fudit Joseph Stadler Neostadii. Da bi bil zvon ulit res v Novem mestu, je prav neverjetno, vsaj ni dozdaj o kakem zvonarju v Novem mestu prav nič znanega. Ni pa tudi verjetno, da bi ga bil ulil takorekoč samo mimogrede v Novem mestu, vsaj so imeli iz Grada veliko bliže v Ljubljano. Morda pa pomeni Neostadium Dunajsko Novomesto, in bi bil ta J. Stadler le predhodnik sedanjih Hilzerjev.

D. Zvonovi tujih zvonarjev po Kranjskem.

Na Kranjskem nahaja se precej veliko zvonov od zvonarjev nam sosednjih dežel, Koroške, Štajerske in Goriške, posebno po farah ob meji omenjenih kronovin. Naročali so jih pač gotovo le zato tam, ker jim je bilo tje bližje, kakor pa v Ljubljano, in so bili troški za prevoz zvonov po tedanjih gotovo slabih cestah manjši, kakor pa iz Ljubljane v oddaljene fare. Oglejmo si zvonove naših sosedov.

a) Celovški zvonarji.

Lorenz Pez. Njegov zvon iz l. 1660. visi pri sv. Katarini, f. Tržič — Mali zv. v Gozdu, f. Križe, ima napis: Lorenz Pez in Klagenfurt gos mich anno 1669.

Mathias Lantsman. Srednji zvon v Tenetišah, f. Trstenik iz l. 1691. — Večji zv. v Seničnem, f. Križe iz l. 1693.

Marx Mathia Zechenter. Zvon z njegovim imenom iz l. 1722. visi v Trsteniku.

Antonius Cosmatschin. Njegov je tretji zv. pri sv. Katarini, f. Tržič, iz l. 1709.

Vincenz Gollner. Njegovi zvonovi so: Iz l. 1826 dva v Lešah. — Iz l. 1828 v Bésnici. — Iz l. 1830 mali zv. v Trsteniku. — Iz leta 1831. mali zv. na Sp. Otoku, f. Mošnje.

Franz Vincenz Gollner. Zvon iz l. 1852 v Bésnici.

Thomas Gollner. Iz l. 1837. v Dupljah. — Iz l. 1841. v Zg. Dupljah, f. Duplje. — Iz l. 1856. na Visokem, f. Šentjur pri Kr.

b) Beljaška zvonarja.

Erasmus Stampfel. Večji zvon iz l. 1568 visi v Kapeli sv. Janeza Nep. v Beli Peči.

Johann Köder. Mali zv. v Ratečah ima tale napis: Per liberalitatem parochianorum et per industriam R. D. Honorii Terschan provisoris fusa sum anno 1792. Johann Köder goss mich in Villach 1792. — Veliki zv. v Lescah iz l. 1793. — Večji zv. na Lancovem, f. Radovljica, iz l. 1795.

c) Celjska zvonarja.

Ivan Steinmetz. Njegov zvon iz l. 1798. visi v Šentjurju. — Iz l. 1799. pa srednji in mali zv. v Velesovem.

Georg Steinmetz. V Begunjah sta visela nekdaj 2 njegova zvona iz l. 1818. — Iz istega l. pa visi eden še v Lešah in eden v podr. sv. Petra, f. Begunje.

d) Graški zvonar.

Andreas Sorger. Njegov zvon iz l. 1817. je v Borovcu.

e) Goriška zvonarja.

Romano e Giovanni fratelli Colbachini. Veliki zvon v Matenji vasi, f. Slavina, ima nap. zgoraj: Exaudi Domine vocem populi tui et libera eum ab omni malo 1818. Zdolaj pa: Opera di Romano e Giovanni fratelli Colbachini Gorizia. Tehta 12 stotov. — Srednji zv. ravnotam pa zgoraj: A fulgure et tempestate libera nos Domine 1818. Zdolaj pa je isti napis, kakor na velikem. — Veliki zvon v Klenku iste fare pa ima zgoraj napis: A fulgure et tempestate libera nos Domine 1819. In spodaj: Opus Joannis et Romani fratrum Colbachini di Gorizia.

f) Zvonarja v Dun. Novem mestu.

Ignaz Hilzer. Njegovi zvonovi so: Iz leta 1866. in 1870. v Schwarzenbachu, f. Kočevje. — Iz l. 1867. v Hasenfeldu iste fare (Zg. Zb. st. 504). — Iz l. 1870. pa trije zvonovi v Kamni gorici.

Peter Hilzer. Več njegovih zvonov visi po različnih farah, ki so pa vsi iz novejšega časa, od kakih 30 let sem.

g) Zvonar od neznano kje.

Na pokopališču sv. Jan. Krstnika v fari Vrh pri Vinici visi zvon zvonarja Paulus de Pollis z napisom: Opus Pauli de Pollis MDCLXVIII. O njem pripovedujejo, da so ga hoteli prepeljati svoj čas k župni cerkvi na Vrhu, a vprežena vola ga nikakor nista mogla peljati, dasi je majhen.

*

Naj dodam tu k sklepu še zaznamek vseh dozdaj po imenu znanih kranjskih zvonarjev kakor tudi tujih zvonarjev, katerih zvonovi se nahajajo na Kranjskem z letnicami vred, v katerih so lili, kolikor je bilo do zdaj mogoče določiti, v kronologičnem redu. Tak zaznamek sem sicer priobčil že pred dobrimi 20. leti v „Zg. Zb.“ l. 1891. st. 271—272. na podlagi dotlej o kranjskih zvonarjih in zvonovih nabranega in znanega gradiva. Ker sem pa nabral v zadnjih letih več novih podatkov, naj ta zaznamek izpopolnim, da dobimo tako, kolikor je dozdaj mogoče, natančen zapisek kranjskih zvonarjev.

A. Kranjski zvonarji.

a) Ljubljanski.

Vivencius Nicola 1340—1355.
Anmonius 1382.
Mihael 1383,
Bartholomaeus 1387.
Georgius 1468.
Lienhart (Leinhart) Giesser 1545—1571.
Mert Edelman, 1580—1592.
Joannes Albino 1577—1594.
Elias Sombrakh 1603—1630.
Mihael Remer 1630—1647.
Martin Remer 1640.
Ferdinandus Eisenberger 1642—1692.
Adam Kokhel 1644—1647.
Hans Kokhl 1647—1648.
Nicolaus Boset 1612.
Nicolaus et Jacob Boset 1654.
Jakob Boset 1661.
David Polster 1668—1670.
Bernardin Franchi 1668—1677.
Christian Schlags 1681—1689.
Casparus Franchi 1671—1736.
Dominicus Francho 1717.
Heinrich Rausch 1727—1736.
Josefus Samassa 1732—1750.
Antonius Samassa 1742—1750.
Zacharias Reid (Reidt, Raidt) 1750—1772.
Joannes Reid 1755—1783.
Lucas Dimiz 1733—1782.
Benedictus Huetterer (Huetter) 1741—1755.
Johann Putz in Franc. Purkhard 1755.
Johann Putz 1757.
Balthasar Thaddaeus Schneider 1760—1768.
Maria Anna Schneider 1768.
Joannes Jacobus Samassa 1769—1804.
Vincentius Samassa 1804—1814.

Josephus Reiss (nomine haeredum Vincentii Samassa) 1815—1824.
Antonius Samassa 1824—1865.
Albert Samassa 1865.

b) Zvonar v Kranju.

Johann Christian Riser 1743—1770.

c) Zvonar v Novem mestu (?)

Joseph Stadler 1779.

d) Zvonar v Žužemberku.

Andreas Strach 1663.

B. Tuji zvonarji.

a) Zvonarji v Celovcu.

Lorenz Pez 1660—1690.
Mathias Lantsman 1691—1693.
Antonius Cosmatschin 1709.
Marx Mathias Zechenter 1722.
Vincenz Gollner 1826—1831.
Franz Vincenz Gollner 1852.
Thomas Gollner 1837—1856.

b) Zvonarji v Beljaku.

Jeronimus Roger 1550.
Erasmus Stampfel 1568.
Johann Köder 1792—1795.

c) Zvonarji v Celju.

Nicolaus Urbanus Boset 1669—1689.
Nicolaus Urbanus Boset et Conradus Schneider 1701.
Conradus Schneider 1713—1724.
Caspar Balthasar Schneider 1752—1773.
Josephus Reiss 1774.
Johann Steinmetz 1798—1799.
Georg Steinmetz 1818—1822.

d) Zvonarji v Gorici.

G. F. L. Goriciensis 1630.
Romano e Giovanni fratelli Colbachini 1918—1819.

e) Zvonar v Gradcu.

Andreas Sorger 1817.

f) Zvonarja v Dun. Novem mestu.

Ignaz Hilzer 1866—1875.
Peter Hilzer.

g) Beneška zvonarja.

Antonius M. R. Veneciis 1423.
Antonius de Polis Venetus 1661,

h) Različni zvonarji.

Menicus, ok. 1370.
De Posterna 1513.
Franciscus Patavinus 1531—1534.
Simad Urndorfer.
Paulus de Polis 1668.
Martinus Romuta 1707—1708.

Die Franzosenkämpfe in Krain 1809.

Vom k. k. Hauptmann Hermenegild Sandri.

(Schluß.)

Tätigkeit des Banus in Laibach.

Der Banus war mit seinen dem Gros der Armee entnommenen Truppen[19] am 14. von Tarvis aufgebrochen. In vollständiger Unkenntnis der Lage bei den ihm unterstellten Gruppen Zach und Kálnássy, beschleunigte er nach Möglichkeit den Marsch seiner Kolonne durch Verwendung aller erlangbaren Fuhrwerke für den Transport der Infanterie und eilte selbst nach Laibach voraus, wo er am 15. Mai nachmittags eintraf. Hier machte er die Wahrnehmung, daß die Stimmung im Lande durch zahlreiche, von Marodeuren verübte Zuchtlosigkeiten sowie durch Verbreitung unsinniger Gerüchte — besonders durch 2 Verpflegsbeamte, welche arretiert wurden — sehr ungünstig beeinflußt war.

GM. Khevenhüller, der Militärkommandant von Laibach, hatte schon über 600 dieser Marodeure aufgreifen und in Laibach sammeln lassen, um sie mit den regellos eintreffenden Bagagen und Packpferden der Armee den betreffenden Regimentern zuzusenden.

Die Befestigungsarbeiten in Laibach waren noch sehr wenig vorgeschritten. Auf Betreiben des Erzh. Johann war damit schon Ende des Jahres 1808 begonnen worden, der rauhe Winter zwang jedoch zur Einstellung der Arbeiten und als sie im Frühjahre 1809 wieder aufgenommen wurden, konnte mangels einer energischen Leitung kein rechter Fortschritt erzielt werden. Der Banus trachtete vor allem, durch Tag- und Nachtarbeit und bessere Bezahlung der Arbeiter das Versäumte nach Möglichkeit nachzuholen, um wenigstens Artillerie in die Schanzen einführen zu können.

Nach flüchtiger Besichtigung der Werke ließ sich der Banus am 15. über den Stand der Verteidigungsmaßnahmen eingehend berichten, u. zw. vom Ingenieurmajor Jakardofsky bezüglich des Bauzustandes der Befestigungen am Schloßberge und am „Gollberge“,[20] vom Artillerieoberstleutnant Callot über das Artilleriematerial und vom Militärverpflegsverwalter Wachter hinsichtlich der Approvisionierung.

---

[19] Zwei Bataillone Otočaner Grenzer.
3. Bataillon des Inftrgts. Franz Karl,
5 Eskadronen Frimont Husaren,
je 6 Eskadronen Hohenlohe — und Savoyen-Dragoner,
2 Brigadebatterien,
1 Positions- und
1/2 Kavalleriegeschützbatterie.

[20] Der Golovec.

Jakardofsky erklärte in seinem Berichte, ohne sich in Details bezüglich der einzelnen Werke einzulassen, daß noch 10—12 Tage erforderlich seien, um die beiden Befestigungsgruppen „in den Stand einer ernstlichen Verteidigung zu setzen". Er zeigte sich nur wegen der Artillerie besorgt und verlangte als Besatzung eine Truppe, „die von dem Geiste beseelt sein müsse, hier ihr Grab zu finden."

Callot berichtete, daß wohl Mangel an Artilleriepersonal und Munition bestehe, fügte aber hinzu, daß diesem Übelstande durch entsprechende Maßnahmen abzuhelfen wäre. Auch sei das in Görz für die Belagerung von Palmanova noch erliegende Artilleriematerial heranzuziehen. Schließlich meldete Callot, daß er dem Artillerieoberstleutnant Junker in Präwald den Befehl gesendet habe, die dort befindlichen eisernen Festungsgeschütze samt der zugehörigen Munition zurückzuschaffen, da die Position in ihrem unfertigen Zustande nicht haltbar sei und auf 2 Wegen umgangen werden könne.

Dieser Befehl wirft ein charakteristisches Streiflicht auf die Anschauungen jener Zeit. Während Erzherzog Johann dem Banus die Verteidigung von Präwald strikte auftrug, ordnete der Artilleriechef des letzteren den Abtransport der Geschütze an, ohne hiezu vom Banus befugt worden zu sein. Aus den Akten des Kriegsarchivs ist auch nicht zu entnehmen, daß FMlt. Gyulai diese Eigenmächtigkeit gerügt oder den Befehl widerrufen hätte. Nur der Mangel an Vorspann scheint die Wegschaffung der Geschütze verhindert zu haben.

Die Verpflegsdotation Laibachs reichte für 54 Tage.

Die Truppen des Banus standen am 16. abends in 3 von einander weit entfernten Gruppen:

Bei Podvelb GM. Kálnássy mit seinen dezimierten, durch Strapazen stark herabgekommenen Kräften,

bei Präwald FMlt. Zach mit 2 Battailonen, 3 Eskadronen, 6 Geschützen und der Landwehr,

bei Laibach das über Tarvis marschierte Gros.

Von letzterem war die Kavallerie schon am 16. angekommen und zum Teile nach Oberlaibach vorgeschoben worden. Die Infanterie traf erst im Laufe des 17. ein und blieb, bis auf das Bataillon Collenbach, welches nach Loitsch bestimmt war, in Laibach. Dieses Bataillon wurde am 17. westlich Oberlaibach von der bereits geschilderten Katastrophe ereilt.

Aus den bis zum 17. eingelaufenen Nachrichten ging mit Sicherheit hervor, daß Macdonald nicht, wie der Banus ursprünglich vermutete, nach Triest abgebogen, sondern dem FMlt. Zach unmittelbar gefolgt war.

FMlt. Graf Gyulai war sich seiner mißlichen Situation wohl bewußt und befürchtete namentlich, daß Macdonald den FMlt. Zach zurückwerfen und über Adelsberg-Zirknitz-Neustadtl vorrückend, durch Besitznahme des Raumes Rann-Samobor den Rückzug nach Kroatien abschneiden könnte. Dadurch wäre die erst begonnene Bildung der kroatischen

Insurrektion, von der sich der Banus einen bedeutenden Kraftzuwachs versprach, vollständig gehindert worden. Der Bericht eines nach Präwald entsendeten Offiziers über die Verteidigungsfähigkeit der dortigen Werke und eine ziemlich kleinmütige Meldung des FMlt. Zach berechtigten nicht, eine so lange Widerstandskraft dieses Stützpunktes anzunehmen, wie sie die heldenmütige Verteidigung tatsächlich ermöglichte. Der Banus erwog daher den Entschluß, Laibach mit einer entsprechenden Garnison zu versehen und mit dem Gros in der Richtung auf Neustadtl zurückzugehen, um Kroatien näher zu sein.

Er ließ sich nochmals von Jakardofsky mündlich über die Verteidigungsmaßnahmen berichten und traf alle Anordnungen zur selbständigen Verteidigung von Laibach. Als Festungskommandant war ursprünglich GM. Khevenhüller in Aussicht genommen, der aber dieses Kommando unter Hinweis auf den schlechten Bauzustand der unfertigen Befestigungswerke ablehnte, worauf der Banus den FMlt. Moitelle ernannte.

Dominik Chevalier de Moitelle, zu Mons in den österreichischen Niederlanden (Belgien) gebürtig, lebte in Laibach in Pension; er hatte sich i. J. 1793 bei der Verteidigung von Namur ausgezeichnet. Im Jahre 1809 war er aber bereits ein 76 jähriger altersschwacher Greis. Der Banus ernannte ihn nur deshalb zum Festungskommandanten, weil Jakardofsky zu Moitelle mehr Zutrauen besaß als zu Khevenhüller und weil dem Banus das gute Einvernehmen zwischen Kommandanten und Geniechef für eine erfolgreiche Verteidigung „umso wesentlicher erschien, als die Verantwortlichkeit auf beiden lastet."

Als Geniechef hatte Major Jakardofsky, als Artilleriechef Hauptmann Avrath zu fungieren, während zum Platzkommandanten über ausdrückliches Verlangen des FMlt. Moitelle Major Lefebre bestimmt wurde. Dieser, gleichfalls ein gebürtiger Niederländer, war durch 24 Jahre in österreichischen Diensten gestanden und im Jahre 1807 mit Majorscharakter pensioniert worden.

Über die Widerstandsfähigkeit der Werke schien FMlt. Gyulai trotz der Besichtigungen und Meldungen des Geniechefs kein abschließendes Urteil erlangt zu haben, weil er am 17. Mai nachmittags vom Major Jakardofsky noch die schriftliche Äußerung forderte, ob die beiden Sperrpunkte binnen 2 mal 24 Stunden in Verteidigungszustand gesetzt werden könnten. Diese Frage beantwortete Jakardofsky mit einem entschiedenen „Nein."

Es mag dahingestellt bleiben, ob die Verteidigungsfähigkeit wirklich erst nach Ausführung der in der Meldung Jakardofsky's [21] aufgezählten im ganzen ziemlich unwesentlichen Vervollständigungsarbeiten erlangt worden wäre; auch war es nur Schuld der Bauleitung, wenn beim herrschenden Zeit- und Arbeitermangel für die Reihenfolge der Arbeiten

[21] Siehe Beilage Nr. 4.

nicht ausschließlich deren Wichtigkeit in Betracht gezogen wurde. Die Hauptursache, warum die Befestigung von Laibach auch nach vollständiger Ausgestaltung der Werke am „Gollberge“ und am Schloßberge ihren Zweck nicht erfüllen konnte, lag in der unterbliebenen Befestigung des Šiškaberges.

Nach dem seinerzeit vorgelegten Plane des Majors Jakardofsky sollten die Befestigungen Laibach in Stand setzen, die Vorräte des Landes aufzunehmen und die 3 von dort abzweigenden Straßen nach Kärnten, Steiermark und Kroatien zu sperren. Von der Triesterstraße führen aber aus der Gegend von Waitsch-Kozarje mehrere durch das Landvolk im eigenen Interesse gut erhaltene Fahrwege über den Westhang des Šiškaberges an die Klagenfurterstraße, welche nur durch Befestigungen am Šiškaberge gesperrt werden könnten. In Erkenntnis dieses Umstandes war auch Ende Februar 1809 mit dem Baue von 10 Redouten begonnen worden. Die Arbeiten mußten indessen eingestellt werden, da ihre Vollendung wegen Mangel an Zeit und Arbeitskräften ausgeschlossen schien. Da diese wichtigen Befestigungen unvollendet blieben, war von einer Beherrschung der Kommunikationen keine Rede, denn von der Klagenfurter Straße konnte man ganz ungehindert außerhalb des Wirkungsbereiches der Kanonen vom Schloßberge auf die Wiener Straße und über Črnuče-Littai auf die Straße nach Neustadtl gelangen, wohin übrigens ein kürzerer Weg schon von Adelsberg über Zirknitz ohne Berührung von Laibach abzweigt.

Jakardofsky hatte in seinem Memoire die Bedeutung des Šiškaberges hervorgehoben und auch die Notwendigkeit dargelegt, die Redouten schon im Frieden zu vollenden, damit die Arbeiten im Kriege auf den Ausbau der Verbindungslinien und auf die Fertigstellung der inneren Einrichtung beschränkt blieben.

Bei dem späten Baubeginn, der geringen Arbeitskraft und den äußerst ungünstigen Witerungsverhältnissen dürfte er von Anfang an wenig Hoffnung gehabt haben, Laibach zu jenem Stützpunkte auszugestalten, den er vorgeschlagen hatte.

Da er erkannte, daß die beiden Befestigungsgruppen Schloßberg und „Gollberg“ allein keine erfolgversprechende Verteidigung erwarten ließen, wird seine den Banus so verblüffende Anfrage eher erklärlich, „ob die Schanzen wirklich verteidigt werden sollen und ob Jakardofsky hiebei zu verbleiben habe.“

Der Banus entschied, daß Jakardofsky als Erbauer dieser Schanzen „die Absicht und die Vorteile seiner ausgewählten Punkte am besten verstehen und zu benützen wissen müsse, daher sein Verbleiben unumgänglich notwendig sei, weil er sie am besten verteidigen könne und werde.“

Rückzug des Banus nach Neustadtl (Rudolfswert).

Am 17. um 11 Uhr nachts verfaßte der Banus einen Bericht an den Erzherzog, worin er die Absicht äußerte, Ober-Laibach, wohin er selbst abgehen wollte, zu halten, um die Vollendung der Befestigungsarbeiten von Laibach zu ermöglichen. Die in derselben Nacht eintreffende Meldung des GM. Kálnássy, daß er über die Hälfte seines Standes verloren habe, ließ dem Banus die Festhaltung von Ober-Laibach gefährlich erscheinen, weil er stets befürchtete, vom Gegner über Zirknitz umgangen und von Kroatien abgeschnitten zu werden.

In seinem Berichte an den Erzherzog vom 18. früh meldete er den endgültigen Entschluß, nach Zurücklassung einer Besatzung in Laibach mit der Hauptkraft, wenn er attakiert und gedrückt würde, bis Neustadtl zurückzugehen, um Hilfstruppen von der Insurrektion an sich zu ziehen. Tatsächlich wurde der Rückzug, ohne daß ein Kampf stattgefunden hätte, am 18. noch vor Tagesanbruch begonnen, weil ein Hauptmann der Brigade Kálnássy[22] die Nachricht brachte, daß der Feind durch den Birnbaumer Wald vorgedrungen sei und schon zwischen Ober-Laibach und Laibach stehe.

Während das Gros des Korps unter dem Kommando des Generals Gavassini in eine Aufstellung zwischen St. Marein und Weixelburg abrückte, verblieb der Banus noch in Laibach und ließ, um die Bevölkerung ruhig zu erhalten und die Befestigungsarbeiten zu ermöglichen, den GM. Splényi mit den Frimonthusaren am Westrande von Laibach als Nachhut Aufstellung nehmen, mit dem Befehle, erst bei Annäherung des Gegners den Rückzug anzutreten. Kálnássy, der sich noch immer bei Ober-Laibach befand, erhielt den Auftrag, am 18. nach Laibach einzurücken; seine Brigade zählte nur mehr 400 Mann Infanterie und 40 Husaren.

Bis zu dieser Zeit war es dem Banus nicht gelungen, vom FMlt. Zach irgendwelche Nachrichten zu erlangen. Die Tatsache, daß die Franzosen in der Front gegen Laibach keine Bewegung unternahmen, gab dem Banus Veranlassung, umsomehr eine Operation gegen seine linke Flanke zu vermuten. Er trug dem FMlt. Moitelle die möglichste Verteidigung von Laibach auf mit der Einschränkung, in der Stadt kein Gefecht zu führen, und machte sich am 18. Nachmittag auf den Weg nach Weixelburg, wohin das Hauptquartier verlegt werden sollte. Der Major Du Montet,[23] welcher sich mit der Errichtung des 4. innerösterreichischen Freibataillons beschäftigte und mit 3 bereits formierten Kompagnien in Rudnik stand, wurde gleichfalls in's Lager bei Weixelburg gezogen.

In St. Marein traf der Banus mit dem FMlt. Zach zusammen, der seiner über Zirknitz-Auersperg marschierenden Kolonne vorausgeritten

---

[22] Hauptmann Roeder von der Simbschen-Infanterie.

[23] Ein französischer Emigrant, welcher im österreichischen Heere diente.

war und nun über die Ereignisse bei Präwald am 17. Mai Aufschluß gab. Er habe daselbst bis 3 Uhr nachm. standgehalten und sich auf die Nachricht vom Rückzuge der Brigade Kálnássy mit der Kavallerie, 3 Kanonen und den Resten der Landwehr über Loitsch zurückgezogen und sei am 17. bis Zirknitz, am 18. nach Auersperg gekommen.[24] Die vom FMlt. Zach mitgebrachten Reste zogen am 19. in das Lager bei St. Marein ein. Hier stieß an demselben Tage auch die auf 200 Mann zusammengeschmolzene Brigade Kálnássy zum Gros, nachdem sie in Laibach 1 $^{2}/_{3}$ Bataillone zur Verstärkung der Besatzung zurückgelassen hatte.

Kundschafter brachten die Nachricht, daß die Besatzung von Präwald einen Sturm abgeschlagen habe, worauf der Banus einige Vertraute entsendete, um die Verteidiger „von der Unmöglichkeit eines Entsatzes zu belehren“ und den Kommandanten zu veranlassen, „damit er die Besatzung retten möge, wie er es nur kann“, aber keinem Kundschafter gelang es, dem Major Cazzan diese Botschaft zu überbringen.

Der unermüdliche Major Du Montet hatte sich inzwischen nach Reifnitz begeben und war mit der Aufbietung des Landsturms in Unterkrain beschäftigt. Er versuchte in Laas, Oblak (Bloke), Nadlišek, Auersperg und Reifnitz Landsturmabteilungen zu formieren und ließ zur Täuschung des Gegners in Zirknitz Quartiere für mehrere Tausend Mann bestellen, aber seine Bemühungen waren fruchtlos, denn die Bauern besaßen weder Waffen noch Munition und hatten vor allem keine Lust zu kämpfen.

Der Banus übertrug ihm die Sicherung der Gurk-Übergänge von Ainöd aufwärts und stellte ihm hiezu eine Kordonkompagnie zur Verfügung, welche von Du Montet mit einer entsprechenden Instruktion an die Gurk gesendet wurde, nachdem er sich zum Schutze gegen die in den Wäldern umherstreifenden Deserteure Zachs eine Eskorte zurückbehalten hatte.

Auf dem Rückzuge von Präwald nach Weixelburg waren nämlich die Mannschaften der Landwehrbataillone massenhaft desertiert und trieben nun in den Ortschaften und Wäldern ihr Unwesen. Major Du Montet sagte hierüber in seinem Berichte:

„Die ganze Landwehr ist versprengt, sie streift und plänkelt in allen Wäldern herum, gestern (19./5.) wies ich viele Offiziere und Soldaten zu ihren Bataillonen nach Auersperg mit Ernst an; dabei wurde ich aber der Gefahr ausgesetzt, von ihnen totgeschossen zu werden und zeigte die ganze Sache dem FMlt. von Zach an. Ich war allein und

[24] Auf FMlt. Zach lastete das Odium, die bereits gewonnene Schlacht von Marengo durch seine unzweckmäßige Verfolgung in eine Niederlage verwandelt zu haben. Da er bei dieser Verfolgung auch gefangen worden war, hegte er fortan eine begreifliche Scheu, dasselbe Schicksal nochmals zu erleben. Daraus erklärt sich vielleicht, daß er lieber den Anschluß an den Banus bewerkstelligte, während er die als aussichtslos erkannte Verteidigung von Präwald andern Kräften überließ.

konnte keine Gewalt brauchen, daher von der heute Nacht angekommenen und heute früh abmarschierten Kordonkompagnie behalte ich 10 Mann als Wache bei mir, um mich gegen diese versprengten Spitzbuben zu sichern."

In Weixelburg, wo der Banus am 19. Nachmittag eintraf, übergab ein vom Major Cazzan abgesendeter Landwehrkorporal den Zettel mit der Schilderung der Situation in Präwald, dessen Besatzung preisgegeben war, da zu ihrer Befreiung nichts mehr unternommen werden konnte. Der Banus sprach zwar in seinem Berichte an den Erzh. Johann von „eingeleiteten Demonstrationen und sonstigen Versuchen", um die Besatzung zu retten, doch scheint die erfolglose Absendung von Kundschaftern das Einzige gewesen zu sein, was veranlaßt wurde.

Die Meldungen aus der Front ließen keinen Zweifel, daß Macdonald mit seiner Hauptkraft bereits östlich des Birnbaumerwaldes stehe und gegen Laibach im Vorrücken begriffen sei. Bei Adelsberg wurden 600 Kavalleristen mit 6 Kanonen[25] und bei Planina stärkere Kavallerieabteilungen gemeldet, die von Loitsch dahin vorgerückt waren und nach Zirknitz gelangen sollten.

Diese Nachrichten bewogen den Banus am 20., auch den General Splényi von Laibach nach St. Marein zu ziehen und sein Gros in ein Lager bei Pösendorf (Hudo) zu verlegen. Aus den im Laufe des 21. eintreffenden Nachrichten folgerte er, daß Macdonald in 2 Kolonnen, u. zw. über Laibach gegen Marburg und über Zirknitz gegen Agram vorrücken werde. Um für alle Fälle Herr der Save zu bleiben, ordnete er für den 22. eine gruppenweise Aufstellung seiner Kräfte in Raume Treffen-Ainöd-Neustadtl an. Da die Mobilmachung der kroatischen Insurrektion keine Fortschritte machte, überließ er das Kommando bei Neustadtl dem GM. Gavassini und begab sich am 22. nach Agram.

Der Fall von Laibach.

Der Festungskommandant von Laibach FMlt. Moitelle begab sich am 18. Mai um 4 Uhr nachm. auf das Kastell, ohne die Festungswerke des Platzes, der ihm so unerwartet zur Verteidigung anvertraut worden war, zu besichtigen oder auf die Instandsetzungsmaßnahmen irgend einen Einfluß zu nehmen. Diese leitete Major Jakardofsky ganz selbständig und verwendete hiezu 300 der Garnison entnommene Arbeiter, weil alle Zivilarbeiter, auch die durch den Banus am 16. gegen hohen Lohn gedungenen, davongelaufen waren. Nur wenige der infolge Frostes und Nässe eingestürzten Erdwerke konnten hergestellt werden, während von den Mauerarbeiten kaum die Hälfte vollendet war. Das in den Forts im Laufe des Winters für den Bau aufgestappelte Material

[25] Das 6. französische Husarenregiment mit den bis zu diesem Zeitpunkte über den Gebirgssteig an Präwald vorübergeführten Geschützen der Division Broussier.

behinderte die Plazierung des Geschützes und störte auch die Besetzung durch die Infanterie in empfindlicher Weise.

Die Besatzung bestand aus dem 1. Baon des Regiments Simbschen Nr. 43, 4 Kompagnien Sluiner Grenzer, 2 Kordonkompagnien, dem ersten steirischen Landwehrbataillon, der 3. und 4. Komp. sowie dem Depot des ersten Laibacher Landwbaons, 6 Sappeuren, endlich 3 Offizieren und 60 Mann von der Artillerie, im ganzen 2522 Mann.

Die Stimmung der Mannschaft war keine gute, sie hatte schon durch vorangegangene unglückliche Ereignisse gelitten und wurde durch allerlei Gerüchte, deren Verbreitung man nicht energisch genug verhindert zu haben scheint, noch mehr beeinflußt. Das Bataillon Simbschen bestand zum größten Teile aus Rekruten, die schwachen Kordonkompagnien aus halbinvaliden Leuten. Auf die Landwehr konnte man nach den bisherigen Erfahrungen nicht zählen, überdies weigerte sich das steirische Bataillon, außerhalb seines Heimatsgebietes verwendet zu werden. Es blieben somit nur die 4 Kompagnien Sluiner, die für eine ernstliche Verteidigung in Betracht kamen[26].

An Geschützen waren 45 Festungskanonen verschiedenen Kalibers vorhanden. Dazu kamen noch 4 Feldkanonen der Brigade Kálnássy und 9 städtische Vierpfünder; 13 städtische Kanonen, welche in den Werken nicht aufgestellt werden konnten, wurden außerhalb Laibachs vergraben. Auf jedes Geschütz entfielen 52 Schuß. An Infanteriemunition blieb nach Beteilung der Mannschaft noch eine Reserve von 8000 Patronen, doch war ein großer Teil der Munition durch Nässe unbrauchbar geworden.

Da sich der durch das Alter gebeugte und durch die Ereignisse der letzten Tage ganz gebrochene Festungskommandant passiv verhielt und auch die Ausgabe einer Verteidigungsinstruktion unterließ, mangelte jedweder Einklang in den Verteidigungsmaßnahmen. Major Jakardofsky war wohl vom besten Geiste beseelt und nach Kräften bemüht, die erforderlichen Verfügungen zu treffen, doch konnte er allein unmöglich alles bewältigen. Der Artilleriechef Hauptmann Avrath brachte seiner Aufgabe wenig Verständnis entgegen und beschränkte sich darauf, die von Jakardofsky gegebenen Befehle zu vollziehen. Der Platzkommandant Major Lefèbre sprach fast gar nicht deutsch und war seiner Stellung in keiner Weise gewachsen.

Nach dem Abmarsche des GM. Splényi am 20. Mai wurde der am linken Laibachufer gelegene Stadtteil vollständig geräumt. Ein Teil des Bataillons Simbschen bezog Vorposten längs des rechten Ufers der Laibach und besetzte die Brücken, deren Zerstörung merkwürdigerweise unterblieb.

Gegen Abend verrieten große Staubwolken auf der Triester Straße das Herannahen des Feindes. Es war dies die Brigade Huard mit den

[26] Siehe auch Carniola 1911, S. 36.

zugewiesenen 6 Eskadronen, welche bei Gleinitz und am Šiškaberg Aufstellung nahm, um das Nachrücken des Korps zu decken. Die Brigade Almeras und die Division Pully gelangten nach Ober-Laibach, während Broussier noch immer bei Präwald stand.

Macdonald, der mittlerweile in Ober-Laibach eingetroffen war, vermutete, daß die Räumung des Šiškaberges nur mit Rücksicht auf die unzureichenden Kräfte erfolgt sei und machte sich auf einen umso hartnäckigeren Widerstand der Werke am rechten Laibachufer gefaßt, die durch den vorliegenden Morast in der Front sehr gut gedeckt schienen.

Er glaubte auch nicht, daß es ihm gelingen werde, Laibach durch gewaltsamen Angriff zu nehmen, und für die Belagerung fehlte es an der erforderlichen Artillerie; vorläufig waren nicht einmal die Feldkanonen zur Stelle. Er wollte daher zunächst das Eintreffen der Division Broussier abwarten und sich bis dahin auf die Rekognoszierung der Festungswerke und die üblichen Kapitulationsvorschläge beschränken.

Am 21. zwischen 4 und 5 Uhr früh näherte sich eine französische Eskadron dem Triester Schlagbaume, wurde aber bald durch das Kanonenfeuer vom Schloßberge zur Umkehr gezwungen.

Gegen 8 Uhr früh erschien ein Parlamentär, welcher seine Depeschen weder dem Vorpostenkommandanten noch dem vom Kastell herabgesendeten Major Lefèbre übergeben wollte, sondern mit dem Kommandanten persönlich zu sprechen verlangte. Als FMlt. Moitelle dies erfuhr, begab er sich trotz des Protestes seines Geniechefs und des zufällig dazu kommenden Artilleriechefs in die Stadt und gieng mit dem Parlamentär in das nächstgelegene Haus. Jakardofsky und Avrath waren zwar gefolgt, blieben aber auf der Straße. Ersterer wurde nach einer Weile von Moitelle gerufen und erfuhr nun, daß der Parlamentär, unter Hinweis auf das Schicksal der Verteidiger der Flitscher Klause und von Malborghet, die Aufforderung überbracht habe, die Stadt zu übergeben. Statt diesen Antrag kurz abzuweisen, verlangte Moitelle in der durch Jakardofsky verfaßten Antwort einen Waffenstillstand bis zum 22. 4 Uhr nachm., um den Kriegsrat versammeln zu können. Avrath, dem das Stehen in der Sonnenhitze zu lange dauerte, trat nach einer halben Stunde ebenfalls in das Haus, kam aber erst in das Zimmer, als die Verhandlungen geschlossen und die Antwort dem Parlamentär übergegeben worden war.

Bei der Rückkehr auf das Kastell erteilte Moitelle dem Hauptmann Avrath den Befehl, in allen Verschanzungen das Feuer bis 6 Uhr abends einzustellen, weil erst bis zu diesem Zeitpunkte vom französischen Kommandanten eine Antwort erwartet werden könne. Jakardofsky machte zwar in eindringlicher Weise Gegenvorstellungen, allein Moitelle war nicht zu bewegen, den verhängnisvollen Befehl, welchen Hauptmann Avrath sogleich zur Ausführung brachte, zu widerrufen.

Als die Franzosen, die sich der Stadt vorsichtig genähert hatten, das Verstummen des Feuers wahrnahmen, schlichen sie sich einzeln in

den Stadtteil am linken Laibach-Ufer, wo sie sich, hinter den Häusern gedeckt, wieder in Kompagnien und Bataillone formierten. Solcherart gelang es der Brigade Huard, ohne die geringste Belästigung auf wenige Schritte von den österreichischen Vorposten festen Fuß zu fassen. Die Brigade Almeras besetzte den Šiška-Berg, die Division Pully St. Veit zur Beobachtung der Klagenfurter Straße. Die Division Broussier war durch die Kapitulation von Präwald endlich frei geworden und am 21. Mai bis Loitsch vormarschiert.

Nach der Ankunft Moitelle's im Kastell wurden alle Stabsoffiziere zu einem Kriegsrate einberufen, der sich in den Nachmittagsstunden versammelte und in welchem Jakardofsky über die Verhandlungen mit dem Parlamentär berichtete. Während dieser Besprechung kam ein zweiter Parlamentär mit der Antwort von Lamarque, daß ein Waffenstillstand nur bis 22. 4 Uhr früh und nur unter der Bedingung zugestanden werden könne, wenn sich Moitelle verpflichte, auf die Stadt nicht zu feuern und den Franzosen die Passage auf den 3 Straßen nach Triest, Klagenfurt und Neustadtl freizugeben.

Jakardofsky bestand darauf, die Verschanzungen energisch zu verteidigen und den Franzosen eine dementsprechend ablehnende Antwort zu geben[27]. Allein nur der Kommandant des Sluiner Baons und ein Ingenieurhauptmann stimmten ihm bedingungslos bei, während die übrigen Stabsoffiziere wegen ihrer unverläßlichen Mannschaft Bedenken äußerten. Major Lefèbre beteiligte sich an der Debatte gar nicht und der Artilleriechef war dem Kriegsrate nicht beigezogen worden. Die wichtigste Persönlichkeit in der Versammlung, der Festungskommandant, scheint ganz stumm geblieben zu sein.

Schließlich einigte man sich, dem französischen Kommandanten zu antworten, daß auf die Stadt nur solange nicht gefeuert werden solle, als die österreichischen Truppen darin nicht angegriffen würden, daß aber die Passage auf den Straßen keinesfalls freigegeben werden könne.

Das Feuer wurde in den Forts um 6 Uhr abends wieder aufgenommen und bis in die Nacht unterhalten, doch fanden größere Bewegungen seitens der Franzosen, die sich ohnehin im Besitze der wichtigsten Punkte befanden, nicht statt.

Der 22. begann mit einer erfolglosen Kanonade zwischen den Geschützen der Werke und der Artillerie der Division Lamarque, welche endlich eingetroffen war und sich am Šiška-Berg etabliert hatte. Da eine

---

[27] Jakardofsky hatte sich nach dem Friedensschlusse wegen seines Verhaltens als Geniechef vor dem Kriegsgerichte zu verantworten. Den Gerichtsakten ist obige Darstellung entnommen, mit welcher der in der Carniola 1911, Heft 1/2 auf Seite 40 veröffentlichte Bericht Jakardofskys einigermaßen im Widerspruche steht. Diese vom 22. Mai datierte Meldung wäre wohl anders ausgefallen, wenn der Geniechef tags zuvor tatsächlich für eine energische Verteidigung plaidiert hätte.

Demarkationslinie für die Dauer des kurzen Waffenstillstandes nicht festgesetzt worden war, standen sich die Österreicher und Franzosen in der Stadt, nur durch die Laibach getrennt, während der ganzen Nacht gegenüber und blieben in dieser Situation auch am 22. nach der Wiederaufnahme der Feindseligkeiten, ohne auf einander zu feuern.

Im Laufe des Vormittags brachte ein Parlamentär die Aufforderung, den von den Österreichern besetzten Teil der Stadt zu räumen. Dieses Verlangen wurde von dem auf dem Schloßberge versammelten Kriegsrate abgewiesen.

Jakardofsky begab sich zur Leitung der Verteidigungsanstalten auf den Golovec, von wo er um 5 Uhr nachm. den Anmarsch der Division Broussier beobachten konnte.

Moitelle hatte inzwischen vom Polizeifeldwebel der Stadt Laibach die Meldung erhalten, daß Präwald kapituliert habe und daß nunmehr das ganze Korps Macdonald, ca 18.000 Mann, vor Laibach eingetroffen sei. Die Bestätigung dieser Nachricht brachte übrigens auch ein von Lamarque entsendeter gefangener Frimont-Husar.

Der Polizeifeldwebel meldete ferner, daß die Befestigungen in der Nacht auf den 23. gestürmt werden sollten und daß zu diesem Zwecke den Truppen bereits große Mengen von Wein und Branntwein verabreicht worden seien. Moitelle und Lefèbre, welche beide ihre ganze Habe in's Kastell geschafft hatten, waren hierüber sehr betroffen und Moitelle ließ durch Lefèbre einen Kapitulationsantrag verfassen mit dem sonderbaren Beisatze, daß sich ein französischer Bevollmächtigter zur endgiltigen Feststellung der Kapitulationsbedingungen im Kastell einfinden könne. Als Jakardofsky gegen 7 Uhr abends in das Zimmer trat und den Major Lefèbre mit der Verfassung eines Schriftstückes beschäftigt fand, klärte ihn Moitelle über den Inhalt auf und motivierte den Antrag damit, daß er wohl den Vortruppen Macdonalds, nicht aber dem ganzen Korps Widerstand leisten könne, umsomehr als auf einen Entsatz seitens des Banus nicht zu rechnen sei. Jakardofsky machte sofort Gegenvorstellungen und erklärte, daß die Verschanzungen bereits in der Verfassung seien, einem Sturme erfolgreich widerstehen zu können, welche Erklärung er dem Festungskommandanten über dessen Verlangen auch gleich schriftlich gab. Da aber Jakardofsky die Fruchtlosigkeit seiner Bemühungen einsah, entfernte er sich, um in aller Eile den Kriegsrat einzuberufen und durch diesen den Kommandanten zur Pflicht zurückzuführen.

Diese Zeit benützte Moitelle, um den Kapitulationsantrag abzusenden und in allen Verschanzungen das Feuer einstellen zu lassen.

General Macdonald hatte von der Widerstandsfähigkeit der Befestigungen bei Laibach eine sehr hohe Meinung und wußte nicht, auf welche Art er ihnen beikommen sollte. Der Schloßberg schien von allen Seiten unangreifbar, die Annäherung an den „Gollberg" (Golovec) war durch das Moor zwischen der Triester und Neustädter Straße sehr erschwert

und eine weitere Umgehung im Norden wurde durch die ohne Übergangsmittel nicht passierbare Save gehindert, da die Brücke bei Črnuče zerstört worden war und Macdonald über kein Brückenmaterial verfügte. Während er darüber nachdachte, wie er der Festung Herr werden könnte, kam ein Befehl des Vizekönigs Eugen aus Villach, nach welchem Macdonald eine Infanteriedivision und zwei Dragonerregimenter in forcierten Märschen nach Klagenfurt zu senden und nur mit einer Division, 1 Dragonerregiment und dem 6. Husarenregimente zur Beobachtung bei Laibach zu verbleiben hatte.

Macdonald bestimmte die eben eintreffende Division Broussier zur Beobachtung von Laibach, die Division Lamarque schickte er nach Klagenfurt und ließ, damit der Abmarsch unbelästigt bewerkstelligt werden könne, zur Täuschung des Gegners alle Anordnungen für einen Sturm treffen.

Die Division Broussier fand bald einen Weg durch das Moor und rückte gegen 8 Uhr abends mit einer Kolonne bis auf die Neustädter Straße, mit einer zweiten frontal gegen den „Gollberg" vor, was ganz ungehindert geschehen konnte, da Moitelle das Feuer in den Befestigungen verboten hatte.

Durch ein Dragonerregiment mit 2 Kanonen ließ Macdonald Črnuče besetzen und von dort Streifkommanden in den Rücken der Befestigungen senden, um beim Gegner den Eindruck vollständiger Einschließung zu erwecken. Die Division Lamarque hatte sich um 9 Uhr abends zum Abmarsche bereit zu halten. Kurz vor dem Aufbruche kam der ebenso unerwartete als willkommene Kapitulationsantrag.

Im Kastell hatte sich mitlerweile der Kriegsrat versammelt, in welchem Jakardofsky das Verhalten des Festungskommandanten darstellte und die Stabsoffiziere an die Pflicht erinnerte, die Befestigungen, dem Befehle entsprechend, energisch zu verteidigen. Während der sich nun entspinnenden Debatte trat plötzlich zum größten Erstaunen der Anwesenden der französische General Lamarque, gefolgt vom Überbringer des Kapitulationsantrages, Hauptmann Morak, in die Versammlung, nahm nach kurzer Begrüßung gegenüber dem Major Lefèbre Platz und diktierte demselben die Kapitulationsbedingungen.

Nachdem Lamarque sich entfernt hatte, löste sich der Bann von den Teilnehmern und es erschollen heftige Protestrufe gegen die schmachvolle Kapitulation. Jakardofsky wollte Moitelle und Lefèbre gefangen nehmen lassen, allein es war zu spät.

Die Franzosen hatten die Berufung Lamarques in das Kastell benützt, um sich unter dem Zurufe, die Kapitulation sei geschlossen, den Festungswerken bis in den toten Raum zu nähern, die Stadt zu besetzen und sich mit den österreichischen Truppen zu vermischen. Als sich unter diesen das Gerücht von der abgeschlossenen Kapitulation verbreitete, wurden Kassen und Magazine geplündert. Ein großer Teil desertierte, um der Gefangenschaft zu entgehen.

Die Ratifikation der Kapitulation,[28] von Macdonald gefertigt, traf um 11 Uhr nachts ein und am 23. früh legte die Garnision auf der Triester Straße die Waffen nieder.

Hiemit endet ein unrühmliches Kapitel in der sonst an glänzenden Waffentaten so reichen Geschichte unserer Wehrmacht.

Generalleutnant Macdonald schrieb die rasche Kapitulation von Laibach ausschließlich seinen Dispositionen zu. Tatsächlich wurde denselben aber von Seiten des Festungskommandos wenig Beachtung geschenkt. Moitelle hatte wahrscheinlich überhaupt nicht die Absicht, sich auf eine ernstliche Verteidigung einzulassen, sondern übernahm die Stelle nur, um seine Ersparnisse besser in Sicherheit bringen zu können.[29] Die Furcht, diese zu verlieren, bestimmte ihn zu der schmählichen Kapitulation, die seine früheren zahllosen Verdienste mehr als aufhob.

Major Jakardofsky kam wohl zur Erkenntnis, das die Wahl dieses Kommandanten ein Mißgriff war, indessen hinderte ihn sein Subordinationsgefühl und die Scheu vor der Verantwortung, in einem Zeitpunkte einzugreifen, wo die Katastrophe noch hätte abgewendet werden können, d. i. gleich beim ersten Kriegsrate. Das ganz passive Verhalten des Hauptmanns Avrath während der Verteidigung, die sofortige Befolgung des Befehles zum Einstellen des Feuers am 22. und insbesondere seine wenig mannhafte Haltung dem Kommandanten gegenüber trugen wesentlich zum raschen Abschlusse der Kapitulation bei. Es wäre aber ungerecht, nur die Verteidiger von Laibach mit der Verantwortung für die Übergabe zu belasten. Ein großer Teil der Schuld fällt auf den Banus, der entgegen dem Befehle des Erzherzogs und ohne zwingenden Grund Laibach vorzeitig verließ, ohne den Kommandanten mit einer entsprechenden Instruktion versehen zu haben.

Er bestimmte minderwertige und durch die Kriegsereignisse am meisten in Mitleidenschaft gezogene Truppen als Besatzung und unterließ es, sich über die Situation in Laibach auf dem Laufenden zu erhalten, trotzdem die Kommunikationen bis zum 22. abends vollkommen frei waren.

Wenn die Festhaltung von Laibach nicht mehr möglich schien, hätte doch die Garnison und ein großer Teil des Materials nach Neustadtl gezogen werden können.

Wie sich aus der Darstellung ergibt, war ein Angriff der Franzosen auf Laibach gar nicht beabsichtigt; ein Teil wäre am 22. abends nach Klagenfurt abmarschiert und der Rest hätte sich auf die Beobachtung beschränkt. Es liegt eine gewisse Tragik darin, daß Jakardofsky in der Verwirrung es unterließ, die Absendung des Kapitulationsvorschlages

---

[28] Wörtlich abgedruckt Carniola 1911, S. 43 („Articles de la Capitulation“).

[29] Als französischer Untertan dürfte er bei der Annäherung der Franzosen für seine Person besorgt gewesen sein und bedang sich den Major Lefèbre, der ebenfalls französischer Untertan war, zum Platzkommandanten aus.

bis zum Zusammentritte des Kriegsrates zu verhindern, wodurch es zu dieser entwürdigenden Kapitulation nicht gekommen wäre. Jedenfalls war der Vorwurf der Feigheit und des Verrates, den der Banus ihm machte, gänzlich ungerechtfertigt.

Die Kriegsgefangenen von Laibach wurden am 23. durch drei Kompagnien des französischen 9. Linienregiments nach Palmanova abgeführt, die auf Parole entlassenen Offiziere begaben sich zum Korps des Banus, nur Moitelle und Lefèbre blieben, um ihre Schätze zu hüten und der Verantwortung zu entgehen, in Laibach. Später, als sie den wiederholten Vorladungen vor das Kriegsgericht keine Folge leisteten, schien ihnen Laibach auch nicht mehr sicher und sie flüchteten in ihre Heimat.

Zum Kommandanten der Festung wurde der Brigadegeneral Quétard bestimmt. Macdonald erhielt infolge geänderter Verhältnisse vom Vizekönig Eugen den Befehl, mit seinem Korps in beschleunigten Märschen über Marburg nach Graz zu marschieren und sich mit der Armee des Vizekönigs in der Gegend von Bruck an der Mur zu vereinigen, um an den Kämpfen im Donautale teilnehmen zu können. Am 24. Mai trat das Korps nach Herstellung der verbrannten Save-Brücke [30] den Marsch über Črnuče nach Marburg an. In Laibach blieb eine 500 Mann starke Besatzung zurück.

Ereignisse bis zum Friedensschlusse.

Bis Ende Mai war es dem Banus gelungen, in Kroatien eine leidlich organisierte und ausgerüstete Insurrektionsarmee von ungefähr 11.500 Mann aufzubringen.[31] An regulären Truppen standen überdies in dem Raume Karlstadt-Rann-Ainöd rund 15.000 Mann.

Die Krainer, Görzer und Triester Landwehr war infolge der häufigen Desertionen arg zusammengeschmolzen. Der übrig gebliebene Rest wurde nach Abnahme der Gewehre in die Heimat entlassen, da sich von den undisziplinierten Haufen, zu welchen die Bataillone herabgesunken waren, keine Kriegsdienstleistung mehr erwarten ließ. Die Offiziere, welche sich freiwillig zum Fortdienen meldeten, wurden teils in die Linienregimenter eingeteilt, teils zu anderen Diensten verwendet. Den Offizieren der Triester Landwehr gelang es, ihre auseinandergelaufenen Mannschaften zum Teile wieder zu sammeln und auf's neue

[30] Hiezu wurde die Stadt Laibach verhalten unter der Androhung, daß sie sonst verbrannt würde (Operationsjournal des 9. Korps).

[31] Bewunderungswürdig ist der Opfermut der damaligen Militärgrenze. Bei einer Bevölkerung von ungefähr 900.000 Seelen stellte sie an 100.000 Soldaten in's Feld, während das militärische Aufgebot Ungarns, dessen Einwohnerzahl 9 Millionen betrug, auch nur ebensoviel ausmachte. (Woinovich, Kämpfe in der Lika 1809).

anzuwerben. Aus diesen Leuten wurde ein Freibataillon gebildet, welches sich bei den späteren Kämpfen recht wacker hielt.

Die kroatischen Insurrektionstruppen stellten das letzte Aufgebot des Landes dar und waren daher von zweifelhaftem Werte. Abgesehen davon, daß sie fast ausschließlich aus Greisen und Jünglingen bestanden, war ihre Ausrüstung und Bekleidung geradezu kläglich, überdies mangelte es an der notwendigsten militärischen Ausbildung. Dieses Kontingent bedeutete also für den Banus eher eine Last, da er von solchen Truppen nicht viel verlangen konnte, aber dennoch für ihre Verpflegung sorgen mußte.

Nach dem Abmarsche Macdonalds aus Laibach eröffnete sich dem FMlt. Gyulai die Möglichkeit, mit seinem wenn auch nicht der Qualität so doch der Zahl nach achtunggebietenden Korps die Operationen in Krain wieder aufzunehmen. Zweierlei Pläne kamen dabei in Betracht: entweder über Treffen und Neustadtl nach Laibach zu rücken, die schwach besetzten Werke zu nehmen und hierauf das auf der Cillier Chaussée gegen Graz marschierende Korps Macdonald im Rücken anzufallen oder dem General Marmont, welcher aus Dalmatien im Anmarsche war, entgegenzugehen. Dieser General hatte das sogenannte „Observationskorps" unter Generalmajor von Stoichevich nach mehreren blutigen Gefechten aus der Lika gegen Karlstadt abgedrängt und war am 28. Mai in Fiume eingezogen.

Die am 29. Mai einlaufenden Nachrichten ließen vermuten, daß Macdonald gegen Agram und Warasdin vorrücken werde. Es stand zu erwarten, daß Marmont, im Einklange mit dieser Operation, von Fiume auf Karlstadt marschieren werde. In diesem Falle hätte ein Vorstoß gegen Laibach in eine ganz verfehlte Richtung geführt; der erste Operationsplan wurde damit hinfällig. Um sich aber mit den kampfgeübten, sieggewohnten Truppen Marmont's messen zu können, glaubte der Banus eine bedeutende Übermacht aufbieten zu müssen, welche nur dann aufzubringen war, wenn er seine ganzen Streitkräfte gegen Fiume in Bewegung gesetzt hätte. Dadurch wäre jedoch das an die Türkei grenzende Gebiet, welches seit April von Bandeneinfällen arg heimgesucht wurde, der Verteidiger beraubt und der Verwüstung preisgegeben worden. Für den Augenblick waren demnach die Verhältnisse weder der Ausführung der einen noch der andern geplanten Operation günstig, weshalb sich der Banus entschloß zuzuwarten, „bis die Bedenklichkeiten sich entwickelten und der gute Ausgang und Behauptung des zu erreichenden Vorteiles mit Wahrscheinlichkeit voraussehen ließ."

Am 31. Mai langte von mehreren Seiten die Nachricht ein, daß Macdonald nicht gegen Kroatien, sondern auf Graz vorrücke. Von Laibach erfuhr man, daß es unter Kommando des Generals Chasseloup (?) nur schwach besetzt sei. Es wurde daraufhin beschlossen, sich der Stadt durch Überfall zu bemächtigen, was man umso unbedenklicher

tun zu können vermeinte, als man nunmehr der Ansicht zuneigte, Marmont werde nicht die Richtung auf Karlstadt, sondern jene auf Laibach einschlagen, wodurch die Bedrohung Kroatiens abgewendet schien.

Die Art, wie man dieses Vorhaben in's Werk setzte, trug jedoch von allem Anfange an den Keim des Mißerfolges in sich. Wollte man Marmont, welchen man in Fiume wußte, zuvorkommen, so mußte man die am weitesten gegen Laibach vorgeschobenen Truppen, das ist die bei Neustadtl-Ainöd versammelte Gruppe des GM. Gavassini, schleunigst in Marsch setzen. Diese Gruppe — rund 4 Bataillone und 10 Eskadronen — hätte angesichts der schwachen Besetzung Laibachs auch vollauf genügt, um den angestrebten Zweck zu erreichen, zumal in Aussicht genommen war, die Festung zu überrumpeln. Der Banus hielt es aber für notwendig, vorerst Truppen aus Kroatien zur Verstärkung nach Neustadtl zu senden. Diese marschierten so langsam, daß sie am 2. Juli erst bei Samobor standen, zu einer Zeit, wo Marmont bloß einen Tagemarsch von Laibach entfernt war. Der Banus versäumte in Agram viel kostbare Zeit mit umständlichen Beratungen über das geplante Unternehmen und als er sich endlich am 2. Juni nach Neustadtl begab, hatte sich die Lage derart verändert, daß an die Durchführung der so lässig eingeleiteten Operation nicht mehr zu denken war. Generalmajor Graf Gavassini machte nämlich gegen die beabsichtigte Angriffsart Einwendungen, weil die steinerne Brücke über den Kanal bei Laibach angeblich abgebrochen sein sollte und die steilen, ungangbaren Ufer einen überraschenden Übergang nicht ermöglicht hätten. Auch kam an diesem Tage der Gubernialrat von Susány aus Fiume in's Hauptquartier und berichtete, daß General Marmont am 31. Mai von Fiume aufgebrochen wäre und sich gegen Laibach gewendet hätte. Da er somit bis längstens 5. Juni dort eintreffen konnte, das schwerfällig marschierende Korps des Banus aber auch nicht früher, sondern eher später dahin gelangen müßte und da FMlt. Gyulay davor zurückscheute, mit seinen jedes festen Gefüges entbehrenden Streitkräften den kampferprobten Truppen Marmonts in offenem Felde entgegenzutreten,[32] so wurde der Angriff auf Laibach anfgegeben.

Marmont zog am 3. Juni in Laibach ein. Von hier aus sollte er die Kolonne des FMlt. Chasteler, welche eben aus Tirol debouchiert war, um sich zur Armee des Erzherzog Johann durchzuschlagen, den Weg versperren. Diese Aufgabe war keine leichte. Sie wurde noch erschwert

[32] Dem Operationsjournal des 9. Korps zufolge hatte von Haus aus die Absicht bestanden, gegen Marmont „etwas zu unternehmen“, um die Seestädte zu befreien; damit ist jedenfalls eine Offensivoperation gemeint. An dem Ernste dieser Absicht muß aber doch gezweifelt werden, denn wenn auch die Truppenmacht des Banus in Bezug auf militärischen Wert nicht sonderlich hoch stand, so war sie dem Korps Marmont an Zahl bedeutend überlegen und eine energisch eingeleitete Operation hätte viele Chancen für sich gehabt. An der nötigen Entschiedenheit, an einem klaren Plane scheint es eben gefehlt zu haben.

durch eine Reihe von irreführenden Nachrichten, wonach Chasteler bald gegen Klagenfurt, bald gegen Triest marschieren sollte. Dementsprechend schob Marmont am 4. Abteilungen nach Krainburg, am 6. nach Ober-Laibach vor und als eine im Laufe des 6. Juni einlaufende Meldung Klarheit in die Situation brachte, war es zu spät, um dem General Rusca, welcher an diesem Tage von Chasteler bei Klagenfurt angegriffen worden war, zu Hilfe zu eilen. Chasteler gelang es, sich über Bleiburg-Cilli durchzuschlagen. Marmont, dessen Truppen durch die erfolglosen Hin- und Hermärsche sehr ermüdet waren, erhielt den Befehl, einige Zeit in Laibach zu verbleiben, um Triest und die Grenze Italiens zu decken.

Der Banus konzentrierte sein Korps in der Gegend von Rann und rückte am 5. Juni über Windisch-Landsberg ab, um sich Marmont an der Chaussée Cilli-Marburg vorzulegen und Chastelers Anschluß an die Armee des Erzherzogs Johann zu erleichtern.

Bei Neustadtl wurde Major Du Montet mit einem Streifkorps, bestehend aus 2 Kompagnien Simbschen, 6 Kompagnien kroatischer Landwehr, 1 Kordonskompagnie, 3 Kompagnien des 4. innerösterreichischen Freibataillons, 2 Eskadronen Frimont-Husaren und 2 Geschützen zurückgelassen. Seine Instruktion ging dahin, sich über die Vorgänge bei Laibach stets am Laufenden zu erhalten, viel Lärm zu machen und im Falle eines überlegenen Angriffes nach Rann zurückzugehen. Auch sollte er den Versuch machen, die Stadt Laibach und den Schloßberg zu überrumpeln, was nunmehr ausführbar zu sein schien, da man in Erfahrung gebracht hatte, daß die Brücke über den Gruber-Kanal nicht abgebrochen sei.

Marmont blieb übermäßig lange in Laibach und erregte dadurch den Unwillen Napoleons, welcher ihm durch den Major-General Berthier den nachdrücklichen Befehl zukommen ließ, den FMlt. Chasteler zu verfolgen und zu verhindern, das dieser sich nach Graz wende. In seiner Antwort vom 16. Juni meldete Marmont, daß er aufbreche, um den Feind bei Marburg aufzusuchen und daß er die Zitadelle von Laibach mit dem verschanzten Lager in gutem Zustande zurücklasse. Am 17. brach auch seine Vorhut tatsächlich auf und marschierte über St. Oswald auf Cilli.[33]

Zur Besetzung Fiumes hatte der Banus den Major Graf Orsich mit einer Eskadron Banderial-Husaren[34] dahin gesendet. Dieser fand in

---

[33] Der durch die Verhältnisse nicht begründete lange Aufenthalt Marmonts in Laibach hat seitens der französischen Militärschriftsteller eine scharfe Beurteilung erfahren. Vaudoncourt schreibt darüber: „Il arriva enfin le 3 à Laibach, où il laissa passer encore 12 jours, échapper le général Chasteler et le ban Gyulai se promener comme il l'entendit. L'amour propre excessif du général Marmont était blessé de se voir sous les ordres du prince Eugène, auquel ses illusions lui faisaient croire qu'il était bien supérieur; et sa capacité n'arrivait pas à juger militairement des manoeuvres de l'ennemi“ (Histoire politique et militaire du prince Eugène Napoléon, vice-roi d'Italie.)

[34] Kroatische Insurrektionstruppen.

der Stadt keine feindlichen Truppen, wohl aber die französischen Generäle Soyez, Launay und Delzons, welche zur Heilung ihrer in Kroatien erlittenen Verwundungen zurückgeblieben waren und nun in Gefangenschaft gerieten. Von Fiume aus streifte Major Orsich bis in die Triester Gegend. In Lipa[35] brachte ihm ein Kundschafter die Nachricht, daß in Wippach eine kleine Besatzung von 60 feindlichen Husaren sich befinde, zu welchen nächstens eine Verstärkung von einem Bataillon Infanterie aus Italien stoßen sollte. Am 20. marschierte er von Lipa ab und überfiel am 21. die feindlichen Reiter in Wippach. Ein Offizier und 40 Gemeine wurden gefangen, der Rest verlief sich. 26 Pferde fielen den kühnen Angreifern, welche nur unbedeutende Verluste erlitten, als Beute zu.

Auf die vielfach sich bestätigende Nachricht, daß Laibach nur schwach besetzt sei, hatte der Banus dem Major Du Montet nahegelegt, einen Handstreich zu wagen, aber immer neue Schwierigkeiten stellten sich der Ausführung desselben hindernd in den Weg. Schließlich erhielt Du Montet den strikten Befehl, entweder die Stadt zu nehmen oder bestimmt zu erklären, daß er sie für uneinnehmbar halte. Allein es hätte gar nicht dieser Aufforderung bedurft, um den unternehmenden, tollkühnen Parteigänger zu energischem Handeln anzutreiben, denn dieser lauerte wie ein Falke auf eine günstige Gelegenheit, um die Garnison Laibachs zu überrumpeln.

Die von den Österreichern nur unvollkommen ausgebauten Befestigungen am Schloßberge waren von den Franzosen erheblich verbessert worden. Da die schwache Besatzung zur Besetzung der Schanzen am Golovec nicht ausreichte, wurden dieselben zum großen Teile zerstört. Die Anwesenheit österreichischer Abteilungen bei Neustadtl, deren Patrouillen häufig in unmittelbarer Nähe der Stadt auftauchten, ließen einen überraschenden Angriff befürchten, weshalb man Vorkehrungen traf, um einen solchen abzuwehren. Die Zugänge zum Kastell wurden durch Barrieren gesperrt und quer über die Poljanavorstadt eine Palissadierung angelegt. Man beging jedoch den Fehler, einen Teil der Besatzung bei den Bürgern in der Stadt, die Kavallerie in den Vorstädten unterzubringen.

Darauf gründete Du Montet seinen Plan. Er beabsichtigte, die außerhalb des Kastells einquartierten Truppen zu überfallen, um dann die der Mehrzahl ihrer Verteidiger beraubte Schloßbergbefestigung zu stürmen oder zu blokieren.

Um die Mitternachtsstunde des 27. Juni erfolgte der Angriff. In vier Kolonnen drangen die Österreicher in die Stadt ein. Um sich durch Schießen nicht vorzeitig zu verraten, durften die Gewehre nicht geladen werden.

Die erste Kolonne unter Du Montet's Führung ging durch die Petersstraße vor, die zweite unter Hauptmann Ballerini durch die Poljanastraße.

---

[35] Nordwestlich Fiume.

Die dritte Kolonne unter dem Befehle des Hauptmanns Colson sollte auf der Karlstädter Straße gegen die von den Franzosen besetzte Brücke über den Gruber-Kanal vorrücken und durch energische Demonstrationen die Aufmerksamkeit des Gegners nach dieser Seite ablenken.

Die vom Hauptmann Francolini befehligte vierte Kolonne wurde auf Kähnen den Laibach-Fluß abwärts gebracht und am Rain ausgeschifft.

Obwohl die Österreicher in größter Stille vorrückten, scheint ihre Annäherung doch entdeckt worden zu sein; denn als die Kolonne Ballerini in der Poljana-Vorstadt erschien, war die dort bequartierte Kavallerie eben im Begriffe, sich zu sammeln. Mit gefälltem Bajonett stürzten sich die Österreicher auf die in grosser Verwirrung umhereilenden Reiter, machten einige nieder, nahmen viele gefangen und trieben den Rest gegen die Spitalsbrücke. Jenseits der Brücke sahen sich die Verfolgten durch die eben aus der Petersstraße hervorbrechende Kolonne Du Montet's bedroht und zogen sich durch die Elephantengasse [36] zurück. Beim Elephantenwirtshause leisteten sie hartnäckigen Widerstand, mußten aber schließlich durch die Wienerstraße retirieren. Als jedoch eine Abteilung der Kolonne Du Montet, welche durch die Kotgasse [37] und Barmherzigengasse [38] vorgegangen war, beim Barmherzigenkloster [39] der Kavallerie in den Rücken kam, mußte sich diese größtenteils ergeben. Nur wenigen gelang es, nach Krainburg zu entkommen.

Allen voran sprengte Major Du Montet mit 20 Husaren über den Alten Markt zu der unweit der Floriani-Kirche errichteten Barriere. Er hoffte sie zu überrumpeln und dadurch den Eingang in die Festung zu erzwingen. Allein die Franzosen standen schon kampfbereit hinter den Palissaden. Der Stadtkommandant, General Quétard, aufmerksam gemacht durch ein lebhaftes Gewehrfeuer in der Karlstädter Vorstadt, war nämlich aus seiner Wohnung am Hauptplatze Nr 2 mittelst einer Leiter auf den Schloßberg gelangt und hatte die Besatzung durch 3 Schüsse alarmieren lassen.

Abteilungen des 35., 53. und 79. französischen Regiments, welche einen Munitionstransport nach Laibach geleitet hatten und in der Triestervorstadt untergebracht worden waren, sammelten sich auf den ersten Lärm und wollten auf den Schloßberg eilen.[40] Bei der Schusterbrücke wurden sie von der Kolonne Francolini angefallen, behaupteten sich eine Zeit lang und versuchten dann über den Alten Markt einen Zugang zum Kastell zu erreichen. Aber schon beim Baron Schweiger'schen Hause [41] sahen sie sich der Reiterabteilung des Majors Du Montet gegenüber, welche von der Florianikirche gegen die Schusterbrücke zurückkehren wollte. Rasch entschlossen warf sich Du Montet mit seiner Handvoll Reiter auf die feindliche Abteilung. Der ungleiche Kampf hätte

[36] Jetzt Prešernova ulica. — [37] Jetzt Kolodvorska ulica. — [38] Jetzt Dalmatinova ulica. — [39] Gegenüber dem Café Europa.

[40] Vaudoncourt. Histoire politique et militaire du prince Eugène Napoléon.

[41] Alter Markt Nr. 11 a.

sicher zu Ungunsten der Husaren geendet, wenn nicht in diesem Augenblicke zwei Kompagnien Simbschen-Infanterie der Kolonne Ballerini am Platze erschienen wären. Diese hatte nach Vertreibung der feindlichen Kavallerie aus der Poljanavorstadt die dort befindliche Festungspalissadierung gestürmt und war dann auf den Alten Markt geeilt, wo sie gerade recht kam, um die von Du Montet attaquierten feindlichen Truppen von rückwärts zu fassen. Ein kurzes erbittertes Ringen, dann suchten sich die Franzosen durch das Gäßchen Reber einen Weg auf das Kastell zu bahnen, wobei viele gefangen oder niedergemetzelt wurden.

Somit war das Kastell von allen Seiten eingeschlossen. Was sich von französichen Truppen noch außerhalb desselben befand, mußte sich ergeben. So erging es auch den Verteidigern der Karlstädter Brücke, nachdem sie wiederholte Angriffe der Kolonne Colson abgewiesen hatten. 25 Offiziere und 125 Mann gerieten in Gefangenschaft, an Toten und Verwundeten hatten die Franzosen ungefähr das doppelte. Unter den Gefangenen befanden sich auch der Finanzagent Nadal und der commissair-ordonnateur Ledière; ferner wurden vier Spione namens Norza, Hadizzi, Saurack und Zacharia festgenommen.[42]

Das Streifkorps Du Montet bivouakierte am Hauptplatze und schob nach allen Richtungen, vornehmlich gegen die Kastellzugänge, starke Posten vor. Um gegen einen Ausfall gesichert zu sein, wurden in mehreren Gassen aus großen, mit Mist gefüllten Fässern Barrikaden errichtet. Eine solche Barrikade ging vom Bischofshofe zum gegenüberliegenden Hause, eine zweite sperrte den Alten Markt ab, eine dritte die Schusterbrücke und eine vierte die Spitalsbrücke.

In dieser Stellung behaupteten sich die Österreicher den ganzen 28. Juni. Man blokierte sich eigentlich gegenseitig. Ein Sturm auf den Schloßberg schien angesichts der Armierung desselben mit 60 Kanonen keinen Erfolg zu versprechen. Die Aufforderung zur Übergabe beantwortete Quétard damit, daß er auf jeden einzelnen österreichischen Soldaten, der sich unvorsichtig hinter den schützenden Häusern hervorwagte, nicht nur mit Gewehr sondern auch mit Geschütz schießen ließ. Die Bürger Laibachs sandten auch einen Zivilparlamentär auf's Schloß, aber dieser wurde gar nicht vorgelassen; ja General Quétard drohte sogar, daß er die Stadt, welche er im Einverständnis mit den Angreifern glaubte, in Brand schießen werde.[43]

Die erschreckten Einwohner baten Du Montet, die Stadt zu verlassen. In der Nacht auf den 29. marschierte dieser bei hellem Mondenschein im Kartätschenbereich des Schloßberges gegen St. Marein ab,

[42] Einige Tage vor dem Eintreffen des Streifkorps in Laibach wurde ein österreichischer Kriegsgefangener vor dem Rathause von einem französischen Grenadier zu Pferd erstochen. Der Mörder soll sich auch unter den Gefangenen befunden haben. (Bericht Du Montet's, Operationsjournal des 9. Korps. Siehe Beilage Nr. 6.)

[43] Bericht Du Montet's (Beilage Nr. 6).

ohne einen Mann zu verlieren. Am 29. um 6 Uhr früh besetzten die Franzosen wieder die Stadt. Um die Einwohnerschaft für ihre den Österreichern bezeigten Sympathien zu züchtigen, wurden der Regierungspräsident und der Kreishauptmann auf's Kastell gebracht und längere Zeit als Geiseln in Haft behalten.[44]

Die Folgen des verwegenen Handstreiches und der Aufstellung Du Montet's in der Nähe von Laibach äußerten sich darin, daß die Franzosen für ihre Verbindungen fürchteten und ein grosser Teil der Umgegend von Erpressungen und Requisitionen verschont blieb.

Um eine abermalige Überraschung unmöglich zu machen, gab Quétard den Befehl, die dem Haupteingange zum Kastell zunächst befindliche Schusterbrücke abzureißen und an ihrer Stelle bloß einen Gehsteg zu belassen, ferner an der Spitalsbrücke ein Aufzugtor anzubringen.

Außerdem wurden an sämtlichen Stadteingängen Wachen aufgestellt und die Hauptstraßen mit Brettern und Fässern verbarrikadiert.

Diese Vorsichtsmaßregeln erwiesen sich als sehr zweckmäßig, denn Major Du Montet rückte schon am 11. Juli wieder gegen Laibach vor, besetzte die vom Feinde nahezu gänzlich zerstörten Schanzen am Golovec und schnitt der Stadt von allen Seiten die Zufuhr ab. Patrouillen drangen zeitweise bis zum Kastell vor, hoben einzelne feindliche Soldaten auf, plünderten und verbrannten die französischen Magazine in den Vorstädten und beunruhigten die auf den Brücken stehenden Piquets.

Um sich der unausgesetzten empfindlichen Belästigungen zu erwehren, griffen ca 2 Kompagnien am 27. Juli um 7 Uhr früh den Golovec an, wurden aber mit bedeutenden Verlusten abgewiesen. Der Golovec blieb in den Händen der Kaiserlichen und es hätte sich zweifellos noch eine Reihe von Kämpfen ergeben, wenn nicht die Nachricht von dem am 12. Juli zu Znaim abgeschlossenen Waffenstillstande allen Feindseligkeiten ein Ende bereitet hätte. Der österreichische Offizier, welcher die Kunde hievon aus Graz zu überbringen hatte, traf erst am 27. Juli in Laibach ein. Das österreichische Streifkorps räumte darauf den Golovec, welchen General Quétard sogleich in Besitz nahm.

Das waren die letzten Kämpfe zwischen regulären Truppen in Krain. Aber hiemit hatte die Kriegsnot des schwergeprüften Landes keineswegs ein Ende. Die Franzosen nützten die Zeit bis zum Friedensschlusse aus, um die Provinz soviel als möglich auszusaugen. Erbarmungslos wurden den Bewohnern schier unerschwingliche Leistungen auferlegt. Unter den harten Erpressungen hatte namentlich die Landbevölkerung zu leiden, welche sich der letzten Hilfsquellen entäußern mußte, um den maßlosen Forderungen der Sieger gerecht zu werden. Kein Wunder, daß sich die Bauern in offenem Aufruhr gegen ihre Bedrücker erhoben. Nur durch Anwendung der blutigsten Repressalien

[44] Bericht Du Montet's (Beilage Nr. 6).

konnten die Franzosen der aufrührerischen Bewegung, welche besonders in Inner- und Unterkrain um sich gegriffen hatte, Herr werden.

Erst nach Verkündung des am 14. Oktober zu Schönbrunn unterzeichneten Friedensschlusses trat allmählich Ruhe ein. Krain wurde den französischen Machthabern abgetreten, nachdem es Jahrhunderte lang in unwandelbarer Treue Freud und Leid mit der altehrwürdigen Habsburgermonarchie geteilt hatte. Erst das Jahr 1813 brachte die heiß ersehnte Befreiung von dem Joche der Fremdherrschaft.

Benützte Quellen.

Feldakten des k. u. k. Kriegsarchivs.

Sallagar Hermann, Oberst des Generalstabskorps, Der Feldzug in Innerösterreich im Jahre 1809. (Noch nicht veröffentlicht, reicht bis zur Kapitulation von Laibach).
Die Verteidigung der Position von Präwald. (Im Juniheft 1908 von Streffleurs militärischer Zeitschrift.)

Veltzé Alois, Hauptmann, Erzherzog Johanns „Feldzugserzählungen“ 1809.

Woinovich Emil von, General der Infanterie, Kämpfe in der Lika, in Kroatien und Dalmatien 1809.

Strobl von Ravelsberg Ferdinand, Major. Die Landwehr anno neun.

Hoen Maximilian Ritter von, Oberstleutnant des Generalstabskorps, und Veltzé Alois, Hauptmann. Krieg 1809, II. Band, Italien.

Dimitz August. Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813.

Laibacher Schulzeitung 1875: „Krain unter französischer Herrschaft.“

Pelet, Feldzüge des Kaisers Napoleon 1809.

Vaudoncourt, Histoire politique et militaire du prince Eugène Napoléon, vice-roi d'Italie.

Mémoires du maréchal Duc de Raguse de 1792 à 1832.

A. Aškerc, Kapitulacija ljubljanske trdnjave pred Francozi l. 1809. (Carniola 1911)

Beilage Nr. 5.

An Se Exzellenz den Herrn Generallieut. Grafen v. Gyulay Laybach am 17. May 1809.

Eure Exzellenz!

Auf den von E. E. erhaltenen Befehl mich zu äußern, ob die bei Laybach befindlichen 2 Forts im Stande wären, sich zu verteidigen, wenn es dem Feinde gelingen sollte, sich binnen 2 mal vier und zwanzig Stunden zu nähern, habe ich die Ehre zu erwidern:

1mo daß die beiden Forts in diesem kurzen Zeitraume gar nicht im Stande sind, sich zu verteidigen, u. zw. aus folgenden Gründen:

1. Weil die zwei großen Pallissadierungen, welche den Schloßberg und Gollberg mit dem Kanal verbinden, und aus welchem beide ihr Wasser ziehen, unvollendet sind.

2. Weil die auf den höchsten Kuppen angelegten zwei Redouten, von deren Erhaltung die Erhaltung des ganzen Gollberges abhängt, nicht beendigt sind.

3. Weil die Artillerie in einem Zeitraume von 4 Tagen mit der angestrengtesten kaum im Stande war, die Hälfte des hier vorrätigen Geschützes von 41 Kanonen nebst den nötigen Pulvermagazinen zu errichten.

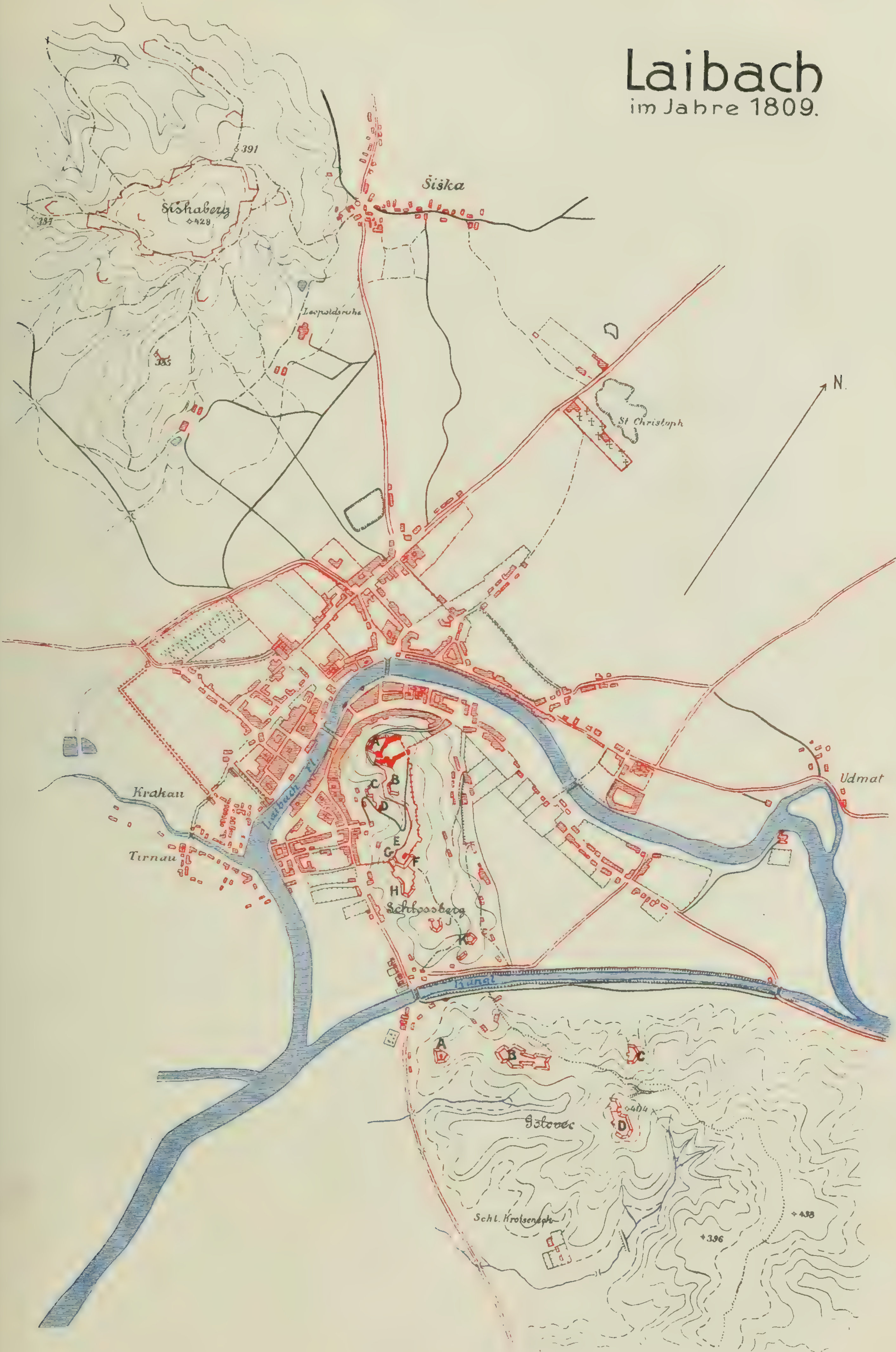
4. Weil ein Teil der inneren Umfassung des Schloßberges durch den Schnee zerstört, ein Teil derselben bis zum Schloß wie ebenfalls der große Crochet, welcher den Cavalier mit der rückwärtigen Redoute verbindet, noch nicht vollendet, die Errichtung der großen Batterie, von der eigentlich die Sperre des Tales abhängt, durch das schlechte Wetter im Monat April so sehr zurückgehalten worden.

5. Da zur Herstellung dieser Arbeiten ein unumgänglich nötiger Zeitraum von wenigstens 10 Tagen noch erfordert wird.

6. Daß es sicher zu vermuten stehet, daß bei der Annäherung des Feindes bis Loitsch die wenigen Arbeitsleute, die noch bisher auf Arbeit blieben sich verlaufen, man daher außer Stand sein würde, mit der Arbeit zu continuiren, da bereits in dieser Woche von 6000 Arbeitern sich über 3000 verliefen.

7. Daß wenn man auch die anverlangten 10 Tage Zeit zur Arbeit haben sollte, diese größtenteils unvollkommenen Verschanzungen eine Garnison bedürfte, die weder aus Landwehr noch Reserven sondern aus geprüften Soldaten zu bestehen hätte, deren Mut ersetzen müßte, was denen Verschanzungen an Vollkommenheit fehlet.

Jakardofsky m. p.
Ingenieur Major.

Laibach
im Jahre 1809.
Šiška
Šiškaberg
391
428
Leopoldsruhe
385
St Christoph
N.
Krakau
Tirnau
Laibach Fl.
Udmat
Schlossberg
Kanal
A
B
C
D
E
F
G
H
J
K
Golovec
404
Schl. Krotsenegg
396
498

Legende zu Beilage Nr. 4.

Der tatsächliche Zustand der Befestigungswerke am Schloßberge und am Golovec läßt sich aus den im Kriegsarchive vorhandenen Quellen nicht genau feststellen. Nach den Angaben des Ingenieurmajors Jakardofsky in der kriegsgerichtlichen Untersuchung scheinen die Befestigungen am Golovec in besserem Zustande gewesen zu sein als jene am Schloßberge, weshalb auch noch eine Kompagnie Sluiner vom Golovec auf den Schloßberg gezogen wurde.

Verteilung der Besatzung:

Schloßberg: ein Bataillon I. Rgt. 43 (bezieht auch die Vorposten in der Stadt am rechten Ufer der Laibach),
eine Kompagnie Sluiner.
Golovec: drei Kompagnien Sluiner,
zwei Kordonkompagnien,
die steirische und die Laibacher Landwehr.

Geschützdotierung:

Nach dem Entwurfe des Generals Reisner waren in Aussicht genommen;
Am Schloßberg: für Werk A u. B. je vier 18 pfündige eiserne Verteidigungskanonen,
für Werk E F u. H je zwei, für Werk K vier 6 pfündige eiserne Verteidigungskanonen,
für Werk C, F u. H je zwei, für Werk D vier 3 pfündige eiserne Verteidigungskanonen,
für Werk I zwei 7 pfündige Haubitzen.
Summe 32 Geschütze.

Am Golovec für Werk A zwei 12 pfündige Kanonen und zwei 10 pfündige Haubitzen,
für Werk B vier 12 pfündige, vier 6 pfündige und vier 3 pfündige Kanonen, zwei 10 pfündige Haubitzen,
für Werk C zwei 12 pfündige Kanonen und zwei 7 pfündige Haubitzen,
für Werk D sechs 12 pfündige Kanonen.
Summe 28 Geschütze.

Da nur 49 Geschütze verfügbar waren und die Werke des Schloßbergs voll dotiert wurden,* scheint der Gollberg nur mit 17 Festungs- und 4 Feldgeschützen armiert worden zu sein; von den letzteren zog Jakardofsky noch zwei Feldkanonen am 22. Mai auf den Schloßberg.

---

* Dies läßt sich daraus schließen, daß die städtischen Kanonen im Hofe des Kastells aufgestellt werden mußten, weil in den Verschanzungen kein Platz mehr war.

Beilage Nr. 6.

An das Hohe Generalkommando zu Agram. Auf Vorposten zu St. Marein am 2. Juli 1809.

Meiner Schuldigkeit gemäß ermangle nicht, ein hohes Generalkommando von der Unternehmung nach Laibach, welche von mir am 27. Juni 1809 um 12 Uhr nachts so glücklich ausgeführt wurde, in die Kenntnis zu setzen.

Nebst meinen kleinen Mitteln ungeachtet überfiel ich die Stadt Laibach im Angesichte einer Festung, die mit mehr als 60 Kanonen gekrönt ist. Ich teilte mein Detachement in 4 Kolonen. Der Feind, durch meine Demonstration getäuscht, hatte sein größtes Augenmerk auf die Carlstädter Straße, während ich von mehreren Seiten mit gezogenem Säbel und gefälltem Bajonett in die Stadt eindrang.

In kurzer Zeit war ich Besitzer der Stadt und hatte 125 Gemeine und 25 Offiziers, worunter ein Comissair-Ordonnateur als Finanzminister gefangen gemacht. Auch an Todten und Blessierten hatten sie das Doppelte. Meine Truppen hielten sich ihrem Stande angemessen, obschon der Feind ein lebhaftes Feuer begann und meine Leute keiner geladen hatte.

Am Morgen forderte ich den dort sich befindlichen General Gerhard fruchtlos auf. Er unterließ auch nicht den ganzen Tag hindurch auf jeden einzelnen Soldaten teils mit Kanonen teils mit Kleingewehr, sofern er sich in der Stadt sehen ließ, zu feuern. Dies verursachte, daß ich gegenseitig vom Kastell blokiert wurde.

Nicht minder wurde von Seiten der Stadt ein Civil-Parlementair auf das Schloß abgesendet; allein er wurde nicht aufgenommen und man drohte sogar der Stadt.

Aufgefordert von der Stadt, mußte ich mich entschließen, selbe nächtlicherweile wieder zu verlassen, indem an keinen Sturm auf die Festung zu denken war. Ich verließ solche bei hellichtem Mondenschein im Angesichte der Kanonen über eine Stunde lang glücklich.

Hoffentlich werden die abgesendeten Kriegsgefangenen schon dort eingetroffen sein, als nicht minder die 4 Spionen namens Norza, Hadizzi, Saurach und Zacharia, welche ich einen hohen Generalkommando besonders anempfehle und die, wenigstens solange der Krieg dauert, an kein Tageslicht zu kommen verdienen; als ich Laibach verließ und die Franzosen die Stadt wieder besetzten, so nahmen sie wegen diesen Vorfall den Praesidenten und den Kreishauptmann in's Kastell als Geißel mit. Man muß daher den Comissair-Ordonnateur als Finanzminister gut verwahren, um ihn nötigenfalls auch als Geißel gebrauchen zu können.

Einige Tage vor meinem Eintreffen in Laibach wurde ein österreichischer Kriegsgefangener vor dem Rathause von einem französischen Grenadier zu Pferd erstochen. Dieser Mörder soll sich unter den Kriegsgefangenen befinden, wenn also dies erwiesen werden könnte, so müßte ein Exempel an dem Grenadier erstattet werden.

Du Montet
Major.

Ein Normale für die landesfürstliche Bürgerschaft Neumarktls aus dem Jahre 1777.

Von Karl Miklitsch.

Infolge der Verdienste, die sich Jörg Lamberger und Lorenz Paradeiser — Inhaber der Herrschaften Altgutenberg und Neuhaus — im Jahre 1462 um die Befreiung des Kaisers Friedrich III. aus den Händen der aufständischen Wiener erworben hatten, erhielt Neumarktl im Jahre 1492 besondere Marktrechte und Freiheiten. Eine Handschrift aus dem Jahre 1537 besagt, daß es früher „nur ein Dorf gewesen und durch ihr (der Lamberger und Paradeiser) Verdienst bei Kaiser Friedrichs hochseligem Gedächtnis begnadet und dasselbe Dorf zu einem Bürgermarkt befreit worden“ ist.

Im Untertansverhältnisse trat durch die Erhebung zum Markte keine Änderung ein, nach wie vor unterstanden die Neumarktler Bürger in patrimonialer Beziehung den Inhabern der Herrschaften Altgutenberg und Neuhaus, die auch die Gerichtsbarkeit ausübten. Wohl aber waren sie, mit Bürgerrechten ausgestattet, der Willkür der Grundobrigkeit nicht mehr so rechtlos ausgeliefert wie bisher. Öfter als einmal waren sie in Wahrung ihrer Privilegien bemüßigt, gegen die Herrschaft Beschwerde zu führen, daß sie ihnen ihre Freiheiten vorenthalte. Zu je größerem Wohlstande das Bürgertum gelangte, je mehr es erstarkte, desto größeren Einfluß gewann es auf die Marktverwaltung; zur selbständigen Verwaltung wie etwa eine Stadt hat es Neumarktl nicht gebracht, obwohl es in mancher Hinsicht den Städten vollkommen gleichgehalten wurde, wie dies folgender Verhalt beweist.

Die steten Übergriffe der Landbevölkerung im Handel und Gewerbe zu Beginn des 17. Jahrhundertes nötigten die Städte Krains, dagegen Vorkehrungen zu treffen[1]. Am 24. März 1620 versammelten sich die Vertreter aller krainischen Städte im Rathause zu Laibach, um auf Mittel zu sinnen, wie dem eingerissenen Unfuge zu steuern wäre. Die gefaßten Beschlüsse wurden als verbindlich erklärt; sämtliche Teilnehmer an der Beratung verpflichteten sich zur strengsten Darnachachtung. Als sich jedoch dieselben Vertreter am 6. August des gleichen Jahres abermals zusammenfanden, um die Wirkung der getroffenen Maßregeln zu besprechen, stellte es sich heraus, daß sich die Bürger selbst um die Beschlüsse gar nicht kümmerten und die Vereinbarungen nicht einhielten. Die am 24. März beschlossenen Abwehrmittel wurden neuerdings ange-

[1] Ivan Vrhovec, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, pag. 169.

nommen, den Dawiderhandelnden aber drohte die Versammlung mit der Ausschließung aus dem Städtebündnisse. Insbesondere den Neumarktlern und Littaiern wurde die genaueste Einhaltung und Befolgung der Beschlüsse eingeschärft. Hieraus geht klar hervor, daß beide Märkte in gewissem Sinne Städterechte besaßen.

Die Städte — vermöge ihres auf blühendem Handel beruhenden Reichtums eine unerschöpfliche Geldquelle für die Landesfürsten und die geistlichen und weltlichen Herren — ließen sich die Bewilligung neuer Steuern mit der Gewährung von Freiheiten bezahlen und gelangten auf diesem Wege allmählich zur freien Wahl ihrer Obrigkeit und zur völlig uneingeschränkten Selbstverwaltung, ja selbst die Gerichtsbarkeit rissen sie an sich. Ähnlich erging es auch vielen Märkten. Neumarktl blieb stets der Jurisdiktion der jeweiligen Grundherrschaft unterstellt bis unter Maria Theresia die Trennung von Verwaltung und Rechtsplege durchgeführt wurde.

Den Anteil, den die Neumarktler Bürger an der Marktverwaltung hatten, lernen wir aus einem Normale kennen, das Maria Josef Graf von Auersperg bald nach der Herrschaftsübernahme erließ (19. April 1777). Dem namentlich in sozialpolitischer Hinsicht recht interessanten Schriftstücke zufolge standen an der Spitze des Marktgemeindewesens drei Vorsteher — 1 Obervorsteher und 2 Untervorsteher — die von der gesamten Bürgerschaft unter dem Vorsitze des jeweiligen Herrschafts-Verwalters auf drei Jahre gewählt wurden.

Ihnen oblag die Führung der Gemeindegeschäfte innerhalb der ihnen von der Grundherrschaft gesteckten Grenzen. Besonders groß war die Machtsphäre der Vorsteher nun allerdings nicht, denn die Befugnisse, mit denen sie ausgestattet waren, erlitten eine Einschränkung durch die Bestimmung, jede vorher getroffene Verfügung dem Verwalter zur Genehmigung vorzulegen. Von diesem Vorbehalte abgesehen gehörte in den Wirkungskreis der Vorsteher vornehmlich das Recht, über Gesuche um Aufnahme in den Bürgerverband zu entscheiden, mittellosen Bürgern Steuernachlässe zu gewähren, als erste Instanz Streitigkeiten zu schlichten, die ein Handwerk oder das Bürgerrecht betrafen, ferner das Recht, über Bäcker, Krämer, Wirte und Fleischhacker Geldstrafen im Ausmaße bis zu 2 Gulden zu verhängen, wenn sich bei der Revision der Maße und Gewichte Anstände ergaben. Sie waren verpflichtet, die Bürgerschaft in ihren Rechten und Freiheiten nach Kräften zu schützen; so mußten sie strenge darüber wachen, daß außer an Markttagen niemand im Markte selbst oder im Umkreise von einer Viertelstunde ein Gewerbe treibe oder in das bürgerliche Gewerbe schlagende Erzeugnisse zum Verkaufe bringe.

Für ihre Mühewaltung bezogen die Vorsteher zwar keinen Gehalt, doch waren sie für die Dauer der Amtsführung von jeglichen Steuern, Einquartierungen und sonstigen die Bürgerschaft treffenden Lasten befreit. Bloß mit dem Amte eines Quartiermeisters, das die Vorsteher abwechselnd versahen, war eine Besoldung verbunden.

Das Normale lautete in wortgetreuer Wiedergabe also:

Normale

für die landesfürstliche Bürgerschaft und respektive meine Untertanen des Markts Neumarktl.

1. sollen zu Georgi gegenwärtigen Jahres aus der gemeinen Bürgerschaft drei ehrbare und, wenn es tunlich, Lesens und Schreibens kundige Männer als einer zum Ober-, die anderen zwei zu Untervorstehern in Gegenwart und unter Vorsitz des zeitlichen Verwalters von der gemeinen Bürgerschaft per vota erwählet und juramentiert, nach Verlauf der drei Jahre aber oder andere ernennet oder auch, wer hierzu eine besondere Fähigkeit besitzet und der Bürgerschaft anständig ist, neuerdingen wiederum auf drei Jahre bestätiget werden.
2. solle die Kassatrugen (truhe) unter dreien unterschiedenen Schlüsseln bei dem zeitlichen Obervorsteher in der Verwahrung erhalten, denen zweien Untervorstehern aber jedem ein differenter Schlüssel zugestellt werden.
3. solle auch ein ordentliches Empfang- und Ausgabenbuch gehalten und aller Empfang sowohl als auch die Ausgaben von Zeit zu Zeit von dem oder anderen zeitlichen Untervorsteher eingetragen und genau geführt werden.
4. Wenn jemand in diesem Markt auf ein oder andere Profession Bürger werden wollte, so ist ein solcher sich derowegen um Georgi- oder Michaelis Zeit, welche zwei Termine ganz allein zu besagtem Ende hiemit festgesetzt sind, bei dem Obervorsteher auzumelden, dieser aber, nachdeme gemeinschaftlich mit denen zwei Untervorstehern untersuchet worden, ob dem Impetranten das Bürgerrecht erteilet werden könne, ein solches dem zeitlichen Verwalter anzuzeigen und um seine Approbation anzulangen schuldig.
5. werden die daselbstigen Lederer in drei Klassen u. zw. unter deren ersteren die Krämer, Lederer, Weißgerber und Großschmieden; unter die zweite die Bäcken, Weinwirte, Fleischhacker, die besseren Stricker und kleine Schmiede; unter die dritte Klasse hingegen alle übrige von der geringeren Gattung Professionisten eingeteilet. Jeder neue Bürger von der ersten Klasse aber (soll) 12 Gulden, von der zweiten 8 Gulden und von der dritten 4 Gulden für das Bürgerrecht in die Marktkasse abzuführen, die Vorsteher der gemeinen Bürgerschaft hingegen sothanes Geld in das Einnahmsbuch einzuführen und sodann zur gemeinen Markts Notdurft, jedoch, so viel es die größeren Ausgaben betrifft, jederzeit mit Vorbewußt und Einwilligung des Verwalters getreulichen zu verwenden verbunden sein.
6. sollen auch zur Bestreitung der unentbehrlichen gemeinen Markts Ausgaben die gemeinen Bürger von der ersten Klasse jährlich 2 fl., von der zweiten 1 fl. und von der dritten 40 kr. als eine Leibsteuer zur gemeinen Marktkasse beizutragen schuldig, die Vorsteher aber befugt sein, jenen Bürgern, die mittellos und in der offenbaren Armut leben, somit nach Befund deren Umständen oder nur mit der Hälfte anschlagen oder die Gewerbsteuer vollkommen nachsehen zu können. Besagte Abgabe aber solle alljährlich am Georgitage bei dem Obervorsteher in Gegenwart der zwei Untervorsteher abgeführet und in das Empfangbuch eingetragen werden.
7. sollen von denen drei Vorstehern zwei Nachtwächter an- und aufgenommen und dann dem jeweiligen Verwalter vorgestellt werden, welche sowohl auf

das Feuer bei Tag als Nacht obacht zu geben, die Nachtstunden zu rufen und bei Tage alle von dem Obervorsteher oder in dessen Abwesenheit von dem ersten Untervorsteher erteilende Befehle zu befolgen verpflichtet sein, wofür denenselben auch aus der gemeinen Marktkasse ein proportioniert jährlicher Gehalt und die benötigte Kleidung verabfolgt und in Ausgabe geführt werden kann.

8. sollen auch die drei Vorsteher gebunden sein, wenigstens alle Vierteljahr bei denen Krämern, Bäcken, Wirten nnd Fleischhackern Gewicht und Maß zu untersuchen oder untersuchen zu lassen und nach Befund den Übertreter auch in Geld bis 2 fl. und höher nicht zu bestrafen, die einfallenden Strafgelder aber ebenfalls zur gemeinen Marktkassa legen und in Empfang bringen.
9. Solle etwan unter denen Professionisten zu Neumarktl eine Streitigkeit, welche in das Bürgerrecht oder in die Profession einschlaget oder damit einen Zusammenhang haben dürfte, entstehen, so ist diese von denen zeitlichen drei Vorstehern der gemeinen Bürgerschaft als erster Instanz abzuhandeln, sodann aber, wenn bei sothaner Abhandlung ein oder andere Partei nicht bewenden lassen wollte, der Herrschaftsverwalter als zweite Instanz das Recht zu sprechen befugt.
10. solle bei Ausgang der drei Jahre die von denen drei Vorstehern führende Rechnung in Beisein des herrschaftlichen Verwalters ordentlich revidiert und, allenfalls solche richtig befunden worden, adjustiert und unterschrieben, zum Fall aber ein oder anderer Mangel erfunden, alsogleich der betreffende Teil zum Ersatz angehalten werden.
11. Weilen sich Fälle ereignen, die man nicht voraussehen und eben dahero allhier nicht beirücken kann, so wird denen drei Vorstehern ernstgemessen befohlen, keine Neuerungen einzuführen oder etwas vorzunehmen ohne daß dieselben sich derowegen bei dem zeitlichen Verwalter Rats erholet und die Beangenehmung erlanget haben. Damit aber
12. die Bürgerschaft des Marktes geschützet und geschirmet werde, auch sich als einer besondere Bürgers Gerechtsame rühmen könne, als wird anmit jeden zeitlichen Verwaltern gnädig anbefohlen, darob feste Hand zu halten und durch dreimalige öffentliche Ausrufung bekannt zu machen, daß außer der Marktzeiten niemandem, so kein Bürger ist, in oder ein Viertelstund außer dem Markt ein Gewerb zu treiben oder eine in deren Bürgern Gewerb einschlagende Sache bei sonst unnachsichtlich zu erfolgenden Verlust derselben zum Verkauf auszustellen gestattet sein solle. Worauf die Vorsteher besonders ein wachtsames Aug zu tragen hätten. Jedoch wird der Ackerbau hievon ausdrücklichen ausgenommen, welichen jedermänniglich, ohne Bürger zu sein, solchen zu treiben und seine eigenen Werte wo immer verkaufen zu dürfen, berechtigt sein solle.
13. solle die gemeine Bürgerschaft den Obervorsteher und seine zwei Gehilfen als Untervorsteher geziemend respektieren und in Ehren halten, sie (die Vorsteher) aber der Bürgerschaft mit aller Liebe begegnen, die Einigkeit, Ruhe und Ordnung unter ihnen erhalten, ohne Parteilichkeit das Recht sprechen und sie bestens schützen, keinerdingen aber mit selben grob und unbescheiden verfahren, vielweniger aber, außer jener des § 8, ohne Vorwissen des zeitlichen Verwalters mit einer Strafe belegen.
14. Nachdem der dermalige Stand der Marktkassa sich nicht dahin erstreckt, womit die Vorsteher für ihre aufhabende Besorgung nach Würde belohnet

werden könnten, als sollen je dernach dieselben zu einer etwelichen Ergötzlichkeit, insolange sie ihrem Amte vorstehen, nicht allein von dem von jedem Bürger als ein Gewerb zu leistenden jährlichen Beitrag, sondern auch von der Soldateneinquartierung und anderen, die daselbstigen Bürger treffenden derlei Prästationen hiemit befreiet sein.

15. ist der ausdrückliche Befehl, daß die Vorsteher von jenen, die bereits Bürger sind, unter dem Vorwand einer rückständigen Bürgerrechtsgebühr keinen Nachtrag mehr, wohl aber, so etwan ein oder anderer an denen bei Erlangung deren Freiheiten verwendeten Unkosten etwas schuldig und vermöglich sein dürfte, abfordern sollen.

16. Das Quartiermeisteramt sollte unter denen Vorstehern also geteilet werden, daß der Obervorsteher dieses Amt samt dem anklebenden, von der Herrschaft alljährlich abzureichen pflegenden Gehalt das erste Jahr seiner Aufstellung, der erste Untervorsteher das zweite und der andere Untervorsteher das dritte Jahr bekleiden müsse.

Endlichen behalte als Grundobrigkeit mir bevor, diese Punkte nach Zeit und Umständen oder abzuändern, zu vermindern oder zu vermehren und befehle ernstgemessen denen Vorstehern, der Bürgerschaft und allen meinen übrigen Untertanen, jeden zeitlichen Verwalter, der meine eigene Person vorstellet, als einen meinigen Repräsentanten zu ehren, zu gehorsamen und all jenem pflichtschuldigste Folge zu leisten, was selber in meinem Namen anzuordnen und zu befehlen begewaltet sein oder der gemeinen Bürgerschaft zum Besten für gut erachten wird.

Gegeben zu Laibach den 19. April 1777.

Folgt Siegel und eigenhändige Unterschrift des Grafen Maria Josef von Auersperg.

Obiges Normale blieb auch unter des Grafen Maria Josef v. Auersperg Nachfolgern in Kraft, bis es durch die Reformen der französischen Zwischenregierung aufgehoben wurde. Infolge der durch die Einführung des französischen Zivil- und Strafrechtes eingetretenen Änderungen ward der Jurisdiktion der Grundherrschaften ein Ende gesetzt und die ehemaligen Untertanen waren als freie Staatsbürger gleichberechtigt mit ihren früheren Herren. Als dann die Franzosen Illyrien räumen mußten und durch den Pariser Friedensschluß Krain wieder österreichisch wurde, ließ der damalige Herrschaftsinhaber Graf Radetzky die alten Bestimmungen wieder aufleben. Er bekräftigte und bestätigte das Normale mit folgendem Zusatze:

Gegenwärtiges Normale für die landesfürstliche Bürgerschaft und resp. meine Untertanen des Marktes Neumarktl wird anmit seinem ganzen Inhalte nach in vollkommener Konformität dessen, wie es mein obgefertigter Herr Vorfahrer Maria Josef Graf v. Auersperg bekräftigte, auch von mir bestätiget.

Neumarktl am 5. Februar 1816.

Eigenhändige Unterschrift.

Širokočelni los (Alces latifrons) v starejši diluvijalni naplavini Ljubljanskega barja.

Ferd. Seidl.

Nedavno (v poletju 1911.) so našli delavci, ki kopljejo glino za opekarno tvrdke *Vidic & Co.* pri Viču blizu Ljubljane, dva kosa spodnje čeljusti precej velike živali 12 *m* pod zemeljskim površjem. Najdeni predmet je tvrdka oddala deželnemu muzeju. O podrobnostih najdbe mi poroča prof. dr. *Gv. Sajovic* pismeno to-le: „Lastnik opekarne mi je povedal, da je lahko mogoče, da so bili poleg čeljusti, še drugi taki ostanki; vendar so jih delavci najbrže razbili in razdrobili. Ko bi on ne bil prišel poleg, bi bile tudi rešene čeljusti zapadle udarcem delavskega orodja. V prejšnjih časih so baje večkrat naleteli na živalske kosti, toda nihče se ni zanje brigal. Sedaj je pa gospodar naročil, naj pazijo na to.“ Za dobrodošlo redko in znanstveno znamenito darilo pristoji tvrdki, da se ji tudi na tem mestu najtopleje zahvalimo. Obenem smemo izreči željo, naj bi srečni slučaj hotel, da bi še druge take najdbe pri nadaljnjem kopanju pripomogle, da se izpopolnijo dosedaj znane črtice iz geološke zgodovine Ljubljanskega barja. Deželni muzej je poslal najdbo g. dr. *O. Abel-u*, profesorju paleontologije na dunajskem vseučilišču s prošnjo, da jo določi. Prof. *Abel* je spoznal, da sta najdena kosa spodnje čeljusti od širokočelnega losa (Alces latifrons Dawkins). Gospodu prof. *Abel-u,* ki je prošnji ustregel z vso prijaznostjo, bodi istotako na tem mestu izrečena najuljudnejša zahvala za njegov strokovnjaški trud.

V prilogi (tab. XIV) je večji omenjenih dveh odlomkov upodobljen v dvetretjinski ($^2/_3$) velikosti in sicer v pogledu od strani in od zgoraj. Na tem kosu je čeljustna kost 18 *cm* dolga in 7 *cm* široka ter nosi tri dobro ohranjene kočnjake. Iz čeljustne kosti molíjo kočnjaki po 1·5 *cm* visoko in so do 4·5 *cm* široki. Od žvekanja oguljeni zobni venci imajo neravno, nagubano površje. Gube so napeljane tako značilno, da je na njih (oziraje se obenem na velikost čeljustne kosti in zobov) možno spoznati, da je žival, ki so ji bile last ti zobje, širokočelni los. Čeljustna kost je na širjem zadnjem koncu odkrhnjena v prečni smeri, na sprednjem je čudno zožena.

Na zoženem koncu je gornja ploskev neravna, ob spodnjem pa ravna, kakor odrezana. Ni mi znano, jeli bila ta ravnina na kosti že na njenem najdišču v zemlji. (Ako sta odlomka že na najdišču ležala zožena, tedaj bi se smela izreči misel, da imamo pred seboj izdelek človeške roke, torej najstarejšo sled o bivanju človeka na Kranjskem). Čeljustna kost kaže na površju obilno tankih prepok po dolgem in povprek. Te prepoke je pač povzročilo potiskanje in porivanje v zemlji, ki je v njej kost ležala in preperevala mnogo tisoč let.

Določba prof. *Abel-a* je iznenadila in je vzbudila živahno zanimanje za redki starinski predmet.

Širokočelni los, Alces (Cervus) latifrons, je namreč velika jelenu sorodna žival z $2\,{}^1/_2$ *m* na široko razprtim rogovjem. Živel je v diluvialni dobi v Evropi in je celo redek člen tedanjega živalstva. Ogrodja širokočelnega losa so našli na Angleškem (pri Cromerju v Norfolku) v skladih, ki so bržkone iz starejšega oddelka diluvialne dobe [1]. Nadalje so ga našli pri Mosbachu blizu Wiesbadena ob Renu [2] in v novejšem času pri Tiraspolju blizu Odese [3]. Izmrl je že v diluvijalni dobi. Njegov sedaj še živeči naslednik je orjaški los (Alces palmatus = Cervus alces, Elentier, Elch, Riesenelch). Ta je kakor konj velik jelen ($2\,{}^2/_3$ *m* dolg, 2 *m* v plečih visok) in ima do 20 *kg* težko, lopatasto rogovje. Štejemo ga med izumirajoče živali. Sedaj živi v čredah po severnih tundrah, to je širnih barjih in močvirnih gozdovih v Skandinaviji, severni Rusiji, severni Aziji in Ameriki. Nekdaj je bil po Nemškem in Francoskem pogosta žival. V prazgodovinski dobi stavb na koleh je bival tudi v Švici, in tudi na Ljubljanskem barju so našli med obilnimi ostalinami stavb na koleh nekaj kosov njegovega rogovja poleg obilnih kosov ogrodja navadnega jelena.

Omenjenemu malemu številu nahajališč širokočelnega losa se pridružuje sedaj še najdišče pri Viču poleg Ljubljane.

Živalska družba, ki je v njej živel širokočelni los pri Mosbachu [4] je bila še precej različna od sedanje. Od tedanje tamošnje družbe so že davno izumrle te-le živali: diluvialna slona (Elephas antiquus in

---

[1] *E. Kayser,* Geologie, II. Bd. 1911, pag. 702.

[2] *F. Sandberger,* Land- und Süßwasserkonchylien der Vorwelt 1870—75, cit. v razpravi *I. Kinkelin,* Der Pliozänsee des Rhein- und Maintales, Bericht über die Senkenbergische naturforschende Gesellschaft 1889, Frankfurt a. M.

[3] *M. Pavlov,* Mem. Ac. St. Petersbourg, cit. v *E. Kayser,* Geologie II. 1911 pag. 681.

[4] *Kinkelin,* l. cit.

E. primigenius mamut), starodiluvialni nosorožec (Rhinoceros Merckii), duplinski lev (Felis spelaea), duplinski medved (Ursus spelaeus), dva bobra (Castor in Trogontherium), povodni konj (Hippopotamus major) idr. Poleg teh so živele nekatere živali, ki so se ohranile še do pred nekolikimi stoletji, tako zober (Bison priscus) in tur (Bos primigenius), in nekatere živali, ki sedaj izumirajo, namreč orjaški los (Alces palmatus) in pa bober (Castor fiber). Od še živečih so že bili vrstniki širokočelnega losa: navadni jelen (Cervus elaphus), srna (Cervus capreolus), divji veper (Sus scrofa), jazbec (Meles taxus) idr. Tudi severni jelen (Cervus Rangifer tarandus) je bil takrat po srednji Evropi razširjen, pa se je pozneje umaknil v severne krajine. Rogovje severnega jelena so našli tudi že na Ljubljanskem barju pri Vrhniki v glini tamošnje Petričeve opekarne 2 *m* globoko pod površjem [5].

Med ostalinami pri Tiraspolju se nahajajo take živali kakor pri Mosbachu: Alces latifrons, Cervus elaphus, Rangifer tarandus, Bison priscus Bos primigenius idr.

O starosti najdišča pri Mosbachu sodi *E. Kayser* [6], da je menda starodiluvialno in da so tamošnje peščene plasti sodobne s prodom reke Neckar, ki je v sebi hranil mnogoimenovano ostalino starodiluvialnega človeka, ki so ga nazvali Homo heidelbergensis — doslej najstarejša telesna ostalina človekova.

Vpričo tako zanimivih stikov, ki se nanašajo na širokočelnega losa, je primerno, da proučimo najdišče pri Ljubljani podrobneje in določimo geološko starost skladov, ki so hranili toli redko ostalino. V ta namen sem posetil najdišče in njegovo okolico.

Prvi pogled na zeleno širno ravan Ljubljanskega barja budi vtisk, da je ena sama poteza v geološkem dogajanju ustvarila to enoličnost. Skrbnejše opazovanje pa zasledi dovolj zgovornih znakov, ki izpričujejo, da ima barje daljšo razvojno zgodovino.

Na severozapadni strani Viča, $^1/_2$—1 *km* nad to predmestno naselbino, se nahajata dve veliki opekarni, ki preskrbljujeta Ljubljano z izborno opeko. Sirovina za izdelavo opeke je glina, ki jo kopljejo v prostrani polici (podoba št. 1). Ta polica (terasa) je 12 *m* visoka, 1 $^1/_2$ *km* dolga in 1 *km* široka, začenja ob znožju Brda pri gradu

---

[5] Poročilo dež. šol. n. *A. Belarja,* Carniola 1908, stran 62—64 o razpravi prof. *Hilberja* v Mitteilgn. d. Anthropol. Ges. in Wien, Bd. XXXVI. V tem poročilu je pristavljeno, da so v Vrhniških opekarnah baje že ponovno našli kosti in izven opekarn kladiva iz kamena.

[6] Loco cit., pag. 681. *E. Kayser* se sklicuje na *H. Gerth,* Ber. d. niederrhein. geol. Ver. 1909, pag. 45.

Bokalci in se prostira s svojo dolžino v jugovzhodni smeri proti Viču. Vas Vič stoji že na ravnini Ljubljanskega barja, glinena polica pa se dviga za omenjenih 12 *m* iznad ravne okolice in sega neznano število metrov v zemljo pod to ravnino.

Pri opekarni *Vidic & Co.* je polica zgrajena v spodnjem oddelku iz sive gline, v gornjem iz porjavele gline, ki je nekoliko prodnata in od ploskovito vloženega proda še dovolj znatno vodoravno skladovita. Med spodnjo in zgornjo glino je plast drobnega reškega proda in nad njim leži tik pod rjavo glino tanka (1 *cm* debela) plast rjavega železovca.

Glina nastaja — to je znana stvar — vserod po zemeljskem površju iz preperelih kamenin še sedaj. Dežnica jo odplakuje z gorskih pobočij in odnaša s seboj v potoke. Kadar je potoku primešane kaj več gline, je njegova voda od nje motna. Kjer se potoki izlivajo v jezero, se glina v mirni jezerski vodi poleže in sčasoma napravi na njegovem dnu več ali manj debelo glineno usedlino. Kadar potoki ob povodnji privalijo v jezero tudi kaj proda, ga pred svojim izliviščem naspo v jezero. Rjavi železovec se dela še dandanes na dnu barij in jezer zlasti v hladnejšem podnebju. Izločuje se iz železnatih raztopin, ki so jih dobile vode iz železnatih kamenin, ko so odtekala preko njih. Tak železovec imenujejo barski, oziroma jezerski železovec.

Prod, ki je pomešan med glino police pri Viču in tvori pod plastjo železne rude sam drobno plast, je zložen iz zaokroženih drobcev kamenin, ki se nahajajo v bližnji gorski okolici na severni strani Viča in nad Dobrovo (kosi kremena iz karbonskih skladov, kosi peščenca iz permske dobe, kosi wengenskih skladov itd).

Potemtakem upravičeno sklepamo, da je glinena polica nad Vičem usedlina nekdanjega jezera, ki je na svojem dnu naložilo najprej spodnjo glino; potem so sosednji potoki privalili in porazsuli vanje omenjeno plast proda, na produ se je oborila plast jezerskega rjavega železovca, in potem je polegala po dnu jezera zopet glina, večkrat s primešanim prodom. Ta gornja glina je porjavela, — znamenje, da je že precej časa izročena perevanju na zraku. Spodnja glina je pod debelo odejo ohranila prvotno barvo nepremenjeno.

V spodnji sivi glini so ležale najdene čeljusti širokočelnega losa 12 *m* pod površjem police. Na čeljustni kosti se še držijo kosi sive gline.

Jezero, ki je odložilo gline toliko na debelo, je bivalo pač dolgo časa, — ta sklep je gotovo upravičen. Njegovo dno se je prostiralo na zadnje 12 *m* nad Vičem, torej v višini $295 + 12 = 307$ *m* nad

morjem. Potem je nehalo odlagati usedlino, — pač ker je nehalo bivati, to je, odteklo je.

Polica se naslanja na grič Brdo pri Bokalcih, torej je nastala v dobi, ko je že bilo to Brdo izdelano v sedanji obliki in z njim vred pač tudi druga gorska okolica barske kotline. Polica more potemtakem biti le usedlina diluvialne dobe.

Velik del ravnine Ljubljanskega barja se prostira v višini nekako 295 *m*, tudi ta ravnina je glinena jezerska usedlina. Ta je pri Vrhniki v sebi hranila rogovje severnega jelena, ki dandanes živi le v mrzlih obtečajnih deželah.

Tla pri Vrhniški opekarni, kjer so našli to rogovje, so sestavljena tako-le: črna prst (humus) 24 *cm*, rjavkasta ilovica nekoliko peščena 34 *cm*, ilovnat pesek 6 *cm*, siva nekoliko peščena ilovica 50 *cm* itd. (Hilber-Belar l. cit.). — Ondi torej imajo tla dosti drobnejšo preperelo skorjo, nego v polici nad Vičem — znamenje, da so mlajša.

Na drugem kraju — blizo Loke poleg Iščice pri Studencu — so tla Ljubljanskega barja hranila pod privršno 2 *m* debelo plastjo šote obilne ostaline predzgodovinske človeške naselbine na koleh (nekako iz časa okoli 4000 pr. Kr.) in med njimi kose ogrodja mnogih živali zmernega podnebja — severnega jelena pogrešamo vmes.

Vsako teh najdišč je umljivo le v stiku z drugimi; treba je torej vse te zagonetke skupno rešiti.

Upoštevati nam je tudi, da je debelost vse barske usedline presenetljivo obilna. Pred gradnjo proge Južne železnice so l. 1854 preiskovali tla barja med Notranjimi goricami in Žalostno goro pri Preserju[7]. Sveder, ki je ondi vrtal v barska tla, je bil še v globini 51·5 *m* v barski usedlini, pa ni dosegel kamene podlage barski kotlini. Pokazalo se je, da je barska usedlina sestavljena iz ponovnih plasti gline, glinovnatega peska in šote. Površje pokriva 2 *m* debela plast šote, druga plast šote leži v globini 19 *m* in tretja v globini 26·5 *m*. Vprašanje nam prihaja, na kakšen način so pač prišla ta ležišča toliko metrov pod zemljo? Šotna ležišča nastajajo vendar le na zemskem površju, ker so sestavljena iz rastlin, ki rastejo na zraku in so pooglenele na mestu, kjer so rastle.

Tudi ta dejstva ne morejo ostati neraztolmačena, ako hočemo podrobnejše pojasniti nastanek glinene police nad Vičem.

Podlaga za skladno rešitev vse skupine vprašanj se nam nudi, ako pomislimo to-le: bivše starejše jezero, ki je naplavilo Viško

---

[7] *I. Pokorny,* Verhdlgn. d. Zool. Botan. Ges. in Wien 1858; odtod so uspehi vrtanja navedeni tudi v knjigi *E. Kramer,* Das Laibacher Moor, Laibach 1905, Ig. v. Kleinmayr & F. Bamberg.

polico, istotako mlajše barsko jezero ter jezerski odtok Ljubljanica spadajo k reškemu sestavu Save. Zatorej je nastanek, bivanje in napóslednji odtok teh jezer v tesni zvezi z dogodki, ki so se vrstili v diluvialni in aluvialni dobi na Gorenjskem. Dogodki v kotlini Ljubljanskega barja so nam umljivi, ako jih moremo v sklad spraviti z istodobnimi dogodki ob Savi na Gorenjskem; zakaj ti so vplivali na zbirališče vodovja v ljubljanski barski kotlini in so povzročali ondi vzporedne pojave.

O postanku Ljubljanskega barja se je izjavil v novejšem času državni geolog *F. Kossmat,* sedaj profesor tehnike v Gradcu, ob priliki svojih geoloških študij [8]. Prof. *Kossmat* opozarja na to, da vsa skupina sinklinalno zganjenih tercijarnih morskih usedlin panoge, ki se razteza mimo Motnika in Kamnika, visi proti zapadu, in se znižuje bolj in bolj v smeri proti Škofji Loki in Kranju, tako da leži globoko pod Savsko naplavino, dočim je še pri Kamniku do 100 *m* nad njo. Znižala se je ali greznila ob tektonskih prelomih. Tako je nastala g o r e n j s k a u d o r i n a. Sava je začela zasipavati udorino s svojimi obilnimi naplavinami. Ko je ta udorina nastala, je začelo odtekati vodovje s Kraških planot na Notranjskem (ki so bile že v miocenski dobi suha zemlja) proti njej, to se pravi z drugimi besedami: z a č e l s e j e r a z v i j a t i r e š k i s e s t a v L j u b l j a n i c e. Morebiti so se tektonska premikanja vršila tudi na ozemlju Ljubljanskega barja in se je ob tamošnjih prelomih naredila u d o r i n a L j u b l j a n s k e g a b a r j a. „Vsekako pa je ogromno obilni prod, ki ga je nanesla Sava v Gorenjski kotlini, zaustavljal Ljubljanici odtok in jo je zajezil. Naplavljeni nasip Ljubljanice in njenih pritokov je pokril dno barske kotline in nastala so ravna aluvialna tla in pa prostrana barja in močvirja. Pogled na topografski zemljevid nam kaže, da segajo barska in aluvialna tla daleč v stranske doline Ljubljanice, in pa da je zasipavanje prejšnjih globokih erozijskih dolin bistveno vplivalo na to, da je dobilo barsko ozemlje svoje sedanje obrise“.

Prof. *Kossmat* je s tem svojim tolmačenjem pojasnil na kratko bistveni povod barskega pojava, ni pa imel namena, slediti njegovemu razvoju korak za korakom.

Vseučiliška profesorja *A. Penck* in *E. Brückner* sta v novejšem času preiskovala pojave diluvialne ledene dobe po vsem prostoru Alp in sta jih enotno popisala v obširni veleznameniti knjigi [9]. Sledove diluvialne dobe na Gorenjskem je za to knjigo proučeval prof.

[8] *F. Kossmat,* Über die tektonische Stellung der Laibacher Ebene. Verhandlungen d. Geolog. Reichsanstalt 1905, str. 71—85.

[9] *Penck* und *Brückner,* Die Alpen im Eiszeitalter, Leipzig 1901—1909.

Brückner (l. cit. str. 1044—1062). Našel je svedoštva, ki kažejo, da se je na Gorenjskem, kakor drugod po Alpah, pojavilo v diluvialni dobi osorno podnebje štirikrat in povzročilo štiri poledenitve [10], vmes so bila tri meddobja s toplejšim podnebjem. V osornem podnebju se krušijo kamenine ob zmrzali v poledenelem gorovju nenavadno močno, ledeniki odnašajo kršje in ga oddajajo rekam. Sava je sprejemala ob vsaki poledenitvi Alp ogromno množino kamenega drobirja, ga odvalila s seboj in preobrazila v prod. Ni pa mogla vsega proda odnesti proti morju, večino ga je odložila že na Gorenjskem. Soglasno s Savo so sodelovali njeni glavni alpski pritoki: Tržiška in Kamniška Bistrica in pa Kokra. Ti nebrzdani vodotoki so nasuli Gorenjsko kotlino s prodom na široko in globoko. V delovanju reke je potemtakem vsakokratna poosornitev podnebja bila doba naplavljanja (doba akumulacije). V vsaki vmesni dobi milejšega podnebja pa si je Sava krepko zarezala v svojo prejšnjo naplavino novo, globljo strugo in je torej porušila pod seboj precejšnji del prej naloženega proda, ter ga odnesla proti morju (doba erozije).

Med Kranjem in Radovljico so se vrlo dobro ohranili ostanki proda iz časa prve, druge in tretje poledenitve [11]; seveda je tedanji prod sedaj strjen v laboro. Naplavina četrte poledenitve pa tvori Radovljiško polje in širno Savsko polje med Ljubljano, Kranjem, Kamnikom in Zalogom. Vanjo si je zarezala Sava sedanjo strugo in sicer najgloblje pri Radovljici: 90 *m*, manje globoko pri Kranju 30 *m*, nad Ljubljano še vedno nad 10 *m* (Ljubljanica pri Štepanji vasi približno 280 *m*, polje med Mostami in Savo (vojaško vežbališče) 292 *m*, razlika 12 *m*, pri Južnem kolodvoru v Ljubljani tvori Savska naplavina tla celo v nadmorski višini 298 *m*).

Vse štiri zaloge labore tvorijo police. Starejša ko je polica, v večji nadmorski višini leži. Labora prve poledenitve je legla na dno Savske doline, ki se je prostiralo tik pred ledeno dobo dosti više od sedanjega dna. Med Bledom in Tržičem vidimo ono dno v višini 650 *m* do 500 *m* [12]. Na njem leži labora prve poledenitve. Kasnejše labore tvorijo vsaka nižjo stopnjo nasproti bližnji starejši.

Med Kranjem in Zalogom sta polici prve in druge poledenitve brez sledu razrušeni. Iz starejšega oddelka diluvialne dobe se je ohranila tu in tam le labora tretje poledenitve

---

[10] *Penck* imenuje dobo prve poledenitve Günzeiszeit, druge Mindeleiszeit, tretje Risseiszeit, četrte Würmeiszeit.

[11] *Brückner,* l. c., stran 1049—1053.

[12] *Brückner,* l. c., pag. 1054.

in tvori nizke police, ki molíjo liki otoki iznad visoko nasute labore četrte poledenitve; na primer: Smrekova dobrava pri Retečah, Velika dobrava pri Godešicah, dobrava pri Zbiljah, in prostrana dobrava nad Zapogami [13].

Police neenake starosti se razlikujejo ne le po višini, nego tudi po kakovosti svojega površja. Gornja plast najmlajše (četrte) police je ravna in le malo decimetrov na debelo preperela; preperelina tvori plodno prst. Starejše police so neravne in večstotisočletno preperevanje je dospelo že nekoliko metrov na globoko ter jih pokrilo istotoliko na debelo s plodno, rjavo, ilovnato prstjo. Tako se glasijo v kratkem izvajanja prof. *Brückner-ja.*

Vsi ti odnošaji so nam podlaga, da moremo podrobneje presoditi usedline in zgodovino Ljubljanskega barja.

Ker sta se na Ljubljanskem polju ob Savi ohranili le ena polica iz starejšega oddelka diluvialne dobe (polica tretje poledenitve) in pa polica iz najmlajšega (četrtega) oddelka, pričakujemo kaj slićnega tudi na Ljubljanskem barju. Nadejati pa se moramo obenem, da so posebni odnošaji jezerske kotline ustvarili tudi kaj razlik med usedlinami in zgodovino barske in sosednje Savske kotline.

Glinena polica pri Viču ima dovolj znakov, ki ovajajo njeno starost. Najočitnejši znak je višina njenega površja, ki presega za 12 *m* površje sosednje barske ravnine; spričo tega je polica na videz sodobna s polico četrte poledenitve, ki tvori skoro vso prostrano planjavo med Ljubljano in Kamnikom. Viška polica pa ima druge znake, ki kažejo, da je njena starost višja: vsa gornja polovica police je že preperela in porjavela; površje police tudi ni več vseskozi ravno, nego tekoča voda je vanje že zarezala izdatno na dveh krajih: izobrazila je v polici tesno dolinico, ki je odprta proti Viču in pa širšo dolinico, ki je v njej nastanjeno poslopje Knezove opekarne. Ti znaki so tako tehtni, da smemo spričo njih smatrati Viško polico za usedlino starejšega dela diluvija; bržkone je nastala ob času tretje poledenitve.

Posledica tega tolmačenja je, da smatramo tla sedanje barske navidezne ravnine ponajveč za mladodiluvialni izdelek, za usedlino četrte poledenitve. Manjša starost teh tal se zrcali v tem, da ležijo za eno stopnjo niže, nego políca nad Vičem, nadalje v tem, da so še ravna in da so pokrita le z drobno skorjo prepereline.

V ta tla je zarezala Ljubljanica v sedanji aluvialni dobi kake 3 *m* globoko svojo sedanjo strugo. Vanjo odlaga zlasti ob povodnjih

[13] *Brückner,* l. c., pag. 1050.

svojo aluvialno naplavino; kadar prestopi ob takih prilikah strugo, pusti s seboj prineseno naplavino tudi na preplavljenem ozemlju. Istotako delujejo njeni pritoki.

Enako delujejo Sava in njeni pritoki.

Ako primerjamo diluvialne in aluvialne usedline v barski in v sosednji Savski kotlini, vidimo potemtakem zadovoljivo vzporednost, in možno nam je, dogodke diluvialne in aluvialne dobe v obeh kotlinah vzporediti ter iz njih spoznati potek geološke zgodovine obeh kotlin v označenem času. Poizkusimo ga začrtati v naslednjih vrstah.

Iz časa prve in druge poledenitve se niso ohranile usedline ne v barski, ne v Savski kotlini — vsaj na zemskem površju ne, pač pa se jih je morebiti dovolj ohranilo na dnu obeh kotlin. V tem slučaju je z njimi pomnožena v tej in oni kotlini debelost diluvialnih usedlin. Saj znaša ta skupna debelost v barski kotlini nad 51·5 *m*, v Savski pa brez dvojbe še dosti več. (Diluvialna labora Savske kotline je sedež neizčrpne zaloge talne vode, ki je izborna pitna voda. Ta dragoceni prirodni zaklad izkorišča Ljubljana za svoj vodovod).

V dobi tretje poledenitve je Sava nasula proda tako na visoko (Smrekova dobrava 348 *m* itd.), da je bil odtok vodovja iz sosednje barske kotline zaježen. Vode so tu stopile iz svojih strug, povodenj je postala trajna, to se pravi: nastalo je jezero. To jezero je seveda naraščalo toliko časa, dokler je prejšnji odtok (Ljubljanica) zopet mogel služiti. Morebiti je barsko jezero takrat odtekalo v široki dolini sedanje skromne Glinice ob „Večni poti“ mimo Kosez v Savo.

Tretji poledenitvi je sledilo meddobje s toplejšim podnebjem. Sava je tedaj globoko zarezala v svojo prejšnjo (ob tretji poledenitvi naloženo) prodnato naplavino ter jo povečini porušila in odnesla (ostanki so: Smrekova dobrava idr.). Spričo poglobitve Savske struge se je pospešil tudi odtok barskega jezera, da je v istini odteklo. Na njegovem dnu pa se je iznova zasnoval prejšnji reški sestav: Ljubljanica in njeni pritoki, ker so bili za to zopet dani vsi pogoji. Te tekoče vode so zarezale svoje struge v prejšnjo jezersko naplavino in jo povečini odplavile. Ohranil se je na površju le še ostanek pri Viču in tvori ondi polico v višini 307 *m*. Ko je jezero več ali manj odteklo, je zapustilo na ostankih svoje usedline močvirna tla. Na njih so se utegnile naseliti šotne rastline, ki so ustvarile ležišča šote. Potemtakem bi bilo šotno ležišče značilna zapuščina toplejšega meddobja po minoli poledenitvi.

Ko je meddobje po tretji poledenitvi poteklo, je nastopilo še enkrat osorno podnebje in ob četrti poledenitvi je Sava nasula v

razdivjanem toku svojo strugo na široko in visoko s prodom, ki sega tik do Ljubljane (pri Kolizeju blizu Južnega kolodvora v nadmorski višini 298 *m*). Zopet je bil odtok iz barske kotline zaježen. Vodovje v njej se je dvignilo, preplavilo morebitna prejšnja šotna ležišča in nastalo je iznova jezero, toda v nižji nadmorski višini. Usedlina tega jezera je pokrila prejšnjo šoto in narasla nad njo toliko, da tvori više ležeči oddelek tal sedanje barske kotline (Vič 295 *m*, Vrhnika 296 *m*, Brest 297 *m*). Medtem ko je prodovita Sava naplavila proda, ki je pri Šent Vidu (318 *m*) naložen še 24 *m* nad gladino bližnje reke (294 *m*). so barske stoječe ali mirno tekoče vode oborile svoje glinene in peščene usedline le kakih 9 *m* na debelo nad gladino Ljubljanice (Vič 295 *m*, Ljubljanica približno 286 *m*).

Ko je potekel poglavitni oddelek četrte poledenitvene dobe, je Sava zopet zarezala v svojo pravkar naloženo naplavino in v njej krepko poglobila svojo strugo. Isto so spričo tega morali storiti njeni pritoki: Tržiška in Kamniška Bistrica in Kokra in — seveda skromneje -- tudi Ljubljanica (Sava in Kokra pri Kranju 30 *m* globoko itd.) Barsko jezero je zopet odteklo in na njegovem mestu je moglo zopet nastati šototvorno barje.

Vendar se ledeniki alpskega sveta topot niso umikali iz dolin v sedanje višave enakomerno in zdržema, nego ponovno so se ustavili in zopet provalili predse nizdol. To se je zgodilo trikrat.[14] Ti pojavi so oživili v Savi izmenoma (tako kakor glavne poledenitve in vmesna meddobja) sedaj zarezavanje (erozijo), sedaj nasipavanje (akumulacijo). Ker so provali in umiki lednikov trajali topot vsakikrat po manje časa, je nanesla Sava le nizke prodnate police, ki spremljajo robove one višje police, ki je usedlina četrte poglavitne poledenitve. Med temi nizkimi policami so pač tudi take, ki niso nanesene nanovo, nego le zajedene v prejšnjo laboro spričo stranske erozije, ki jo vrši nebrzdana reka (nizke police med Stožicami in Ježo itd.). Sodobno je nanašala Ljubljanica, ki je glavni odtok barske kotline, istotako nizke police iz glinene usedline, seveda nižje nego Sava — vsaj smemo to domnevati per analogiam. Te domneve pa izvid ne potrjuje naravnost. Tla ob Ljubljanici dejanski niso razčlenjena na stopnjaste police, nego enakomerno visijo proti Ljubljaničini strugi. Menda se ne motimo, ako si mislimo, da so povodnji izravnale zasnovane nizke police in jih premenile v enakomerno viseča tla, ki tvorijo nižji del barske navidezne rav-

[14] *Penck* zove te male poledenitve: Bühlstadium, Gschnitzstadium, Daunstadium, skupno: Postglazialzeit. Kar zovejo geologi postglacijalni čas, to imenujejo arheologi magdalensko dobo (Magdalénien).

Fotogr. F. Dobovšek.

nine (tla ob Ljubljanici pri Blatni Brezovici 289 *m*, pri Podpeči 288 *m*).

V sedanji, to je v aluvialni dobi delujejo tekoče vode tako, kakor so delovale v medpoledenitvenih razdobjih: zarezavajo v prejšnje naplavine, erozija prevladuje akumulacijo. Učinki so primeroma majhni, ker je aluvialna doba (ki traja doslej morda 20.000 let) dosti krajši oddelek zemeljske zgodovine, nego je bila diluvialna (ki je trajala morda 500.000 ali celo 1,000.000 let). Ljubljanica je zarezala v svojo najmlajšo diluvialno naplavino le kake 3 *m* globoko svojo sedanjo strugo.

Proučevali smo doslej barske usedline v pogledu na njih površje, kjer ležijo druga poleg druge v raznih nadmorskih višinah. Uspeh našega truda je, da so se nam pred očmi začrtali obrisi njih geološke kronologije. Podoba se nam izpopolni, ako si moremo pridobiti vpogled v navpično razvrstitev usedlin od dna barske kotline do površja njenega. Podatki vrtanja v globočino ob priliki grajenja železnice, ki smo jih že omenili, nam nudijo željeni vpogled kolikor toliko.

Sveder je vrtal v usedlinah barske kotline še v globini skoro 52 *m*. Usedline obsegajo torej bržkone velik del diluvialne dobe, ako ne vso, in kažejo soglasno z Viško polico, da ima Ljubljansko barje daljšo zgodovino, nego so mu jo doslej prisojali.

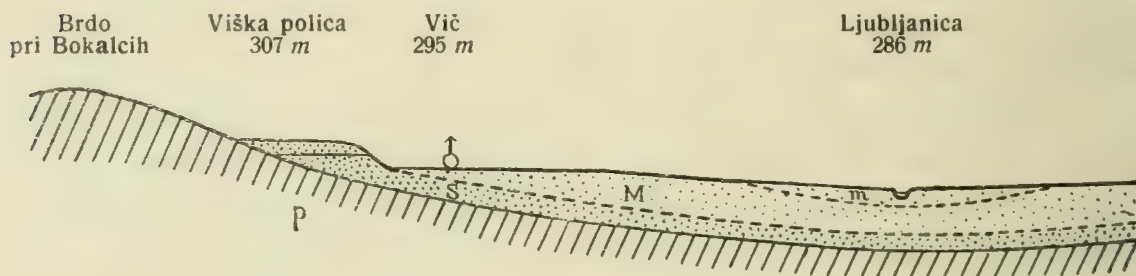
Skoro si ne moremo misliti, da so barske naplavine 52 *m* na debelo naložene ob izhodih iz barske kotline, to je pri Kosezah in pod tlemi mesta Ljubljane. Tretji izhod: dolina Gruberjevega prekopa je plitev; niti ni bil zarezan do gladine Ljubljanice, dokler ga niso umetno poglobili (Gruberjev prekop.) Verjetno je torej, da barske kotline ni izdelala zgolj erozija tekoče vode, nego da jo je zasnovalo ali vsaj poglobilo tektonsko zniževanje, to je udiranje ali ugrezanje kamenenih tal, ki so podlaga barski kotlini. To domnevo je že prof. Kossmat imel v mislih. Enake z naplavinami debelo nasute udorine kakor Gorenjska Savska in Ljubljanska barska so tudi: Velika Ogrska planjava, Furlanska planjava na Goriškem in Severnoitalska planjava.

Vrtanje je nadalje izpričalo, da v barski kotlini ne leži le ena skupina usedlin, ki pričenjajo z glineno in peščeno jezersko naplavino in skončavajo s šotnim ležiščem — znamenjem, da je jezero odteklo — nego vsaj tri take skupine usedlin se vrstijo druga nad drugo. Te ponovitve so bržkone v zvezi z ritemskimi ponovitvami diluvialnih poledenitev in toplejših meddobij (aluvialna doba je pri tem enaka meddobju po zadnji poledenitvi — to smo že omenili).

Popolne vzporednosti med barskimi in sosednjimi savskimi usedlinami seveda ne moremo pričakovati zaradi razlike v pogojih in snovi sesedanja in pa ker se je utegnil odtok barskega jezera kadarkoli kolikor toliko izogniti vzporednemu delovanju s Savo. (Tako se je na primer izognila Ljubljanica zajezitvi po produ četrte poledenitve nekoliko s tem, da ne odteka od Ljubljane po najkrajšem potu naravnost proti Savi in se ne izliva vanjo pri Ježici, nego izognila se je proti njej prodirajočemu produ na južno stran in odteka v dolgem ovinku ob znožju nasutega proda mimo Velč in Sostrega, dokler ne doseže Save ob za izliv primerno nizki točki šele pod Zalogom).

Izreči smemo, da se v bistvu ujemata privršna razvrstitev usedlin barske kotline in pa njih navpični spored.

Podoba št. 10. nam predočuje položaj teh usedlin v navpičnem prorezu.

Slika 10. Prorez čez Ljubljansko barsko kotlino od Brda pri Bokalcih proti jugu preko Viča do preko Ljubljanice.

Shematna risba. Merilo za dolžino 1:75.000, za višino 1:7000 približno.

P = podlaga barske kotline, ki jo tvorijo starejše kamenine (palajozojske in mezozojske). — S, M, m kvartarne, po večini diluvialne barske usedline, in sicer: S = usedlina iz časa starejših poledenitev (zlasti tretje, usedlina tretje poledenitve tvori na površju polico nad Vičem v višini 307 *m*; vodoravna črta v tej polici znači plast rjavega železovca v njej; v dnu kotline so morda ohranjene tudi še usedline druge in prve poledenitve); M = usedlina iz časa četrte glavne poledenitve; m = usedlina iz časa umaknitvenih poledenitev, ki so sledile četrti glavni poledenitvi (postglacijalni čas = Magdalénien).

S tem spoznatkom smo izpopolnili naše samostojno, le na položaj usedlin se ozirajoče presojanje njih kronologije. To potrebujemo, da moremo določiti geološko starost usedline, ki je hranila v sebi ostalino širokočelnega losa. Razmotrivanje smo zasnovali toliko na široko, da utegnemo obenem v poštev vzeti tudi druge doslej najdene ostaline preminolega živalstva (severni jelen, orjaški los itd.) in primerjati, se li ujema paleontološka vrsta, ki so jo veščaki spoznali drugod, s kronologijo usedlin na Ljubljanskem barju, kolikor smo jo spoznali upoštevaje zgolj njih položaj.

Nudi se nam tale pregled:

Kronološka razvrstitev usedlin Ljubljanskega barja in njih značilne živalske ostaline.

Aluvialna doba		Loka ob Iščici (287 *m*)	Navadni jelen (Cervus elaphus) Orjaški los (Alces palmata) (Stavbe na koleh)
Diluvialna doba	Četrta poledenitev (Mlajši diluvij)	Tla pri Viču, Vrhniki itd. (295 *m*)	Severni jelen (Tarandus rangifer)
	Tretja poledenitev (Starejši diluvij)	Polica (307 *m*) nad Vičem	Širokočelni los (Alces latifrons)

Potemtakem je živel širokočelni los ob ljubljanski barski kotlini v dobi starejšega diluvija (za časa tretje poledenitve Alp). Takrat so se te orjaške, menda že redke, izumirajoče živali, olepšane in obenem obremenjene s ponositim težkim rogovjem, pasle v okolici barskega jezera po grmovju in ob gozdih, ki so skromno uspevali v tedanjem mrzlem podnebju, in so hodile do vode k jezerski obali. Osorne življenske razmere so širokočelnega losa ugonobile. Tudi na Angleškem (Cromer), Nemškem (Mosbach) in Ruskem (Odesa) se nahajajo ogrodja te živali le v usedlinah starejšega diluvija. Naša določitev starosti Viške police se torej potrjuje tudi s paleontološkega stališča.

Do konca diluvialne dobe je vztrajal v Srednji Evropi (v velikem številu še v južni Franciji) severni jelen. Ne iznenadja nas torej, da so našli njegovo rogovje pri Vrhniki v glini, ki jo smatramo za mladodiluvialno. Ko je prihajalo toplejše podnebje sedanje aluvialne dobe, se je severni jelen umaknil iz naših krajev v mrzlejše, ker je njegov organizem neločljivo prilagodjen osornemu podnebju in se ogiblje milejšega.

V aluvialni dobi je bival v okolici barja naslednik širokočelnega losa orjaški los (Alces palmata), ki je še v času Cezarja bil razširjen po Nemškem in še sedaj živi umetno negovan v enem gozdnem revirju v najsevernejšem kotu Nemčije. Poleg orjaškega losa se je šopiril po kranjskih gozdovih navadni jelen. Oba je že umel zasledovati s pomočjo svojega razvijajočega se duha — človek, ki je

stanoval v stavbah na koleh. Navadni jelen je bil takrat pač pogostoma ponosni plen zvijačnih lovcev, zakaj kosti več nego 500 jelenov so ležale med ostalinami znamenitih stavb na koleh pri Loki blizo Iščice na Ljubljanskem barju.

Nadejamo se, da usedline Ljubljanskega barja še hranijo ostalin živalstva, rastlinstva, ali celo človeka iz zagonetne diluvialne dobe, in upati smemo tudi, da je skrbljeno, da svedoštva davnih časov, ki ležijo desettisočletja dolgo v varstvu prirode, ne bodo šla v izgubo, kadar jih ugoden slučaj privede na dan.

Slovstvo.

Dr. Walter Schmid, *Ausgrabungen in Emona. 22.—24. Bericht.* (Laib. Zeitung 6./V., 12./VI., 11./VII., 5./IX. 1912 [1]).

Izkopavanja na Mirju je dr. Schmid v začetku marca nadaljeval in do srede julija dovršil. Najprej je prekopal parcele vzhodno od Gorupove ulice: hiše XV, XIV in XIII (od juga proti severu). Prva teh hiš je nad 100 *m* dolga; njene zidove so še zasledovali na Jakopičevem vrtu; obsegla je ponajveč dvorišča in gospodarske prostore; tako so v enem prostoru našli kovačnico, zraven pa zalogo 11 železnih kladiv za obdelovanje kamnov. — V cesti med hišama XV in XIV so našli precej globoko kloako, nad njo pa svinčene vodovodne cevi le 23—25 *cm* v antičnih tleh, dokaz, da so prebivavci Emone v starejši dobi imeli le vodnjake, šele v 4. stoletju so napeljali vodovod. — V hiši XIV so odkrili nič manj kot 5 mozaičnih tal; ohranjena so prav dobro in kažejo vkusno razvrstitev, ki so jo dosegli s preprostimi sredstvi. V isti hiši so dobili med drugimi bronast medaljon z doprsno podobo Artemide ter glavo cesarja Avgusta kot pontifexa maxima iz modrega stekla na svetlomodri posodi, delo iz prve dobe. — V hiši XIII so izkopali veliko zalogo zažgane pšenice in ječmena.

Nato je dr. Schmid preiskal še dvoje hiš — VIII in VII — na zahodni strani Mirja ob zidu Paicheljevega vrta. Severno teh hiš — VIII — je imenoval po napisnem kamenu Quartovo. Tu sta posebno dobro ohranjeni dve kurilni napravi, ki ju veže prehod z obokom iz opeke. Plošče na stebričih teh hipokavstov so deloma še na licu mesta ohranjene, tako da imamo tu naravnost tipičen vzgled hipokavsta. Tudi steklarsko delavnico so odkrili v tej hiši, nadalje veliko, polokroglo posodo iz debelozrnatega marmorja z ustnicami in 3 ročaji, ki obsega 60 litrov; najbrž so tu spravljali olje. Našli so v tej hiši še bronasto zajemalko z ročajem, okrašeno s figuro satirja, ki pije iz čaše, dobro ohranjen bronast kip levinje ter štirioglato ploščico z znakom IIII S (4 $^1/_2$ funtov); ta oblika uteži je nenavadna, ker so bile vse dozdaj najdene okroglaste.

V južnozahodnem oglu Emone je stala zelo obsežna hiša VII (102·5 *m* × 71·6 *m*), ki sta jo vezala z mestnim obzidjem dva po 50 *cm* debela zida

[1] Glej Carniola 1910 str. 113—118 in 1911 str. 111—113 ter 315—319.

iz starejše dobe; tako je bil tukaj mestni pomerij pritegnjen k tej hiši. Hiša VII je bila peristilna; dvorišče v sredi je obdajalo leseno stebrišče (porticus); leseni stebri sami se niso ohranili, pač pa so našli njih 65—70 *cm* široke četverooglate skoro 1 *m* visoke podstavke. Med notranjimi prostori je vzbujal posebno pozornost tlak iz pokonci postavljenih polovičnih opek (opus spicatum, srtast tlak, Fischgrätenpflaster), dozdaj prvi v Emoni najdeni tlak te vrste. Posamezne sobe so bile lepo poslikane, kar kažejo živobarvni ostanki. Med manjšimi najdbami v tej hiši je važna poznolatènska fibula, ki dokazuje, da so še v dobi rimskih cesarjev posnemali predrimske oblike; dragocena je starokrščanska okovna ploščica z napisom „Carpus vivas in Deo".

Dr. Schmid je tudi pregledal parcele južno od nemškega gledališča, ki jih bodo v kratkem zazidali. Našel je, da ona cesta *A*, ki je srednja cesta na Mirju (vzhodno od Primitivianove hiše), teče tudi v severni polovici Emone natanko v isti smeri kakor na Mirju; delila je torej mesto v dve polovici. Zahodno od nje je bila hiša XVIII s slikanimi stenami in hipokavsti, v sredi dvor, tlakovan s ploščami; našli so tu fibule in ostanek lepe zelenorumene steklene posode iz jedavca (Flußspat, vas murrinum). Vzhodno od ceste *A* je bila hiša XIX z dobro ohranjenim hipokavstom.

Naposled je dal dr. Schmid popolnoma odkriti in očistiti stolpe v mestnem obzidju, katerih lego je že bil prej dognal. Eden (5·60 × 5·60 *m*) na zahodni strani obzidja je podlaga vrtnemu paviljonu gospe Paicheljeve, drugi pa stoji severno od njega poleg stare Paicheljeve hiše; njiju interturrium (t. j. razdalja med središčema obeh stolpov) znaša 81·6 *m*. Vsi dozdaj odkriti emonski stolpi so bili četverooglati; toda ob južnozahodnem oglu mestnega obzidja se je pokazal okrogel stolp, ki stoji na četverooglatem podstavku. Interturrium med okroglim stolpom ter onim pod Paicheljevim paviljonom znaša 81·3 *m*. Interturrium med okroglim stolpom in sosednjim na južni strani obzidja znaša 65·15 *m*, med tem in stolpom pri vratih za kirurgovo hišo 65·20 *m*.

Od julija meseca do septembra so odkrili južni del mestnega obzidja od okroglega stolpa do polovice[1]. Porušeni vrh obzidja so pozidali do prvotne višine, mejo med restavriranim in ohranjenim delom obzidja pa so zaznamovali z vzidanim prodom. Pri odkrivanju obzidja so dognali, da so vsaki severno-južni cesti odgovarjala v obzidju vrata, tako da je bilo v južnem delu obzidja petero vrat. Vrata so imela širino 2·40 *m* (= 8 rimskih črevljev) do 2·63 *m*, le ona ob Cardu maximu (glavni severo-južni cesti) so bila široka 3·55 *m*. V zadnjih dnevih Emone so iz strahu pred sovražniki vsa vrata razen dveh najširših zazidali. Na obeh straneh glavnih vrat ob koncu Carda maxima stojita stolpa; v enega je bil vzidan nagrobni kamen nekega L. Metella, centurija II. legije.

Emona je bila pravilno zgrajeno mesto; njegovo obzidje je bilo na severu in jugu 455 *m*, na zahodu in vzhodu 510 *m* dolgo; skozi mesto je držalo 7 zahodno-vzhodnih cest (decumani) in 5 severo-južnih (cardines), med katerimi je bil cardo maximus 14·5 *m* širok. Vsaka cesta se je končala pri vratih; potemtakem je imela Emona 18 vrat. Četverokoti med cestami so obsegali hišne sklope z več gospodarstvi ali pa tudi posamezne hiše.

Septembra meseca l. 1912. je dr. Schmid zaključil izkopavanja, ki jih je začel natanko 3 leta poprej. Načrti 15 temeljito preiskanih hiš in raznovrstni najdeni predmeti nam dajejo jasno sliko o kulturi rimskega provincialnega mesta od 1. do

[1] Ostalo polovico bodo pozneje očistili.

4. stoletja; rimsko mestno obzidje v tolikem obsegu kakor na Mirju in s tako dobro ohranjenimi stolpi pa najdemo še malokje v Srednji Evropi; to je najodličnejši zgodovinski spomenik ljubljanskega mesta. Prihodnje leto izide dr. Schmidova obširna študija v „Jahrbuch für Altertumskunde", kjer bo vse bogato gradivo o Emoni zbrano in obdelano.

Milan Pajk.

P. v. Radics, *Alte Häuser in Laibach.* I. Das Haus Skaberne. II. Die Häuser von Leopold Freiherrn v. Lichtenberg (Turjaški trg 5 u. 6). (Laib. Zeitung 1., 2., 4./III., 3. in 4./V. 1912). — Neuere und neueste Häuser in Laibach an altehrwürdigen Stellen. I. Die Handelslehranstalt Mahr. II. Vill aHermsburg. III. Das Haus Schleimer (Šelenburgova ul. 4). (Laib. Zeit. 19., 20., 25., in 29./I., 16. in 18./III., 22./IV. 1912).

Ena izmed najlepših staromeščanskih stavb v Ljubljani je Skabernetova hiša na Mestnem trgu št. 10; bila je v 16. stol. last župana Lenarta Chröna († 1585), očeta slavnega škofa Tomaža Hrena. — V hiši sedanje Mahrove šole je bil v štiridesetih letih 19. stoletja „Hotel zum österreichischen Hof". Tu je bil 30. marca 1848 l. rojen burbonski princ Don Carlos mlajši, ki se je 1873 do 1876 v karlistovski vojni boril za španski prestol; krstil ga je knezoškof Wolf. *M. P.*

L. Pettauer, *Das Schloß Wagensperg in Krain und seine Besitzer* (Laib. Zeit. 26. in 27./X. 1911).

P. v. Radics, *Die Entwicklung des deutschen Bühnenwesens in Laibach.* Kulturbilder. (Laibacher Zeitung 9., 10., 12., 13., 16., 18., 19., 21., 23., 25.—28., 30./X.; 2., 4., 6., 9.—11., 14., 17., 18., 21.—25., 27./XI.; 2., 4., 6., 7., 9., 12.—15./XII. 1911).

Razprava nam kaže zgodovino latinskih, italijanskih in nemških gledaliških predstav v Ljubljani; začetki slovenskega gledališča so izločeni. — Prvi so v Ljubljani gojili dramo jezuitje; tako so gojenci od l. 1602. do 1638. igrali 40 dram, svetopisemske ali zgodovinske vsebine. Igrali so v veliki redutni dvorani, na dvorišču jezuitskega samostana pri Sv. Jakobu ali pred tivolskim gradom. Igre so bile večinoma latinske, nekatere tudi nemške. — L. 1662. so v Ljubljani prvič nastopili potujoči igralci („teutsche Comödianten") iz Innsbrucka. Te vrste igre v nemškem jeziku so bile fantastične in nasladne. Občinski svet je te družbe podpiral in polagoma je nastal v mestni hiši stalen gledališki oder. V sezoni 1726/27 so potovalni igralci nastopili 54 krat, 1730/31 44 krat.

Sčasoma so te igre postajale preveč sirove in občinstvu so bolj ugajale italijanske opere. Že l. 1660., ko je bil cesar Leopold I. v Ljubljani, so igrali deželni uslužbenci na turjaškem (sedaj uršulinskem) vrtu komično italijansko opero („comedia italiana in musica"). Prvo italijansko operno družbo je pripeljal v Ljubljano Benečan Angelo Mingotti; pela je italijansko, a libretto so prodajali tudi v nemškem prevodu. L. 1765. so zgradili kranjski stanovi prvo ljubljansko gledališče („landschaftliche Nobelbühne") na mestu sedanje „Tonhalle". Sprva so igrali italijansko; na repertoarju nahajamo med drugimi ime slavnega Goldonija [1]. V dobi cesarja Jožefa II. pa se je začel v

---

[1] Ta pesnik je prišel kot gost grofa Lanthierija tudi v Vipavo in je tu v gradu priredil gledališče za marionete.

Avstriji boj proti italijanski operi in od l. 1779. je imela Ljubljana nemške predstave. V Napoleonovi Iliriji so bili Francozi bolj naklonjeni italijanski umetnosti in tako je v dobi francoskega medvladja (1809—13) italijanska opera izpodrinila nemške igre. Po odhodu Francozov je zopet prevladal nemški vpliv, toda v dnevih ljubljanskega kongresa l. 1821. je pela italijanska operna družba z velikim uspehom; najbolj je ugajala Rossinijeva opera „La Cenerentola“ (pepelčica). — Staro skromno gledališče so l. 1846. prezidali in razširili; prenovljeni Talijin hram so otvorili oktobra 1846 [1]. Z letom 1850. zaključuje Radics zgodovino nemških gledaliških predstav. *M. P.*

Dr. Jos. Gruden, *Die Autorschaft des „Gründlichen Gegenberichtes“*, Carniola 1912, pag. 103 seq.

Die von Dr. Josef Gruden veröffentlichte wichtige Entdeckung, daß wir es in dem berühmten Buche des Rosolenz „Gründlicher Gegenbericht“ in Wahrheit mit der vergeblich erwarteten amtlichen Rechtfertigung der innerösterr. Gegenreformation durch Bischof Martin Brenner von Seckau zu tun haben, ist von großer Tragweite. Hätten wir doch, insoferne die Entdeckung Grudens zutrifft, in dem „Gründlichen Gegenbericht“ eine Urkunde vor uns, welche einen der wichtigsten Vertreter der Gegenreformation in seinen Bestimmungen und Beweggründen eingehend und charakteristisch beleuchtete. Der Seckauer Bischof würde uns zu einer Persönlichkeit, über deren inneres Wesen sich helles Licht verbreiten würde, wo bisher noch großenteils Dunkel herrscht.

Doch erheben sich sehr gewichtige Bedenken, welche von Gruden nicht ausreichend berücksichtigt erscheinen. August Dimitz sagt in seiner „Geschichte Krains“: „Der schlagfertige Propst von Stainz hat mit seiner derb humoristischen Polemik und seiner geschickten Ausnützung der gegnerischen Schwächen ohne Zweifel die Sache der Gegenreformation erheblich gefördert“. (I. S. 348). Und weiter urteilt er: „Schon der Titel zeigt die Befähigung des Stainzer Propstes zur Führung einer ausgiebigen Polemik im Stile der Reformationszeit. Aus der 158 Blätter (ohne das Register) starken Schrift könnte ein stattliches Schimpflexikon formiert werden, um im Stile der Zeit zu reden. Pikant sind mitunter die Randbemerkungen wie „wie ungestüm ist das luthrische Eigenwillium“ (Wortspiel für Ewangelium) — „Laß dichs, Rungi, nicht verdrießen, 400 werden katholisch“. — „Rungi sieh sauer und friß mich nit.“ Überhaupt ist das Buch mit viel Laune und schlagfertig geschrieben“. (I. 347).

Man wird gewiß nicht behaupten können, daß in dieser Charakteristik Voreingenommenheit spräche. Schon hier ist mit Recht auf den derb humoristischen „Charakter des Gegenberichts“, der mit seiner Stylisierung das niederste Niveau der damaligen Streitliteratur behauptet, hingewiesen. Loserth drückt dasselbe noch schärfer mit folgenden Worten aus: „Schon das Titelblatt gibt eine Probe von dem, was an Kraftausdrücken in dem Buche geleistet werden wird. Es ist in dieser Beziehung eine Fortsetzung der Streitschriften, die in den achtziger Jahren des 16. Jahrhundert für und wider die Grazer Jesuiten erschienen sind: im Tone gröber als Ernhoffer und G. Scherer wird Rosolenz höchstens von Muchitsch übertroffen . . . Er knüpft an die Schriften dieser Vorgänger auch an und hat namentlich aus Scherer die unflätigsten Beschuldigungen gegen die protestantische Geistlichkeit oft wörtlich aufgenommen, wie ihm auch das an

---

[1] To gledališče je pogorelo l. 1887.

kräftigen Schimpfworten unerreichte Buch Fischers: Von der Wiedertäufer verfluchtem Ursprung, nicht unbekannt gewesen ist" („Zur Kritik des Rosolenz". S. 493).

Es wäre nicht schwer, aus dem „Gegenbericht" eine Blütenlese von Rohheiten zusammenzustellen, die ganz anders zu charakterisieren wären wie „wuchtig und derb", wir glauben aber, daß der teilweise wüste und eines ernsten Gegenstandes vielfach unwürdige Ton auch ohnedies nicht bestritten werden kann.

Es erhebt sich nunmehr die Frage, ob ein solcher Ton dem obersten Bischofe Innerösterreichs, dem wichtigsten Beistand der Regierung in kirchlichen Angelegenheiten, zugemutet werden darf. Selbst wenn Brenner einen solchen Ton anzuschlagen gewohnt gewesen wäre, müßte man annehmen, daß er in einer auf Anregung des Hofes entstandenen Aktenpublikation sich gemäßigt hätte, auch wenn solche unter fremder Flagge erschien, da ja seine Autorschaft doch schwer verborgen bleiben konnte. Der „Gegenbericht" weist augenscheinlich bestimmte schriftstellerische Eigenarten auf. Es erwüchse also die Aufgabe, Brenners Stil und Schreibweise in seinen sonstigen, unter eigenem Namen veröffentlichten Schriften mit dieser pseudonymen Schrift zu vergleichen. Eine solche Vergleichung führt aber M. E. zu dem Ergebnis, daß Brenner sonst keineswegs dem sogenannten „grobianischen" Schrifttum zuzurechnen ist, daß er sich einer gemäßigten und sachlichen Ausdrucksweise befleißigt.

Es scheint uns unzweifelhaft, daß sich von hier aus ein starkes Bedenken wider die Autorschaft Brenners ergibt. Ein noch stärkeres Bedenken tritt hinzu. Gruden meint: „Es ist bezeichnend, daß im Werke selbst seine (Rosolenz') Person nur in der Widmung des Buches an Maximilian von Bayern hervortritt, sonst aber nirgends Anklänge an seine Person, Tätigkeit u. s. w. sich finden." Wäre jedoch Brenner der wahre Verfasser, so wäre noch viel schwerer als dieser Umstand die Tatsache zu erklären, daß über Brenner in den höchsten Lobeserhebungen geschrieben wird. So heißt es z. B. Seite 33*a*:

„Der hochwürdigste Fürst und Herr, Herr Bischof zu Seckau, ist mit einem Wort ein hochvernünftiger, hocherfahrener, demütiger, Gottesfürchtiger, exemplarischer Fürst und Herr, mit einem rechten, aufrichtigen teutschen Herz begabet . . . durch welche sein treuherzige väterliche und recht bischöfliche Arbeit er soviel ausgerichtet."

Es scheint uns kaum glaublich, daß Bischof Brenner in solchen Ausdrücken von sich selbst geschrieben haben sollte.

Ein dritter Einwand gegen die Hypothese Grudens ist in dem von Loserth zusammengestellten Material zu finden aus welchem sich die schweren Entstellungen und Unrichtigkeiten ergeben, die dem angeblichen Rosolenz zur Last zu legen sind. Gruden nimmt aus dem unfänglichen durch Loserth zusammengebrachten Material nur auf drei Punkte Bezug. Auch wenn Dr. Gruden in diesen drei Punkten gegenüber Loserth Recht zu geben wäre, bleibt doch die Hauptmasse der ganzen den „Gründlichen Gegenbericht" erhobenen Anklagen gänzlich unberührt. Es erhebt sich auch hier wieder die Frage, ob dem obersten amtlichen Vertreter der Gegenreformation in Innerösterreich eine so gröbliche Entstellung des Tatbestandes zugemutet werden kann. Aus der Feder des Bischofs Brenner werden jene Entstellungen noch gewichtiger, da er doch ganz anders im Mittelpunkte der Ereignisse stand, wie der Propst von Stainz.

Gegenüber so schweren Bedenken darf wohl gefragt werden, ob die Notiz des Bischofs Thomas Chrön über Brenner und den „Gegenbericht": „ipse composuit" schwerwiegend genug ist, um die Autorschaft des Seckauer Bischofs damit

zu beweisen? Daß Bischof Brenner als Veranlasser der Schrift und Beschaffer ihres Materials anzusehen ist, das hat Dr. Gruden wohl ausreichend bewiesen. Ob das Wort „composuit“ aber nicht auch die Deutung zuläßt, daß ein Untergebener des Bischofs die eigentliche Ausarbeitung und Stilisierung durchführte, das stellen wir zur Erwägung. Martin Brenner würde dadurch von einer Belastung befreit, die seinem Nachruhme jedenfalls nicht förderlich wäre.

Hierbei haben wir die Frage noch nicht einmal berührt, wie es vom moralischen Standpunkt aus zu beurteilen wäre, wenn Brenner aus Furcht wirklich einen andern Autor fälschlich vorgeschoben hätte und diesen einen Widerruf für das Werk eines anderen hätte leisten lassen (Rosolenz sagt ausdrücklich „dieß mein Buch“). *Dr. Ottmar Hegemann.*

*

Zu den obigen Ausführungen möchte ich die Bemerkung machen, daß die meisten derselben das eigentliche Wesen der Frage nicht berühren. Es handelte sich mir nur darum, eine geschichtliche Tatsache festzustellen, welche mir hinreichend bewiesen zu sein scheint. Die weiteren Folgerungen über das Schickliche oder Unschickliche der Schreibweise, über den „moralischen Standpunkt“ und was noch sonst gegen die Wahrscheinlichkeit der Autorschaft Brenners vorgebracht wird, können angesichts der klar bezeugten Tatsache schon deswegen nicht als gegenteilige Beweise gelten, weil hiebei unser moderner Maßstab angelegt wird und die damaligen außergewöhnlichen Verhältnisse nicht die notwendige Berücksichtigung finden. Es wird zu viel behauptet, wenn gesagt wird, daß wir es „in dem berühmten Buche des Rosolenz in Wahrheit mit der vergeblich erwarteten amtlichen Rechtfertigung der innerösterreichischen Gegenreformation zu tun haben“. Ich glaube nachgewiesen zu haben, daß der „Gegenbericht“ statt der beabsichtigten Veröffentlichung der Akten und mit Benützung derselben erschienen ist. Die äußere Veranlassung dazu bot die polemische Schrift des David Rungius. — Ebensowenig kann dieses Buch allein „den wichtigsten Vertreter der Gegenreformation (gemeint ist Brenner) in seinen Gesinnungen und Beweggründen eingehend und charakteristisch beleuchten“ und „über sein Wesen helles Licht verbreiten“. Will man ein gerechtes und billiges Urteil über ihn fällen, so wird man nach wie vor alle seine Schriften und Taten berücksichtigen müssen. — Was den Stil und die Schreibweise im „Gegenbericht“ und in sonstigen Schriften Brenners betrifft, so gebe ich zu, einen Vergleich noch nicht angestellt zu haben, muß jedoch bemerken, daß eine Verschiedenheit der Schreibweise in dessen Erbauungsschriften und diesem derben polemischen Werke leicht erklärlich ist und sich auch bei anderen Autoren findet, wenn sie einmal nicht nur theoretisch belehren, sondern energisch in den Kampf der Tagesmeinungen eingreifen wollen. Ohne den Ton des Werkes etwa entschuldigen zu wollen, muß ich doch bemerken, daß er durchaus der damaligen polemischen Litteratur entspricht. Daß es auf der Gegenseite nichts besser war, beweist z. B. „der Jesuwider und Suiter wahrhaftige Abmahlung von einem Exul Christi“ aus Graz (1603). — Die Möglichkeit einer Redaktion des „Gegenberichtes“ von Seiten eines anderen Autors, etwa Rosolenz’, kann immerhin offen bleiben, doch wird dadurch die wahre Autorschaft Brenners nicht berührt, die mir durch seine Materialiensammlung, seine Äußerung vom 2. November 1605: er wolle die Schrift des Rungius wiederlegen und durch die Notiz Chröns gesichert erscheint. Gegen eine der obenerwähnten Meinungen möchte ich jedoch Verwahrung einlegen. Es ist dies der allgemeine Vorwurf von schweren

Entstellungen und Unrichtigkeiten, die sich angeblich im „Gegenbericht“ finden, weil dieselben mit dem von Loserth zusammengestellten Material nicht übereinstimmen. Es war mir mit meinem Artikel vor allem darum zu tun, nachzuweisen, daß viele Behauptungen des „Gegenberichtes“ nicht in Vorhinein als Entstellungen des „lügnerischen Rosolenz“ abgelehnt werden können, sondern als Äußerungen zweier kompetenter Persönlichkeiten: Brenners und Chröns, wenigstens ernste Berücksichtigung verdienen, mag man schon über die Form des Buches urteilen, wie man will. Der Bedeutung der Werke Loserths und dessen Verdiensten um die österreichische Geschichtsforschung möchte ich nicht nahe treten. Daß jedoch dessen Ausführungen in seiner „Reformation und Gegenreformation“ sowie auch in seinen „Akten und Korrespondenzen“ nicht auf volle Objektivität Anspruch erheben können, ergibt sich schon daraus, daß er seine Darstellung fast ausschließlich auf die Akten und Protokolle der einen Partei, nämlich der evangelischen Stände, gegründet hat. Genau dasselbe gilt auch von Dimitz. Es wäre neben den bereits in meinem Artikel erwähnten Punkten z. B. leicht nachzuweisen, daß sich Loserth in der Darstellung der Villacher Angelegenheit auf einem Irrwege befindet. Ich schließe mich deswegen den Ausführungen Chrousts in der „Allgemeinen Zeitung“ an (1900 Beil. Nr. 270 und 271.), der auf diese Mängel der Werke Loserths aufmerksam macht und mit Recht also schließt: „Wer Geschichte schreibt, politische zumal, der übt, wenn auch ohne seinen Willen, ein Richteramt und darum gilt auch für ihn das alte Wort: eines Mannes Red', keines Mannes Red'; du sollst die Part' verhören beed'.“ *Dr. Josef Gruden.*

V. **Conrad,** *Die zeitliche Verteilung der in den österreichischen Alpen- und Karstländern gefühlten Erdbeben in den Jahren 1897 bis 1907.* (Erste Mitteilung) Mit 7 Textfiguren. Akad. d. Wissensch. Wien 1909.

Das Laibacher Erdbeben vom J. 1895 gab bekanntlich der Akademie der Wissenschaften in Wien den Anlaß, in Österreich ein Netz von Beobachtungsstationen zu organisieren, die regelmäßige Berichte über gefühlte Erdbeben erstatten sollten. Diese Einrichtung ist seit 1896 tätig. Prof. *V. Conrad* benutzte nun das Beobachtungsmaterial der elf Jahre 1897—1907 aus unsern Alpen- und Karstländern, um den jährlichen und täglichen Gang der Bebenhäufigkeit zu untersuchen. Es ergaben sich folgende Resultate:

Es wurden 2497 Erdbeben, die sich an 1476 Tagen ereigneten, in Betracht gezogen. Im Mittel der 11 Jahre entfallen auf ein Jahr 134 Bebentage mit 227 Einzelbeben.

Der jährliche Gang ist ungemein stark ausgeprägt. Die Bebenhäufigkeit erreicht ihr Maximum im März, ein tiefes Minimum im Juni. Der Verlauf wird in ziemlich guter Annäherung durch eine einfache Sinuswelle dargestellt. Die Verteilung der Bebentage und der Einzelbeben ist nahezu die gleiche.

Auch die Verteilung der Beben über die Tagesstunden folgt einer starken Periodizität. Es tritt ein kräftiges Maximum um 2 Uhr nachts einem tiefen Minimum in den Stunden vor 8 Uhr vorm. und stark verminderter Frequenz in den folgenden Tagesstunden bis 4 Uhr nachm. gegenüber. Der Verlauf läßt eine einfache Sinuswelle stark hervortreten, ist aber immerhin ein sehr komplexes Phänomen. Die Beobachtungstatsachen, die das vorliegende Material bietet, sprechen gegen die Auffassung, daß der tägliche Gang der Bebenfrequenz nur aus der größern Empfindlichkeit des Menschen während der Nachtruhe resultiere.

Der Verfasser vergleicht im besondern noch seine Resultate über den jährlichen Gang der Bebenhäufigkeit mit den Resultaten anderer Forscher. In erster Linie wird in Betracht gezogen eine Abhandlung von *F. Seidl* (Mitt. d. Musealvereins, Laibach 1895), in welcher die jährliche Bebenfrequenz ebenfalls mit Hilfe der harmonischen Analyse dargestellt wurde. Zwischen den Resultaten *Conrads* und *Seidls* zeigt sich eine Übereinstimmung bei der Hauptwelle nicht. Während diese nach *Conrad* im Maximum im Februar erreicht, tritt dasselbe nach *Seidl* für Dalmatien im Dezember, für Krain im Jänner ein. Dafür stimmen die Phasen der halbjährigen Wellen, die *Seidl* für die Schweiz und Dalmatien rechnet, nahezu gänzlich mit den von *Conrad* gefundenen Werten überein. Bei Krain aber wird ein vollkommen verschiedenes Verhalten beobachtet. „Ob wir es hier mit einer zufälligen oder tatsächlich begründeten Übereinstimmung zu tun haben, kann keineswegs entschieden werden. Das hier benutzte Material unterscheidet sich wesentlich von jenem, das *Seidl* bearbeitet hat. Der letztere nimmt z. B. für Dalmatien die (992) Beben, die aus den Jahren 1187 bis 1884 überliefert worden sind. *Seidl's* Betrachtungen werden sich also vorzüglich auf große Erdbeben mit starken Wirkungen beziehen, während in unserem Falle sämtliche, auch die kleinsten fühlbaren Erschütterungen mitgerechnet wurden.“ (Conrad, pag. 12). Referent möchte hiezu bemerken, daß die einen wie die andern Rechnungsergebnisse nur vorläufige Näherungswerte zu bieten in der Lage sind. Das planmäßig gesammelte (wenn auch immer noch unvollkommene) Beobachtungsmaterial, welches der Untersuchung *Conrad's* vorlag, bietet aber naturgemäß eine dem tatsächlichen Verhalten besser entsprechende Grundlage, als die fragmentarischen, oft zufällig erhaltenen Daten früherer Jahrhunderte. Auch ist zu beachten, daß die schwachen Beben die häufigsten sind und die Frequenz mit zunehmender Intensität stark abschwillt. Es ist daher in neuerer Zeit erhaltenes Zahlenmaterial, welches die schwachen Störungen einbegreift, die die Hauptmasse aller seismischen Regungen bilden, auch dadurch besser befähigt, natürliche Gesetzmäßigkeiten getreuer wiederzuspiegeln.

Die Untersuchungen von Professor *Conrad* sind als erste Zusammenfassungen von Ergebnissen der organisierten Bebenbeobachtung in Österreich von großem wissenschaftlichem Werte und wir sehen ihrer Fortsetzung mit gespanntem Interesse entgegen. *F. S.*

Jahrbuch *des hydrographischen Zentralbureaus im k. k. Ministerium für öffentliche Arbeiten. XVI. Jhgg. 1908. V. Das Savegebiet. A.* ***Niederschlagsbeobachtungen****. 29 S. 4⁰. Beilage: Niederschlagskarte 1 : 750.000; B.* ***Wasserstandsbeobachtungen*** *77 S. 4⁰. Beilage: Niederschlagskarte 1 : 750.000.* Wien 1911. In Kommission bei W. Braumüller.

Jn den beiden vorliegenden Heften erscheint die planvoll und in großem Stile angelegte Arbeit der vorangegangen Jahre in der bewährten Weise fortgesetzt.

Das ombrometrische Beobachtungsnetz in Krain und den angrenzenden Teilen Steiermarks und Kärntens, sofern dieselben zu der Save entwässert werden, zählte im Jahre 1908 bereits 89 Stationen (63 in Krain, 1 in Kärnten, 25 in Steiermark). Der Schneefall wurde an 50 Orten vermerkt, sowie an zwei Hochgebirgsschneepegelstationen Baba und Triglav. Die täglichen Schneehöhen werden in besondern „Wochenberichten“ veröffentlicht. Die täglichen Lufttemperaturmessungen wurden an 45 Orten vorgenommen. In Ledine bei Idria war ein selbstregistrierender Regenmesser tätig. Wasserstandbeobachtungsstationen an Flüssen

standen an 77 Orten (65 in Krain, 12 in Steiermark) in Funktion. Mit selbstregistrierenden Wasserstandzeigern waren 4 Stationen (Littai, Gurkfeld, Cilli und Nazaret) ausgerüstet. Die Erhebungen der Wassertemperaturen wurden an 8 Orten (darunter Veldeser See) fortgesetzt. Die Beobachter, welche sich der dankenswerten Aufgabe widmeten, die sich darbietenden Daten mit Sorgfall zu verzeichnen, gehörten den verschiedensten Ständen an (Lehrer, Besitzer, Geistliche, Beamte usw.) Es verdient dies rege Mitwirken zugunsten wissenschaftlicher und technischpraktischer Interessen mit warmer Anerkennung hervorgehoben zu werden.

Die Beobachtungsdaten erscheinen in beiden Heften zum großen Teile nicht bloß in monatlichen Zusammenfassungen sondern auch in extenso unmittelbar nach den Eintragungsbogen mitgeteilt. Es wird infolgedessen möglich, nicht bloß einen kritischen Einblick in die Beschaffenheit des Beobachtungsmateriales zu gewinnen, sondern es sind die Voraussetzungen gegeben, daß man auch den Einzelerscheinungen nachgehen und zum Beispiel die Verteilung eines Regenfalles im ganzen Beobachtungsgebiet verfolgen kann, um den Einfluß der Terraingestaltung, einer bestimmten Wetterlage u. dgl. zu studieren.

Der Hauptwert der Publikation liegt in dem dargebotenen Beobachtungsmaterial. Die nächstliegenden statistischen Ergebnisse erscheinen überdies in erwünschter Weise zu „allgemeinen Übersichten“ zusammengefaßt.

Wir ersehen daraus, daß das Jahr 1908 im Durchschnitt nur 72 % des normalen Regenfalls brachte usw. Von besonderem Interesse sind einige Daten, die aus den Registrierungen des Ombrografen in Ledine (Beobachter: Pfarrer *J. Jelenec*) entnommen sind, nämlich: intensive Niederschläge von mindestens 5 *mm* in 10 Minuten, von mindestens 15 *mm* in längstens 1 Stunde, von mindestens 25 *mm* in längstens 6 Stunden, desgleichen die Angaben von intensiven Regen, deren Dauer von besonders eifrigen Beobachtern aufgezeichnet wurde, zum Beispiel Horjul, 6. Mai 10·2 *mm* Gewitterregen in 10 Minuten, am 7. August in 6 Stunden 66·5 *mm* usw.

Die Jahresmittel der Temperatur waren um durchschnittlich 0·5° C hinter dem langjährigen zurückgeblieben.

Die Isohyetenkarte weist ein Gebiet maximalen Niederschlages im Triglavgebiet auf (über 1800 *mm*), und Minima in der Gegend von Cilli und von Möttling (je 800 *mm*); auch in der Verteilung über das Land tritt der Einfluß der Oberflächengestaltung sowie der Lage zu den Regenwinden deutlich hervor: zweites Maximum in den Sanntaler Alpen (1400 *mm*) und am Innerkrainer Schneeberg (gleichfalls 1400 *mm*).

Die Gesamtmenge des atmosphaerischen Wassers anschließlich des Gebietes der Sotla und der Kulpa ergibt auf Grund planimetrischer Bestimmungen für das Jahr 1908 eine Regenhöhe von 1114 *mm* und ein Volumen von 11·1 km^3 gegenüber 1553 *mm* und 15·4 km^3 im langjährigen Durchschnitte. Das Berichtsjahr hatte die geringste Totalsumme seit der Errichtung des hydrographischen Dienstes empfangen.

Zu anziehenden Vergleichen regen die Wasserstandsbeobachtungen an. Vor allem treten die Beziehungen zur Jahresperiode des Niederschlags und der Schneeschmelze hervor.

Die Messungen der Wassertemperatur ergeben für den Veldeser See ein auffallend hohes Jahresmittel 12·0° C (Jänner 2·1°, August 23·2°, Juli 23·1°), für

die Save bei Radmannsdorf ein Jahresmittel von 7·4° (Februar 2·6°, Juli 11·8°), für die Feistritz bei Stein ein Jahresmittel von 6·9°, (Jänner 3·4°, Juli und August 9·9°) für den Laibachfluß bei Laibach ein Jahresmittel von 10·2° (Jänner 4·0°, Juli 17·7°). Die große Jahresschwankung der Temperatur des Veldeser Sees zeigt den Einfluß der starken winterlichen Ausstrahlung sowie die ausgiebige Wirkung der sommerlichen Einstrahlung auf das stehende Wasser des Seebeckens. Andererseits kennzeichnet sich der Laibachfuß als Karstfluß durch seine verhältnismäßig geringe winterliche Abkühlung, und desgleichen geringe sommerliche Erwärmung. Es zeigt sich hiedurch offenbar der wärmeerhaltende Einfluß des unterirdischen Anteiles des Wasserlaufes. *F. S.*

Zapiski.

Regesti listin župnega arhiva na Vačah. (Konec). Vače dne 9. junija na sv. Primoža dan 1580. — Marka Ramer, vaški tržan ter ondi bivajoč, priznava, da je prodal pol desetine od 5 kmetij na Dešinu (v moravški župniji), na prvi sedi Pankracij Curamez, na drugi Peter Surnperger, na tretji Jernej Wuuitz, na četrti Martin Gregorič, na peti pa Jurij Kuss v Tančih lazih, Nikolaju Kuss za Hribom in njegovim dedičem za gotovo že plačano vsoto denarja z vsemi pravicami in postavnim varstvom. Na izvirno pergamentno listino sta pritisnila in privezala svoja pečata, ki sta dobro ohranjena, vaški sodnik Ivan Šega in vaški tržan Lenart Smuk.

Vače dne 1. maja 1582. — Brata Andrej in Boštjan, sinova pokojnega vaškega tržana Gregorja Pock, prodasta desetino na Strmicu od ene kmetije, kjer sedi Primož Plavec, in sicer se vzame 2 dela, potem od 7 njiv (1 njiva Prebrnica) pod Vačami, kjer je Andrej Juvančič, 2 njivi Jakoba Vernica pri Hotiču, vzame se od vseh drugi del, potem na Boštjana Pavliča njivi, imenovani „Dolina“ pod križem 1 del ter 2 dela od kosa, ki ga ima tudi Boštjan Pavlič in od njive poleg tega 2 dela, katero desetino je pokojni oče Gregor kupil od ključarjev 12 apostolov sv. Andreja cerkve na Vačah, koja desetina daje letnih 90 šilingov črnega denarja župni cerkvi ali 1 renski 60 kr., Juriju Milnerju za gotovo vsoto denarja z vsemi pravicami, dajatvami ter zagotovljenim varstvom. Pečatili so Ivan Šega, trški sodnik, Matevž Šerer in Lenart Smuk, vaški tržani. — Izv. pergam. listina, na njej še privezan en pečat.

1582. na sv. Filipa in Jakoba dan (1. maja) na Vačah. — Ista brata Andrej in Boštjan, sinova pokojnega Gregorija Pock, tržana na Vačah, prodasta njivo na Vačah, ki meji na eni strani na njivo Boštjana Pavliča s Klemena Vrena z vrtom, na drugi strani pa na vrt Evzebija Šerer ter na cesto in katero njivo je r. oče kupil od ključarjev župne cerkve sv. Andreja na Vačah, kateri je tudi služna, tržanu Lenartu Smuku za gotovo vsoto plačanega denarja z vsemi pravicami, dajatvami in postavnim varstvom vred. Pečatili so: Ivan Šega, trški sodnik, Matevž Šerer in Jakob Kopavn, tržani na Vačah ter ključarji župne cerkve sv. Andreja.

Wagensperg dne 12. maja 1587. — Konstantin Wagen na Wagenspergu proda Juriju in Luki Tomcu v Kandršah, v lubeškem sodnem okraju, v vaški župniji, eno kmetijo pri Sv. Lenartu, ki jo je prejel od svojega očeta Krištofa. Kot priča je tudi brat Frančišek Wagen v potrdilo pripel svoj pečat. — Izv. perg. listina pečata ohranjena.

Kandrše pri sv. Mihaelu dne 11. febr. l. 1591. — Blaž Lovše v Spodnjem Potoku proda od svojega očeta Nikolaja podedovano kmetijo bratu Mihaelu v Spodnjem potoku za gotovo vsoto denarja z vsemi pravicami, dajatvami in varstvom vred. Je v vaški župniji, spada pod Sv. Goro. — Pečatila sta papirno listino vaška tržana Lenart Smuk in Klemen Wremb.

Grünhoff dne 20. aprila 1607. — Adam Apfaltrer na Rojih in Grmadišču (zu Rog und Grienhof) proda podedovano kmetijo v Lešah (Layss) Boštjanu (Wäschte) Juriču za 245 gld. renskih in 1 gld. Pečatila sta Andrej in Daniel Apfaltrer kot priči. — Izv. perg. listina, en pečat še ohranjen.

Warttenberg dne 1. aprila 1608. — Oton Henrik pl. Wernegkh proda eno kmetijo, na kateri je bil poprej Martin Juvan, ležečo nad Vačami, Mačkovec (Katzenberg) imenovano, v lubeškem sodnem gospostvu, za gotovo vsoto denarja njemu (Juvanu) samemu z vsemi pravicami, dajatvami in postavnim varstvom. — Izv. perg. listina, pečat odtrgan.

Poganek dne 23. aprila 1609. — Marija Mordax roj. Gall pl. Gallenstein in St. Jörgenperg proda Klemenu Wrembu v Kandršah kmetijo v Mlinu, v vaški župniji ter v lubeškem sodnem gospostvu, ki jo je podedovala od pokojn. strica Baltazarja Gall, kjer sedi Mihael Plankha, za gotovo že plačano vsoto denarja. — Pečatila sta soprog Andrej Mordax „zu Portendorf“ in Adam Wagen na Bogenšpergu in Pogorniku. — Izv. perg. listina, en pečat ohranjen, dva izgubljena.

Volčjipotok (Wolfspüchl) dne 12. maja 1614. — Adam Valvasor potrjuje, da je Mihael Lovše v Podbukovju resnično dolžan Klemenu Lipoglavu 100 renskih gold., ki mu jih je posodil. — Pap. listina.

Pleterje dne 22. avg. 1614. — Mert pl. Wernegkh na Raki prodaja dvor v Spod. Hotiču, v vaški župniji, Luki Dimcu in njegovim dedičem za gotovo v dobrem že plačanem denarju. Zagotavlja mu postavno varstvo. Pečatil je brat njegov Wolf Andrej pl. Wernegkh na Raki. — Pečata sta dobro ohranjena na izv. perg. listini.

Vače dne 22. aprila 1619. — Benedikt Križè, kovač na Cvetežah (Tschetwesche), proda svojo kmetijo bratu svojemu Gašperju za gotovo vsoto denarja z vsemi pravicami. Pečatil je to papirno listino umetni vaški slikar Krištof Rothus in Andrej Zajec kot priči.

Vače 1620. — Marka Juvančič, Hanže Schega, Krištof Roth in Jakob Ramer, ključarji župne cerkve sv. Andreja na Vačah, prodajo pol kmetije v Golčah za gotovo vsoto denarja Florijanu Besničarju (Vesnizher) in njegovi ženi Zofiji ter njunim naslednikom s pogojem, da služijo z obrestmi, roboto in davki župni cerkvi, kakor kaže njen urbar.

Ljubljana dne 1. marca 1621. Hanns Baltazar pl. Purgstall v Podbrežji (Freyenturn) in Krupi proda Nikolaju Krätschekherju in vsem njegovim naslednikom pol kmetije v Krašah, pod svetogorsko cerkvijo na Vačah, v lubeškem sodnem okolišču ali gospostvu za gotovo vsoto denarja v popolno zadovoljnost. — izv. perg. listina s privezanim pečatom v leseni škatljici.

Wayxlbach dne 26. dec. 1621. — Godefrid Gall na Rožeku (Rudolfseck) in na Turnu (Weichselbach), konjice kranjske dežele stražmojster, proda desetino ene kmetije v Podbukovju (Podbukve) za 200 gld. in 1 zlat Gregorju Lavšetu in njegovim dedičem z vsemi pravicami in dajatvami ter z zagotovljenim postavnim varstvom.

Vače dne 12. marca 1623. — Marka Juvan, Gašper Šega in Mihael Juvančič, ključarji župne cerkve sv. Andreja na Vačah, prodajo njivo „Per Rebernica“ ime-

novano Marku Smuk (Schmukh) in dedičem njegovim za gotovo vsoto denarja z vsemi pravicami in varstvom s tem pogojem, da plačuje župni cerkvi na Vačah letne obresti. L. 1735. je to njivo imel Hanže Kovač ter plačeval cerkvi 10 vinarjev kot vaški tržan.

1625. dne 17. avg. — Jurij Lovše iz Spodnjega Bukovja (Podbukve) priznava, da je dolžan cerkvi M. B. na Sv. Gori v vaški župniji 30 renskih in 60 kr., za kar zastavlja svojo na Hribu ležečo njivo.

Ljubljana dne 30. septembra 1633. — Godefrid Gall na Rožeku in Turnu (Rudolfsegk und Weyxlbach) je dal v fevd svojo desetino 6 kmetij v Široki Seti na Vačah, kar je prej imel Marka Smuk, s pismom potrjeno že dne 31. maja 1631 v lubeškem gospostvu.

Ljubljana dne 25. aprila 1634. — Daniel Kračan (Khrätschan) prodaja svojemu bratu Blažu za 400 renskih gold. in 9 zlatov v denarjih. Podpisal in pečatil pergam. listino deželni knjigovodja Karel Portner. — Pečat ohranjen.

Vače dne 21. marca 1637. — Mihael Smuk, sin pokojnega tržana na Vačah Marka Smuka, in mati Ana izročita njivo v Bregu pod Vačami Jakobu Dobravcu, trškemu sodniku na Vačah, s tem pogojem, da plačuje vsakoletne obresti žup. cerkvi sv. Andreja na Vačah, kakor je s pismom določeno v urbariju l. 1585. — Pisal je vaški župnik Andrej Golleray, priča Ivan Rus, vaški kaplan, za ključarje: Gregorija Dolinška, Martina Hofferja in Gregorija Šteffina.

Vače dne 3. avg. 1637. Župnik vaški Matija Juvan in ključarji cerkve M. B. na Sv. Gori, Andrej Sajè, Martin Vozl in Jakob Zor, izroče proti gotovi vsoti denarja Marku Javoršiku neko kmetijo, služno cerkvi M. B., s tem pogojem, da plačuje vse dajatve.

Župnišče na Vačah dne 22. jan. 1638. — Jurij Vreinger, podložnik župne cerkve sv. Andreja na Vačah, proda eno polkmetijo v Goličah (Bollitsch) okolišča svetogorske cerkve za gotovo vsoto denarja Boštjanu Dolinšku in njegovim naslednikom dedičem z vsemi pravicami in dajatvami. Pečatili so župnik Matija Juvan, Mihael Juvan, ključar, Marka Smuk, ključar in tržan vaški, Mihael Juvan, tržan in ključar cerkve sv. Andreja na Vačah. — Izv. perg. listina, pečati izgubljeni.

1642. dne 23. febr. se je spisala pobotnica glede Kračanove kmetije, vredne 300 gld. Tomaž Kračan, varih nedoletnega Jurija Kračan, sina pokojnega Gregorija Kračana, je deloma radi dolgov, deloma pa radi pogrebnih stroškov odnehal od prvotne vsote na 250 gld., kar se je resnično plačalo po podložniku Blažu Kračanu.

Ljubljana dne 29. junija 1642. — Marka Jurič iz Zgornjih Lazov proda pol kmetije z vsemi pripadki vred cerkvi M. B. na Sv. Gori pri Vačah za gotovo vsoto denarja, ki jo je prejel od ključarjev napominane cerkve. Pismo je pisal in podpečatil Karol Portner Preddvorski, deželni knjigovodja.

Ljubljana dne 8. okt. 1642. — Jurij Kračan, sin pokojnega Gregorja Kračana, proda eno polkmetijo v Kračah pod svetogorsko cerkvijo stričniku Blažu Kračanu in njegovim dedičem za 300 renskih gold. pod gotovimi pogoji. Pisal in pečatil je Karol Portner, deželni knjigovodja za Kranjsko. — Izv. perg. listina z ohranjenim pečatom.

Ljubljana dne 15. marca 1646. — Neža Juvan priznava pismeno záse in za svoje naslednike, da je prodala svojo v Široki Seti ležečo kmetijo za 190 gld. dež. velj. ondi, kjer sedi Martin Plankha, svojemu bratu Janezu Wrembu kot delež svoje dedščine v Malinah, spadajočih pod svetogorsko cerkev. Pismo je pisal in podpečatil deželni knjigovodja kot priča Ivan Karol Samtpauer.

Ljubljana dne 20. okt. 1648. — Adam Lavter, bivajoč v Kandršah, priznava pismeno záse in za svoje naslednike, da proda kmetijo, dobljeno od svojega očeta, Marku Mačku za gotovo vsoto plačanega denarja pod gotovimi pogoji. Ivan Karol Samptpaner, deželni knjigovodja, je pisal in pritisnil svoj pečat, ki je pa izgubljen, kot priča tega pisma.

Ljubljana dne 1. februarja 1651. — Deželni knjigovodja Karol Samptpauer je vknjižil izročilno pismo Marka Lavšeta, bivšega svobodnjaka, spadajočega pod cerkev M. B. na Sv. Gori v vaški župniji, glede kmetije v Spodnjem Bukovju (Podbukve), ki se je zadolžen zavezal, da bode vse vestno plačeval, kar je predpisano.

Ljubljana dne 16. maja 1659. — Leopold Raumbschisel, baron Belniški etc. (zu Schön und Wildeneg), rim. ces. deželni svetnik na Kranjskem ter polkovniški glavni stražmojster priznava kot mengeški fevdnik, da so ga Jernej Vastl, Ivan Kovač, Andrej Vastl in Blaže Grebelšek, ključarji cerkve M. B. na Sv. Gori v vaški župniji, prosili za kmetijo v Zgornjih Lazih, spadajočo k omenjeni cerkvi, da bi jo jim dal v fevd, kar jim je tudi storil. — Pečat ohranjen na izv. perg. listini.

Ljubljana dne 5. jul. 1663. — Makso Bremb prodaja Gregorju Wohlfartu in njegovim dedičem lastninstvo nad 3 kmetijami desetine v Brezniku (Sv. Gora), ki jo je še l. 1642. njegov oče zastavil za gotovo vsoto denarja dedičem Blaža Maliča. Pečatil je Karol Ivan pl. Samburg Puštalski, deželni knjigovodja in vojaški svetnik. — Pečata na izv. perg. listini ohranjena.

Ljubljana dne 2. aprila 1664. — Karol pl. Samburg, deželni knjigovodja in okrožni tajnik, je napravil prodajno pismo Jerneju Baslu (Bastl), svobodnjaku, ki je prodal desetino od Koritnikove kajže (Hofstat) Jakobu Allauffu za 18 srebrnih kron z vsemi pravicami in dajatvami.

Ljubljana dne 12. marca 1668. — Hanže Khernacher, tržan in trgovec na Vačah, proda Jakobu Allauffu, bivajočemu v Cirkvičah, na Klenku (Clenz) ležečo dolžnostno desetino za 330 gld. z vsemi pravicami, dajatvami in postavnim varstvom od 5 celih kmetij, ki se imenujejo: Siklič (Siekhlitzch), Gornji Vidergar (Wober Widergar), Cvetež (Suekalitsch), Ramovš (Ramauisch). — Izvirno pergamentno listino je pečatil Adam Dinzl. En pečat je izgubljen.

Ljubljana dne 25. jan. 1669. — Mihael Millner, deželni podložnik, bivajoč na Vačah kot svobodnjak, proda ključarjem cerkve MB. na Sv. Gori v vaški župniji od svojega očeta Andreja podedovano kmetijo, ki jo ima zdaj Martin Lovše. Pismo je izdelal deželni knjigovodja Adam Dinzl. — Izv. perg. listina, pečata privezana ohranjena.

Ljubljana dne 26. marca 1669. — Regina Roman rojena Vizigk, kot točasna imejiteljica mengeških fevdov, pismeno priznava, da so prosili ključarji cerkve MB. na Sv. Gori pri Vačah, Ivan Kovač, Blaž Grobavšek (Grobelšek) in Martin Kovač, da bi jim dala v fevd kmetijo na Zgornjih Lazih, kjer sedi Gregor Famer, potem desetino od Martin Lovšetove cele kmetije in od Mihaela Millnerjevih dveh kmetij, ležečih pri mlinu, 2 dela desetine, kar jim je tudi ugodila. — Izv. pergam. listina, pečat ohranjen, privezan.

Ljubljana dne 12. junija 1669. — Adam Dinzl, deželni knjigovodja, je napravil prodajno pismo Gregorju Wollfartu, ki je prodal 3 cele desetinske kmetije na Brezniku (Wresnik), kakor jih je kupil od Maksa Wremba, Mihaelu Žigi Vrembu pl. Wrembenfeldt v Kandršah za 300 gld. drž. velj. z vsemi pravicami in dajatvami.

Ponoviče dne 10. septembra 1669. — Baron Karol pl. Wüzensteinski napravi zadolžnico svobodnjaku Mihaelu Klincu na Vačah, s katero potrjuje, da dolguje

170 gld. Gašperju Kos-u (Chuss), ki mu jih je posodil. Kot varščino zato zastavlja 2 njivi s plotom in kajžo (Hofstat) na Vačah, ležečo med Detelino in Klemenčevo njivo. Pozneje se je ta dolg poravnal.

Vače dne 15. jul. 1670. — Napravila se je kupna pogodba med župnikom Andrejem Gollesay in ključarji na Vačah na eni strani ter Lukom Dinzlom in njegovo ženo Katarino na drugi strani sledeče: 1. Luka Dinzl in njegova žena prodasta svojo svobodnjaško kmetijo v Hotiču cerkvi MB. na Sv. Gori v vaški župniji. 2. S tem se poravna obveznica pokojnega župnika Matije Jenka na Vačah, glaseča se na 674·13 renskih zlasti še, ker hoče 3. župnik cerkvi na Sv. Gori doplačati še 50 srebrnih kron. 4. Dinzl se pa zaveže nasprotno plačevati letno desetino in roboto 8 srebrnih 5. in 6. Po smrti Dinzlovi dobe to kmetijo njegovi otroci, ako teh ni, ima cerkev proste roke. 7. Ako so upniki, mora cerkev prosta biti vsake škode. 8. Stroške te pogodbe in skrb za pismo nosi Dinzl. To pismo je potrdil kot predstojnik vaške župnije stiški opat P. Maksimiljan. Kot priča naprošen je podpisal to pogodbo tudi Sigffrid Rambschissl.

Ljubljana dne 18. sept. 1670. — Vaški župnik Andrej Gollesay in ključarji cerkve MB. na Sv. Gori, Martin Kovač, Blaž Grobelšek, Andrej Wastl in Janez Zupan, kupijo za gotovo plačano vsoto denarja kmetijo, ki jo je prodal svobodnjak s Hotiča, Luka Dimec in njegova žena Katarina. Pismo pa je pisal Adam Dinzl, deželni knjigovodja.

Ljubljana dne 4. jul. 1672. — Deželni knjigovodja Adam Dinzl napravi kupno pismo Andreju Wassl (Bastl), s katerim proda svojo lastno desetino za 720 gld. dež. velj. in 3 zlate z vsemi pravicami in dajatvami Adamu Kračanu. Ta desetina je na sledečih 7 kmetijah: na Šembniku pri Primožu Hribarju, Jakobu Zupanu, Martinu Ortniku, Matiji Klabučiču; na Pavličini pri Juriju Pavliču in Blažu Pavliču; na Hribu pri Andreju Preširnu.

Ljubljana dne 7. marca 1675. — Adam Kračan (Khrätschän) proda ključarjem svetogorske cerkve MB. v vaški župniji Martinu Kovaču, Ivanu Zupanu, Gregorju Bastlu (Wassl) svojo od svojega očeta Blaža deloma podedovano, deloma pa kupljeno desetino od 2 kmetij na Šembniku, kjer sedita Jakob Zupan in Matija Klabučič, ter od prve kmetije na Topolovcu, kjer sedi Tomaž Topolovšek (z 2 snopensko in mladeninsko desetino) za 220 gld. in ženi 1 nemški toler z vsemi pravicami in dajatvami. Kupno pismo je napravil Adam Dinzl, deželni knjigovodja.

Ljubljana dne 29. aprila 1675. — Deželni knjigovodja Adam Dinzl je spisal kupno pismo za Mihaela Križeta, bivajočega v Žabišah pod lubeškim gospostvom, ki proda cerkvi MB. na Sv. Gori v popolno last svojo svobodnjaško kmetijo za gotovo vsoto denarja, ki so ga ključarji napominane cerkve Martin Kovač, Ivan Zupan in Jurij Bastl resnično in pošteno plačali.

Vače dne 25. febr. 1676. — Župnik Andrej Golleray in ključarja svetogorske cerkve MB. Ivan Zupan iz Ribč (Riuizh) ter Martin Kovač na eni strani, potem Adam Kračan, deželi podložni svobodnjak in njegova žena Marija roj. Levak na drugi strani napravijo med seboj pogodbo, obsegajočo 8 točk, ki je nepreklicna in ki jo je potem še i. l. dne 3. marca vknjižil Adam Dinzl, deželni knjigovodja, glede $1^1/_4$ kmetije v Kračah, ki jo prepuščata Adam in žena cerkvi kot dar pod gotovimi pogoji ter potrjujeta, da sta popolno plačana glede doklade v vsoti 300 gld. dež. velj. Priča je bil vaški kaplan Lovro Bogataj in njegova tašča Uršula Erbežnik (Erpisnikin).

Ljubljana dne 30. dec. 1676. — Deželni knjigovodja Adam Dinzl napravi zadolžnico Mihaelu Juvančiču, svobodnjaku, bivajočemu na Vačah, podložnemu deželi, s katero potrjuje, da je prejel 100 renskih na posodo od svojega strica Marka. V varstvo tega pa zastavlja desetino ene kmetije na Vrtači pri Sv. Neži v Slivni na Vačah.

Vače dne 6. aprila 1677. — Zapriseženi možje kakor Gregorij Juvan, vaški tržan, Martin Tompek, svobodnjak, Marka Juvančič, spadajoč pod Gallenberški fevd, in Ivan Kovač, podložnik lubeškega gospostva, so cenili Adama Kračanovo kmetijo, ki je deloma prodana, deloma pa ustanova cerkve MB. na Sv. Gori, na 750 renskih. Pisave nezmožne može so podpisali in sicer Marka Lauter, duhoven na Vačah za Iv. Kovača, Krištof Rambschissl za Martina Tompek, Jakob Detela pa za M. Juvančiča. Priča je bil pri sestavi te listine Mihael Juvan, magister modroslovja in prostih ved ter slušatelj 3. leta bogoslovja, ki je podpisal Gregorija Juvana. — (Primeri zgoraj listino iz l. 1676. dne 25. febr.)

Vače v župnišču dne 12. aprila 1678. — Župnik Andrej Golleray in ključarji svetogorske cerkve MB. Martin Kovač na Ovšišah, Ivan Zupan z Rimš, Jurij Wazel (Bastl) in Lovro Obreza, oddajo kmetijo na Brezniku (Wresnikh), ki jo je užival Andrej Knez (Kness), sinu Primoža za čas življenja, ki spada pod svetogorsko cerkev MB., s tem pogojem, da plačuje davke, roboto itd. — Pap. listina.

Ljubljana dne 26. febr. 1690. — Andrej Wazl proda ključarjem svetogorske cerkve MB. Juriju Wasslu, Primožu Knezu, Lovrencu Zupanu in Lovrencu Jablanšku celo kmetijo v Grobljašicah, na kteri sedi zdaj Blaž Grabulšek, za 90 gld. in 1 zlat z vsemi pravicami in dajatvami. — To kupno pogodbo je napravil Adam Dinzl, deželni knjigovodja.

Ljubljana dne 20. jan. 1693. — Luka Klopčič (Klabičič) knežji podložnik, bivajoč na Vačah, proda Boštjanu Kebru na Prelaznikih, Gallenberškega gospostva podložniku, za gotovo že plačano vsoto denarja od Jurija Wazla kupljeno na Šemniku (Šiniku) pri Sv. Ani ležečo tridesetinsko kmetijo in dvor z vsemi pravicami in dajatvami. Dvor so dosedaj imeli Ivan Pavlič, Martin Pregl, Andrej Kmetič in Andrej Jesihavec. To kupno pismo je napravil Adam Dinzl, deželni knjigovodja.

Ljubljana dne 2. junija 1694. — Jakob Dimic v Spodnjem Hotiču pri Vačah proda Matiji in Gašperju Juvanu, bivajočima na Zgornji Strmici, dve od očeta podedovani dvedesetinski kmetiji na Mačkovcu (zu Kazenberg) za gotovo vsoto denarja z vsemi pravicami itd. To kupno pogodbo je napravil Adam Dinzl, deželni knjigovodja.

Ljubljana 30. jan. 1700. — Boštjan Raygersfeldt, deželni knjigovodja, napravi kupno pismo, s katerim Boštjan Keber na Prelaznikih, gallenberškega gospostva podložnik, svobodnjak, proda cerkvi MB. na Sv. Gori od Luka Klopčič-a (Klabič) kupljeno pri Sv. Ani na Šemniku (Šiniku) ležečo tridesetinsko kmetijo in dvor za 110 gld. z vsemi pravicami in dajatvami.

Ljubljana dne 22. aprila 1700. — Boštjan Raigersfeld, deželstveni knjigovodja, napravi kupno pismo Jakobu Allaufu z eno desetino deželi podložnemu v Cirkovčah (Zirknisch) bivajočemu svobodnjaku, ki proda Gregoriju Čelešniku in njegovim naslednikom l. 1653. od Marka Wassla kupljeno tridesetinsko kmetijo za 125 gld. prejšnje kranjske veljave z vsemi pravicami, dajatvami in zagotovljenim postavnim varstvom. To posestvo je dvojno, ležeče na Lozi (am Wald), na prvem je zdaj Gregor Čelešnik sam, na drugem pa Jurij Kus. Desetina od teh se daje en del vaškemu župniku, dva dela pa beneficiatu na Vačah.

Vače dne 26. avg. 1703. — Gregor Peterlin, Mihael Kos, vaški tržan, in Gregor Jernač so sklenili sledečo pogodbo: Elizabeta, Matija in Jurij, dediči Dobravčevi dajo in odstopijo Gregoriju Lovši 3 desetine za 4 leta v poravnavo njegovih zahtev tako, da po preteku teh let nima nič več terjati od njih in napominana desetina pade nazaj.

Ljubljana dne 13. junija 1704. Boštjan Raigersfeld napravi Jakobu Allaufu zadolžnico za 300 gld., ki jih dolguje vaškemu župniku Andreju Gollerayu še od l. 1652. in 1654. kot zastavo glede Jakoba Brate (Wratte) v Brišah (zdaj v kolovratski župniji.)

Ljubljana dne 9. nov. 1709. — Boštjan Raigersfeld, deželni knjigovodja, napravi kupno pismo Gašperju Domenu, na Vačah bivajočemu svobodnjaku, ki proda pol kmetije Martinu Malliju v Kandršah za 250 gld. nem. velj. z vsemi pravicami, dajatvami in postavnim varstvom.

Vače v župnišču dne 11. aprila 1710. — Vaški župnik Andrej Golleray pismeno priznava, da sta prišla k njemu Jurij Južnik in Martin Zupan ter priznala v imenu stare in bolehne Mete Olfart, da je imel pokojni Gašper Sirk in zatem Marka Olfart desetino v Široki seti. Kako pa da je prišel do nje, nista vedela povedati, ker ni o tem nobenega pisma. Tudi to njima ni znano, kako je pokojni sin Gregor Olfart to desetino oddal Matiji Dobravcu. Meta Olfart namreč pravi, da pri napominani desetini nima nobeden nič opraviti in tudi nihče po možeh od nje kaj zahtevati.

Vače dne 6. okt. 1711. — Volbenk Anton pl. Issenhausen, župnik vaški, ter ključarja svetogorske cerkve MB. Lovro Zupan in Gregor Javoršek prodajo Ahaciju Javoršku za gotovo vsoto celo na Hotiču ležečo pod svetogorsko cerkev MB. spadajočo kmetijo s tem pogojem, da plačuje vse dajatve.

V župnišču na Vačah dne 5. nov. 1711. — Isto cerkveno predstojništvo svetogorske cerkve MB., kakor zgoraj, odda Blažu Križetu celo na Žabišah ali na Trati ležečo pod cerkev MB. na Sv. Gori pri Vačah spadajočo kmetijo, ki jo je imel oče Mihael Križè s tem pogojem, da odrajtuje vse dajatve in davke ter da brez vednosti zemljiške gosposke ničesar od tega niti ne proda, niti ne zastavi.

Vače dne 6. okt. 1716. — Župnik Volbenk Anton pl. Issenhausen napravi in podpečati pogodbeno pismo glede $1\,^1/_5$ kmetije v Kračah za Antona Juvan-a, da plačuje cerkvi na Sv. Gori, kar ji gre od imenovane kmetije, ki jo prevzame, roboto in davke.

V župnišču na Vačah dne 2. aprila 1717. — Ivan Krstn. Strnišar, rabokupnik vaške župnije, in ključarji cerkve MB. na Sv. Gori oddajo kmetijo na Brezniku (Vresnik), spadajočo pod napominano cerkev, Matiji Čelešniku v rabo za čas njegovega življenja s tem pogojem, da plačuje davke, roboto in druge dajatve. Priče te pogodbe so bili Matija Štamcar, vaški kaplan, Gregor Juvančič in Jurij Oražen z Goličev ter Anže Železnikar (Eissner), sodnik na Vačah in cerkvenik.

Vače dne 30. maja 1731. — Helena in Meta, hčeri pokojnih Matije in Jere Lovše, se pismeno odrečeta vsaki nadaljni zahtevi dedščine po materini strani, ker sta prejeli vsaka po 14 renskih in po 1 zlat, ki sta ju popolnoma in resnično plačala ključarju cerkve MB. na Sv. Gori potem, ko je polkmetije v Podbukovju (Spodnjem Bukovju) pripadlo imenovani cerkvi vsled edikta nepristranskega sodnika Ignacija Frančiška Pogačnika, doktorja obojega prava v Ljubljani, z dne 18. marca 1718. tako, da nimata ničesar več terjati.

Ljubljana dne 12. avgusta 1739. — Leopold pl. Rastern, deželni knjigovodja, napravi prodajno pismo Helene Čelešnik (Tscheleschnikhin), ki proda župniku na

Vačah Frančišku Viljemu pl. Lichtentalu in ključarjem župne cerkve na Vačah desetino (kakor l. 1700. dne 22. aprila — glej zgoraj!) za 80 gld. z vsemi pravicami in dajatvami. En del napominane desetine ima cerkev, en del župnik, en del pa beneficiat.

Ljubljana dne 15. septembra 1743. — Leopold Caharija pl. Rastern, deželni knjigovodja, napravi kupno pismo Martinu Malliju v Kandršah, ki proda svoje posestvo (glej zgoraj l. 1709!) poddružni cerkvi sv. Lenarta v vaški župniji za 100 gld. z vsemi pravicami in postavnim varstvom.

Ljubljana dne 7. jan. 1745. — P. Ignacij pl. Wrembfeldt, provincial pavlinskega reda, tajnik istrske redovne provincije in prior pri Sv. Petru v Gozdu, ter ves konvent proda desetino od treh kmetij na Brezniku, pod svetogorsko cerkev spadajočih, dve sta v Kostrevnici služeči z 2 snopoma in tretja daje samo župniku žitno in mladeninsko desetino, za 800 gld. vaškemu župniku Frančišku Viljemu pl. Lichtentalu in ključarjem z vsemi pravicami, dajatvami in postavnim varstvom. Pečatil je tudi kot priča brat provincialov baron Anton Jožef pl. Wrembfeldt, stotnik infant. regimenta Molkovega.

Ljubljana dne 15. maja 1745. Leopold Caharija pl. Rastern, deželni knjigovodja, napravi kupno pismo vdovi Neži Allauf kot varhinji svojega sina Martina, ki proda župniku in ključarjem župne cerkve sv. Andreja na Vačah desetino za 270 gld. z vsemi pravicami, dajatvami in postavnim varstvom. To desetino je prej imel njen mož Matija Allauf in se nahaja: 1. na Klancu od 5 celih kmetij (2 dela, izmed katerih dobiva en del župnik), kakor tudi od Koritnikove kajže (Hofstat), ki služi z 2 deli 2.) na Vrenzah leži ena kmetija, kjer sta zdaj Matevž Križe in Matevž Škrbinc, 3.) na Vidrigi, kjer sedi Andrej Pavšek.

„Issenhausenov beneficij na Vačah." — Stičina dne 3. jan. 1747. — Na podlagi testamenta Ane Katarine pl. Issenhausen, sestre pokojnega župnika na Vačah, z dne 27. maja 1746, v katerem je volila 3000 gld. nemške velj. za mašni beneficij: vsak teden 3 sv. maše, in na podlagi zapuščine takratnega župnika na Vačah, Frančiška Viljema pl. Lichtental, ki je zidal hišo in dal vrt za eno peto obletnico záse, ki jo opravi vaški beneficiat, se je napravilo ustanovno pismo beneficija, ki ga je potrdil tedanji stiški opat Viljem Kovačič v pričo Leopolda Ludovika pl. Hohenwart, prisednika deželnega sodišča in eksekutorja napominanega testamenta. Po redukciji se opravlja dandanes še 30 maš za pokojno ustanoviteljico in sorodnike.

Knežjipot (Grafenweg) dne 4. maja 1747. — Janez Krst. Weinizer (Wänüzer), doktor obojnega prava, proda kot imetnik graščine „Kneziputa" v Tirni na Vačah desetino od 12 kmetij za 1100 gld. nem. velj. vaškemu župniku Frančišku Viljemu pl. Lichtentalu z vsemi pravicami in dajatvami za cerkev MB. na Sv. Gori.

Knežjipot dne 4. maja 1747. — Isti Janez Krst. Weinizer J. U. D. proda žitno desetino od 3 kmetij in 1 kajže cerkvi sv. Duha v Zavšeniku (Sabschenigkh), zdaj v šentlamberski župniji, za 300 gld. n. v. z vsemi pravicami in dajatvami.

Knežjipot dne 4. maja 1747. — Isti Janez Krst. Weinizer prodaja v Rovi (Rongkh) žitno desetino od 3 kmetij in 2 kajž podružni cerkvi sv. Petra v Goličah pod Sv. Goro za 300 gld. n. v., ki jih je plačal vaški župnik Frančišek Viljem pl. Lichtental, z vsemi pravicami, dajatvami in postavnim varstvom.

Ljubljana dne 4. aprila 1747. Vaški tržan Matevž Petrič proda župni cerkvi sv. Andreja na Vačah isti cerkvi služno njivo, ki je med poljem Jakoba Kovača in Martina Dobravca, za 60 renskih dež. velj. z vsemi pravicami in postavnim varstvom. Pismo je napravil dr. Janez Krst. Weinizer kot priča.

Ljubljana dne 30. nov. 1747. — Jakob Kovač, vaški tržan, in dr. Ivan Krst. Weinizer prodasta v imenu Frančiška Lovše njivo v Grobljah z imenom „Juvančikova njiva“, druga pa imenovano „Sa Zenznam“, ležečo med njivo Andreja Matko ali Dobravca ter Matevža Petriča za 130 gld. župni cerkvi sv. Andreja na Vačah z vsemi pravicami, dajatvami in postavnim varstvom.

Kreuzdorf dne 13. maja 1749. P. Ignacij pl. Wrembfeldt, Pavlinec, definitor, provincial, potrjuje pismeno, da je prejel resnično in pošteno 200 gl. od vaškega župnika Frančiška Viljema pl. Lichtental za prodano desetino od ene kmetije na Vrtači v Slivni.

Ljubljana dne 30. jul. 1749. — P. Ignacij pl. Wrembfeldt (Bremfeld) in ves konvent pavlinskega reda proda župniku na Vačah Frančišku Viljem pl. Lichtentalu podedovano desetino od 2 kmetij na Grmu (Stauden) in na Vrtači na Spodnji Slivni za 200 gld. dež. velj. Pečatil je kot priča brat provincialov baron Anton Jožef pl. Wrembfeldt, stotnik.

Kolovrat (Collobrath) dne 15. febr. 1750. — Frančišek Ks. Perkovič in žena Marija Ana roj. Žgur (Shigur) prodasta eno $^3/_4$ v Kračah ležečo kmetijo, kjer sedi Matija Vozl, podružnici MB. na Sv. Gori v roke vaškega župnika Frančiška Viljema pl. Lichtentala in ključarjev za 240 gld. n. v. z vsemi pravicami in dajatvami.

Kolovrat dne 4. aprila 1750. — Frančišek Ksav. Perkovič, imetnik Kolovrata (graščine) in njegova žena Marija Ana roj. Shigur, potrjujeta pismeno, da sta resnično prejela 800 gld. n. v. po tamošnjem vikarju Jožefu Čeponu (Zheppon) od vaškega župnika Fr. Vilj. pl. Lichtentala, ki jih je plačal kot kupnino za 2 kmetiji v Mačkovcu (Moschkovic-Kazenberg), in v Hudem Globodolu (Tauffental) in sicer 560 gld. od župne cerkve, 240 gld. pa od podružnice MB. na Sv. Gori.

Vače dne 10. aprila 1750. — Jožef Čepon, vikar na Vačah, je v pričo Antona Valentinca, tržkega sodnika na Vačah, Lovrenca Sauerja in Andreja Klinca, napisal poslednjo voljo (testament) za vaškega tržana Jakoba Dobravca, ki je določil, da naj se njegovo truplo položi v kripto župne cerkve v kapeli MB. k večnemu počitku, v cerkvi in doma naj gori 6 sveč, vsak duhoven dobi ob pogrebu svečo, pogreb naj bo prve vrste z oficijem in libero ter naj se za blagor njegove duše opravi 50 sv. maš. Svojemu sinu Janezu Dobravcu (Guetterer), trgovcu v Karlovcu, naroča skrbeti za ostale brate in sestre. Mlajši sin Frančišek naj ostane na posestvu (Hofstat), Baltazarju pa voli očetovsko in materno doto, hči Marija Mlakar je pa že izplačana.

Ponoviče dne 15. aprila 1752. — Spisala se je kupna pogodba glede kmetije, ležeče v vasi „Veschnize“ v lubeškem gospostvu, okraj „Vertätschäch“, ki jo proda baron Ivan Anton Oblak pl. Wolkensperg auf Zigelfeldt za 300 gld. n. v. z vsemi pravicami in postavnim varstvom župniku na Vačah Frančišku Vilj. pl. Lichtentalu in ključarjem svetogorske podružnice MB.

Ponoviče dne 24. aprila 1762. — Imetnik gospostva lubeškega in ponoviškega baron Frančišek Rudolf pl. Wolkensperg ter župnik vaški Frančišek Matevž Rozman s ključarji cerkve MB. na Sv. Gori se pismeno zavežejo, da si ne bode nihče izmed pogodnikov lastil prostora na Sv. Gori pri cerkvi kot svojega ondi, kjer stoji pod za mlačev, ali da bi pobiral davke od njega, dokler zato pripravljeno sodišče ne določi, čigav da je ta prostor. To pa radi tega, da ne nastane kak prepír glede lastninske pravice. To pogodbo je potrdil tudi stiški opat Viljem Kovačič dne 13. junija 1762.

Ljubljana dne 7. nov. 1771. — Gregorij Hribar iz Orehovca (Perhouz) v čemšeniški župniji bivajoč proda svoji 2 kmetiji, na eni sedi Matija Vozl, na drugi

pa Ivan Kračan, kteri kmetiji spadata pod cerkev MB. na Sv. Gori, za večne čase isti cerkvi tako, da prosto razpolaga ž njimi. Ključarja cerkve sta bila takrat Primož Vozl (Vozu) in Andrej Grobovšek. Pisal in podpečatil kot priča pa je to pismo deželni knjigovodja Jožef Klossen.

Dobrniče v župnišču dne 20. maja 1783. — Tomaž Zajec, župnik dobrniški, in ključarja župne cerkve sv. Jurija, Anton Šmalc in Anton Kušnig, potrjujejo pismeno, da so resnično prejeli 100 gld. posojila od vaške župne cerkve oziroma od tamošnjega župnika Jakoba Zupančiča za zidavo dobrniške župne cerkve. To zadolžnico je potrdil tudi stiški opat baron Frančišek Ksaver pl. Tauferer.

Župnišče na Vačah dne 15. nov. 1815. — Napravil se je prepis kmetije v Podbukovju, spadajoče pod kuratno cerkev MB. na Sv. Gori, na Tomaža Juriča s tem pogojem, da plačuje vse dajatve ter se ravna natanko po kupnem pismu z dne 15. sept. 1716. — Ključarja sta bila Jožef Obreza in Janez Ocepek. *Fran Pokorn.*

Nekoliko popravkov k R. Peruškovi oceni mojih „Bisernic". V „Carn." l. 1910. zv. 2. in 3. in l. 1911. zv. 3. je podal R. Perušek obširno oceno obeh zvezkov mojih „Bisernic" v jezikoslovnem oziru. Ker je pa v tej oceni nekoliko pomot, naj jih tu popravim:

5^3 „dražica — lažica" in „dražica ni lažica", tako se glasita dva belokr. pregovora. Ta dva pregovora je R. P. popolnoma napačno tolmačil. O prvem pravi „kdor draži, vedoma neresnico govori." O drugem pa je podal nemški pregovor: „was sich liebt, das neckt sich". Dražica je namreč v teh pregovorih dem. od draga = dolina, dolinica, in ne od adj. draga. Njive namreč po dragah imajo za najboljše in najrodovitnejše, kar so navadno tudi; vsaj dobivajo ravno drage največ mokrote, ki se steka ob dežju vanje od vseh strani — pri nas imamo namreč skoraj vsako leto sušo, več ali manj — deževnica pa prinese seboj v drago tudi zemljo raz krtin, ki je, kakor znano, najboljša. In zato pravijo, da dražica ni lažica. Vendar pa so včasih tudi v dragah slabe njive in slabo v njih rodi, in potem pravijo, da je dražica lažica. Pripoznavam, da je belokr. pregovore večkrat težko razumeti in da bi bil moral podati pri nekaterih razlago. Tudi dr. K. Štreklju se je zgodila pomota, ko je v „Časopisu za zgodovino in narodopisje" 1906 str. 100. pri pregovoru: „i mrhunec je na svojem jak" dodal v oklepu „po svoje", namesto „na svojem posestvu".

12_9 „lenila se" je po mojem mnenju namesto „legnila se".

16^4 „guste glase šalje". Tu ni očevidna napaka, kakor misli R. Perušek, ko vpraša: Kaj so gosti glasovi? Gost je tu za pogost, kakor n. pr. časen = počasen.

36^4 „oster mešter kujem". R. P. je dostavil „je neumevno" in pravi, da bi moralo biti „oster meč der kujem", kar pa ni res. Mešter je isto, kar belokr. meštrija, t. j. orodje. Rokodelci pravijo, da nosijo, ko gredo na delo, n. pr. zidarji ali tesarji, svojo meštrijo seboj t. j. svoje orodje, ki ga rabijo pri delu.

98_6 bo morda prav: Al na delo doli u livadi, u livadi trava diteljina.

317 vrlec, (gryllotalpa vulgaris) mramor. R. P. pripomni, da je beseda iz nemščine in sicer bav. das gwerl, kor. werl. Po mojih mislih pa vrlec ni nič drugega, kakor skrajšana beseda iz cvrlec, ker res „cvrli" = cvrči. Neverjetno je, da bi bila zašla bavarska beseda v Belo Krajino, a med druge Slovence pa ne, ker drugi Slovenci tega izraza menda ne poznajo.

Naj pripomnim tu še besedo kača. Od kod je? Ni li skrajšana iz píkača? Tu pravijo kači, ki rada pika, píkača. Isti izraz pa rabijo tudi za žensko, ki rada druge objeda, obrekuje, pika. *I. Šašelj.*

Kapniki iz vapnenčeve sige v idrijskem rudniku. Pred nekoliko meseci so začeli uporabljati v idrijskem rudniku rov, ki je bil že skoraj 30 let izven rabe. Ta rov je bil prvotno tudi za odtok vode iz rudnika in vodi od „Francovega jaška" ter konča pod cesto, ki pelje v Spodnjo Idrijo, nasproti žgalnici. Približno 670 *m* od jaška se je nahajal zakop (Gesenke)[1], ki je bil sezidan iz opeke. Pozneje pa, kakih 11 *m* iz dneva globoko z izžganimi rudninami zasut, je imel spodaj obokan prostor. Obok je bil iz opeke in spojen z vapnom. Na levi in desni strani zakopa se razprostirajo plasti, zgrajena na vrhu iz ilovine, spodaj pa iz vapnenčevega peščenjaka. Prostor je 2·9 *m* visok, 3 *m* širok. V tem je viselo na stotine kakor vrvica tankih (do 0·9 *cm* debelih) snežnobelih stalaktitov; na tleh pa je stalo mnogo stalagmitov, ki so bili do 20 *cm* visoki in do 6 *cm* debeli. Nekateri so bili prevlečeni s tanko rjavosivkasto prevlako (skorjico?). Na tej je bilo videti mikroskopno majhne kalcitove kristalce, izkristalizirane v obliki romboedrov. Napravil sem nekoliko tankorezov (Dünnschliff) iz tretje četrtine (od zgoraj) 10 *cm* dolgega stalaktita ter naštel pri vseh povprečno do 25 obročkov, ki se objemajo. Meril sem mikroskopno njih debelino. Znašala je od 0·3 *mm* do 0·5 *mm*. Stalaktit bi bil torej na tem mestu debel 9 *mm*. Vsi kapniki so sredi votli. Premer votlega dela na tem mestu pa je meril 3 *mm*. Debelina znaša torej 12 *mm*. Obročki se vidijo na nekaterih mestih že s prostim očesom. Obročki niso bili kristalasto izobraženi, ampak brezliki in niso kazali dvoloma. Temperatura prostora, ki se je vršila v njem tvorba kapnikov, znaša povprečno 15° C in se izpreminja od 12—18° C. Iz navedenega se da sklepati, da so se posamezni obročki po večjih ali manjših presledkih nasedli; to nam svedoči, da so skoraj gotovo nasedanje pospeševale zunanje vremenske izpremembe, posebno izpodnebna moča. Prerezi v daljavi 1 *cm* od tega mesta proti koncu kažejo manj obročkov, kar nam pojasnjuje stožčasto obliko teh kapnikov, ker se je kalcij nasedal v večji meri od zgoraj navzdol na stalaktitu in se naseda od spodaj navzgor na stalagmitu. Ker ni bil rov, kakor že omenjeno, toliko časa v rabi, bi se iz tega sklepalo, da so nastali kapniki iz vapna, ki je vezal opeko v oboku, deloma pa tudi morda iz vapna, ki je bilo v zakopovem zidu in iz vapnenčevega peščenjaka. *Prof. K. Stranetzky (Idrija).*

Društveni vestnik.

† Peter Pavel pl. Radics.

V Ljubljani na Erjavčevi cesti št. 4 je umrl 24. sept. 1912 znani pisatelj in zgodovinar, cesarski svetnik Peter Pavel pl. Radics. Rojen je bil 26. sept. 1836 v Postojni kot sin Petra pl. Radits, c. kr. cestnega komisarja in bivšega sobojevnika v vojski proti Napoleonu. Mati je bila Leopoldina roj. Cinder iz Nižje Avstrijske. Do pete šole je obiskoval gimnazijo v Ljubljani, višje razrede in filozofične nauke je dovršil v Gradcu. Preden je napravil izpite, je nastopil v Ljubljani suplenturo

[1] Jaz prestavim Gesenke = zakop; prosim glede tega gg. kolege za boljšo besedo. Slišal pa sem tudi, da se v Idriji imenuje slovenski „vsipalnik".

(1859—1862). Ker je bil bolj majhne postave in mladostnega obličja, si kljub vsemu trudu ni mogel pridobiti ugleda pri učencih; zato se mu učiteljski stan ni prikupil. Ko je nekoliko obolel in so se na Ogrskem in Hrvatskem nastavljeni profesorji vračali na avstrijske šole, je uvidel, da ne bo lahko kmalu dobil stalne službe. Odšel je torej na Dunaj in se lotil časnikarstva, obenem pa se je pri prof. pl. Sickelu učil paleografije, ki mu je vse življenje pri zgodovinskem raziskavanju mnogo koristila. Nekaj časa je bil v Zagrebu pri uredništvu „Agramer Zeitung"; l. 1866 se je udeležil kot časnikar vojske na italijanskem bojišču. Po vojski se je naselil na Dunaju in se poročil s Hedvigo Kaltenbrunner, ki mu je bila vse življenje skrbna in zvesta družica. Stopil je v uredništvo lista: „Österr. Volksblatt", obenem pa je urejeval tudi „Wiener Salonblatt". Trudapolno delo pri teh listih mu je provzročilo živčno bolezen. List „Österr. Volksblatt" je po smrti svojega podpornika, kardinala Rauscherja, zaspal in Radics se je preselil v Ljubljano, kjer je popolnoma ozdravel in nadalje živel kot sotrudnik najrazličnejših nemških listov.

Njegovo ime nosi nebroj člankov, zlasti zgodovinske vsebine. Vseh je nemogoče našteti.

Njegovi spisi, ki so izšli od l. 1857 dalje v listih: Mittheilungen des historischen Vereines für Krain, Mittheilungen des Musealvereines für Krain, Blätter aus Krain, Argo, so našteti na str. 12 in 13 knjižice Repertorium zur 50jährigen Geschichtsschreibung Krains 1848—1898, v. Dr. Oskar Gratzy. — V „Vodnikovem spomeniku" l. 1859 je objavil spis: Ueber ein „Protocoll Religionis Reformationis" in Krain, aus den Jahren 1614—1618. V „Archiv für Heimatkunde" (Fr. Schumi) je izšlo več njegovih člankov: London und das Land Krain, 42—56; Briefe hervorragender Krainer, 115—123; Beiträge zur Geschichte Krains, 129—160; Zur Geschichte der Auersperge, 238—242. V „Mittheilungen des Musealvereines", 1894, 1—72 Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben; 1903 in 1904, Familien-Chroniken krainischer Adeliger im 16. und 17. Jahrhundert.

Za „Alt-Krain" v. Konrad Grefe, je Radics spisal besedilo l. 1900/1. Delo je izšlo tudi v slovenskem prevodu: „Stara Kranjska". Radics je sodeloval pri raznih enciklopedijah in pri nemškoavstrijski literarni zgodovini, ki sta jo izdala Nagl in Zeidler. Zadnja leta je mnogo svojih spisov objavil v „Laibacher Zeitung", ki so večinoma izšli v ponatiskih.

Kot knjige so izšli naslednji njegovi spisi: Adelsberg und seine Grotten, Triest, 1861. — Herbard VIII. von Auersperg. Ein krainischer Held und Staatsmann. Wien, 1862. — Die Gegenäbte Albert und Peter von Sittich (1404—1414). Wien, 1866. — Die Freiherren von Grimschitz, 1871. — Anastasius Grün und seine Heimat, 1876. — Frau Musica in Krain, 1877. — Verschollenes und Vergilbtes aus Grüns Leben, 1878. — Mineralbad Töplitz, Wien, 1878. — Veldes als Mittel- und Ausgangspunkt in die nähere und weitere Umgebung. Laibach,

1879. — Maria Theresia und das Land Krain, 1881. — Beschreibung der Adelsberger Grotte, 1884. — Führer durch Krain und die Landeshauptstadt Laibach, 1885. — Geschichte des landschaftlichen Spitals in Laibach, 1887. Ista knjiga je izšla tudi v slovenskem prevodu na 81 straneh. — Unterkrainer Bahnen, 1893. — Zur Siegesfeier der Schlacht bei Sissek, 1893. — Die Fürsten zu Windisch-Grätz, 1894. — Johann Weikhard Frhr. v. Valvasor. Wien, 1896. — Der Adel Krains, 1897. — Christoph von Rauber, 1900. — Ein zeitgenössisches Lied vom windischen Bauernkrieg, 1573, 1904. — Alte Häuser in Laibach, I, II, III, 1908—1911. — Johann Weikhard von Valvasor, 1910. — Franz Ks. Freiherr von Taufferer, der letzte Abt des ehemal. Cisterzienserstiftes Sittich, und sein Nachlaß, 1911. — Die Entwicklung des deutschen Bühnenwesens in Laibach, 1912. Dalje bi bilo še imenovati njegove spise: Abbazia. Das befreite Bosnien. Bad Gallenegg. Reisen Kaiser Josefs II. Goethe. Das Haus Habsburg und Österreich. Das Hoftheater Kaiser Leopolds I. Die Fürstinnen aus dem Hause Habsburg. Kaiser Franz Josef I. im Liede. Codex Austriacus. Elisabeth, Erzherzogin von Österreich, Regentin der Niederlande. Geschichte der Post in Krain. Schiller auf der deutschen Bühne in Laibach. Die Geschichte der Jagd in Krain itd.

Dasi je pokojnik znal slovenski, vendar sam ni pisal v slovenščini, ampak je le dajal nekatere spise posloveniti in jih je priobčil v slovenskih knjigah in listih. V „Triglavu“ je l. 1865 opisal Vodnika, l. 1869 Hrena, v „Kresu“ 1883 Primca, v „Lj. Zv.“, 1886 zemljepisca Ortelija; tu je tudi objavil slovensko listino iz francoske dobe; v „Kresu“ 1884 je pisal o „zgodovini cesarskih ukazov v slovenskem jeziku.“ V Letopisu „Matice Slovenske“, 1878, II, str. 1—33 je izšel spis: Tomaž Chrön, l. 1879: Slovenščina v besedi in pismu po šolah in uradih (1—33); l. 1880: Umeteljnost in umeteljna obrtnost Slovencev (1—58). „Izvestja Muzejskega društ. za Kranjsko“ so prinesla naslednje njegove razprave: 1893 (226—229) Valvasorjeva pisma v Londonu, 1898 (95—99) Tri zgodovinske pesmi v slovenskem jeziku, 1901 (33—45) „Kraynska kroneka“ P. Marka Pohlina, 1903 (53—64). Iz nekdanjih samostanskih knjižnic v Stičini, Kostanjevici, Bistri in Pleterjah, 1909 (153—161) nadaljevanje Dolničarjeve „Epitome“. V „Dom in Svetu“ je objavil l. 1903 spis: Valvasorjeva pasijonska knjižica iz l. 1679 in l. 1905; Slovenski nagovor iz l. 1808. V „Ilust. koledarju“ (Celje, 1899) je izšel spis: Valvasorjev rod na Štajerskem. V „Lj. Zvonu“ l. 1902 je obelodanil črtico: „Licejsko poslopje v Ljubljani“ in v Slovanu I: Krvavo klanje na avstrijski rivieri pri Opatiji l. 797, Papež Pij II. iz kranjskega rodu grofov Barbov, Slovan II, Valvasor.

Pokojnik je bil miroljuben človek, prijazen, vesel v družbi, blagega srca. Rad je sodeloval pri karitativnih društvih, na pr. pri Ljudski kuhinji, Elizabetni otroški bolnici, Salezijanskem zavodu itd. L. 1873 je kot časnikar ob dunajski razstavi prejel od raznih vladarjev več redov

in odlik; najvišja odlika mu je pa bila, da je bil v znak obilih zaslug imenovan za cesarskega svetnika. Od zime je bolehal; spomladi se je prehladil in do jeseni mnogo trpel; 24. sept. mu je ugasnila luč življenja in 26. sept., na njegov rojstni dan, smo ga spremili k Sv. Križu. V imenu Muzejskega društva so se udeležili pogreba predsednik Franč. Levec, odborniki: dr. Jos. Gruden, Milan Pajk in Viktor Steska.

V. Steska.

Auszeichnung. Das Ehrenmitglied unseres Vereines, Hofrat Dr. Arnold Ritter von Luschin-Ebengreuth, Professor an der Universität in Graz, wurde anläßlich seiner Versetzung in den dauernden Ruhestand mit dem Komturkreuze des Franz-Josefsordens mit dem Sterne ausgezeichnet.

Naš dopisujoči ud dr. Walter Schmid je imel dne 8. februarja t. l. na graški filozofični fakulteti svoje habilitacijsko predavanje o temi „Die Funde von Klein-Glein und Rečnikkogel und ihre Stellung in der Vorgeschichte der Ostalpenländer". Primerjal je hallstattske najdbe v Klein-Gleinu pri Lipnici z onimi na Rečniku v Pohorju, kjer je kopal l. 1911., in kazal na razloček med hallstattsko kulturo v pokrajinah severno od Drave ter v takozvanem južnoilirskem kulturnem okrožju, čigar središče je bilo sedanje Kranjsko. Na podlagi tega predavanja in predloženih študij o Emoni je podelilo c. kr. ministrstvo za bogočastje in uk dr. W. Schmidu „veniam legendi" za prazgodovinsko in provincialno-rimsko arheologijo na graškem vseučilišču. Deželni odbor štajerski ga je oktobra 1912. l. imenoval za deželnega arheologa.

Muzejska predavanja. Odbor „Muzejskega društva za Kranjsko" je sklenil dogovorno z ravnateljstvom deželnega muzeja v Ljubljani prirejati v dobi november-maj predavanja domoznanstvenega in znanstvenega značaja sploh pod skupnim imenom „Muzejska predavanja". Predavanja bodo zgodovinska in prirodopisna. Prireditev zgodovinskih predavanj je prevzelo ravnateljstvo deželnega muzeja; vršila se bodo v prvi polovici vsakega imenovanih mesecev. Prirodopisna predavanja pa je prevzelo „Muzejsko društvo za Kranjsko" in se bodo vršila v drugi polovici vsakega imenovanih mesecev. Predavanje se bo vršilo v predavalnici deželnega muzeja; vstop je brezplačen.

Prirodopisni odsek. Odbor „Muzejskega društva za Kranjsko" je sklenil ustanoviti pod svojim okriljem prirodopisni odsek. V ta namen se bodo sestali naši prirodopisci še ta mesec. Odsekova naloga bo predvsem proučavati prirodopisne odnošaje domače zemlje, zasledovati razvoj prirodopisne vede sploh in reševati razna vprašanja slovenske prirodopisne terminologije. Člani se bodo shajali k razpravljanju o teh stvareh v rednih poročevalnih večerih.

Novi člani „Muzejskega društva". Potokar Josip, župnik v Tržiču. Rihtaršič Janez, župnik pri Sv. Heleni. Dr. Ivan Šusteršič, deželni glavar vojvodine Kranjske, gospa Bogomila dr. Šusteršičeva, soproga deželnega glavarja. Žužek Franc, župnik v Kopanju pri Grosupljem. Deželni muzej v Gorici.

Corrigenda. Carniola III. zv. 3. stran 159 opomba 2. beri: Dr. L(ončar), Literarna drobtinica (namesto: Dr. L(okar) . . .), — Stran 221 vrstica 5. od spodaj: pesnitev (namesto: pesnitvi).

Izdaja in zalaga „Muzejsko društvo za Kranjsko" v Ljubljani.
Tisk J. Blasnika nasl.

„Muzejsko društvo za Kranjsko“

oddaja nečlanom stare letnike po sledečih cenah:

Po 2 K: Izvestja, letniki VI—XVII. — Mitteilungen letn. X—XX.
Po 3 K: Izvestja, letnik XVIII. — Mitteilungen, letnik IX.
Po 4 K: Izvestja, letniki III—V. — Mitteilungen, letnik V., VI.

(Vsak letnik sestoji iz zgodovinskega in prirodopisnega dela, ki se oddajeta ločena po 2 K). — Od letnika IV. je le prirodopisni, od VII. zgodovinski del v zalogi [po 2 K]).

Po 8 K: Carniola II in Carniola (nova vrsta) I. in II. letnik.

Od onih letnikov, ki jim je nastavljena cena na 2 K, se oddajejo **posamezne številke Izvestij in Mitteilungen po 60 vin., dvojne po 1 K; posamezne številke Carniole se prodajajo po 2 K.**

Pošli so letniki Izvestja I., II., XIX. (seš. 1/2), Mitteilungen VIII. in Carniola I. (seš. 1. in 2.).

Kot separatni odtiski so v zalogi po 1 K:

Gratzy, Repertorium zur 50 jährigen Geschichtsschreibung Krains. (Mitteilungen XI, seš. 5/6).

Gratzy, Repertorium zu Valvasors „Ehre des Herzogtums Krain“. (Mitteilungen XVI, seš. 4, 5, 6).

Člani in oni, ki naroče več kot 10 letnikov, dobe primeren popust.

„Carniola“ izhaja štirikrat na leto. Člani „Muzejskega društva“ plačajo letnih 6 kron in dobivajo „Carniolo“ brezplačno. Članarina naj se vplača v prvem četrtletju vsakega leta.

Upravništvo in uredništvo „Carniole“ je v Ljubljani (deželni muzej).

Društvena čitalnica se nahaja v deželnem muzeju in je odprta vsak torek od 3—5 in vsak četrtek od 4—6 popoldne.